

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

O. KYHL
DEN LANDMILITÆRE CENTRALADMINISTRATION
1660-1763
I

O. KYHL
DEN
LANDMILITÆRE
CENTRALADMINISTRATION
1660-1763
I

UDGIVET AF RIGSARKIVET
KØBENHAVN 1975

Forord

Oberst O. Kyhl's interesse for krigshistorien og særlig for de militære myndigheders udvikling igennem tiderne var af ældre dato. I flere perioder siden 1922 havde han været medarbejder hos den kendte militærhistoriker generalløjtnant, dr. A. P. Tuxen, hvis opmærksomhed han havde tildraget sig ved forskellige militærhistoriske arbejder.

Først da Kyhl i 1936 udtrådte af Hæren og blev pensionist, fik han dog lejlighed til et fastere arbejde med den militære historie. Ved hjælp af særbevillinger knyttedes han til Rigsarkivets 1. afdeling.

Det var et gammelt ønske hos arkivledelsen at få udarbejdet en fremstilling af den landmilitære centraladministrations historie i tiden efter 1660 og en dertil hørende embedsetat, ligesom man for længst havde tilvejebragt sådanne administrationsoversigter og etater for den civile centralforvaltning. Som daglig medarbejder på Rigsarkivets læsesal igennem en lang årrække søgte oberst Kyhl nu at løse denne opgave. Han satte sig ind i det omfattende kildestof, indsamlede de oplysninger, som havde særlig betydning for arbejdet, og forfattede endelig på dette grundlag sine fremstillinger. Det var i forvejen klogeligt bestemt, at han som en første etape skulle søge at dække tidsrummet 1660-1763. Inden sin død i 1954 havde Kyhl da også nået at færdiggøre både en embedsetat, der i sin på forhånd givne koncise form måtte blive af et ret beskedent ydre omfang, og en fremstilling af den danske landmilitære centraladministrations udvikling i den nævnte periode. Denne fremstilling var til gengæld overordentlig indgående og omfattende. Det tilsvarende arbejde for den følgende periode, 1763-1848, nåede han kun at begynde materialeindsamlingen til.

Der er ingen tvivl om, at oberst Kyhl havde håbet at se sin store fremstilling trykt og udgivet blandt Rigsarkivets publikationer. Her kom dens store omfang og detaljerede form imidlertid i vejen, idet man ikke på den tid, da den forelå færdig, mente at have mulighed for i sædvanlig form at trykke et så omfattende administrationshistorisk manuskript, der tilmed kun omfattede godt halvdelen af den periode, man stiledede efter at dække. Desuden fandt man det nødvendigt at lade manuskriptet gennemarbejde, inden det kunne trykkes. Resultatet af disse overvejelser var, at det store manuskript ved Kyhls død blev indlemmet i arkivets håndskriftsamling, medens den tilsvarende embedsetat i maskinskreven form fandt plads på dets læsesal blandt særlige hjælpemidler til udnyttelse af de forskellige myndighedsarkiver.

I det daglige arbejde med arkivalierne må både Rigsarkivets personale og mange af dets gæster ofte bittert føle savnet af administrationshistoriske fremstillinger og til dels af embedsetater for mange af de centrale forvaltningsgrene og ikke mindst de militære. Det har derfor været nærliggende på ny at overveje mulighederne for at mangfoldiggøre de få nyere arbejder af denne art, man havde liggende i manuskriptform, for derved at gøre dem lettere tilgængelige for alle interesserede. Disse muligheder syntes forøgede ved fremkomsten af nye metoder og simple udstyr til fremstilling af tryksager i en enklere og billigere form end det klassiske bogtryk. Da Rigsarkivets 1. afdeling for nogle år siden tog initiativ til anskaffelse af en mere avanceret skrivemaskine med et bogtrykliggende skriftbillede, var det ikke mindst for herved at kunne bidrage til mangfoldiggørelsen af arbejder af denne art i en for brugerne acceptabel form, der dog for en væsentlig del lod sig fremstille inden for murene. Samtidig forudsattes det, at den enklere form kunne berettige mangfoldiggørelse af også mere specielle eller detaljerede materialer, som man henvender sig til en snævrere kreds, og af manuskripter, som man måske inden trykning i klassisk form ville have fundet det nødvendigt at underkaste en kritisk detailgennemgang efter alle kunstens regler, men som man under den herskende knaphed på kvalificeret arkivpersonale da netop af den grund ville være nødt til at lade forblive i arkivets gemmer.

Af Oberst Kyhls manuskripter lod Rigsarkivets 1. afdeling i 1969 "Den landmilitære centraladministrations embedsetat 1660-1763" maskinskrive til intern offset-trykning. Efter afslutningen af dette mindre arbejde tog man fat på det større med den tilsvarende renskrivning af det meget omfattende manuskript til den administrationshistoriske fremstilling. Manuskriptet er principielt gengivet, som det foreligger fra Kyhls hånd, og den tidligere påtænkte gennemarbejdelse af det, der måske navnlig skulle sigte mod en sammendragning og forkortelse, har således ikke fundet sted. Oplagte skrivefejl og en del inkonsekvenser i citationsforkortelser o.l. er dog naturligvis rettet.

Assistent Esther Ulriksen har foretaget hele renskrivningen og desuden udarbejdet det afsluttende register, som man fandt det rimeligt at forsyne værket med. Arkivar, cand. mag. Birgit Nüchel Thomsen har forestået den begrænsede kontrol og revision af manuskriptet, som fandtes nødvendig, og bistået ved fastlæggelse af almene retningslinier og afgørelse af særlige tvivlsforhold ved renskrivningen.

Rigsarkivets 1. afdeling
November 1970
Sune Dalgård

Indholdsfortegnelse

	Side
Forkortelser.....	3
Indledning	
A. Ældre organisatoriske forhold.....	6
B. Krigsrådet af 1658.....	7
Første afsnit	
Fra enevoldsmagtens indførelse til afslutningen af den skånske fejde	
I. Krigskollegiet. 1660-[78].....	14
A. Oprettelse i november 1660.....	14
B. Interims-Instructionen af 2. januar 1661.....	16
C. Tjenestestillinger.....	20
a. Det egentlige krigskollegium(21) Præsidenten (21) Assessoren(22)	
b. Krigsekspeditions- og kollegiebetjente(22) Krigssekretær(23) Krigsbogholder(24) Krigsnotarius(25) Krigsfiskal(25) Kopister(26) Krigsbud(27)	
c. Justitsbetjente(27) Generalauditør(27) Generalgevaldiger(28) Lavere justitsbetjente(29)	
d. Garnisonspræster(29)	
D. Boligforhold.....	29
E. Forvaltningsmyndighed.....	30
F. Arbejds måde.....	31
G. Jurisdiktion.....	33
H. Virksomhed i kong Frederik III's tid.....	34
a. Kongen(34)	
b. Krigskollegiets personel(36)	
c. Militærpolitisk situation(40)	
d. Friktioner med kammerkollegiet(42)	
e. Hertugdømmerne unddrages kollegiet(44)	
f. Reaktion fra kollegiets side(46)	
g. Fortsatte friktioner. Forsøg på at fortrænge feltherren(48)	
h. Krigskollegiets forfald(50)	
I. Virksomhed i kong Christian Vs tid.....	52
a. Tronskiftet. Den ny konges personlighed(52)	
b. Ny instruktion af 25. juni 1670(53)	
c. Krigskollegiets personel(58) Det egentlige krigskollegium(58) Krigskollegiebetjentene(62)	
d. Virkefelt og arbejds måde(64)	
e. Forhold til andre centralmyndigheder(66)	
f. Feltherrens sygdom og død. Krigssekretærens stigende indflydelse(68)	
g. Felttoget mod Wismar(71)	
h. Hertug Hans Adolf Schacks efterfølger. Griffenfjelds fald skæbnesvangert for krigskollegiet (73)	

	i. Felttoget 1676. Hertugens afgang(77)	
	j. Kongen med krigssekretær Mejer som nærmeste hjælper. Felttoget 1677(82)	
	k. Felttoget 1678. Mejers afgang (87)	
K.	Tilbageblik.....	96
II.	Kommissariatsvirksomhed 1660-79.....	98
1.	Generalkrigskommissarius 1660-74.....	98
A.	Indledning.....	98
	a. Militærøkonomisk situation(98)	
	b. Otto Powisch generalkrigskommissær(99)	
	c. Personlighed og arbejdsmåde(101)	
	d. Ventetiden 1661-62(101)	
B.	Organisationen af 1662.....	106
	a. Instruksen for generalkrigskommissarius(106)	
	b. Matrikelskatten som økonomisk grundlag(112)	
C.	Friktioner.....	119
D.	Forfald.....	126
E.	Tronskifte. Reformarbejde.....	133
F.	Pengevanskeligheder. Konsumtionen som delvis afløser af matrikelskatten.....	139
G.	Magasinkornet.....	143
H.	Rustninger. Powisch's fald.....	146
2.	Generalkommissariatet af 1674.....	150
A.	Oprettelse.....	150
	a. Instruktion(150)	
	b. De deputerede(154)	
	c. Kontorforhold(155)	
B.	Arbejdsmåde.....	155
C.	Virksomhed.....	157
	a. Indtil fredsbruddet 1675(157)	
	b. Felttoget mod Wismar(161)	
	c. Konsolidering og felttogsforberedelser(164)	
	d. Felttoget 1676(170)	
	e. Vinteren 1676-77. (Nyorganisation(177)	
3.	Det for hær og flåde fælles generalkommissariat af 1677.....	181
A.	Oprettelse.....	181
	a. De deputerede(182)	
	b. Instruktionen af 19. marts 1677(184)	
	c. Kontorforhold(195)	
B.	Arbejdsmåde.....	196
C.	Virksomhed.....	199
	a. Vinterens arbejde fortsættes(199)	
	b. Felttoget 1677. Von Stöcken den ledende(201)	
	c. Økonomiske vanskeligheder(212)	
	d. Felttoget 1678(215)	
	e. 1679. Forgæves reaktion fra viceskatmesterens side. Generalkommissariatet ophæves december 1679(227)	
4.	Tilbageblik.....	237
Noter.....		239

Forkortelser

- A. General Commissariats Protocoll fra dens begyndelse in Augusti 1674.
- B., resp. C. General-Krigs Commissariatets Correspondens Protocol 1675, resp. 1676.
- Cop. Krigskollegiet: Copejen aller ausgengenen sachen 1660.
- D. Generalkommissariatet: Land Mil: Protocol Generall: A^Q 1677 et 78.
- Da. kopib. Generalkommissariatet: Dansk kopibog.
- Dep. Krigskollegiet: Depêches 1675-77.
- D.K. Danske kancelli.
- E. Generalkommissariatet: Land Militiens Protocoll fra 1. Jan. 1679.
- H1. Generalkommissariatet: Tydsche Concept Protocol 1677.
- H2. Generalkommissariatet: Feld Protocol 1677.
- H. H., resp. I. I. Generalkommissariatet: Kongebreff Bog 1677-78, resp. 1678-79.
- Hirsch. J. C. W. Hirsch: Danske og norske officerer 1648-1814. Manusk. (Kgl. bibl.).
- I. B. G. Indkomne breve til generalkommissariatet 1674-79.
- I. B. K. Indkomne breve til krigskollegiet.
- I. R. Tyske kancelli: Inländisch Registratur.
- J. Generalkommissariatet: Dansch Cladde 1677.
- Journal. Krigskancelliet: Journal begynt den 15 augusti anno 1678 og endet nyt aars dagen anno 1680.
- K. A. Kabinetsarkiv.
- Kkc. I. S. Krigskancelliet: Indkomne sager.
- Kkc. Prot. Krigskancelliet: Protokol over kgl. udfærdigelser.
- K. O. Kongelige ordrer til generalkommissariatet.
- Konc. kgl. E. Krigskancelliet: Koncepter til kgl. ekspeditioner.
- L. Generalkommissariatet: Dansche Concept Copiebog 1678.
- M., resp. N. Generalkommissariatet: Tydsche Copiæ Bog 1678, resp. 1679.
- M. R. Militært regnskab, specif. eksvis.: "Ve. 1661-79, nr 6. Nissen" - Jyske krigskommissær Nik. Nissens pengeregnskab for hele Jylland, 1662-66. - Jfr. "Registratur over rentekammerets militære regnskaber...".
- O. Generalkommissariatet: Dansche Copiæbog 1679.

- O. H. B. Krigskancelliet: Overkrigssekretærens udfærdigede håndbreve.
- O. H. B. Konc. Krigskancelliet: Overkrigssekretærens udfærdigede håndbreve. Koncepter.
- O. I. B. Krigskancelliet: Overkrigssekretærens indkomne breve.
- O. M. Krigskancelliet: Original-Manuscript til Kong Christian Vs Krigshistorie.
- P. R. Tyske kancelli: Patenten Registratur.
- Prot. Protocollum consilii militaris 1660-61.
- R. D. Rentekammeret: Deliberationsprotokol.
- R. E. Rentekammeret: Ekspeditionsprotokol.
- Refer. S. Krigskancelliet: Refererede sager.
- Reg. kgl. E. Krigskancelliet: Registratur over kgl. ekspeditioner.
- R. F. B. Rentekammeret: Fornemste bestillinger.
- R. I. Krigskollegiet: Registratur over indkomne sager.
- R. K. Rentekammeret.
- R. O. P. Reskripter til Otto Powisch 1660-74.
- R. S. Krigskollegiet: Registrerede sager.
- R. U. Krigskollegiet: Registratur over udfærdigede sager.
- Schack. Privatarhiver: Hans Schack (d. 1676).
- S. R. Danske kancelli: Sjællandske registre.
- S. T. Danske kancelli: Sjællandske tegnelser.
- T. K. Tyske kancelli.
- Ty. kopib. Generalkommissariatet: Tysk kopibog.
- U. Krigskollegiet: Uregistrerede sager.
- V. A. Vejledende arkivregistraturer.
- Z. Zahlkasseregnskab.
- Aarsberetn. Aarsberetninger fra det Kongelige Geheime-archiv.
- Becker. P. W. Becker: Samlinger til Danmarks Historie I-II. Kb. 1847-57.
- Bidrag. Generalstaben: Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. I-X. Kb. 1899-1934.
- Bricka. C. F. Bricka: Dansk biografisk Lexikon. I-XIX. Kb. 1887-1905.
- Bøggild-Andersen. C. O. Bøggild-Andersen: Statsomvæltningen i 1660. Kb. 1936.
- Christiansen. Carl Christiansen: Bidrag til dansk Stats-husholdnings Historie I-II. Kb. 1908-22.
- Da. Mag. Danske Magazin.

- Da. Saml. Danske Samlinger, 1-2 række. Kb. 1865-79.
D. B. L. Dansk biografisk Lexikon. I-XXVII. Kb.
1933-44.
- Hi. ti. Dansk historisk tidsskrift.
Holm. Edvard Holm: Danmark-Norges Historie
(1720-1814). I-III. Kb. 1891-1898.
- Lindbæk. J. Lindbæk: Aktstykker og Oplysninger til
Statskollegiets Historie. I-II. Kb. 1903-10.
- Møller. H. L. Møller: Kong Christian VI og Grev
Kristian Ernst af Stolberg-Wernigerode.
Kb. 1889.
- Pers. ti. Personalhistorisk tidsskrift.
Rockstroh. K. L. Rockstroh: Udviklingen af den nationale
Hær i Danmark. I-III. Kb. 1909-26.

INDLEDNING

A. ÆLDRE ORGANISATORISKE FORHOLD

I det dansk-norske monarki vedligeholdtes indtil enevældens indførelse i alt væsentligt de gamle, middelalderlige former for rigets centraladministration.

Den højeste regeringsmyndighed var hos kongen i forening med rigsrådets medlemmer, samlede eller enkeltvis.

Ekspeditionen af de kongelige regeringsskrivelser skete - også for krigsmagtens vedkommende - i kancellierne (det danske og det tyske).

De finansielle dispositioner henlå under "rentekammeret" og "kongens eget kammer".

Det medlem af rigsrådet, der som rigsebedsmand stod i spidsen for landkrigsmagten og skulde føre den øverste kommando i krigstilfælde, var "rigsmarsken", hvis embede regnedes for det tredjehøjeste i riget, umiddelbart efter rigshofmesterens og kongens kanslers [1].

Rigsmarsken assisteredes under krigsforhold af "generalkrigskommissærer", i reglen en i hver landsdel eller på hver krigsskueplads. Deres stilling var administrativ, omfattende alt, hvad der vedrørte krigsmagtens anskaffelse og vedligeholdelse, særlig mønstringen af mand og hest, våben og anden udrustning; samt hele pengeregnskabet med afdelingerne, med landskaber, byer og institutioner, som berørtes af militæret [2].

Under krigsforhold måtte det skabe vanskeligheder, at en enkelt mand, rigsmarsken, samtidig skulde lede den militære centraladministration og føre den øverste kommando. Vanskelig var også forbindelsen med kongen; når denne ikke opholdt sig i marskens nærhed, men alligevel reserverede sig alle vigtige afgørelser. Og endelig kom hertil som yderligere friktionskilde, at væsentlige dele af krigsmagten underholdtes af kongens personlige indtægter, hvorover han alene havde fuld og uindskrænket rådighed, medens derimod rigsmarsken under sig havde de forskellige tjenesteydelser fra rigets indbyggere, og da navnlig adelsrytteriets forhold. Der fandtes her fra gammel tid et skadeligt modsætningsforhold, som kun kunde øges ved, at adelen synes at have betragtet marsken som sin særlige repræsentant og talsmand over for rigsråd og konge [3]. Denne sidste følte modvilje mod samarbejdet med rigsmarsken, og rigsmarskembedet henstod derfor gentagne gange ubesat i årevis.

I de skæbnesvangre tider i det 17de århundrede følte den nedarvede styrelsesform stadig mere forældet, besværlig og mangelfuld. Man så, hvorledes hensigtsmæssigere regeringsformer rundt om i udlandet arbejdede sig frem, og der dukkede da

også herhjemme fra tid til anden planer frem om en ændring af forholdene, uden at det nu altid er let at afgøre, om det i det enkelte tilfælde drejer sig om adskillelse af administration og kommando, eller alene om konsolidering af den lokale kommandomyndighed.

Under forhandlingerne i 1628 med rigsrådet om forvaltningen af midler til krigsfolkets underhold opstod hos Christian IV tanken om oprettelsen af en krigsregering, besat med en dygtig præsident, fornuftige assessorer, en god auditor og en tro sekretær, som er kyndig i de sprog, der forstås af de her tjenende nationer [1].

Også senere hen skal kongen have forsøgt dannelsen af et krigsråd, men tanken blev atter opgivet [2].

Derimod foreligger der fra rigsmarsken, Anders Bille, et vægtigt forslag til ændring af organisationen, idet han - efter Torstensonfejden - i sin betænkning af 4. april 1646 om forsvarsvæsenets reorganisation [3] foreslog oprettet et fast og vel opbygget krigsråd, bestående af indfødte danske mænd med krigserfaring, for at alt vedrørende landforsvaret kunde blive omhyggelig drøftet. Uden et sådant råd kan intet frugtbringende gennemføres, da det må falde besværligt, under overhængende fare altid at skulle indhente ordre ved hove. Mangen god lejlighed til at sætte noget nytigt i værk forspildes, når råd og midler først skal søges. Og er det end vel kendt, at vi i Danmark mangler høje officerer, som er tjenlige hertil, så synes dog nødvendigheden at kræve, at der en gang blev gjort en begyndelse. Tid og øvelse kunde give erfaring, og der vilde blive anledning for vor nation til i fremtiden at dygtiggøre sig mere til krigens tjeneste og derved blive i stand til at tjene fædrelandet i ord og gærning.

I bilag til betænkningen foreslås den nærmere sammensætning af et sådant "Krigs-Consilium".

Rigsmarskens manende ord fandt ikke øre hos rigsrådet. Den danske adel havde forlængst udspillet sin rolle som krigerstand, og under den stadige tovrækning med kongen ønskede Rigsrådet ikke at få indført en så farlig magtfaktor som et råd af sandsynligvis fremmede, høje officerer.

B. KRIGSRÅDET AF 1658

Under den første svenske krig døde rigsmarsken Anders Bille den 10. november 1657 af sine ved Frederiksodde modtagne sår, og rigsmarskembedet forblev derefter ubesat, trods henstillinger fra rigsrådets side.

Med denne sidste rigsmarsks død brød egentlig også det gamle system sammen.

I København herskede der til stadighed rådvildhed og uorden, da det derværende udvalg af rigsrådet ikke var opgaven vok-

sen [1]. De indløbende krav vedrørende fornødenheder til flåde, hær og fæstninger blev ikke tilfredsstillende, og de forskellige myndigheder trængte da stærkere på, og protesterede, "at de ville være undskyldte, efterdi de haver været ad og givet det tilkende." Men to af rigsrådets medlemmer, Ove Gjedde og Christen Skeel, henvendte sig, trykkede af ansvaret, i et skriftligt indlæg af 5. januar 1658 [2] til rigshofmesteren, Joachim Gersdorff, og bad denne hos kongen at andrage om foranstaltninger til at råde bod på manglerne, samt om, "at krigsråd måtte anstilles, eftersom vinteren snart forløber, ellers er største ulykke med spot og skade at formode."

Denne henvendelse synes at have været foranledningen til, at der den 8. januar fra kongen tilgik feltmarskal Eberstein og generalløjtnant Schack ordre [3] til snarest og skriftligt at fremsætte forslag til, hvorledes "en Vel formerit Krigs Raad i freds och feide tid bør at forordnes", og at der derefter den 13. januar 1658 udstedtes følgende: [4]

Krigsrådets bestalling oc anordning

"F3. Efftersom vi haffuer for gaffnligt och raadsomt befundet et Krigs Collegium eller forsamling her udi vor Kiøbsted Kiøbenhaffn at lade anrette, da haffuer voris, Riigenes Hoffmester der udi at præsidere, siden skal bem:te Collegium betiennis aff os Elschel: Hr. Axel Urup voris Feltmarschalch, os Elschel. Ebersteen etc. General Lieutenanter os Elschel. Ulldrich Christian Gylldenlöffue och Hans Schach naar de tilstede ere, General Krigs Commissarier, saa och General Major Breda och andre General Majorer, eller de, som vi hereffter befalendes vorder. Udi freds tiid schall bem:te Krigsforsamling holdes naar vi det befaler och noget proponere lader, mens nu udi Krigs tiid dagligen aff dennem, som tilstede ere endochsaa udi deris fra verelse som aff os anbefalet er, enten hos militien, eller andensteds sig at henbegiffue. Udi forn:te Krigsforsamling skal delibereris om alt huis Militien och Krigs vesenet til hest och foeds her udi Riiget och des forbedring vedkommer. Mens om huis victige sager, som ved bem:te Krigs Collegium indfalde kand, derpaa schal erwartes woris naad:ste resolution effterat bem:te Collegij betientes underd:ste betenkende om sagens egentlig och rette beschaffenhed til os er bleffuen leffuet. Forn:te Collegium schal effter haanden giøre forslag om middel och veye til Armeernes fornøden underholding, och huad dertill hører, saa och behørte Magazin paa tilbørlige steder, disligeste ochsaa om Festningernes vedlige holdelse, och all anden Militiens nødtørffthighed at forekomme, saa at Krigs vesenet her i Riget - kand saa viit mueligt er redresseris och paa fode komme med alt huis andet, som herforuden aff os kand vorde befalet at deliberere om. Hafn, den 13. jan. 1658."

Det er af interesse, at der før krigsrådets oprettelse indkrævedes forslag såvel fra Eberstein som fra Schack. Begge var nye mænd, erhvervede, fordi der manglede danske, højere officerer. Ernst Albrecht von Eberstein var indkaldt fra Tyskland og sidst i november 1657 udnævnt til feltmarskal, hvorefter han fra nytår 1658 fik overbefalingen over samtlige tropper på den sjællandske øgruppe. Hans Schack, der sidst havde tjent staden Hamburg, var, efter langvarige forhandlinger den 6. januar 1658 trådt i dansk tjeneste som generalløjtnant og gouvernør i Kjøbenhavn. Medens Eberstein var og altid forblev at være fremmed, var Schack ved familieforhold knyttet til Danmark. Han var fra tidligere tid kendt med og velset af kongefamilien, og han havde samtidig med ansættelsen opnået naturalisation som dansk adelsmand.

Ligesom Schack fra første færd må antages at have været nøje knyttet til kongens politik, således blev han også snart dominerende i krigsrådet. I maj 1658 sendtes rivalen Eberstein til Holsten som højstkommanderende og vendte praktisk talt aldrig tilbage.

Rigsrådet fik i det nye krigsråd to repræsentanter, Gersdorff og Urup, men den første var nøje knyttet til kongen, stod i et vist modsætningsforhold til de andre rigsråder og var iøvrigt svagelig. Urup var upopulær i vide kredse af befolkningen.

Herudover findes af medlemmer Gyldenløve og officererne, alle kongens mænd.

Under de foreliggende forhold betød krigsrådet en betydelig magtforskydning i kongens favør, "et af de første betydningsfulde skridt hen imod enevælden" [1]. De fleste vigtige befalinger udfærdigedes nu af kongen på egen hånd, og rigsrådet var allerede i oktober 1658 så vant til at blive forbigået, at det følte sig overrasket ved at modtage en kongelig proposition til behandling [2], thi som rigsråd Christen Skeel skriver: [3] vi møde i vores Raadstue mere for at høre, hvad der passerer, og klage vor Nød for hinanden, at det i vor Tid skulde gaae saa ilde til og skee saadan Forandring, end for at deliberere og raadslaae.

Og naturligvis genfinder man i krigsrådet "det unge råd", som Skeel i sit kendte brev af 27. februar 1659 til kongen forlanger afskaffet [4], og som Gunde Rosenkrantz i en memoire kalder "de Unges og i Landsens Lov og Tilstand Ukyndiges Raad, som bringer Hs. Kgl. Majestæt Allehaande skadeligt for", og som derfor også han ønsker afskaffet [5].

Som et normalt fungerende regeringsorgan kan krigsrådet ikke anses, hvad der allerede fremgår af, at det i fredstid kun skulde samles efter ordre. Det er en rådgivende institution, skabt af øjeblikkets nødvendighed. Dets rådslagninger og indstillinger må antages at have været mundtlige, det fik ved oprettelsen ingen sekretær, intet ekspeditionskontor, og de ved dets rådslagninger foranledigede udfærdigelser måtte passere regeringssagernes sædvanlige ekspeditionsvej. Det kan derfor heller ikke undre, at der

så godt som intet spor er bevaret om dets virksomhed før omtrent to år efter oprettelsen, nemlig 11. december 1659, da det har været samlet for at overveje situationen efter slaget ved Nyborg og planlægge kommende operationer [1].

Vor viden om krigsrådets forhold ændres ganske fra januar 1660, da Herman Mejer ansattes som krigssekretær. Han var født i Rostock 1631, og altså nu ca. 30 år gammel, var juridisk uddannet og hørte til den skare af Tyskere, som her i landet søgte at skabe sig en fremtid. Muligvis har han været protegeret af Erik Krag, oversekretæren i danske kancelli [2]. Mejers bestalling er af 12. januar 1660 [3]. Samme dag udleveredes den ham, han udstedte revers og tiltrådte straks sin tjeneste [4].

Ifølge bestallingen skulde han "altid vere tilsteede, naar vi krigsraad lader forordne och der rigtig protocollere huis proponerit, voterit, och concluderit vorder, och flittig forvare huis breffue documenter och andet, som i bem:te krigs Raad indkommer, och derpaa holde rigtig protocol och goed orden, saavel som paa huis, som udi samme krigs Raad conciperis och udfærdiges; Haffuendis tilbørlig indseende och omsorg fore, at huis, som besluttet vorder, tilbørligen effterkommis och i verchstilles, och holde alting, huis hannem forekommer, hemmeligt...".

I den nærmeste tid efter ansættelsen fik Mejer virksomheden organiseret. Til assistance antoges den tidligere militære retsskriver Wolfgang Sigmund Dietz [5]. Mejer var både flittig og i besiddelse af stor arbejdsevne. Hans karakteristiske, ikke altid let læselige håndskrift findes overalt og viser, med hvilken energi han har kastet sig ud i arbejdet.

Krigsrådets arkiv er fra nu af velbevaret. Der kan af det udledes følgende om virksomheden:

Rådet havde en fast sammensætning. Det var de samme medlemmer, der optrådte i de 7 møder, hvis forhandlinger er refererede i mødeprotokollen [6] - for så vidt da ikke sygdom eller krigsbegivenheder lagde hindringer i vejen.

Af de i 1658 udnævnte genfindes rigshofmesteren Joachim Gersdorff, rigsråden Axel Urup, Hans Schack - der den 26. januar 1659 var bleven feltmarskal - [7] og generalmajor Joachim Breda (Bredow). Gyldenløve var død, og Eberstein fraværende som højstbefalende i hertugdømmerne.

- Det skal bemærkes, at efter at Schack var faldet i svensk fangenskab, blev det i mødet den 14. april delibereret, "ob daß general Commendement einem, nemlich dem Feldmarschal Eberstein... sol aufgetragen werden," men denne tanke fandt ikke sympathi. -

Senere tilkomne medlemmer var den til kongen nøje knyttede rigsråd Henrik Rantzau, hofmarskallen Johan Christoph von Körbitz samt en fyldig repræsentation for den

Ahlefeldtske kreds: generalkrigskommissær Frederik Ahlefeldt (den senere statholder), generalløjtnant Hans Ahlefeldt og generalmajor Frederik Ahlefeldt.

Møderne holdtes på slottet ("in der dazu verordnetes Cammer;" "im grünen Gemach").

Alle refererede møder blev overværet af kongen, der dog kun enkelte gange greb ind i deliberationen, men i reglen forblev tavs tilhører.

Det første møde indleddes af generalkrigskommissær Fr. Ahlefeldt, men ellers er det Mejer, der på kongens befaling åbner mødet og fremstiller, hvad der skal delibereres, efter forinden mødet at have forelagt punkterne for rigshofmesteren. De enkelte medlemmer kunde derhos, forinden eller under mødet, fremsætte sager til overvejelse.

Der voteres i omvendt aldersorden, og ofte indhentes der bagefter betænkning fra et medlem, der - som den svagelige rigshofmester - har været fraværende p.g. af sygdom e.l. Dette separatvotum forelægges kongen, der derefter tager den endelige beslutning.

Ofte resulterede voteringen i enstemmig resolution, tiltrådt af kongen.

Det befaledes derpå Mejer (af kongen? - der anføres kun: "zum Schluß ist mir befohlen worden") at sørge for den videre ekspedition.

Denne kunde foregå på hidtil kendt vis, ved henvendelse til danske eller tyske kancelli, men hyppigst dog ved udfærdigelse af Mejer, og i så tilfælde måtte han, efter at have erhvervet kongelig underskrift, have skrivelserne beseglet i danske kancelli.

Krigsrådets forhandlinger drejede sig naturligvis hovedsagelig om militærfaglige problemer, operationer, kommandoforhold, troppeforlægninger, aftakning o.l., men det vidner om, i hvor høj grad den normale regeringsmyndighed var sat ud af spillet, at det den 1/2 1660 fremsattes til overvejelse "uf was weiße der Krieg zu continuiren u. wie hiezu anstalt möge gemacht werden", samt at den 22/2 instruktionen for en afsending til Berlinerhoffet diskuteres, selv om det nu også drejede sig om militær assistance. Det må endvidere forekomme upraktisk, at der - uden repræsentation fra den civile centralforvaltning - den 24/5 delibereedes om proviantering af fæstningerne og den eventuelt nødvendige tilvejebringelse af pengemidler hertil. Hovedparten af rådets medlemmer var jo fremmede, ukendte med landets forhold og dets økonomi.

Unden for de refererede møder har der fundet en ret betydelig administrativ virksomhed sted, idet bl.a. de til kongen indgående skrivelser fra militære myndigheder m.fl., fra admiralitetet, fra allierede fyrster o.s.v., såvel som supplikationer, relationer om militære forhold o.a., ses at være overleveret krigsrådet til behandling - i realiteten altså sekretæren, hvis stilling

derfor steg i betydning. Også Schack afgav til ham indgående skrivelser til ekspedition.

De udgående skrivelser omhandler allehånde militære forhold, herunder også bestallinger, instruktioner, pas og salve-guardiabreve. De betegnes i ekstraktpåtegningen som kgl. skrivelse, reskript, ordre eller resolution. En del er paraferede af Mejer "Ad Mandatum" [1].

Der findes i koncept to henvendelser af 16/4 og 11/6, fra Mejer personlig til oversekretæren i danske kancelli, Erik Krag, med anmodning om at skrivelser må blive udfærdiget om visse, nærmere angivne foranstaltninger. I den første indledes under-skriften med "Ad Mandatum S. Reg. Majestatis Ejusdem Consilij Militaris" [2], et vidnesbyrd om den betydelige position, Mejer allerede havde erhvervet.

Det skal endnu nævnes, at Mejer på dette tidspunkt kan ses at have været tilstrækkelig kendt med det danske sprog til personlig at kunne udfærdige en dansk skrivelse.

Under de afgørende begivenheder i september-oktober 1660 blev "militiens" indgriben lykkeligvis undgået. Man havde forberedt en sådan ved i begyndelsen af september at foretage en delvis afløsning af hovedstadens garnison med afdelinger, der havde mandskab fra hertugdømmerne, og ved umiddelbart før afgørelsen at udsende de bekendte, fortrolige ordrer til de højstbefalende i landsdelene "wegen vigilance in bevorstehender Changement d' Estat." [3]

Den tilstedeværende feltmarskal Schack måtte på grund af sin stilling få en ret fremtrædende rolle, men han syntes til-lige at have været virksom som kongens fortrolige tillidsmand. Mange år efter henviste den kendte vicekommandant Steen Andersen Bille i brev til krigssekretæren til sin tro tjeneste, bl. a. "udi souverainitetens handel, huor Jeg imellem dend S. felther-re/:Som effter hans Konglig Maytts Allernaadigste gode behag sig nogen tid indeholdte udi sitt huß och iche confererede med de Andre dend tid Rigens Raad;/ och Erkebispnen och Præsiden-ten saa offte och mange gange maatte gaa och Alting troligen underhandle" [4].

Også Mejer var virksom i disse bevægede dage, men det var mere egoistiske formål, han havde for øje.

I et af efterårets anonyme forslag til regeringsordning, "Borgerstands Proposition til Kongelig Majestt," anbefales bl. a. indførelsen af krigsråder, hvad der må lede "tanken i retning af en mand, som stod de militære kredse nær", medens en videre undersøgelse af forslaget viser, at det må stamme fra en borgerlig funktionær indenfor tyske kancelli eller rentekammeret [5].

Den første var imidlertid ingen anden end Mejer, fra hvis hånd der i koncept [6] foreligger en memorial om sådanne krigs-

rådets stilling, opgaver o. s. v. Koncepten er udateret, men registraturnummer henviser til 11. oktober 1660 eller nærmest foregående dage [1].

I en udateret memoire [2], formentlig fra november 1660, henvendte Mejer sig til oversekretæren i danske kancelli, Erik Krag, og fremsatte for denne, i fortsættelse af tidligere mundtlig henvendelse, sine anskuelser om en indførelse af statssekretærstillingen. Han måtte anse det for en degradation fra sekretær i krigsrådet at skulle reduceres til almindelig kollegiesekretær og bad om protektion til opnåelse af en statssekretærstilling under tyske kancelli, hvor der ved Lentes udnævnelse til kansler måtte blive en plads ledig.

Mejers anstrængelser forblev resultatløse. Der skulde hengå et årti, før hans ærgerrighed fik flugt.

FØRSTE AFSNIT

FRA ENEVOLDSMAGTENS INDFØRELSE TIL AFSLUTNINGEN
AF DEN SKÅNSKE FEJDE

KRIGSKOLLEGIET 1660 - [78]

A. OPRETTELSE I NOVEMBER 1660

18. oktober 1660 var kong Frederik III bleven hyldet som arvekonge, og 20. oktober havde han ladet rigsrådets breve bringe op på slottet. Dermed havde han taget magten, og snart efter begyndte omordningen af hele statsstyrelsen. De forskellige regeringskollegier oprettes.

Den 26. oktober udnævntes Joachim Gersdorff til rigsdrost og præsident i det ny statskollegium, Peder Reedtz til kansler og præsident i kancellikollegiet og Hannibal Sehested til rigsskatmester og præsident i skattekammerkollegiet. Det i 1655 oprettede admiralitetskollegium var jo "vohrhin besetz[t]" [1].

Først en måned senere skulde turen komme til krigskollegiet.

Feltmarskal Hans Schack var, som forholdene udviklede sig, efterhånden blevet hærens virkelige chef, og havde skubbet den i anciennitet ældre Eberstein til side. Den 4. august 1660 var det bleven overdraget Schack, med generalrigsmarsk Otto Powisch som hjælper, at foretage en reduktion af hæren og at forlægge den i kvarter i sogne og købstæder [2]. 19. august udnævntes han, efter adelens indstilling, til rigsråd [3], men om man ved denne indstilling havde tænkt at takkes kongen, eller at drage den øverstkommanderende over til adelspartiet, får stå hen. Da nu med centralstyrelsens reorganisation også en genbesættelse af rigsmarskembedet syntes nær forestående, så adelen dog nøddigt Schack på denne post som dens naturlige "patron og talsmand". Den svenske Resident Gustav Duwall kunde under 31/10 indberette til sin regering [4]: "Nu mangler kun en Rigsmarsk, hvortil Adelen har foreslaet 3 Personer, med underdanigst Begiering, at (kongen) ei vil give dette Embede til Feltmarskalk Schack, som er Fremmed. Derpaa er endnu ikke faldet Svar; men da Feltmarskalken erfoer dette, har han vægret sig ved at sidde hos de Andre i Raadet."

Også anden friktion har gjort sig gældende, således spørgsmålet om skattekammerkollegiets og krigskollegiets indbyrdes stilling eller, overfladisk set, om Sehested eller Schack skulde gå forrest i rangen, medens det reelt betød, i hvor høj grad dansk politik fremtidig skulde beherskes af finansielle, og i hvor høj grad af militære hensyn [5].

Man har endelig gjort opmærksom på [6], at udnævnelserne i anledning af det ny statsstyre falder i to sæt, med nogle ugers

mellemrum. De tre først udnævnte rigsebedsmænd var danske adelsmænd; til dem føjedes som ny råder rigets "ærkebiskop" og Kjøbenhavns præsident. I det andet sæt udnævnelser, som fandt sted på en tid, da de fleste stænderrepræsentanter allerede havde forladt København, var hovedpersonerne Schack, den holstensk fødte, ny øverstbefalende over tropperne i Norge, general Claus Ahlefeldt, og den sachsisk fødte hofmarskal Johan Christoph von Körbitz, der blev rigsmarskal [1].

Den 22. november "gjorde Schack sin Eed og bleff Rigens Feltherre" [2]. Han er formentlig samtidig bleven udnævnt til præsident i krigskollegiet og assessor i statskollegiet. Bestallingen har dog ikke kunnet findes.

Den nævnte dag - 22. nov. - beretter Körbitz i sine biografiske optegnelser [3], lod kongen "om formiddagen mig gandske u-afvidendes ved Hr. Cantzeler Peter Reetz formelde, at de hafde denomineret mig til at vere Rigs Raad, Rigs Marskall og Assessor udi dend Høyeste Ret, Estats- og Krigs Collegio, og at ieg strags paa timen skulde forføye mig op paa Slottet, der samme-steds tillige med andre æden at aflegge, huilcket og i Jesu Naufn skeede."

I dagene 22. - 24. november må udnævnelsen af kollegiets medlemmer antages at være foregået, thi i det sidste medlems, stadshauptmand Frederik Thuresens senere bestalling [4] hedder det, at hans tractament skal "begynde at angaae" fra den 24. november 1660.

Krigskollegiets medlemmer blev følgende: [5]
 Feltherren Hans Schack, "President und hat sein Ganck negst dem Reichsdrosten",
 generalløjtnant Jørgen Bielke, "Vidse President",
 rigsmarskal Johan Christoph von Körbitz,
 generalløjtnant Claus Ahlefeldt,
 generalløjtnant Hans Ahlefeldt,
 generalkrigskommissær Otto Powisch,
 generalmajor Eggerich Johan Lübbes,
 generalmajor Frantz Joachim Trampe,
 generalmajor Frederik Ahlefeldt,
 generalauditør Poul Tscherning,
 stadshauptmand Frederik Thuresen.

Det synes, som under de første overvejelser Bielke, Körbitz, Tscherning og Thuresen ikke har været påregnet som medlemmer [6].

Af krigskollegiets 11 medlemmer havde kun 4 siddet i det ældre krigsråd, nemlig Schack, Körbitz, Hans og Frederik Ahlefeldt. Rigsdrosten Joachim Gersdorff måtte naturligvis glide ud, Frederik Ahlefeldt (den senere statholder) var fraværende i politisk mission, og den gamle general Breda (Bredow) var afskeditget (og døende). Derimod er rigsråderne Henrik Rantzau og Axel Urup udgået, Rantzau muligvis, fordi han ikke var fagmilitær,

Urup derimod som slet og ret vraget.

Som nominelt medlem af krigskollegiet må endnu nævnes kongens fortrolige, greve Christian Rantzau, der i februar 1661 udnævntes til assessor i alle de ny kollegier.

B. "INTERIMS-INSTRUCTIONEN" AF 2. JANUAR 1661

"Den 26. November ist die erste session im Krieger Collegio gehalten", skriver Mejer i sit protokolreferat [1], hvorpå han, efter angivelse af, hvilke medlemmer der var mødt, anfører, at feltherren i få ord oplyste om det hverv, som kongen havde overdraget ham som feltherre og de tilstedeværende bisiddere som krigsråder og lykønskede samtlige til det forestående rådsarbejde og til det tiltrådte embede.

Man drøftede derefter i det øjensynlig kun kortvarige møde oprettelsen af et krigskancelli, og der voteredes om og vedtoges enstemmigt, hvilke personer der måtte anses for nødvendige ved krigskollegiet ud over selve medlemmerne, nemlig: 1. en krigssekretær, 2. en krigskammerer, intendant eller general-kontrollør over materiel og forsyninger, 3. en krigsnotarius, 4. en fiskal, 5. de nødvendige kopister, 6. et krigsbud.

Man har øjensynlig i det ældre krigsråd følt savnet af administrativt personale.

Derimod findes der intet, som tyder på, at man har tænkt sig en ny instruks nødvendig. Men må have ment at kunne fortsætte efter instruks af 13. januar 1658, i hvilken betegnelsen "Krieger Collegium" jo allerede var benyttet. Men dette vil atter sige, at man ikke inden for kollegiet har opfattet dette som en nyskabning, men som en umiddelbar fortsættelse af det ældre krigsråd.

Arbejdstempelet var derfor også straks meget roligt. I det næste møde, der afholdtes den 29. november, diskuteredes instruks for den ny overgeneral i Norge, og først i det tredje møde, den 5. december, fremsatte feltherren til overvejelse, om det vilde være rådeligst, at man til kongen indgav et forslag til generalinstruks for kollegiet, eller om man skulde afvente en sådan fra kongen.

Der er øjensynlig arbejdet uden for kollegiet, og mon det ikke har været af den pågående og til hofkredsene knyttede Tscherning [2]. Han havde tidligere været i svensk tjeneste og var derfor kendt med kollegiestyrelsen. Nu ved den begyndende vøtering kunde han straks oplyse, at kongen havde fået instruktionen for det svenske krigskollegium (daß schwedische project) i hænde og var vel orienteret i sagen. Tscherning måtte derfor tilråde, at det indberettedes til kongen, at man fra ham afventede en instruktion, enten lignende den svenske, eller i ændret form.

Tschernings synspunkt vandt bifald. Man vedtog [1] at lade opsætte en memorial, hvori man henlede kongens opmærksomhed på, at vinteren var forestående, og forbindelsen mellem landdelene truet af frosten, at generalerne, når de forblev her og ikke var ved deres afdelinger, ikke kunde have ansvaret for påkommende ulykkeligt tilfælde, at man derfor bad Hs. Maj. give såvel special- som generalinstruktion efter behag, dog at kollegiet fik en sådan autoritet, som det var skik i naborigerne og i overensstemmelse med krigens sædvane.

Denne memorial, af 6. december 1660, med underskrift "die sembtlichen Assessoren und adsisenten des Collegij Bellici" overleveredes kongen af Schack [2].

Allerede i det følgende kollegiemøde, den 10. december, kunde feltherren oplæse kongens svar, som var dateret 8. december [3]. Det indeholdt ordre til kollegiet om selv at udarbejde udkast til en generalinstruktion og herved udnytte tilsvarende bestemmelser i naborigerne m.v. Det forlangtes derhos, at fremtidige udfærdigelser til kongen skulde underskrives af alle tilstedeværende medlemmer.

Man delibererede nu denne og den følgende dag instruktionsens indhold, men samtidig var Mejer i travl virksomhed med den formelle udarbejdelse, og den 14. december kunde indstilling fra kollegiet med vedlagt udkast til instruks overrækkes kongen af Schack, Bielke, Körbitz og Mejer [4].

Det fremsendte udkast har som arbejdsgrundlag haft en endnu eksisterende, udateret, tysk afskrift [5] af en "Kriegs Collegij instruktion", som gennem indholdet viser sig at være svensk, udstedt af dronning Christina.

Denne instruktion er meget vidtløftig - afskriften 54 halve pagina - og i sine mange detaljer vedrørende udskrivning, hvervning, hærens størrelse og inddeling, mønstringer og øvelser m.v. så nøje knyttet til den specielle, svenske organisation, at en overførelse på danske forhold selv under normale vilkår måtte være vanskelig, men nu blev ugørlig, idet ikke alene den fremtidige hærorganisation stod hen i det uvisse, men der også måtte forudses betydelige ændringer i den civile lokaladministration.

Da som følge heraf det konkrete grundlag måtte erstattes med antydninger, og den svenske instruktion iøvrigt fulgtes, ofte i den grad, at hele sider afskrevs, blev resultatet vel stort af omfang - 16½ hele foliosider - men kvalitativt utilfredsstillende, uklart og svævende, med krav om fortolkning ved senere, supplerende bestemmelser, i det hele mere håndens end åndens værk.

Instruktionsudkastet fandt ikke kongens bifald. Men om sagens følgende udvikling kan der kun fremsættes en formodning. Kongen har mundtlig afslået godkendelse, og da Schack så har henvist til vanskelighederne ved under de øjeblikkelige, uvisse forhold at nå et tilfredsstillende resultat, er man bleven enig om

indtil videre at nøjes med en foreløbig, en "interims"-instruktion, som anordnede, hvad man fandt absolut nødvendigt, og alene i den udstrækning, forholdene lod sig overse.

Det derpå følgende arbejde repræsenterer intet brud med det tidligere, eftersom man i interimsinstruktionen finder den samme leddeling og kan genkende udtryk, sætninger, ja selv hele stykker af udkastet af 14. december - og dermed tillige af den svenske instruktion. Interimsinstruktionen udgik med påtegning "Ad Mtm. H. Mejer", men sprogetonen er ikke Mejers. Den er myndigere, klarere, uden Mejers talrige indskud og abstraktioner. Den syntes at være en personlig præstation af Schack.

Instruktionen [1] er af 2. januar 1661 og har følgende ordlyd:

Interims-Instruction

Wornach sich Vnßer Friederich des Dritten & bestaltes Krieges Collegium, ins gemein, bey seinen Verrichtungen zuachten.

Erstlich Wollen Wier allergnädigst, daß Vnßer Krieges Collegium ins gemein die Direction und Inspection in Vnßeren Reichen und darunter liegenden Landen haben soll, über alles Vnßer darein verhandenes Krieges Volck, und Sorge für deßen anschaffung, theilung, Conservation, exercierung, ordinierung, disciplinierung, bekleidung, und unterhaltung tragen.

Zum andern soll Vnßer Krieges Collegium ins gemein die Direction und Inspection haben über alle Vestungen in Vnßeren Reichen und darzu hörigen Landen, derogestalt vnd also, daß sie Vnß zeitig, waß an derselben fortification, Gvarnison, und provision desiderieret, auch waß sonst zu derselben sicherheit und bestem gereichen kan, erinneren, ihren Vorschlag darvon übergeben, und fleisigh achtung geben, daß Vnßere darüber alßdan gemachte verordnung gebührend effectuiret werde.

Zum Dritten soll Vnßer Krieges Collegium Sorge tragen, und aussicht haben über Vnßeren Artillerie stat, darauß Vnßere Vestungen und Krieges=Volck bewaffnet werden müssen, alß da seyn Vnsere Zeughäuser, magaziner, Rustkammer, Pulverthurm, factorien [2], Ladenmacherey [3], büchßenschmiederey, Salpeter Sieden, vnd waß dehm anhängigh.

Vierdtens wollen Wier daß dieses Vnßer Collegium daß Ober-Krieges Gericht halte, vnd ohne ansehen der persohn und Standes Justitiam administrire über alle in, Vnßern Krieges Diensten sich befindende persohnen, vnd in allen Krieges Sachen, so zu eines Ober-Krieges Gerichts jurisdiction vel ex primâ instantiâ, oder per appellationem gehören.

Fünfftens soll dieses Collegium in stetigem gange, Arbeit und übung gehalten werden, und seine Ordentliche Sesionen drey-mahl in der Woche, Alß des Dingstages, Donnerstages und Sonn-

abens halten; Jedoch in Sachen, welche den Vorzug nicht leyden können, sich so oft und so lange versambeln, biß selbige ihre gänzliche und abhelffliche maaße erreicht; Wie dan auch mit dem præäsidenten und beysitzern, da etzliche derselben auff erhaltenen Urlaub, oder durch rechtmeßige entschuldigung bey dem Collegio nicht sich einfinden könten, Eß also soll verfahren werden, daß stets zum wenigsten vier Assessores zur stelle verbleiben, und der vorkommenden Verrichtung abwarten.

Sechstens, ob woll alle Haupt Rahtschläge in Krieges Sachen, wie die in Vnßeren anderen Collegijs obhandene Deliberationes, zu Vnß und dehnen, Welchen Wier auß Königlicher macht und eigenen gefallen part darvon geben, und in Vnßeren gehäimen Raht admittieren wollen, gehören, vnd derselben execution nur den Collegijs oblieget, so soll gleichwol Vnßer Krieges Collegium solcher gestalt oft und fleißig nach dencken und mit einander überlegen, waß fehler sie im Kriegeswesen befinden und Vnß ihr bedencken hierüber eröffnen, wie selbige gebeßert, und es best angestellet werden solle, Alßdan Wier solches selber weiter überlegen und waß von Vnß darüber geschlossen wirdt, ihnen zur execution übergeben wollen.

Zum Siebenden soll Vnßer Krieges Collegium von nun also bald anfangen, mit Vnßern Hohen und Niedrigen officirern, Commandanten und Kriegesbedienten in Vnßern Reichen und darunter liegenden Landen zu Correspondieren, und dieselbe dahin halten, daß ein Jeder seine Regiments und Compagnien rolle und die Commandanten den zustand Unßerer ihnen anvertrawten Vestungen Monatlich ins Krieges Collegium einschicken, auch einen Jeden oft und fleisig errinneren, daß Er seynen, Eydt und Pflicht beobachte, und waß ihm Insonderheit anvertrawt ist, verrichte, auch so er darwieder handeln würde, daß Er alßdan für dem Krieges Collegio rechenschafft ablegen, und die gebührende Straffe gewärtig seyn solle. Worbey dan Vnß daß Krieges Collegium selbst fleißig referieren und von allen erhaltenen nachricht zeitig eröffnungs thun soll.

Schließlich behalten Wier Vnß vor, daß Wier vnd Vnßere nachkommen wollen macht und gewalt haben, diese für Vnßerem Krieges Collegio auffgerichtete verordnung jederzeit nach gelegenheit zu enderen, abzuschaffen, zu vermehren, und zu verbeßeren etc. Uhrkundlich Vnßerer Eigene Handes Subscription, und vortruckteß Königl: Secret Insiegel: Geben auff Vnßer Residentz zu Copenhagen d. 2. Januarij Anno 1661.

Friderich.

Ad Mdtm.

H. Mejer.

Kollegiemødet den 5. januar åbnedes af Schack med meddelelse om, at "Ihre Maytt. nun die general instruktion für dem Collegio herausgegeben". Som sådan er altså interimsinstruktionen at betragte.

Som det vil ses, er interimsinstruktionen egentlig kun en opremsning af kollegiets tjenestepligter og går kun to gange i detaljen, nemlig hvor man har ændret en bestemmelse i det oprindelige udkast, om to "solemne sesiones" årligt à 4 uger, til 3 ugentlige møder året rundt, samt når der fastsættes månedlig indsendelse af afdelingernes ruller m. v. Der fandtes i udkastet intet herom, men bestemmelsen kan være foranlediget ved, at skatkammerkollegiet fra Powisch havde forlangt en rigtig rulle og fortegnelse på alle officerer og betjente med angivelse af besolding, traktement og bestalling [1] - et korrekt og selvfølgeligt krav, når man vilde vinde klarhed over forholdene, men som det voldte Powisch de største vanskeligheder at efterkomme, eftersom afdelingerne lå splittet ud over hele landet, og reduktionen stadig fortsattes.

Ved vurdering af den summariske generalinstruktion må det ikke lades ude af betragtning, at der i tidernes løb, under den stadigt fortsatte krigstilstand, hvor officererne skiftede fra hær til hær, havde udviklet sig almengældende regler for den militære forvaltning, der vel i nogen grad kunde variere i de toneangivende stater, men som dog i det store og hele var kendte og anerkendte af enhver routineret officer og kollektivt angaves som "Krieges gebrauch", "Krieges raison" o. l.

Men når nu generalinstruktionen var så summarisk, måtte man dobbelt føle nødvendigheden af en specialinstruks, evt. gennem skriftlig bestalling, for den enkelte person. Bestallingerne udfærdigedes imidlertid af skatkammeret [2], og dermed kunde det trække i langdrag. Man nøjedes da indtil videre med tjenstlig instruks i den skriftlige edsformular [3], som underskrevs ved tiltrædelsen, idet så formularen benyttedes ved den senere bestallingsudfærdigelse.

Eksempelvis skal anføres, at krigsbogholderen Matthias Hasse tiltrådte efter edsaflæggelse den 24. januar 1661 [4]. Da hans besolding gennem forskellige kammerordrer successive blev nedskåret til halvdelen af det oprindelig fastsatte beløb, ansøgte han den 14. november 1663 [5] om "eine schriftliche bestallung... nach dehner hiebei Copirlich abgestatteten Eyde...", hvorpå bestalling udfærdigedes under 26. november 1663 [6].

På nævnte edsaflæggelse blev der lagt stor vægt. Den foregik for kollegiebetjentenes vedkommende foran det samlede kollegium og noteredes i mødeprotokollen.

C. TJENESTESTILLINGER

I løbet af januar måned 1661 organiseredes kollegiet, således at der kan skælnes mellem følgende led inden for samme:

a. Det egentlige krigskollegium (præsident og assessorer).

- b. Krigsekspeditions- og -kollegiebetjente (1 krigssekretær, 1 krigsbogholder, 1 krigsnotarius, 1 krigsfiskal, 2 kopister, 1 krigsbud).
- c. Justitsbetjente (1 generalauditør, 1 generalgevaldiger, 1 generalgevaldigerløjtnant, 1 profos, 4 justitssergenter, 3 stokkeknægte, 2 skarpretttere).
- d. Garnisonspræster.

Det skal dog straks tilføjes, at denne opstilling er ret vilkårlig, idet der i virkeligheden varieres fra aktstykke til aktstykke, og skatkammeret i sine kammerordrer benytter en anden leddeling end krigskollegiet.

Generalkrigskommissarius

havde en meget selvstændig stilling, men arbejdede i nøje forbindelse med feltherren og regnede sig for at være underlagt denne [1]. Hans for hæren betydningsfulde virksomhed vil senere blive særskilt behandlet.

Iøvrigt skal følgende fremsættes:

a. Det egentlige krigskollegium

Navnlig i begyndelsen forekommer den ældre benævnelse "Kriegsrath" jævnløbende med betegnelsen "krigskollegium". Mejer skriver 17/3 1661: [2] "im gestrigen gehaltenen Kriegsrath", 18/3 underskriver Bielke [3] i Schacks fraværelse "Von wegen deß Königl: Kriegeß Raths" og endnu hen i juni 1661 indledes en af Schack m. fl. underskrevet memorial til kongen [4] med: "Die 22. juni ist im Königl: Kriegs Rath berathschlaget." Kongen bruger derimod altid betegnelsen "krigskollegium", og denne, den officielle benævnelse, trænger efterhånden helt igennem.

Medlemmerne kaldes i begyndelsen "Krieges Råthe", og denne benævnelse findes endnu brugt i en memorial af 22/5 1662 [5]. Den officielle betegnelse var "Assessor", og den benyttes altid af kongen.

Men endnu i 1670, da efter tronskiftet ny bestallinger skulle udfærdiges, skrev generalmajor Eiler Holck til Mejer [6]: "I min Bestallung staa Assessor i Krigs Collegio mens ieg bad gierne i denne maatte staa Krigs Raad."

Henvendelsen forblev dog frugtesløs.

Præsident og assessorer er allerede anført ved navn. Ifølge edsformularen påhvilede der dem følgende pligter:

Præsidenten

- skulle sørge for, at kongens respekt og værdighed blev opretholdt ved krigsmagten, - at instruktionen for kollegiet overholdtes,
- at enhver til kollegiet forordnet nøje opfyldte sine embedspligter,
- at der voteredes korrekt af dem, der forordnedes til rådslagning eller retsmøde, - at i de militære justitssager enhver fik den

ham tilkommende ret efter krigsartiklerne, landets love og rets-sædvaner.

Han skulde holde øje med og afhjælpe forekommende mang-ler samt iøvrigt - handle og virke efter den ham givne, kongelige bestalling.

Assessoren

- skulde have opsig med krigsfolket, så at udskrivning og hverv-ning gennemførtes tilbørligt, militsen inddeltes efter den kgl. an-ordning, samt indøvedes og disciplineredes, og intetsomhelst un-der slæb fandt sted, - sørge for, at fæstningerne, og da navnlig i grænseegnene, var vel i stand og havde besætning, artilleri, am-munition og proviant, ligeså - at tøjhuse og magasiner m. v. holdtes i rette stand og forvaltning.

Han skulde holde sig instruktionen for krigskollegiet nøje efterrettelig, hemmeligholde alt, hvad han i kollegiet måtte er-fare, samt holde alle vigtige dokumenter omhyggeligt forvarede inden for kollegiet, - dømme uvildigt efter krigsartiklerne, lan-dets love og retssædvaner og - ikke modtage skænk, gave eller anden begunstigelse.

I kollegiemøde den 5. januar havde præsident og assessorer vedtaget, at spørgsmålet om deres traktement overlodes til kong-ens afgørelse. Men i realiteten blev stillingen knyttet til anden tjenstlig funktion og honoreredes sammen med denne.

b. Krigsekspeditions- og -kollegiebetjente

Det synes at have været Mejers ærgerrighed at opnå beteg-nelsen "krigskancelli" for kollegiets ekspeditionskontor, men hans ønske trængte ikke igennem, vistnok p.g. af modstand fra skatkammeret. Den almindeligt anvendte benævnelse blev "krigs-ekspeditionen".

I krigsekspeditionen indgår i alle aktstykker krigssekretæ-ren og to kopister, derimod er forholdet varierende, hvad angår krigsbogholder og krigsnotarius, idet de snart regnes herhen, snart under generalkrigskommissarius, resp. blandt justitsbe-tjentene. Da krigsbogholderen havde en ret selvstændig stilling, vil det reelt være ligegyldigt, hvor han føjes ind, og for krigs-notarius gælder, at hans hverdagsvirksomhed var knyttet til krigsekspeditionen. Hvad endelig krigsfiskalen angår, måtte han vel, ifølge sit embede, egentlig henregnes blandt justitsbetjente-ne, men også han havde en ret selvstændig stilling, og administra-tivt optræder han som oftest blandt kollegiebetjentene, i en art tilknytning til eller ligestilling med krigsbogholderen (mulig har han søgt at holde sig fri af generalauditøren).

Krigsbudet ses at have haft en betydeligere stilling; end benævnelsen lader formode, nemlig som en art forvalter eller vagtmester ved kollegiet.

Krigssekretær, krigsbogholder, krigsnotarius og krigsfiskal ansattes af kongen, kopister og bud af kollegiet [1].

Krigssekretær

Indehaver blev Herman Mejer i umiddelbar fortsættelse af hans tidligere stilling.

I sin dagbog for 1660 anfører Mejer [2] i november: "D. 28. habe ich einen körperlichen eydt prælegente domino cancellario P. Reitz, für jhr maytt. abgeleget wegen der krieges secretarij stelle." Det var formentlig en almindelig troskabsed som følge af statsomvæltningen. - I januar 1661 har han igen aflagt ed, men denne gang tjenesteed overensstemmende med den ny kollegieorganisation.

Ifølge koncepten til tjenesteedens formular skulde krigssekretæren -

- holde alle indgående breve og acta, militære forhold vedrørende, i orden og god forvaring, give "Hs. maj. og" [3] krigsrådet kundskab om deres indhold og virke hen til, at intet blev henlagt uden tilbørligt svar, - concipere alle fra "krigskancelliet" [4] udgående breve, domme og andre ekspeditioner og drage omsorg for deres formelle rigtighed, - sørge for, at alt, hvad der foregik i "krigrådet" [5] af rådslagninger, retssager o. a. blev rigtig protokolleret, ligeså at registraturerne blev renskrevet, diarierne [6] holdt i orden, og sekretet vel forvaret, - hemmeligholde rådslagningerne og de militære retskendelser og ikke tillade, at kollegiets akter, breve eller dokumenter blev bragt ud af arkivet, - efterkomme de af kongen eller, på dennes vegne, af feltherren givne befalinger og iøvrigt i enhver henseende holde sig instruktionen for krigskollegiet efterrettelig.

Foruden formularen til tjenesteeden foreligger der også en ved krigsekspektionen udfærdiget "Concept von deß Königlich-Krieges Secretarij instruction" [7], som ved gennemlæsningen viser sig i virkeligheden at være koncept til ny bestalling for Mejer. Denne har søgt at opnå den for ham personlige gunstigste ordning af forholdene. Alle breve, ordrer, bestallinger, kapitulationer o. s. v., krigsmagten vedrørende, skulde konciperes og ekspederes af ham. Han skulde forelægge kongen alle importante sager til underskrift, de øvrige skulde underskrives af prææsidenten (for Kollegiet) eller af ham o. s. v. Koncepten ses at være oplæst i kollegiemøde den 19. januar eftm. [8], men den har ganske sikkert ikke opnået kongelig stadfæstelse, thi dens indhold svarer ikke til senere praksis, og hvad et enkelt, betydningsfuldt punkt angår, faldt anden afgørelse allerede ved kgl. reskript af 20. januar [9], hvorefter kollegiebetjentenes - deriblandt Mejers - "Bestallinger Vdaff woris schattkammer med det første schal expediris och Vdgiffuis, som Eder till efter Retning hermed forstendiges."

I kollegiemøde den 5. januar 1661 havde man vedtaget at

indstille om en årsløn af 700 rdl. til krigssekretæren [1]. Det kgl. reskript af 20. januar [2] tilstod ham kun 600 rdl., men allerede i november 1661 angives [3] hans årlige besolding at være 750 rdl. Den holdt sig gennem en del år uforandret på dette beløb.

Krigsbogholder

Der havde under den ældre forvaltning hersket stor uorden, hvad de militære materielbeholdninger angik. Man havde ikke været klar over, hvad man havde og hvor det befandt sig. Meget forsvandt sporløst. - Endnu i 1666 lod danske kancelli efterlyse 82 jærnstykker (jærnkanoner), der i 1657 var leveret fra Holland. Der skulde flittigt inquireres, "huor same stycker ere bleffuene forbrugte eller henkommene" [4].

Bl. a. for fremtidig at undgå sådan uorden ansatte man nu en embedsmand, som i den svenske instruktion kaldtes "Kriegs-cammerierer", men om hvis benævnelse man her hjemme i begyndelsen stod vaklende. Under krigskollegiets første overvejelser [5] omtales han som "Kriegeß Cammerirer, oder intendant über die provision oder Controlleur général des provisions". Endnu edsformularen angiver sig som "Deß Krieges Cammerirs Eydt", men det blev den noget ringere betegnelse "Krigs Bogholder", der p. g. af skatkammerets modstand sejrede.

Der er bevaret den til edsformularen nøje svarende danske bestalling [6] for stillingens første indehaver. Af dens indhold skal følgende refereres:

Krigsbogholderen skal "Samme Bestilling troligen och flitigen forestaae och huius hannem af oß eller Paa vore weigne af Præsidenten och Samptlige Krigs Collegio udj Woris thienniste bliffuer anbefahlet med Største flid och Windschibelighed forrette och efterkomme, derforuden alle munster Ruller ofuer voris Krigsfolch det vere sig endten af Cavallerie, Infanterie eller Artillerie och huad deraf dependerer, Item alle Regenschaber, af deris gewehr, Kleider och Underhold i goed rigtighed holde och foruare; dißligeste paa Udschrifninger, Munstringer, Quartierer och Underholdz Uddeeling flitig och U=forsømmelig opsigt hafue, Saa at ingen underslef derudj Skeer. Iligemaade holde rigtige Inventarier baade i Almindelighed ofuer alle vore thøighuuser, Magaziner, Rust Cammere Factorier [7] Saauel som och in specie ofuer enhuer Sted for Sig, och i Synderlighed ofuer de Grendtze Festninger, huad Sammesteds af Artillerie, Ammunition, vivres i forraad och ellers af Materialer och behørige Krigsnøttørftighed forhaanden er, eller behøfuis kunde, Saa at indtet derudj forsømmis; Sammeledis udj Krigs-Collegio och ved dets forsamling flitig opwarte, med alle Regenschaber trolig omgaae, och huius hand udj voris thienniste Udaf Acterne, Breffue och ellers erfahrer Som bør at ties det hoß Sig beholde och ingen obenbahre ---".

Første indehaver af stillingen blev arsenal- og tøjhuskri-

ver Matthias Hasse [1], der tillige ansattes som krigsbogholder og tiltrådte som sådan 24. januar 1661 efter aflagt tjenestest. Det var tanken, at han skulde beklæde begge stillinger og have 400 rd. for hver, eller ialt 800 rd. årlig, men da dette fandtes uhensigtsmæssigt, måtte han i november 1661 afgive tøjhus-skriverbestillingen, idet hans besolding samtidig reduceredes til 600 rd. Ved kammerordre af 1. juli 1662 reduceredes han yderligere til 400 rd. og fik - som omtalt - først dette rettet ved bestallingen af 26. november 1663.

Til disse friktioner kom så yderligere, at udbetalingen, p. g. af statens finansielle vanskeligheder, skete meget uregelmæssigt og ufuldstændigt.

Krigsnotarius

skulle ifølge edsformularen -

- med al flid udføre sit arbejde og troligt forrette, hvad der af præsidenten, det samlede kollegium eller krigssekretæren befalede ham at opsætte, det være sig i det danske, tyske eller latinske sprog, - korrekt protokollere og optegne de mundtlige retserklæringer, som afgaves af de for denne højeste krigsret plaiderende parter, - rigtig beskrive og registrere alle indgående acta, breve og skrivelser, omgås forsvarligt med alt og holde hver ting på sin behørig plads, - omhyggelig samle og ved kollegiet opbevare, hvad der indgik af akter, dokumenter, breve o. a., - hemmeligholde kollegiets rådslagninger og ikke røbe akternes indhold, ikke meddele nogen afskrift uden en foresats ordre, eller røbe noget, der kunde skade en part i en retssag, ikke råde eller advare og ikke modtage skænk, gave eller anden gunst, - altid flittigt lade sig finde i kancelliet og ved kollegiemøderne, udlevere de trufne afgørelser og anordninger til dem, der kunde gøre krav derpå, ufortøvet indkræve taksten for kancelliekspeditionerne (die Cantzley Tax) og andre afgifter samt forvare og bogføre dem, så intet underslæb fandt sted.

Den årlige besolding for krigsnotaren var 400 rd.

Til stillingen havde man udset krigskommissær på Fyn Georg Thomas Hafenreffer, hvis navn derfor også forekom i det anførte kgl. reskript af 20. januar 1661, hvorved kollegietjentenes forhold ordnedes. Men han har rimeligvis foretrukket at forblive i sin tidligere stilling. I stedet for ham ansattes da Andreas Rhode, som aflagde tjenestest 7. februar 1661.

Krigsfiskal

- militær offentlig anklager - hørte blandt de ny embedsmænd, som enevælden skabte for at bringe større sikkerhed og orden ind i forvaltningen [2].

Efter edsformularen skulde krigsfiskalen -

- anlægge og føre enhver retssag eller proces, der befalede ham af kongen eller, i dennes navn, af kollegiets præsident, eller -

som iøvrigt henhørende under kollegiets myndighedsområde - måtte vedkomme ham som krigsfiskal, - med flid og iver virke hen til, at misgærning og forbrydelse fra officerers og mandsskabs side droges for retten til strafs ikendelse, såsom at de ikke efterkom deres tjenestepligt, forholdt sig utilbørligt over for overordnede, gjorde sig skyldig i myndigheds misbrug eller begik underslæb i kvartererne eller ved udbetalingerne til mandsskabet, - hverken ved frændskab eller venskab, frygt, trusel, vold, nid eller andet lade sig afholde fra sin tjenestepligt, - ikke forhale eller forlænge retssagerne, eller bruge falsk eller gøre uret, ikke have aftale med nogen part, ej heller tinge, advare eller give råd, - hemmeligholde de fiskale sager, ligesom også, hvad han måtte erfare om kollegiets rådslagninger, - behandle kollegiet og de ham foresatte personer i samme med tilbørlig respekt, - optræde ærbart og beskedent i retten, - aflevere de indkommende mulkter (Straffgelder) til kollegiet, med rigtig fortegnelse, således at intet underslæb skete, - ikke modtage skænk, gave eller anden gunst.

Den årlige besolding for krigsfiskalen var 400 rdl.

Første indehaver af embedet blev den tidligere krigskommissær i Holsten Marcus Gueißer, der efter aflagt ed tiltrådte den 24. januar 1661 [1].

Da imidlertid grev Chr. Rantzau ønskede at få ham i sin tjeneste, afgik han ifølge kgl. reskript af 19. juli 1661 [2]. Et senere reskript af 1. september 1661 ansatte "den wolgelarten" Matthias Johansen [3], som efter aflagt ed tiltrådte den 12. september 1661 [4].

Kopister

Det var tanken, at der skulde være 1 tysk og 1 dansk kopist [5], men det er tvivlsomt, om dette er bleven opretholdt, i hvert fald gør de antagnes navne ikke indtryk af at være danske.

Kopistens tjenestepligter var ifølge edsformularen - flittigt og ufortøvet at udføre, hvad der af præsident, råder eller sekretær befaledes ham at concipere, protokollere (ingroßiren), kopiere, renskrive (mundiren) eller iøvrigt at forrette vedrørende de i kollegiet forekommende sager, - straks efter afskrift eller renskrift at aflevere original eller koncept til notarius til registrering, - ikke uden præsidents eller sekretærs samtykke at meddele nogen noget vedrørende kollegiesagerne, - hemmeligholde alt vedrørende kollegiets rådslagninger, - ikke råde eller advare nogen part i en retssag, ej heller modtage skænk eller gave, - til enhver tid, formiddag som eftermiddag, og når det iøvrigt forlangtes, at være til tjeneste i kollegiet.

Årslønnen var 100 rdl., der forhøjedes til 125 rdl., efter at kopisterne i maj 62 havde klaget over, at det var dem umuligt at klare for sig [6]. Udbetalingen skete uregelmæssigt, i juli 61 havde en i januar ansat kopist endnu ingen løn modtaget [7].

Først i slutningen af august opnåede han at få et halvt års løn udbetalt [1].

Fra det ældre krigsråd overtoges kopisten, den tidligere retsskriver Wolfgang Sigmund Dietz, der aflagde ed 7/2 61 [2], men mikkelsdag (29/9) s. å. afgik til Nakskov som proviantforvalter [3]. 27/8 61 aflagde Andreas Heel tjenesteed [4], men fik afsked den 30/3 64 [5] for at overgå til livgarden som mønsterskriver, 26/9 61 aflagde Wenceslaus Fridericus Tröjan tjenesteed [6]. Han afgik med bestalling af 13/5 69 som proviantforvalter på Bergenhus [6a], og 1/1 64 aflagde Nicolay Høppener tjenesteed [7]. Han afgik med bestalling af 8/7 69 som proviantforvalter i Nakskov [8], og Dietz vendte samtidig tilbage til krigsekspeditionen. Endelig er den sønderjyske præstesøn Jacob Friis før 17/8 67 ansat som kopist [9].

Krigsbud

I edsformularen findes også benævnelsen "Collegij Diener".

Edsformularen frembyder intet af særlig interesse.

Årslønningen var i reskriptet af 20. januar 61 ansat til 50 rdl., men ses allerede i november s. å. [10] at have været 80 rdl., der blev det fremtidige beløb.

Som krigsbud ansattes den tidligere tøj- og materialskriver ved artilleriet Christoffer Stegman, der aflagde tjenesteed den 26. januar 61 [11]. Først den 9. juli 61 opnåede han at få udbetalt lønning for det forløbne halve år [12].

c. Justitsbetjente

Generalauditør

Første indehaver af embedet var Poul Tscherning, som tillige var assessor i krigskollegiet.

Der foreligger ikke formular for tjenesteed, eller anden instruktion, hvoraf oplysning om generalauditørens tjenestepligter kan indhentes.

Fra årene nærmest for statsomvæltningen er bevaret ikke mindre end 3 bestallinger for Tscherning [13]. I følge den første, under 11. april 1657 meddelte bestalling som generalauditør i Skåne skulde han "saatiit Retten settes, holde Rigtig protocol paa alle sager, Vinderne examinere, och iagthaffue at Enhuer vederfares dend deel Ret er". Han skulde have 20 speciedaler i månedlig løn. - Ved ny bestalling af 3. juni s. å. forhøjedes lønningen til 600 rdl. årlig, og ved den sidste bestalling af 3. juni 1659, hvorved han blev generalauditør "i vort Riige Danmark", tilstodes der ham for hans gode forhold en årslønning i fredstid af 1000 rdl., i ufredstid som en oberstløjtnant til hest.

Medens således de tre bestallinger nærmest kun giver et

fyldigt indtryk af den stigende gunst, Tscherning nød ved hove, er det nødvendigt at gå nogle år frem i tiden for at finde nærmere oplysninger om generalauditørstillingen.

I sommeren 1666 sendtes Tscherning i regeringens ærinde til Kurland og til hertugen af Gottorp. 17. september s.å. døde han. [1] Hans efterfølger blev Elias Hübsch, i hvis bestalling af 21. september 1666 [2] det hedder:

"Særdeelis schall hand Woris Krigsarticuler och andre Woris Constitutioner och Forordninger, som endten allereede giffuen er eller hereffter giffvet worder, udj aldt saawijt hannem vedkommer, tilbørligen effterkomme; Saavelsom deroffuer holde, at de aff woris Milice udj forsvarlige observantz worder holdet; fornemlig at Krigsdisciplinen tilbørligen vnderholdes och til des behouff Justitien udj ald forfald uden nogen personsanseelse, willie eller Wendschab tilbørligen administreris, och sig ellers herforuden effter de hannem tijd effter anden giffwende Ordrer och Instructioner, och huis udj samme bestilling widere till woris Tienneste bøer at forrettis, altid med største fljyd och foruden nogen forsømmelse willig och liudig lade finde. ."

Der tilstodes ved samme bestalling generalauditøren 900 rdl i årligt traktement.

Generalgevaldiger

hærens overordnede politimyndighed, nærmest svarende til vor tids feltgendarmef. Han ansattes af kongen og skulde ifølge sin tjenesteed -

- ved forvaltning af sit embede frem for alt rette sig efter, hvad bl. a. artikelsbrevet bestemte, - uden personsanseelse anholde, tage i arrest eller lægge i bånd og jærn enhver, der handlede imod krigsartiklerne eller andre almindelige påbud, eller endog lod sig antræffe i åbenlys misgerning, - gengive den bestjålne eller berøvede hans ejendom, ligegyldigt hvad denne monne være, uden nogen godtgørelse og sådan som den kom generalgevaldigeren i hænde eller af ham blev bragt til stede ved flittig ransagning, - afgive gærningsmanden til afstraffelse ved det regiment, hvor han hørte hjemme, - flittigt overvåge vejenes sikkerhed, - påse, at soldatesken ikke blev landmanden til besvær ved fratagelse af ejendele, plyndring eller anden udskejelse, - holde vågent øje med regimenternes generaldigere og professorer.

Første indehaver af embedet blev Johan Ludvig Witz von Mühlhausen, der havde været i svensk tjeneste [3] og nu tiltrådte den 9. februar 1661 efter aflagt tjenesteed [4]. Embedet voldte ham en del kvaler. I 1663 og atter i 1664 klager han [5] over aldrig at have modtaget nogen generalinstruktion (skjøndt han til vejledning ved udarbejdelsen havde stillet en tilsvarende svensk instruktion til rådighed [6]), ligesom han beklager stadig i sit hjem at måtte huse og bevogte arrestan-

ter, fordi et stokhus ikke fandtes. Han undgik da heller ikke, i længere tid at måtte sidde i husarrest, formentlig fordi en fange undslap, og kom kun fri på sin svogers, renteskriver Samuel Bieners, kaution [1]. Han døde i august 1665 [2] og efterfulgtes 18. februar 1667 [3] af Hans Jacob zum Bildt, der, efter at have været enspænder i livgarden til hest [4], i februar 1661 blev ansat under krigskollegiet som generalgevaldigerløjtnant, men et par år senere afskedigedes som følge af hærstyrkens reduktion og derefter havde tjent i livgarden som gevaldiger [5].

Generalgevaldigerens årlige besolding var ifølge det ofte nævnte kgl. reskript af 20. jan. 1661 fastsat til 400 rdl.

Lavere justitsbetjente

Disse antoges af generalgevaldigeren på krigskollegiets vegne [6]. De var, ifølge en af Mühlhausen til krigsekspeditionen indleveret seddel [7], i februar 1661 følgende:

- generalgevaldigerløjtnant: Hans Jacob zum Bildt,
- profos: Johann Brühel,
- 4 justitssergenter: Mathiß Mand, Christoph Glensten, Jahco Bernoffski, Hanneß Jochum Willer,
- 3 stokkeknægte: Geörgen Serensten Christian, Hinrich Jacobsen, Arboyust Vernan,
- 2 skarprettere: "Deren namen seind mir noch nicht bekhand", altså med en enkelt undtagelse lutter fremmede navne. Der synes at være skiftet hyppigt, allerede 1/8 1662 genfindes blandt justitssergenter og stokkeknægte kun to af navnene, resten er ny. De var lidet ansete og lavtlønnede.

d. Garnisonspræster

I noget løsere forbindelse, men dog direkte under krigskollegiet, nævnes

- 1 feltpræst i Jylland, her Johan Sigmund Spaltholtz', i Fredericia,
- 1 garnisonspræst i København, her Christen Lauritzen Winther.

Den sidste havde en del friktion med de gejstlige myndigheder og fik derfor sin stilling nøjere fastslået ved åbent brev af 22. december 1664. Hans årsløn var 150 rdl. [8].

D. BOLIGFORHOLD

I begyndelsen holdt kollegiet sine møder på vekslende sted - den 26/11 i feltherrens hus, 5/12 og 28/12 i rigsmarskalens logement - men således kunde det selvfølgelig ikke vedblive at gå, og den 26. januar 1661 udgik da også kgl. brev til rigens

skatmester om at lade "accordere och handle med Woris vice Admiral paa Bremmerholm, Oß Elschelig Jørgen Biørnsen, omb hans gaard til Krigs Collegio och Admiralitetz brug". Handelen sluttedes den 4. februar 1661 og skøde udfærdigedes den 8. s. m., lydende på en købesum af 1250 rdl. [1]. Allerede den 2. marts skriver Mejer til den bortrejste feltherre: "Die Versamlung des Kriegs Collegij geschichet in dem Hauße bey den Holm" [2].

Denne krigskollegij gård, som den senere ofte kaldtes, lå umiddelbart nord for Holmens kirke, hinsides "Holmens låge", d. v. s. indgangen til Holmen.

Der findes en tydelig gengivelse af gården på Heimbachs maleri af arvehyldingen [3], hvor gården præsenterer sig som en ret anseelig bygning i to stokværk og med bindingsværksgavl. Beskrivelse af ruminddeling m. v. inden indflytningen er bevarret [4].

Hasse ledede indretningen til den ny anvendelse, og be-kostningen blev 946 rdl 1 s. [5].

Det var antagelig øverste stokværk, som tilfaldt krigs-kollegiet. Ifølge malerens regning var der en retsstue, hvis vægge var prydet med "Historien und Laubwerck", feltherrens kammer, sekretærens kammer, skriverstuen og en forstue.

Admiralitetet havde hidtil haft sæde på Holmen. Efter den kgl. ordre må det antages nu at være flyttet ind i samme gård som krigskollegiet, og det har her formentlig benyttet nederste stokværk.

E. FORVALTNINGSMYNDIGHED

I krigskollegiets møder vides kongen kun at have deltaget en eneste gang, den 31. maj 1661 [6], og i ganske særlig anledning, thi feltherren fremsatte straks til overvejelse: Weil die nachbahren sich zum feldzug schicken, in waß positur wier dagegen Unß zu machen und zu stellen haben, wen sie auf Ihre Maytt. lender etwas tentisen würden? - altså ligesom et glimt fra det gamle krigsråds tid. - Kongen synes ikke at have udtalt sig under mødet.

Med denne eneste undtagelse er der en stor væsensforskel mellem krigskollegiet og krigsrådet af 1658. Dette var et statsråd af kongen og hans fortrolige, hvor vigtige statssager i kongens påhør drøftedes af medlemmerne. Det var i de første år indpasset således i den daværende forvaltning, at ekspeditionen af de resulterende beslutninger overlodes de normale forvaltningsgrene, og det er vel nærmest som en yderligere konsolidering, at man må se oprettelsen af et eget ekspeditionskontor det sidste år.

I stærk modsætning hertil holdt kongen fra første dag det ny krigskollegium i ærbødig frastand, og det organiseredes som

almindelig forvaltningsmyndighed, rangmæssigt under statskollegiet, i mange henseender tillige afhængigt af danske kancelli som af skatkammerkollegiet.

Krigsråd og krigskollegium er derfor forskellige begreber, og det sidste kan ingenlunde anses for en mere eller mindre umiddelbar fortsættelse af det første, men er en nyskabning af lavere rang. Dette blev også rigtigt forstået af Mejer, da han, som anført, i sin memoire til oversekretæren Erik Krag udtalte, at han måtte anse det for en degradation fra sekretær [i krigsrådet] at blive reduceret til almindelig kollegiesekretær.

F. ARBEJDSMÅDE

I instruktionen var det foreskrevet, at kollegiet skulde være i stadig virksomhed og normalt holde møde 3 gange ugentlig. 1661 ses der af protokollen at være afholdt 99 møder, hvorhos 5 under feltherrens bortrejse blev aflyst af Bielke. Instruktionen må da siges nogenlunde at være efterkommet. Ved årets slutning faldt møderne helt regelmæssigt, og der er derfor anledning til at tro, at man har fortsat på samme måde i den nærmest følgende tid. Der er kun ikke bevaret vidnesbyrd derom. Mødeprotokollen ophører med 1661, der protokolleredes senere på løse ark, og af disse er kun en del bevarede.

Mødedeltagernes antal var i 1661 gennemsnitligt 5. Heraf kan 3, Schack, Tscherning og Thuresen, regnes for normalt mødende, de øvrige medlemmer er derimod skiftende. Det samme synes også senere at have været tilfældet. Der voteredes i omvendt aldersorden.

De kongelige skrivelser til kollegiet var i reglen stiledede til Schack som præsident, men kunde også have adresse: "Præsident och Sambtlige her tilstede Werende Assessorer".

Kongelige ekspeditioner fra kollegiet testedes af Mejer og besegledes i danske kancelli. Dette kunde være besværligt. Mejer har, en gang mange år senere, i brev til den fraværende feltherre [1] beklaget sig, ". . . weilien die resolutionen biß aufs allerletzte werschoben, da der Hr. Reichs Cantzler mit dem Königl: Siegel weggezogen. . . er ihm folgen müßen".

Kollegiets indstillinger til kongen underskrevet som befalet af alle mødedeltagere og synes at være overrakt kongen af Schack (i dennes fraværelse af ældste tilstedeværende assessor) og Mejer. Kongens resolution kan findes påtegnet indstillingen med teksten ved Mejers hånd.

Mejer har ivrigt tilstræbt den personlige adgang til kongen. Han beretter den 2. marts 1661 i brev til den fraværende feltherre, "daß dero letzten schreiben Ihr. Maytt. von mir fürgelesen worden" og en anden gang, 9. maj 1663, "und werde ich . . . Ihr.

Maytt. resolution darüber vernehmen [1]". Men dette har ikke været efter Schacks ønske, og endnu den 10. juli 1664 pålægger han Mejer [2] "mit Jemand aus dem Collegio Ihre Maytt.. vortragen". Han har dog ikke i længden kunnet opretholde dette krav, og 4. december 1666, da han er syg, og en sag skal foredrages kongen, beder han kun Mejer "dasselbe ins werck richten" [3].

Skrivelser fra det samlede krigskollegium, som indstævning til retsmøde i kollegiet e.l. undertegnedes "Datum in Consilio Sac: Reg: May:tis bellico", efterfulgt af samtlige tilstedeværende medlemmers underskrifter og derunder kollegiets segl.

Kollegiets øvrige skrivelser underskredes af Schack med foranstående myndighedsangivelse "Signatum Haffniæ in consilio S:R:Mtis bellico", snart dog forenklet til "Datum im Königl: Kriegs Collegio zu Copenhagen".

Var feltherren fraværende, underskredes af ældste assessor "von wegen des Königl: Krieges Collegio", "In nahmen des Kriegs Collegij in abwesenheit des feldherrn" e.l.

Besegling på almindelig vis med kollegiets segl.

Skrivelser udgik dernæst gennem krigsekspeditionen fra Schack i hans egenskab af rigsfeltherre. De har i reglen en personlig form og ender ofte med "Gott befohlen", ønsket om guds beskærmelse e.l.

De må antages at være beseglede af kollegiet, og krigsekspeditionen har tillige fungeret som feltherrens ekspeditions-kontor.

Mejers korrespondance har normalt været af rent personlig karakter, officiøse skrivelser fra og til krigssekretæren. Men der findes dog et tidligt eksempel på officiel udfærdigelse på krigskollegiets vegne, idet han den 31. januar 1663 i en personsag (påbud om betaling af en gældspost) undertegner "Datum in Collegio S.R. Mtis bellico. Copenhagen den... H. Mejer" [4].

Dette har ligget et stykke ud over hans competence.

Om krigskollegiets sekret forhandlede man allerede i kollegiemøde den 8. januar 1661 [5], og problemet må hurtigt være bleven løst, thi den 1. februar erkendte Mejer af den sjællandske krigskommissær at have modtaget 18 rd. "zu Verfertigen deß Krieges Insiegel" [6].

Sekretet viser et kronet skjold med de tre løver; skjoldet lagt på 2 af hænder holdte, krydslagte og opadvendte sværd; under skjoldet ophængt elefantordenen; omskrift: S. R. M. DANLÆ. NORVE GLÆ. CONSILII. BELLICI. SIGILLUM.

G. JURISDIKTION

Da hverken generalauditørens eller militærfiskalens arkiver er bevarede, må oplysning hentes fra de retsligt eller arbitrært afgjorte sager, som endnu haves i behold.

Det ses da af talrige afgørelser, at krigskollegiet holdt skarp justits blandt personellet, og at disciplinen blev strængt overholdt. Schack har bl. a. gjort sine officerer personligt ansvarlige for deres undergivnes forhold [1], og når officererne havde stiftet gæld, tilholdt dem at betale samme inden for en angiven tidsfrist, idet lønningen ellers helt eller delvis blev anvist kreditor [2].

I interimsinstruktionen var regnet med 2 retsinstanser, regimentskrigsretten og det samlede kollegium som overkrigsret. Derimod kunde appel herfra til landets højesteret ikke finde sted.

Der ses i praksis at være sket afvigelse fra denne normale procesform, formentlig af hensyn til vidneførslen. Således ned-sattes iflg. kgl. befaling af 7. april 1666 i Glückstadt en "Ober Kriegs Gericht" med en generalmajor som præses [3], i juli 1667 i Rensborg en "ober Krieges Gericht" [4], og i fortsættelse af samme i maj 1668 i Glückstadt en "General Kriegsgericht" med en generalmajor som præses [5].

Retsgrundlaget var dels de danske krigsartikler, dels fremmede retsforskrifter som "Holländisches Kriegs Recht", "Schwedisches Kriegs Recht", "Kaiser Maxim. Artickelßbrieff", "Kays. und die Heilige Reichs Reuter Bestallung" o. s. v., idet man ved analogislutning holdt sig "allen Kriegs Rechten und Gebräuchen" efterrettelig [6], eller, som det andet sted hedder, traf afgørelse "zufolge den Kriegsrechten vnd aller militarischen gesetzen und gebreuchen" [7], eller - et tredje sted - "waß Unsern artiklen und wohlhergekommenen Kriegs gebrauch gemäß ist" [8].

Krigskollegiet ses at have haft øje for dette retsgrundlags utilstrækkelighed, efterhånden som man gik over til nationale, udskrevne afdelinger. I 1673 diskuteredes forholdet inden for kollegiet, og man vedtog at indstille til kongen af lade ny, fyldestgørende krigsartikler udarbejde [9].

Den afsagte dom synes, hvor det drejede sig om vigtigere forhold eller om "importante" personer, altid at have været indsendt til kongen til endelig afgørelse. Mejer har herom givet en general følgende vejledning [10]:

"Den Obristen bleiben die Regiments iustice, und schicken dieselbe alle abgesprachene urtheile vor der execution am Generalen. Der General erkündiget sich in friedeszeit sonderlich in wichtigen sachen ihr K. M. willens, und erwartet beehl. in Krieges Zeit und da die noht paratam executioem erfordert, verhenget solche strax, sonderlich wen es nur Unterofficirer und

gemeiner betriff.

Waß Zum Generalstab und General Kriegesgericht gehöret, darüber läßt der H. General auch Recht hegen, aber nicht exequiren, ehe er ihr K. M. befehl eingezogen". -

Danske kancelli blandede sig i årenes løb i stigende grad ind i den militære jurisdiktion. Nogle herved forårsagede afvigelser fra den normale straffeprocess skal refereres:

I november 1668 dømtes en trompeter af en regimentskrigsret til døden for drab, men opnåede gennem danske kancelli kgl. tilladelse til, at sagen genoptoges for "Voriß Høyste Rett". Dette synes ikke at have vundet bifald fra militær side, thi iflg. Mejers påtegning blev manden pardonneret, og sagen henvist til videre behandling ved krigskollegiet [1].

I januar 1670 protesterede rentemester Mogens Frijs, mod en regimentskrigsrets dom i en sag, hvori en af hans bønder var indblandet, og opnåede, at kongen kasserede dommen og henviste sagen til den civile generalfiskal [2].

Et kgl. missive af 12. januar 1668 til kommandanten på Kronborg, Eiler Hølcck, var sålydende: [3]
"W. G. T. Effttersom Wj kommer Naad:st udj erfaring Hørledes 7 Soldater af Din Regement schall were anholden baade for tiufverje som oc at de nogle gange fra Compagniet ere bortløbne, da er woris Naad:ste willie Oc befalning, at du giører dend anordning at formanden ved Nafn Jens Nielßen Skoning ved gallien paa liffuet bliffuer straffet, de andre 6 wille wj paa liffuet Naad. haffue benaadet dog saa at de imidlertid dend andenn bliffuer hengt nogle ganger vnder gallien henledis oc derforwden schall en huer af dennem strax derpaa løbe 10 gange igiennem Spitzroden".

Der synes her at foreligge en kendelse uden om de normale retsorganer. -

H. VIRKSOMHED I KONG FREDERIK IIIs TID

a. Kongen

Kong Frederik IIIs personlighed har man været tilbøjelig til at undervurdere, idet man har villet gøre ham ængstelig og ubesluttsom, under stærk indflydelse af sine omgivelser.

Intet er formentlig fejlagtigere.

Han har af naturen været indesluttet, mistænksom over for personer og forhold, angst for at blive afhængig af andre, dertil grundigt overvejende, hemmelighedsfuld, stædig når han havde taget sin beslutning, inderst inde en kold og hård natur.

Han har fundet sin fordel i at holde sig skjult i baggrunden og begunstige snart én, så en anden af sine hjælpere for derved til stadighed selv at forblive herre over situationen.

Det er ved de militære forhold karakteristisk at bemærke selv de højeste officerers ængstelige ærbødighed, frygten for at vække mishag. Man har aldrig følt sig sikker.

Kongen kunde gribes af voldsomme vredesudbrud. Da eks. vis kommandanten i Nakskov sommeren 1662 var taget til Nykøbing for at gøre sin underdanige opvarnting, blev kongen yderst forbitret over, at han uden tilladelse havde forladt den ham betroede fæstning [1]. Kommandanten blev meget hårdt tiltalt og var indtil videre i unåde.

Kongen har været flittig og arbejdsom, ligesom andre af vore enevoldskonger en af regeringssagerne stærkt optaget mand. De ny forvaltningsorganer var indbyrdes skinsyge, havde kun liden sans for samarbejde og nøjedes i deres indstillinger til kongen ofte med at henstille en sag til afgørelse uden selv at fremsætte forslag. Dette var at vælte detailarbejde over på kongen og vel en af årsagerne til den overordentlige indflydelse, som kongens personlige hjælper, kammerskriveren, til enhver tid havde.

Det var endvidere naturligt, som det også kan spores gennem en mængde tilfælde, at den enevældige konge, der jo også havde sine arbejdsvaner, følte sig højt hævet over kollegieinstruktionernes forskrifter. Når et problem lå kongen på sinde eller kom ham i hu, benyttede han den i øjeblikket tilstedeværende eller nærmeste repræsentant for centralforvaltningen til sagens gennemførelse, ganske uanset, om denne nu også sorterede under den myndighed, hvortil vedkommende var knyttet.

Det kan derfor være ret tilfældigt, hvor i arkiverne man skal søge en kongelig resolution [2]. Som ren bagatel, men dog illustrerende den manglende organisation, skal følgende anføres:

Kommandanten på Kronborg, der tillige var befalingsmand (amtmand) over Kronborg amt, meddeles der i 1664 af kongen orlov, 18/1, 26/2, 23/4, 21/5, 28/7 og 31/10 gennem krigskollegiet [3], 8/6 gennem danske kancelli [4] og 27/6 samt 28/12 gennem kammerkollegiet [5]. Denne uregelmæssighed kan kun skyldes tilfældig ekspedition.

I enevældens første tid er snart et, så et andet af regeringsorganerne dominerende. I almindelighed kan det siges, at skattekammerkollegiet straks efter statsforandringen var i første række, men at efterhånden danske kancelli arbejdede sig frem til sin gamle, dominerende stilling som en art overkollegium, af hvilket navnlig de militære kollegier blev meget afhængige.

Som særligt fænomen inden for forvaltningen optræder de af kongen meget yndede kommissioner. Vedrørende militære problemer var der af dem i det mindste 12 i 1660'erne, de fleste beordret gennem kancelliet. Selv om det naturligvis er mændene i kongens omgivelser, der figurerer som medlemmer,

synes der dog ingenlunde at kunne være tale om noget organiseret råd. Man tog hver gang, hvem der var egnet og disponibel.

b. Krigskollegiets personel

De bevarede dele af arkivet og da navnlig protokollen over kollegiemøder i 1660-61 giver mulighed for at nå til en bedømmelse af kollegiets vigtigere personligheder.

Præsidenten, rigsfeltherre Hans Schack var født i Angel 28. oktbr. 1609. Han var, trods sin sønderjyske fødsel, helt-ud tysk, da han tiltrådte sin gærning her i landet. Tysk forblev altid at være det sprog, han helst anvendte, og i de første åringer forstod han end ikke dansk, men måtte af Mejer have en oversættelse af de på dansk affattede skrivelser. Først fra marts 1663 foreligger der vidnesbyrd [1] om, at han har kunnet udtrykke sig skriftligt på dansk, men endnu i 1670 lod han, til personlig brug, kopisten Jacob Friis til tysk oversætte et vigtigt kgl. missive [2].

Han var i begyndelsen også fremmed for landets forhold. Den 7. novemb. 1661 var en udtalelse af ham sålydende: "Ob daß land die last ... ertragen können, solches sey ihm alß einem frembden unbekand" [3]. Endnu i 1662 vidste han ikke, hvilke amter der hørte til ethvert af de jyske stifter [4].

Men Schack havde valgt Danmark til sit og sin families fremtidige hjem. Han var naturaliseret som dansk adelsmand, var bleven medlem af det gamle rigsråd og var stærkt optaget af køb af jordegods i riget. Han var en indsigtfuld og tapper fører, med renommé såvel fra belejringstiden i Kjøbenhavn som fra sejren ved Nyborg, omsigtsfuld administrator, klar og myndig i sine dispositioner, rolig indtil flegma, velvillig og retfærdig, derfor også anset og afholdt i hæren.

I kollegiet mødte Schack flittigt, ledede roligt og myndigt møderne, og det blev i reglen hans klare og fyndige votum, der blev det afgørende.

Han nød i udpræget grad kongens tillid, uden dog at høre til dennes intime kreds, var yndet af kongehuset, holdt sig fjærnt fra den danske adel, men vedligeholdt gamle venskabsforbindelser med adelen i hertugdømmerne [5].

Han blev tidligt svagelig. Allerede i december 1661 meddeler den svenske resident Duwall [6]: "Schack har været meget plaget af Steen. Han er nu i Bedring, men Lægerne befrygte, at den ej skal blive varig". Dette blev desværre tilfældet, årene bragte hyppige frembrud af lidelsen, også til skade for hæren og dens forhold.

I sammenligning med den myndige og overlegne rigsfeltherre falder vicepræsidenten, Jørgen Bielke, ynkeligt igennem, og det ufordelagtige indtryk, man andetsteds fra [7] har af hans personlighed, bekræftes.

Han var ingen flittig arbejder, mødte således nov. 60 - dec. 61 kun i 47 af 107 møder. Selv da Schack i febr. -apr. 61 var bortrejst for at gennemføre hærens reduktion og tage skøn over fæstningernes tilstand, og ledelsen af kollegiet derfor tilfaldt Bielke, var denne fraværende i 6 møder af 18, hvorhos 5 møder blev afløst.

Den foreskrevne votering blev ikke overholdt i de møder, Bielke ledede. Den genoptoges, så snart feltherren kom tilbage.

Når Bielke deltog som almindelig assessor, sluttede han sig oftest til det foregående votum, i andre tilfælde er hans udsagn vage og nærmest tilstræbende at komme på den side, hvor der var størst bifald at vente.

I brev af april [?] 1662 til den fraværende Schack skriver Mejer rent ud: "Hr. Jürgen Bielcke will sich nichtes annehmen, und haben leute an Ihr. Mytt:suppliciret, daß daß Krieges Collegium ihnen justice versaget hat". I et andet, desværre nu makuleret brev klager Mejer over assessorernes uenighed [1].

Grev Rantzau har kun deltaget i 2 møder, et førstepræsentationsmøde - under Schacks ledelse, hvor han optrådte myndigt og selvstændigt, og et andet, karakteristisk nok under Schacks fraværelse, da møderne af Bielke var bragt i forfald, og hvor Rantzau da ledede klart og fyndigt, under iagttagelse af de sædvanlige voteringsformer, og for resten, iflg. bevarede skrivelser [2], kan ses også at have ment at burde holde Mejer til ilden.

Rigsmarskal Körbitz, for mange år siden indvandret fra Sachsen, var bleven dansk godsejer og i mange henseender indlevet i og fortrolig med danske forhold. Han blev en ret flittig deltager i kollegiets møder og optrådte samvittighedsfuldt og interesseret uden dog i nogen henseende at vise overlegne evner eller dygtighed.

General Claus Ahlefeldt afgik allerede i decemb. 1660 til Norge som kommanderende general, men holdt hyp-pig, skriftlig forbindelse med kollegiet, ligesom han, under sine besøg i Kjøbenhavn, kan ses at have deltaget i møderne.

Af fætrene Hans og Frederik Ahlefeldt var den første en ret flittig mødedeltager, men fik snart kommandoen på Fyn og gled ud. Den sidste deltagelse i arbejdet var i begyndelsen minimal p. g. af kommandantvirksomhed i Nakskov og kan senere kun glimtvis spores.

Generalkrigskommissæren Otto Powisch¹ es personlighed og virksomhed vil senere blive selvstændigt behandlet.

Lübbes og Trampe var begge tyskere, trediveårs-krigens mænd, hæderlige, duelige og loyale. Lübbes var de første måneder en flittig mødedeltager, men blev så svagelig og døde allerede i aug. 1661. - Trampe var som den egenrådige og opfarende geledsoldat ingen ynder af arbejdet i kollegiet. Han deltog kun i enkelte møder og foretrak i stedet at opholde sig

hos sine afdelinger ovre i Jylland.

Tscherning og Thuresen var de flittigste deltagere i møderne og havde her den ikke altid lette eller taknemmelige opgave at indlede voteringen, Tscherning flinkt, energisk og selvbevidst, Thuresen i alle henseender som en værdig repræsentant for borgerskabet, velovervejet, klar, rede til varetægelse af byens interesser [1].

Ved sin oprettelse kom kollegiet, når Rantzau ikke medregnes, til at omfatte 3 i kongeriget fødte medlemmer, 4 fra hertugdømmerne og 4 indvandrede tyskere, i alt 7 indfødte og 4 fremmede, men af de indfødte formentlig kun 2 med dansk modersmål.

Kollegiet blev derfor tysk i hele sit præg, hvad der gennem tiderne har skabt det en vedvarende animositet. Men kunde det egentlig være andet? Den danske adels fortrinsstilling havde inderst inde været betinget af forpligtelsen til krigstjeneste. Gennem Christian den fjerdes lange tidsalder havde dens militære lyst og evne været svindende [2]. Man havde ikke kunnet undgå at bemærke dette [3], men der var intet udrettet for at råde bod herpå, så da krigen i 1657 udbrød, fandtes der her hjemme ikke en eneste general [4], samt i det hele kun fåtallige og lidet øvede kadrer [5]. Fremmede måtte i stort tal tilkaldes.

I den treårige krig med Sverige var der vel kun en enkelt dansk adelsmand, der vandt sig berømmelse som fører, gamle Vincents Steensen til Steensgård. Resten af adelen viste i bedste tilfælde rådvildhed og svigtende evne, så det blev navne på indkaldte fremmede, der for efterverdenen knyttedes til de gode af minderne, belejringstiden, småøernes forsvar, Nyborg. Den gamle, danske adel gled dådløst ud af sagaen.

En ny tid var kommen. Hertugdømmerne var, for at bruge et billede, flyttet til København og havde taget magten.

Af kollegiets medlemmer døde, som omtalt, Lübbes i 1661. (Rantzau i 1663), Tscherning i 1666, og Trampe afskedigedes 1666.

Som ny medlemmer optoges i 1661 generalmajor Adolph Fuchs (død 1662), i 1664 generaløjtnant Poul Würtz (afskediget 1665) og generalmajorerne Eiler Holck, Henrik Ruse [6] og Hans Valentin Schultz.

Krigskollegiets forfald såvelsom det meget mangelfuldt bevarede arkiv gør det umuligt allerede for nærværende tidsafsnit at forme et billede af de ny medlemmers personlighed.

Blandt kollegiebetjentene var den dygtige og ærgerrige krigssekretær Herman Mejer langt den interessanteste personlighed. Han har været myreflittig, i besiddelse af stor arbejdskraft, og har så at sige båret det daglige arbejde, men som

kontormand var han uordentlig og forsømmelig, så han frem for nogen anden bærer skylden for, at kollegiets bogføring og arkivering allerede fra første færd blev mangelfuld.

Han var jurist og savnede derfor i begyndelsen dybere forståelse af militære forhold og problemer. Hans raisonnementer kan udarte til vidtstvævende abstraktioner uden klar konklusion for det konkrete tilfælde, og hans tyske og latinske uddannelse gør ofte sætningsbygningen indviklet og udtryksformen uklar.

Han stod i et formelt godt forhold til feltherren, og der findes i arkivet formentlig intet spor af indbyrdes misstemning, kun har Schack søgt at holde ham nede, på plads, men har efterhånden måttet give noget op, naturligvis p. g. af sine gentagne sygdomsanfald.

Allerede i 1660 findes der "indkomne breve", henvendt til Mejer, men med årene stiger tallet. I 1664 var der 44 henvendelser til ham. Officielt har han i 1664 kun svaret i et enkelt tilfælde, efter ordre og i feltherrens fraværelse, men i virkeligheden kan der dette som de øvrige år spores en udstrakt, halvt privat korrespondance.

Måske er det gennem denne, at han er ledet ind på datidens almindelige, stærkt udbredte, last: bestikkelsen. Fra en oberst i Trondhjem er bevaret et brev af 13. august 1664 [1], der indledes med: "Hans angenehme Skriffuelse aff den 2. Julij er mig igaar Wel indhendiget, og er det mig meget kiert at den Ringe discretion, aff mit Anbetroede Regement er hannem leffuerede, at oc hand det iche Wilde forsmaae; Jeg saawell som Regemens officererne er hannem Stedze for obligerit, och wilde ønsche, at ieg hellere udj nogenn anden maade kunde thiene hannem. Thacher hannem och wenligenn for hans goede Löffte at hand Regem:Saeger wil befordre...".

Brevet findes optaget i den af Andreas Rhode førte registratur, og det er altså et ganske åbenlyst forhold, der her foreligger, og som må antages, af datiden at være anset for ganske naturligt og uangribeligt.

Derimod er Mejers "angenehme" af 2. juli hverken indført i udgående registratur eller i kopibog, som begge er bevarede.

Af mere graverende karakter var det dog, når auditøren ved Schacks regiment den 11. juni 1667 henvendte sig til Schacks privatsekretær angående en ledig stilling og i brevet anførte: "Wannen heroich auch an Kriegs Secretarium Meiern geschrieben; ich befürchte aber daß es nicht sufficient genug, als habe ihm 20 rdlr pro discretion zugesagt -" hvorfor han beder om "recommendation bey dem H. Kriegs Secretarium".

I forbigående bemærket, er det forbløffende at se, i hvor høj grad nævnte privatsekretær gjorde sin medvirken betalt ved "discretioner" og "recompanser" [2].

Privatsekretæren blev afskediget [bortjaget] af felther-

ren, og det kan, men kun som formodning, fremsættes, at Mejer derefter indtil videre ophørte med at modtage diskretion, eller i hvert fald viste megen forsigtighed, thi først senere, under feltherrens tiltagende svagelighed, spores betikkelserne atter.

Om de andre kollegiebetjente foreligger kun yderst svage spor. Krigsnotaren Andreas Rhode synes at have været en omhyggelig, men ikke fremragende kontormand. Fra krigsfiskalen, Matthias Johansen er kun bemærket en enkelt skrivelse [1], hvori han klager over indgreb på sit tjenesteområde. Han vides iøvrigt at have været anvendt såvel ved forsøgene på at få Corfits Ulfeldt bragt til Danmark [2], som under forhørene over den pågrebne Otto Sperling [3].

Særlig beklageligt er det, at der er bevaret så overmåde lidt om krigsbogholderen, Matthias Hasse [4] og hans i mange henseender interessante virksomhed. Han må have været dygtig og energisk, en god forretningsmand, dertil velstående og anset. Igennem mange år var der, udover hans egentlige virkeområde, overdraget ham administration og regnskabsvæsen vedrørende fæstningsarbejderne ved København. Endvidere ses han gentagende at have påtaget sig indkøb af skyts og ammunition [5].

c. Militærpolitisk situation

Der findes blandt Schacks papirer [6] en udateret, navnløs, dansk memorial fra sommeren eller efteråret 1660, som giver udtryk for en alvorlig og kyndig mands opfattelse af den militærpolitiske situation efter fredsslutningen.

Det skildres, hvorledes Sverige har opnået en betydelig magtforøgelse, hvorledes København, kongens residensstad, "Hereffter er en Grentze Stadt, och den saa uell som gandsche Sielland er dagligen i Stor fahre".

Sveriges store hær er farlig for Danmarks fremtidige sikkerhed og må befrygtes at ville blive brugt imod os, når som helst det synes fjenden fordelagtigt, de andre magter tør med henblik på Sverige ikke aftakke. For Danmark er det højst nødvendigt at underholde en sådan milits til hest og fods, at fæstningerne kan besættes, og landet forsvares, "paa det Dannemarck, som nu nogle gang er scheid, icke igien schulde offuer dragis, Crone och Scepter, Hans Kongl: Maytt med gandsche Kongl: Familiæ, som kort forleden icke udj saadan stor fahre schulde gerade, och wndersatterne lige saa som hengiffues till Naboernis egen discretion och Roff, mens langt mere at de deris med fred och roe kunde mechtig vehre, och icke af andre betagis...".

Medens man således hos datiden kan finde en ganske klar

forståelse af forholdene, har man i den nyere tid været tilbøjelig til at tage for godt dansk den svenske resident Duvalls ironiseren over "Personer, som mere søgte deres egen, end Kongens eller Rigets Fordel" [1].

Ligeså har man fremhævet "revanchelysten i danske hof- og militærkredse" - hvorom der imidlertid formentlig intet spor findes i arkiverne.

Det bør derimod fremhæves som ganske øjensynligt, at begivenhederne i februar og august 1658 er gået de ledende kredse grundigt på nerverne. Man har frygtet en gentagelse [2], med Danmarks fuldstændige erobring som mål. Derfor kom fæstnings-spørgsmålet fra første færd til at spille så stor en rolle, derfor vedligeholdt man et overordentligt stærkt beredskab og foretog i de hyppige isvintre anstrængende opsynsarbejder såvel ud for Københavns havn som af voldgravene, derfor organiseredes en omfattende "kundskabstjeneste" med København, Kronborg og Glückstadt som centre.

Som eksempel på beredskabets omfang kan nævnes, at kommandanten på Kronborg i juli 1661 fik bemyndigelse til at lade 1/3 af garnisonen tilbringe natten i kvartererne ude i byen [Helsingør], medens på slottet 1/3 var på vagt og den sidste 1/3 i samlet beredskab under våben. Indtil da havde hele styrken om natten været på vagt eller i beredskab på slottet og havde derfor ikke kunnet få tilstrækkelig hvile [3].

Om alarmeringen i årene 1661-65 foreligger der talrige efterretninger [4].

Til angsten for Sverige kom frygten for en indenlandsk reaktion mod den stedfundne statsomvæltning. At der har foreligget misnøje, ikke alene blandt adelen, men også i de andre stænder, er givet [5], men langt vanskeligere bliver det at besvare spørgsmålet, om en rejsning har været påtænkt. Det var altfor farligt at tale højt om noget sådant, end sige at være i besiddelse af skriftlige vidnesbyrd, og derfor må såvel Corfitz Ulfeldts henvendelse til kurfyrsten af Brandenburg som også affæren med oberst de la Roche - i 1662-63 - nødvendigvis blive foruden problematiske tillige også isolerede fænomener [6]. Mest sandsynligt er det vel, at den enevældige konges, på den hvervede hær baserede, sikre magtstilling på forhånd har gjort ethvert forsøg på rejsning håbløst. Således forstod også samtiden det, som når Mejer i brev af april 1662 til Schack [7] kalder den hvervede militie "die reelleste assurance des Königl: Erbhauses", og i samme retning går Duvalls tanke, når han i anledning af en stedfunden reduktion udtaler [8]: Skulde den krigsmagt, der endnu haves tilbage, ligeledes blive reduceret, så turde der vel med tiden udbryde noget, som endnu ligger skjult i gemytterne, blandt denne meget misfornøjede adel.

Den militærpolitiske situation blev altså opfattet som rum-

mende to farer, der skulde imødegås: et svensk overfald, henholdsvis en indre rejsning, og det er ud herfra, at den af kongen og hans rådgivere valgte løsning må bedømmes: en til de nødvendige fæstningsanlæg støttet hærstyrke, hvervet og derfor i besiddelse af stort beredskab, med de fra krigen stammende, fremmede kadrer og derfor uden forbindelse med landets indrepolitiske stemninger.

Naturligvis fandt denne løsning ikke bifald. Det udpinte land ønskede helst befrielse for alle byrder - som før krigen - i hvert fald den størst mulige reduktion af de militære udgifter. Det blev rigsskatmesteren, Hannibal Sehested, der blev hovedtalsmand for reduktionskravene i enevældens første år, og med den stigende yndest, han i den nyere tid har nydt, er det hans anskuelse, der hos efterverdenen kan siges at have vundet anerkendelse - forunderligt nok.

d. Friktioner med kammerkollegiet

Krigskollegiet kom så at sige straks ved sin oprettelse i stærk modsætning til skatkammerkollegiet.

Endnu i december 1660 [1], inden dets egen organisation endnu var bleven fastslået, gik krigskollegiet i gang med overvejelser vedrørende fæstningernes reparation, som det tænkte sig påbegyndt tidlig på foråret 1661 og udført med hærens mandskab som arbejdere. Det indstillede til kongen, om nogle midler hertil måtte forordnes, og kongen videre sendte 18. januar 1661 indstillingen til skatmesteren [2], med pålæg om hos krigskollegiet at indhente rigtig designation og udførlige overslag på samme, på hvad steder og hvorledes de agtede den at foretage og hvormeget dertil vilde udkræves, samt derpå i kammerkollegiet at overveje, hvorledes nævnte midler bedst kunde tilvejebringes. Der må straks være kommen indsigelse fra Sehested, thi kongen supplerer den 27. januar [3] det første pålæg derhen, at eftersom af de normale midler ingen rede penge så snart kunde bringes tilveje til bemeldte bygning, var det kongens nådigste, alvorlige vilje og befaling, at det overvejedes, hvilket len i Jylland man kunde afhænde for rede penge, efter den maner og måde, hvorpå allerede handel var sluttet om visse godsers afståelse.

I krigskollegiet anede man intet ondt, så Schack afrejste først i februar for at gennemføre hærens reduktion og inspicere fæstningerne. I hans fraværelse tilendebragtes udarbejdelsen af overslaget, der den 12. februar kom kammerkollegiet i hænde og ses at være forhandlet i dets møde den 13. februar [4]. Krigskollegiets forslag beløb sig ialt til ca. 95000 rdl. [5], der fandtes ingen her hjemme, som vilde give rede penge for jordegods, og kongen havde vel gennem grev Rantzau ladet forhøre om lån i Hamburg, men hidtil var

intet svar kommet. Da nu Kronborgs fortifikation måtte anses for højest magtpåliggende, vilde kammerkollegiet foreslå, at der tilvejebragtes en specifikation over de materialer til samme, som kongen måtte finde nødvendige, at de leverandørers navne opgaves til skatkammeret, som måtte findes villige til at påtage sig leverancerne, samt at kongen vilde bestemme, om der skulde kontraheres med dem af kammeret som tilforn, eller af krigskollegiet, og hvorfra midlerne skulde tages. Kongen vidste jo, at der i kammeret ingen midler var, fordi intet indgik fra lenene eller tolden, og at man måtte låne og borge til de daglige udgifter.

Sluttelig klagede kammerkollegiet over den langsomme hærreduktion.

Sagen gik dermed foreløbig istå. Schack var bortrejst, og det var Bielke, der dirigerede. Den 28. februar besluttede de tilstedeværende kollegieherrer at skrive til Schack. Brevet er bevaret [1], det er af 2. marts, underskrevet af Bielke og Körbitz, og beretter om arbejdet i kollegiet og de fremsendte memorialer. Da det er vanskeligt at skaffe de nødvendige midler, har kongen skriftlig givet til svar, at der skulde blive endeligt resolveret, såsnart besked indtraf fra greve Rantzau om det ham overdragne hverv. Brevet slutter med ønsket om feltherrens lykkelige og snarlige tilbagekomst, hvoraf man venter sig større vægt og hurtigere effort end hidtil.

Mejer havde i hele februar måned ligget syg. Efter sin friskmelding skrev han jævnlig til Schack [2], men i hans breve kan forekomme sygelige overdrivelser, således den 9. marts: "Unser Collegium ist in dem stande, daß wenig mangelt an deßen untergang. Wir bekommen keine resolution, viel weniger gelt, und ruffen alle wieder die milice..."

I slutningen af april var Schack atter i København, og i kollegiemøde den 30. s. m. [3] kunde han meddele, at kongen havde lovet at tale med skatkammeret om midler til fæstningerne og den følgende dag vilde give audiens desangående.

Samme dag, 30. april, afgik fra krigskollegiet en ny indstilling. Den blev af kongen forelagt statskollegiet, og dette tiltrådte ved betænkning af 5. maj indstillingen, men foreslog af økonomiske hensyn at begynde med reparationsarbejder ved København og dertil i indeværende år at anvende ca. 12000 rdl af told- og konsumtionsmidlerne. I møde den 6. maj forhandlede om reparation af de øvrige fæstninger og om tilvejebringelse af midler hertil [4] -

Men kongen var blevet utålmodig. Allerede den 5. maj forelå reskript til generalkrigskommissæren Otto Powisch [5] om udgiftsbemyndigelse, "paa det Arbeidet herpaa Festningen effter K rigs Collegij Memorial strax Vdi tilkommende Vge maa begyndis". Det efterfulgtes den 23. maj af kgl. reskript

til rigsskatmesteren [1] om at assignere Otto Powisch konsumtionen i København såvelsom i Sjælland og Fyn, "efftersom wj dem till ingen anden brug end till fortificationens fortsettelse wille haffue deputeret".

Det var formelt en sejr for krigskollegiet, men for efterslægten er det interessanteste ved sagen, at den viser kongens uafhængighed af Sehested.

Der blev i 1661 anvendt 5363 rd. til Københavns og 1000 rd. til Kronborgs fortifikation [2].

Men en anden ordning var allerede ved at komme igang, idet kongen var irriteret over friktionerne. Den fra Holland indkaldte Henrik Ruse fik i juli 1661 bestalling som overinspektør over fæstningerne. Han havde i høj grad kongens øre og opnåede - uden om krigskollegiet [3] - personlig kontrakt med kongen om bygning af et nyt citadel ved København [kontrakt af 26. juli 1661 - foreløbig byggesum 110000 rd.] [4], derefter om en række andre fæstningsarbejder. Han var en habil ingeniør og tillige dygtig forretningsmand med øjet åbent for egen fordel, og han blev en dyr mand for vort land. Tillige lærte han fæstningskommandanterne at gå direkte til kongen med deres ønsker.

I 1664 blev han medlem af krigskollegiet. Det havde været billigere for landet, om de to forvaltningsmyndigheder fra begyndelsen havde fundet hinanden og læmpet sig frem.

e. Hertugdømmerne unddrages kollegiet

Medens modsætningsforholdet til kammerkollegiet var i fuld udvikling, indlededes, under Schacks fraværelse fra hovedstaden, i et andet stridsspørgsmål, en løsning, der indskrænkede kollegiets myndighedsområde, og som kunde have haft skæbnesvangre følger, hvis udenrigspolitisk konflikt var opstået.

Ifølge interimsinstruktionens første artikel var det kongens vilje, at krigskollegiet "ins gemein die Direction und Inspection in Vnßeren Reichen und darunter liegenden Landen haben soll".

I udkastet af 14. december 1660 havde stået: "in ußeren Reichen und landen". Der var her unægtelig foretaget en betydningsfuld ændring, thi Rigerne var Danmark og Norge, og "fyrstendømmerne" hørte ikke under dem, men var selvstændige "lande" [5]. Det kunde se ud til, at man ved interimsinstruktionens udarbejdelse har haft et forbehold for øje, selvfølge af hensyn til Eberstein. Men dette forbehold kan ikke skyldes krigskollegiet, og interimsinstruktionen har følgende været grund for korrektur udefra.

Hvad Norge angik, blev forbindelse og samvirke sikret ved pålæg til den kommanderende general [6] om ugentlig

at berette "an Vnß und vnßer Krieges Collegio", hvad der måtte være at bemærke om militsens tilstand, hvorledes den kunde forbedres, og mangler afhjælpes. - Han var jo tillige medlem af kollegiet og deltog under besøg i København i dets møder.

De norske sager ses af kollegiet at være behandlede med al skyldig hensyntagen til broderrigets selvstændige militærorganisation, idet i reglen kun principielle spørgsmål, personelsager eller divergenser kom til drøftelse.

Den norske generalkrigskommissær sorterede alene under kongen og skatkammeret, idet han årlig skulde aflægge regnskab for sidstnævnte og hvert kvartal til det skulde indsende rigtige ruller over alt personel [1].

Broderrigets forhold fandt således uden vanskelighed deres plads ved den ny organisation.

Anderledes med hertugdømmerne.

Her blev Schacks gamle medbejler, feltmarskal Eberstein, altereret over nyordningen og henvendte sig mundtlig derom til statholderen, grev Rantzau, der beroligede ham og hos kongen udvirkede et reskript af 23. marts 1661 [2], hvorefter Eberstein for fremtiden, ligesom forhen, ikke stod under andres ordre end kongens egen eller den, kongen måtte forordne til generalissimus over armeen, ligesom også at han skulde beholde generalkommandoen over milicen i hertugdømmerne og intet have at skaffe med her udnævnte militære kollegium eller af samme dependere.

Dette reskript kan måske siges at være stillet noget på skruer, og kollegiet søgte da også at opfatte det som et rent personligt privilegium. Under Schacks fraværelse på en ny tjenesterejse opnåede Mejer i kollegiemøde den 28. maj [3] bemyndigelse til at tilskrive fæstningskommandanterne ved sydgrænsen angående den i øjeblikket truende krigsfare. Denne korrespondance kom til Ebersteins kundskab, han blev stærkt ophidset, men beroligedes atter af Rantzau, som i brev af 5. juni refererede sagen for kongen [4], og følgen blev et nyt kgl. reskript [5], af 18. juli 1661 til sekretær i tyske kancelli C. D. Testmann med pålæg om at overtage den holstenske, militære korrespondance, modtage de fra Eberstein indgående skrivelser, referere dem for kongen og foretage udfærdigelse af dennes resolution [6].

Dermed var de "holstenske sager" altså definitivt taget fra kollegiet, men p.g. af Ebersteins særegne naturel vedblev uroen også i de følgende år [7]. Det kan nævnes, at da Fredr. Ahlefeldt i december 1663 udnævntes til statholder i stedet for den afdøde greve Rantzau, var Eberstein straks på færde med forespørgsel til Testmann om det gensidige rangforhold, "zumaln die Feldmarschall=Charge von je höher gehalten, als die Statthalterschaft, ich auch, da bevor in anderer Potentaten Dienste, weil [als] ich noch nicht Feldmarschall gewesen,

keinem Statthalter gewichen, besondern allemal Präferenz gehabt".

Ved reskript af 27. maj 1665 afskedigedes Eberstein efter ansøgning "wegen heranwachsenden Alters als auch schlechten Zustande seiner Güter" og fratrådte 8. juni [1]. Men særlige grunde bevirkede, at der endnu i nogen tid kom til at herske uro om kommandoforholdene ved sydgrænsen, og administrationen af fyrstendømmernes militære sager må for hele Frederik III's tid regnes at henhøre under tyske kancelli, hvorimod de til dette indgående militære ekspeditioner i almindelighed uofficielt er afgivet til krigskollegiet og indgået i dets arkiv.

Der synes at have hersket et godt forhold mellem tyske kancelli og krigskollegiet, og af koncepter med Mejers hånd fremgår, at han til tider har assisteret tyske kancelli ved udfærdigelsen af dets militære ekspeditioner.

f. Reaktion fra kollegiets side

Jævnside med de større stridsspørgsmål forekom der så at sige dagligt fra de andre centralmyndigheders side dispositioner, som krigskollegiet måtte anse for indgreb på det kollegiet ved den kgl. interimsinstruktion meddelte virkefelt, og stemningen i kollegiet blev snart så oprørt herover, at man besluttede at gå til kongen med klage, eller som Mejer i protokolreferat for 30. juli 1661 [2] udtrykker det: "Gravamina collegij sollen aufgesetzt werden". En sådan klage - in originali med 6 underskrifter, udateret som det ofte er tilfældet - er bevaret [3]. For mødet 1. august angives der, "ist daß memorial wegen executiung der commission dieses collegij vorleßen", og underskrifterne stemmer med de i møde den 2. august tilstedeværende medlemmer. Sidstnævnte datum skulde altså være udfærdigelsesdagen.

Den foreliggende udfærdigelse kan vel altså anses for autentisk, dens klagepunkter har historisk interesse, og der skal derfor gives et referat af indholdet.

Efter en abstrakt, statsretslig indledning i Mejersk ånd bringes til kongens kundskab, at andre af kollegierne ikke alene har gjort indgreb på krigskollegiets område, men endog for nogles vedkommende modarbejdet krigskollegiet og hindrer det i udførelsen af dets tjenestepligt.

Skjøndt det er kongens vilje, at krigskollegiet i hans navn alene skal bestyre hærens anliggender, drager skatkammeret de krigsvæsenet vedrørende sager og personer ind under sig og træffer afgørelse om ammunitions og våbens brugbarhed, Ritmestre, majorer, generaladjutanter, oberster antages af det og modtager bestallinger fra det, uden krigskollegiets vidende, og uden at der altså af dette sikres kon-

gen de dygtigste personer. Kammeret foregiver at måtte handle således for at have kundskab om og kunne moderere kongens udgifter. Men når det er kongens vilje at have et vist antal krigsfolk for at opretholde roen i landet og afværge fjendtligt overfald, når disse krigsfolk har fast inddeling og lønnes efter publiceret reglement, hvad vedkommer det da kammeret, hvad en ritmester hedder. Det må være nok, at der på dets udgifts-liste er angivet en ritmesters plads. Kammerets påskud vedrørende moderation og besparelse er grundløse, efter at de publicerede forplejningsbestemmelser har indført samme gage for alle af samme charge. Iøvrigt fører kammeret selv slet menage ved at have tilstået nogle reformerede officerer [1], som det har meddelt bestalling, fuldt traktement, uden kollegiets vidende og imod krigssædvane.

For det andet kan krigskollegiets overvejelser umulig have nogen virkning, når det intet får at vide eller sige vedrørende grænsestederne og fæstningerne der, og altså skal holde dem uden for sine forsvarsforberedelser. Fædrene gik ind på unionen [2], fordi fyrstendømmerne alene ikke var i stand til at værgе sig. Nu da kongen er souveræn herre og har magtmidler i hænde, søger man at komme væk fra denne forening af kræfterne, og i det breitenburgske kancelli alene at overtage ledelsen i fredstid. Landet må endnu lide under den skade, som uenigheden mellem de danske og holstenske generaler medførte i begyndelsen af den seneste krig, og den blåme, som derved tilføjedes vor hær, vil blive stående til efterverdenen.

For det tredje klager kollegiet over, at en nærmere angiven, militær justitssag, efter behandling i første instans, ved uvedkommendes indblanding er bleven unddraget overkrigsretten og henvist til andet forum.

Kollegiet vil ikke komme nærmere ind på, hvorledes dets indgivne memorialier bliver censorerede, hvorledes man søger at lægge det for had, når det skønner midler nødvendige til militien eller fæstningerne, og forblommet beskylder det for kun at have egne interesser for øje.

Kollegiet beder alene kongen give det tilstrækkelig autoritet til at udføre sit arbejde, men skulde det være kongens vilje, at de militære sager konfust skal behandles og udfærdiges, snart i skatkammeret og snart i de civile kancellier, så fralægger man sig højtideligt ethvert ansvar for den derved uundgåelige skade og vilde foretrække hellere enkeltvis at tjene kongen i de tidligere betroede stillinger og charger.

Unægtelig er denne skrivelse af alvorligste karakter og i en over for den enevældige konge usædvanlig form. Man sætter alt ind på at komme fri af sløseriet og opnå anstændige arbejdsvilkår.

Men der er da det mærkværdige, at klagen er forblevet

i Schacks besiddelse, og det er mistænkeligt, at referaterne af de påfølgende møder i kollegiet intet indeholder om, at den af Schack er overleveret kongen, og hvad denne har givet til svar.

Har kongen nægtet at modtage klagen? Eller har Schack mildnet den ved oplæsning eller referat i stedet for overlevering?

Givet er dog, at der - så vidt nu kan ses - var en betydelig formindskelse i antallet af militære sager, som i den nærmest følgende tid afgjordes i kammerkollegiet og danske kancelli.

g. Fortsatte friktioner. Forsøg på at fortrænge feltherren

Den krigskollegiet tilståede arbejdsro synes ikke at have varet længere end til nogle måneder ind i året 1662, da de andre centralmyndigheders militære ekspeditioner atter tager til. Den mod kollegiet herskende misstemning forblev uforandret, det fremgår af Mejers stærke udtryk, når han den 26. august 1662 skriver til Schack: "Hadet er rettet mod krigskollegiet, som offentligheden beskylder for at have forårsaget, at kongen holder flere folk på benene, end undersåtterne formår at underholde, ved hoffet er også sket hentydninger vedrørende kollegiet, at det kun skulde have sin egen fordel for øje. Derved bliver al respekt og dermed også al kraft kollegiet frataget. Der medvirkes hertil både fra civil og militær side, og jeg tør ikke betro papiret, hvad jeg må se og høre...".

Den 9. maj 1663 skriver han: "Der kan kun fremkomme konfusion, når - uden meddelelse til krigskollegiet - breve, som vedrører militærets personel og sager, ekspederes af skatkammeret. Rentemester Hondorf har protesteret over for sine kolleger... men bliver ikke hørt" [1].

Hovedkampen mod krigskollegiet havde i begyndelsen rigsskatmesteren ført. Da han efterhånden gled ud, optaget af diplomatiske hverv, trådte en anden modstander i stedet - stærkere, fordi han var kongens nærmeste fortrolige - farligere, fordi hans hovedangreb foregik i det skjulte, Christoffer Gabel, rentemester og fra 1664 statholder i København. Han delte Sehesteds militærpolitiske syn og var i sin hele indstilling over for krigskollegiet kritisk og uvenlig [2]. Da han i 1664 nåede frem i forreste række, må hans vilje til at gøre sit syn på forholdene gældende også antages at være vokset. Han har set en fare for kongen og kongehuset i den udbredte misnøje med forholdene og ment, at kongen kunde vinde folkets gunst ved en formindskelse af de populære militærudgifter. Men her stod som den vigtigste hindring feltherren, den eneste, der betød noget i krigskol-

legiet - som vel var i besiddelse af kongens tillid og yndest, men dog ikke hørte til den intimere kreds - som havde vist tegn på svagelighed og som til tider måtte være fraværende fra hoffet, fordi embedspligter eller tilsynet med hans nyerhvervede goder kaldte ham bort.

Schack gjaldt det om at fjerne, og han måtte kunne fjernes.

Mange problemer i det sidste tiår af Frederik IIIs regering er endnu uoplyste, mange kampe er foregåede i stilhed bag kulisserne.

Alligevel kan det fremsættes som sikkert, at Gabel har forsøgt at trænge Schack bort. Dette er vel mislykkedes, men Schack er gået svækket ud af kampen.

I denne retning peger (Esaias) Pufendorfs meddelelse [1], "at Gabel med flid drog den tyske officer, feltmarskal Würtz, frem og søgte at holde ham i kongens nærhed, for at kongen kunde have nogen om sig, med hvem han kunde vænne sig til at tale."

Det tilføjes ganske vist, at det skete, "for at ikke Hr. Hannibal Sehested alene skulde besidde kongens øre", men mon dette ikke er en løs formodning eller en tilsløring af det virkelige formål. En tysk feltmarskal og den danske rigsskatmester Sehested var dog ret incommensurable størrelser.

Den svenske resident Lilliecrona kan på samme måde den 6. oktober 1664 meddele [2]: "Feltmarskal Würtz er allerede i så stor anseelse hos kongen, at de andre i kollegiet er ej lidet jaloux."

Husum'eren Poul Würtz' tilsynekomst her i landet i 1664 og forsvinden i 1665 er som en meteorpassage. Hvad skulle han her? Den lille hær på 7000 mand havde i forvejen fra krigen bevaret 1 feltherre, Schack, og 1 feltmarskal, Eberstein, og trængte så vist ikke til flere. Der var til daglig kun tale om besparelser og indskrænkning. Würtz havde erhvervet sig et anset navn i svensk tjeneste, men havde taget sin afsked p.g. af forbigåelse efter Karl Gustavs død. Stærkt selvfølende har han tillige været en diskret mand. Hans gentagne gange udgivne selvbiografi [3] indeholder intet af interesse om det kortvarige ophold i Danmark, og oplysningerne om Würtz er i det hele kun sparsomme. I Schacks arkiv et par rent tjenstlige skrivelser, i krigskollegiets kun, at han har deltaget i kollegiemøde 17. november 1664 og 3. december s. å. beordredes i kommission sammen med Jørgen Bielke og generalmajor Frederik Ahlefeldt som tilsynsførende med Rusens fortifikationsarbejder [4].

I januar 1665 udnævntes Würtz til dansk feltmarskal, i juli s. å. blev han kommanderende general i hertugdømmerne, efter at Eberstein temmelig overraskende havde erholdt sin afsked. Men dette sidste har ikke været efter Würtz'

ønske. Den 6. juli beretter Lilliecrona [1]: "Würtz vil ej gå til Holsten og indtræde i Ebersteins plads. Dog må han vel bekvemme sig dertil, da hans plan at blive her ved hoffet er tilintetgjort ved andres jalousi." Det blev dog ikke således. 31. oktober 1665 erholdt han efter ansøgning afsked af dansk tjeneste.

Württemberg' ophold i Danmark synes således at have været bygget på forudsætninger, der bristede, hvorfor han foretrak atter at gå sin vej. Han siges senere at have været bittert stemt mod Gabel og Schack [2].

En kamp er i vinteren 1664-65 ført bag kulisserne. Det lykkedes ikke at fortrænge Schack, og det kan formodes, at det var dronningen og kronprinsen, hos hvem han fandt støtte. Men Gabels forsøg på at fortrænge feltherren ophørte ikke.

18. april 1667 rapporterer Lilliecrona [3], at et dog falsk rygte havde gået om, at Schack skulde være rigshofmester, og Würtz indkaldes i hans sted, og 10. august 1667 skriver fra Kjøbenhavn den senere auditør Jacob Otto Meiner til Schacks privatsekretær [4]: "Sonsten passiret alhie Viel neues welches zu schreiben die enge der Zeit verbietet; der Statthalter und Otto Powisch haben eine reduction in Kopfe, sowohl der Völcker als anderer chargen, das Kriegscollegium, sagt man, sol ganz aufgehoben, die bedienten, als Fiscal, Notarius, buchhalter &c in totem cassiret werden."

Også en del andre breve i samme arkivpakke omhandler denne aktion fra Gabel i august 1667. Den har åbenbart været af alvorlig karakter og har optaget sindene stærkt.

Endnu den 2. oktober 1668 indberetter den engelske konsul i Helsingør [5]: Man har længe fortalt, at Gyldenløve skulde blive feltherre, og Schack premierminister, men sidstnævnte vil ikke forandre sin stilling, men blive, hvor han er. Sandheden er, at han ej er en mand, som passer sig til at være premierminister; han har kun ringe anlæg i så henseende [6] [being a man of weaker parts]. En soldat er han, og er elsket af alle officerer og soldater, hvilket ikke er noget ringe anstød for Gabel [which is no small trouble to Gabel], som derfor på alle måder søger at få ham ud af dette embede og over i et andet i den hensigt at ruinere ham."

h. Krigskollegiets forfald

Under de særegne forhold er møderne i krigskollegiet blevet sjældnere og sjældnere for til sidst en tid lang helt at ophøre. Der er i flere retninger en klang af noget ekstraordinært i Lilliecronas ord i et brev af 14. december 1667 [7]: Da hs. kgl. højhed ønsker at erholde nogen underretning om landets tilstand, så har krigskollegiet i disse dage begyndt

at samle sig hos ham for at give beretning om alt, hvad der angår krigsmagten såvel her i Danmark som i Holsten og Norge. Alle kommandanter og befalingsmænd er forskrevne hertil for at give underretning om fæstningernes fortifikation og deres besætninger.

Under normale forhold skulde jo krigskollegiet, ifølge sin instruktion, til enhver tid have kunnet give de ønskede oplysninger.

Og mon det ikke skulde være det nærmest derpå følgende møde, der af samme, i brev af 29. november 1669 [1], refereres således: I dag har feltherre Schack samt alle de herværende generalpersoner og assessorer i krigskollegiet været samlede, hvilket ikke er sket i en tid af to år.

Også kollegiets øvrige virksomhed, såvelsom feltherrens personlige ekspeditioner sygnede hen, derom vidner bl. a. [2] det aftagende antal af til kollegiet "Indkomne Breve", i 1663-457, i 1664 - 249, 1665 - 194, 1666 - 285 [3], 1667 - 113, 1668 - 89, 1669 - 63! Ganske vist findes desuden en del sager i Schacks arkiv, men det forandrer ikke billedet: Såvel krigskollegium som feltherre var ved at glide ud af spillet - den militære centraladministration var, med kongens billigelse, i mangt og meget vandret tilbage til danske kancelli og skatkammeret.

Gennemblader man disse myndigheders ekspeditionsprotokoller for 1660erne, kan man ikke andet end forbløffes over det store antal militære ekspeditioner de indeholder, samtidig med at man bemærker den ofte rent tilfældige fordeling på de to myndigheder. Det er øjensynlig ved kancelliets gammel tradition, der gør sig gældende, for skatkammeret ønsket om at være enebestemmende i økonomisk henseende, for begges vedkommende tillige med bevidst ønske om at sætte krigskollegiet ud af virksomhed og til det militære budget at overføre allehånde, det uvedkommende udgifter.

I almindelighed vil man af militære sager kunne vente at finde behandlet i:

Danske kancelli eller skatkammeret:

- ansættelser - gagering - afregning - orlov - mønstringer - fæstningsbygning - militær vagt og patrouillering - arbejdsafgivelser,

- Tøjhusanliggender - våben- og materielanskaffelser - aflevering af våben og materiel.

Danske kancelli alene:

- Forholdsordrer - forlægning - justitssager, samt selvfølgelig alt vedrørende udskrivning.

Enkelte fortifikationssager vedrørende hertugdømmerne ses at have været behandlède i skatkammeret, i kancelliet synes derimod kun at findes kongerigsk danske samt norske sager. Under tyske kancelli kan til tider findes kongerigske,

militære sager.

Igennem hele den omhandlede tid var tøjhuset et stort materieldepot til kongens brug, hvorpå alle centralorganer trak efter behov. Udleveringerne "till woris egen fornødenhed" tager efterhånden ganske overhånd. De suppleres ved store afgivelser af karrer, børe, skovle, hakker, sten o. m. a. fra fortifikationsarbejderne til de kongelige slotte og andre bygninger, haver og skove. Soldater afgives i hundredevis til arbejde, og eksemplet smitter, således at f. eks. også generalprokurøren får soldater afgivet til arbejde på sin gård [1], ligesom det tillades, at de soldater, der udskrives på rigsadmiralens godser, må arbejde der i stedet for at gå til deres afdelinger [2].

De sidste år af kong Frederik III's tid kan i militær henseende kun karakteriseres som rent forfald. Den sidste, ulykkelige krigs lære er glemt, og de samme sorgløse, uordentlige forhold gør sig gældende som før krigen.

I. VIRKSOMHED I KONG CHRISTIAN Vs TID

a. Tronskiftet. Den ny konges personlighed

9. februar 1670 døde kong Frederik III efter kun få dages sygdom. Det uventede dødsfald kom til at medføre store forandringer, som viser, i hvor høj grad alt var afhængigt af den enevældige konges personlighed.

Det system, som med den afdøde konge lægges i graven, kan for det sidste tiårs vedkommende i korthed karakteriseres som angst for et nyt, svensk angreb og for revolte, og derefter - som sindene faldt til ro - vilje til efter alle de udståede lidelser at nyde livet.

Den ny konge, Christian V, er kun 24 år. Han har oplevet de store, omvæltende begivenheder, er fyldt med kritik over stedfundne dispositioner, har hidtil måttet tie, men er nu utålmodig efter at gøre sig gældende.

Hans mål er genrejsning af det lemlæstede rige ved tilbageerobring af de tabte provinser, hævn over arvefjenden, Sverige, og dets forræderiske forbundsfælle, Gottorp. Midlet hertil er en veludrustet, veløvet og disciplineret hær, og den militære interesse er derfor alt overvejende hos kongen. Men samtidig vil han gerne have sit folks fulde sympati og dets medvirkning ved genrejsningen, derfor ønsker han at vinde dets hjerte ved en lettelse af de tunge skattebyrder.

Han er personlig uforfærdet og legemlig udholdende, en elsker af voldsom idræt. Han er opfyldt af sit kalds høj-

hed, men uden anlæg for åndsudvikling, inderst inde famlende og tvivlrådig, så han i virkeligheden bliver afhængig af omgivelserne, de skiftende yndlinge i hofkredsene og blandt embedsmændene. I sin hjærtens godhed overvælder han dem med nådesbevisninger, men omgiversernes stadige intrigespil og kamp om magten skaber hos ham hyppige omslag til antipati, med personskifter, uro og usikkerhed, så arbejdsresultaterne forspildes, og genrejsningen glipper.

Kongen er endelig dansk - i langt højere grad end faderen. Derfor bryder straks efter tronskiftet en bølge af danskhed frem, en velgørende befrielse efter de mange års påtvungne tyskhed.

Det må have virket overvældende - som et gry af en ny tid - for det så længe tilsidesatte krigskollegium, den 14. februar 1670, altså kun 5 dage efter Frederik IIIs død, at modtage en gennem danske kancelli udfærdiget kgl. ordre [1] om snarest at indgive betænkning over landforsvarets tilstand og forslag til rigernes fremtidige defension. Betænkningen afleveredes den 22. februar [2], og dermed var indledet en for krigskollegiet travl virksomhed i de kommende år.

b. Ny instruktion af 25. juni 1670

Den i 1661 givne instruktion var udtrykkelig betegnet som midlertidig. Man havde straks efter udstedelsen undertaget hertugdømmerne, og instruktionen var i årenes løb bleven undergravet ved indgreb fra alle sider. Det måtte da blive af betydning, at der snart efter tronskiftet udfærdigedes ny instruktioner for alle kollegierne, og herunder også for krigskollegiet.

Ledende ånd ved dette arbejde var den nyudnævnte oversekretær i danske kancelli, Peder Schumacher, og det ligger nær at antage, at man først har ønsket at tilvejebringe en fuldt ud tilfredsstillende instruktion for danske kancelli, at arbejdet uvilkårlig er udvidet til at omfatte også de andre kollegier, samt at Schumacher da har ønsket i almindelighed at give danske kancelli en fremtrædende stilling.

I modsætning til den unge konge havde Schumacher ingen militære interesser, og hans hele syn på krigskollegiet og dets virksomhed var derfor det rent administrative, at det skulde føjes naturligt ind i helheden, under et vist, kontrollerende tilsyn fra danske kancellis side.

Der er da nogen tid efter tronskiftet afkrævet krigskollegiet forslag til en ny instruktion, og tysk koncept til en sådan, dateret april 1670, foreligger med Mejers hånd [3], men tillige med hans påtegning: "Dieses ist nicht außgegangen, sondern hernach uf denisch geendert." Der må være

forlangt dansk udfærdigelse, og en sådan, dateret 28. april, færdig til underskrift og testeret af Mejer, foreligger [1], men en ligeledes bevaret koncept til samme [2] har påtegning med Mejers hånd: "Dette Concept blef Kongen gifven af Feldh. Scacc, tillige med en Copie af Kong Fridr. 3: Sal. och høyløfl: ihuk. instruction for hanß Krigs Collegio. Och effterdi udi den Secret Raad denne materie er debatteret, hafver Secreter Schumacher udfærdiget en instruction, derefter de sig nu hafve at rette,"

Vedrørende dette kollegiets udkast skal kun nævnes, at man, belært af erfaringen, havde fundet det nødvendigt at præcisere, at kollegiet havde ledelsen "saavel her i Danmarcks og Norges Riger, som udj Førstendommene Sleswig-Holsten; och i de Greveskaber Oldenborg och Dellmenhorst eller huor det och ellers være kand", samt at man havde genoptaget det gamle krav, at udfærdigelsen af bestallinger m.v. skulde ske i krigskollegiet, ved krigssekretæren.

Ligesom de andre kollegiers ændredes også dette fra krigskollegiet indsendte udkast af Schumacher, og et af denne udarbejdet forslag fik kgl. stadfæstelse under 25. juni 1670 [3] som

Instruction og Anordning

huoreffter Wii Christian dend Femfte . . . Wille, at Woris Krigß Collegium skall indrettis, - og med des Vedkommende forretninger indtil Wij anderledis tilsiigendis Vorder forholdes.

1.

Voris Feldtherre Skall saasom Præsident udj dette collegio, og udj hans frawærelße, Siugdum eller anden loulig forfald dend Nest hannem af woris der udj Krigß collegio tilforordnede, lade samptlige Krigß Raad og Assessorer Vdj samme collegio tilsiige at møde engang om ugen nemmelig om Torß-dagen og helles saa tiit fornøddenheden og Voris thienniste det udkræffuer, eller Wij det i sier befalendis worder, og om alle forrefaldende og dennem vedkommende sager collegial conferentz og consultation holde og tilbørligen og retsindeligen votere lade, saa at vota fra den nederste begyndes at samles; og derofuer ved Secretarium collegij rigtig Protocoll holde lade, og saa deris Erklæring, meening og be^dtenkning Skrifftilig naar det behøfuis til Viidere woris Alternaad:ste resolution indstille.

2.

Og Skal bem: dte woris Krigß collegium flittig indßeende og direction hafue ofuer all Voris baade udj Konge Riigerne saawel som i Førstendommene og Greffv Skaber wærende

militie til Hest eller til foeds, Ober og Under Officerere saawelsom gemeyne; indlændiske og udskrefne saawelsom fremmede og Værbede, saa at samme Voris militie Oß til gaufn og thienniste tilbørligen worder forskaffet og indrettet, forlagt og ordineret paa behørrige stæder, exerceret, disciplineret, Munsteret well armeret, med Klæder tilbørligen effter Voris og Voris Elskel: K: Her Faders Sc: og Høyloflig ihukommelse derom tilforn udgangne befalinger forsiunet, og i alle maade sømmeligen underholdet .

3.

Naar og nogen officerers pladts ledig worder som Generalerne eller Offuersterne Sielff aff Os kunde være udj deris patenter bewilget igien at forßiune, Skulde de uden nogen Persohns anseelße, Willie eller Wenskab slig pladtzer igien med dygtige Persohner effter eenhuers forthienniste besette under samptlige Krigß Collegii indseende og naar helles nogen anden officerers plats vaccerer, da skal bemd:te Krigß collegium Os det strax tilkiendegifue, og derhos ingen anden til samme charge igien allerunderdanigste til Os recommendere, uden den som der till kand være Wærd og dygtig, at Wij i saa maade enhuér effter sin forthienniste og Voris Eygen Allernaadigste milde behaug allernaadigst kand belønne og forfremme.

4.

Voris Krigßcollegium skal og flittig indseende hafue, med alle Voris udj wore Riiger og Lande wærende Festningers, Skandtzers og Paszers indrettelse, reparation, conservation og Vedligeholdelse; deris affridtzninger og dannligheder trøiligen giemme og beware, saa at indtet der af forkommes eller fremmede communiceres, og Oß derhos betimeligen adware, huad de for raadeligst og tienligst eragter derpaa enten at lade Bygge, forbedre og Ved magt holde, eller at afskaffe og demolere, og siiden agt derpaa gifue at huis anordning og anstalt dermed giort worder tilbørligen worder i Werk ßatt og effterkommet.

5.

Til huilken Ende woris Krigßcollegium ogsaa flittig skal holde correspondence med woris Ståtholdere, disligeste og med woris Commendanter udj Festningerne, saawelsom andre her og der udj Voris Riger og Lande liggende Krigßbetiendte, at de om alle forbem:te Festningers, Skandtzers, Pasßers saawelsom magaziners, Rustkammeres, Pulffvertaarnes, Artilleriets, Guarnisonens og all militiens og dertil hørende Sagers tilstand fuldkommen

kand være informerede og om alting beskeden wiide naar paaeskis, saawelsom og helles tilbørlig relation og underretning Oß giøre om forbem:de Sager, og om huis der helles eragte woris thiennistes fornødenhed effter tidens og omstændernes Leylighed at kunde udkræffue, og derom Woris Allernaadigste wiidere resolution og Willie fornemme.

6.

Woris Krigßcollegium Skal og lade Sig med fliid være angelegen, at Skeffterier, Bysßemagerier Salpeter wercker, Krudtmøller og deslige factorier tilbørligen og til Voris thienniste og gaufn kand worde anlagt.

7.

Saasom Wij nu wille, at Voris Krigßcollegium med al Militien og der til hørende Høye og Nedrige Krigßbetiende tilbørlig indseende Skal hafue, saa at enhuer sit Embedes pligt forßuarligen Effterkommir, saa Ville Wij dennem og-saa Allernaadigst hafue forundt og tilladt Krigß Rett at holde; saaledis: at huis til nogen Ober Krigß Retts jurisdiction enten ex prima instantia eller per appellationem henhører, skal her dømmes, og Retten i saa maade uden nogen Persohns, Stands eller Vilkaars anseelse udj desliige Ober Krigß Retts Sager administreris; huorfra udj fredstiid alleene til Voris høyeste Rett maa appellere, der Wij det Allernaad:st bewilge wille.

8.

Offuer alt dette som nu i forskrefne maade udj woris Krigßcollegio skal afhandles og forrettes, skal bemd:te collegii Secretarius rigtig protocol altiid holde, og tilbørligen udj pennen forfatte, og udfærdige huis under Krigß Collegii Seyl Bør at udfærdiges; Og saasom Wi woris nu wærende Krigß Secretario Herman Meyer effter Allerunderdanigste ansøgning og begiering allernaadigst hafuer forundt, at hand der foruden ogsaa alle andre Voris militie immediate Vedkommende Breffue som af Oß Sielff skal underskrifues maa udfærdige og expedere og isier capitulationer, Bestallinger, Instruxer, Patenter, Passer og afskeeder for Woris Generaler, Commandanter og Øffuerster, saa skal hand og tiltenkt være, saadant udj tilbørlig og sømmelig Stiil at sette, og naar det saa aff Oß er underskrefuet, da udj woris Danske Cantzelie indskicke, at det der med Voris Seyll, som der giemmis, kand worde forßeylet, og helles Vgentlig rigtig forteygnelße, og copie af huis som expederet er udj Voris Cantzelier indlefuere, paa det at der altiid god effterretning

kand hafues om huis militien angaaende i saa maade af hannem er udfærdiget.

Herofuer wille Wij nu at woris Feldtherre saasom Præsident udj Woris Krigscollegio alff waarligen og uforsømmeligen holde skall og helles samptlige Vedkommende Sig ufeylbarligen rette skulle. Ladendis det ingenlunde.

Gifuet paa Vort Slott Kiøbenhafn dend 25 Junij Anno 1670.

Under Wort Zignet.

Christian / P. Schumacher

Instruktionen har to bestemmelser, der skyldes Schumacher, nemlig fastsættelsen af mødedag og voteringsmåde - i analogi med, hvad der bestemtes for de andre kollegier - og det ny og principielle, at der skulde være appel i fredstid fra krigskollegiet (som overkrigsret) til højesteret. Af Schumachers egen, bevarede koncept [1] kan ses, at det navnlig er denne ny bestemmelse om appel til højesteret, der har optaget ham (flere redaktioner er forsøgt), samt at han har tænkt sig den mulig altid efter kongelig bevilling, men med en anden hånd er, som endelig redaktion, tilføjet: "udj fredstiid alleene".

Theoretisk set måtte en sådan appel synes så meget mere tiltalende, som man nu var på vej over fra hvervet til national hær, men i praksis kunde man komme ud for vanskeligheder, sålænge en militær straffelov ikke forelå, og man derfor i mange tilfælde var henvist til som retsfor-skrift at tage "lofflig Krigssædwaane", som det kaldtes i krigskollegiets udkast.

Instruktionens paragraffer er iøvrigt - den sidste undtagen - en sammenarbejdelse af det indsendte udkast og den ældre interimsinstruktion. Man kan ved et gennemsyn spore, at Schumacher har haft begge foran sig og har vraget og valgt, og det kan ikke nægtes, at Schumachers redaktion i almindelighed er klarere og bedre end Mejers.

Den sidste paragraf, nr. 8, har en særegen karakter. Dens første bestemmelse; om protokolføringen, er en gentagelse fra paragraf 1 og derfor en formel fejl. Resten refererer til bestemt, navngiven person, Mejer, og medde-ler en kgl. begunstigelse til denne "effter Allerunderdanigste ansøgning og begiering". Allerede ved gennemlæsningen gør paragraffen et påklistret indtryk, og i Schumachers koncept er den da heller ikke skrevet i umiddelbar fortsæt-telse af det foregående, men på et særligt, senere til hæf-tet ark.

Efter den egentlige instruktionsaffattelse må Mejer have rejst kamp om frigørelse fra skatkammeret, hvor udfærdigelse af bestallinger m. v. hidtil havde fundet sted, og hvor den dermed sammenhørende udnævnelse ofte var

bleven udvirket uden om eller imod krigskollegiet. Da Mejer var persona grata hos kongen som hos Schumacher, faldt afgørelsen ud til hans fordel.

Mejers position måtte stige betydeligt ved, at han "Voris militie immediate Vedkommende Breffue som aff Os Sielff skal underskrifues, maa udfærdige og expedere", og pekuniært set erhvervede han ved udfærdigelsen af bestalinger m. v. de betydelige kancellisportler, som hidtil var tilfaldet skatkammeret.

Schumacher tog til gengæld den koncession, at besegling af kongelige udfærdigelser fortsat skulde ske i danske cancelli, og at der ugentlig til cancellierne skulde leveres fortegnelse over og kopi af, hvad Mejer ekspederede fra krigskollegiet.

Endnu skal anføres, at slutningens pålæg til feltherren om "alffwaarligen og uforsømmeligen" at overholde instruktionen findes ganske ligelydende i instruksens af 21. april 1670 for danske cancelli, og i noget ændret redaktion i de andre kollegieinstrukser. Det var således kun en almindelig, administrativ formel.

c. Krigskollegiets personel

Det egentlige krigskollegium

Medlemmer var efter tronskiftet:

Feltherren Hans Schack, præsident,
rigsmarskål Johan Kristoph von Kørbitz [1],
generalløjtnant Jørgen Bielke [1],
generalkrigskommissær Otto Powisch,
feltmarskål Claus Ahlefeldt,
generalløjtnant Hans Ahlefeldt,
generalmajor Frederik Ahlefeldt,
generalmajor Eiler Holck,
generalmajor Henrik Ruse,
generalmajor Hans Valentin Schultz,
stadsøberst Frederik Thuresen.

Af disse havde de 7 første samt Thuresen virket siden kollegiets oprettelse i 1660, medens de øvrige var udnævnt i 1664.

Frederik Ahlefeldt døde 4. januar 1672, Claus Ahlefeldt i januar 1674, Frederik Thuresen 17. april 1675; Hans Ahlefeldt afskedigedes 24. maj 1671 og Hans Schultz i maj 1672.

Som ny medlemmer af kollegiet udnævntes ved kgl. ordre af 16. januar 1672 [2] obersterne Frederik Arenstorff [chef for hestgarden] og Niels Rosenkrantz [chef for fodgarden], og da borgmester Jørgen Fogh den 1. maj 1675 blev stadsøberst, indtrådte han tillige i

kollegiet i Thuresens sted [1] .

Vigtigere end dette blev dog, at Herman Mejer omkring nytår 1672, og formentlig samtidig med Arenstorff og Rosenkrantz, af kongen må være udnævnt til assessor i krigskollegiet. Han er tidligst fundet som medunderskriver af en kollegiesag den 17. februar 1672 [2] , men en kgl. ordre synes ikke bevaret, om den da nogensinde har foreligget.

Det var atter et betydningsfuldt skridt opad for Mejer efter de mange års ventetid.

Da der kun findes spredte rester af kollegiets udgåede sager, har det nogen vanskelighed at nå til fuld klarhed over kollegiemedlemmernes virksomhed. Vidnesbyrd er bevaret om ca. 32 møder i femåret indtil december 1674, og på basis bl. a. af dem kan følgende fremsættes.

I kollegiets møder var der gennemsnitlig 6 deltagere, hvilket må regnes for godt, når af de 11 medlemmer 3-5 havde ophold i provinsen.

Det var feltherren, Hans Schack, der nu som tidligere var kollegiets flittige og myndige første mand. Af de 32 møder har han ledet de 30, og desuden havde han hele den daglige administration under sig.

Schack blev i efteråret 1670 i en indberetning fra den franske gesandt [3] betegnet som lidt affældig (un peu cassé), men det kan kun have været legemlig set, thi i hans arbejde spores sådant ingenlunde, tværtimod er det den dag i dag en fornøjelse at læse hans klare og vægtige indlæg [4] .

Han har næppe nogensinde hørt til kong Christian Vs, så lidt som tidligere til Frederik IIIs, intime kreds. I den historiske behandling af tiden har man atter og atter indrangeret ham i en af de oprædende partidannelser, men arkivalia synes vel at tegne billedet af embedsmanden og godsejeren, men derimod at vise, at han, i hvert fald til tider, netop har holdt sig demonstrativt klar af de indre, politiske strømninger.

Måske ligger heri inderst inde årsagen til hans stærke position, sammenholdt med, at kongehuset vidste, det kunde stole ubetinget på hans loyalitet.

Men han tilhørte nu allerede en ældre tid, i de intriger, der fra den første dag forekom i den unge konges omgivelser, vilde han ikke deltage, han havde mange misundere, og man forsøgte at skubbe ham ud. Det hed sig i maj 1670 [5] , at Gyldenløve skulde have hans stilling, og Jørgen Bielke sendes til Norge som vicesatholder og kommanderende general, men andre undte ikke Gyldenløve en så stor og varig indflydelse, og da så Bielke forlangte rang over Gyldenløve [6] , blev det eneste resultat af intrigen,

at han vakte Gyldenløves misstemning. Snart efter svækkede den "Rantzau-Gersdorff"ske affære [1] det danske adelsparti i almindelighed og brødrene Bielke (rigsadmiral Henrik B. og generalløjtnant Jørgen B.) i særdeleshed. Situationen bedredes for Schack [2].

Der var dog stadig brydninger og kritik. Udenom krigskollegiet indgav Jørgen Bielke i oktober 1670 til kongen et forslag om rytteriets ordning [3], og i november 1670 fremsatte statholder Frederik Ahlefeldt et forslag til militær organisation. Da i den anledning Schack udtalte, at det vel forhåbentlig ikke var Ahlefeldts mening, at ældre folk skulde lære af ham, for den hidsige Ahlefeldt op og slog på kården [4]. Der intrigeredes altid i kongens omgivelser, og også fra den følgende tid er bevaret ukaldede rådgiveres mere eller mindre velfunderede forslag, militien vedrørende [5].

Schacks stilling til kongehuset forblev dog urokket, og i 1671 ophøjedes han i grevestanden. Men den stadigt stigende Schumacherske (Griffenfeldske) indflydelse synes at have været ham usympatisk, og man får det indtryk, at han forholdt sig reserveret og bl. a. forlængede sine inspektionsrejser og opholdene i sit amt eller på sine godser mere end nødvendigt. Dertil kom så gentagne sygdomsanfald, i sommeren 1671, april - maj 1673.

Rigsmarskal Kørbitz har været en ret flittig deltager i kollegiemøderne, thi af de 32 sådanne deltog han i 24, deraf i 2 tilfælde som fungerende præsident i Schacks fraværelse. Han har været en af sin samtid meget benyttet mand, havde derfor mange andre hverv, der tog hans interesse, var ikke fagmilitær og synes af disse årsager ikke nu, så lidt som tidligere, at have udrettet noget af betydning i kollegiet. Det er, karakteristisk nok, ikke lykkedes fra hans dog mangeårige virksomhed at finde blot en eneste sag, hvor han kan siges at have gjort sig særlig bemærket.

Generalløjtnant Jørgen Bielke ses kun at have deltaget i 1/3 af møderne, det solide, regelmæssige arbejde lå nu engang ikke for ham, men han intrigerede, og hans kendte trekantsforhold gennem hustruen, til kongen som navnlig til Griffenfeld [6], gav ham indflydelse. Det er karakteristisk, at han i oktober 1670 overrakte kongen det før omtalte forslag om rytteriets ordning, uanset at dette spørgsmål havde været til overvejelse såvel i krigskollegiet som i statskollegiet - han var medlem af begge - en ordning vedtaget, og udførelsesarbejdet i fuld gang. Da krigskollegiet af kongen fik Bielkes forslag til udtalelse, overdroges det Otto Powisch at imødegå forslaget, og han nedsablede det af hjærtens lyst.

Men på grund af Powisch' vanskelige og isolerede

stilling var dette egentlig en dobbelt ondskabsfuldhed, som Mejer vist er ophavsmanden til.

Generalkrigskommissær Otto Powisch, der i 60'ernes sidste år havde været nær forbunden med Gabel, stod efter dennes afgang i april 70 ganske isoleret. Det er, som om han i de første år af 70'erne føler grunden svigte under sig og ved dobbelt ihærdighed vil søge at holde sig oppe. Han har da også deltaget i samtlige konstaterede møder.

Generalmajor Eiler Holck gjorde sig efter tronskiftet forgæves anstrængelser for at vinde indflydelse hos den unge konge. Men Holck havde altid været selvrådig og tilbøjelig til at gå sine egne veje. Man synes aldrig helt at have haft tillid til ham. Som Powisch havde han foretaget svingninger over til Gabel. Nu måtte han finde sig i, efterhånden og i stilhed at blive skubbet tilside.

Vedrørende Holck er for resten bevaret beretningen om en for datiden som for hans personlighed karakteristisk lille hændelse. Efter et kollegiemøde i januar 1671 skulde budet, Christoffer Stegman, gå rundt til mødedeltagerne for at få deres underskrifter på den renskrevne indstilling til kongen. Han havde denne renskrift med sig i en af Mejer lukket og forseglet konvolut.

Undertegnelsen stoppede dog snart, fordi Holck, ved gentagne henvendelser, ikke fandtes hjemme, og næste dag sendte det i rangen nærmest følgende medlem, Ruse, bud efter indstillingen for at underskrive, men satte - formløs, som han af naturen var - sin underskrift der, hvor Holcks navn skulde have stået. Da Stegman senere atter opsøgte Holck, opdagede denne forbrydelsen, for op i raseri, overvældede Stegman med de værste injurier, for ind på ham, gav lussinger og pryglede løs. Til Ruse sendte Holck sine sekundanter med forlangende om satisfaktion.

Stegman klagede til kongen [1], men sagens videre forløb kendes ikke.

Generalmajor Ruse var en højtbegavet og meget dygtig mand, men stejl af karakter, stridbar og tillige yderst skrap forretningsmand. Han synes at have været ilde lidt og i direkte modsætningsforhold til de andre, højere officerer, men ingen holdt af åbenlys strid med ham. Han synes kun at have deltaget i ganske få kollegiemøder.

Af den unge konge var Ruse respekteret på grund af sin ubestridelige dygtighed og store tjenesteiver [2], og han ophøjedes i 1671 i friherrestanden, men det var alligevel en art forvisning, da han i september 1673, efter Schacks indstilling [3], udnævntes til generalløjtnant og kommanderende general Nordenfjelds - hvad han

da også var meget misfornøjet med [1].

Han havde forinden haft ophold i fyrstendømmerne, op-
taget af Rensborgs fortifikation, og lå i strid med borgerska-
bet her [2] og med borgerskabet i Glückstadt [3].

Krigskollegiebetjentene

Krigssekretær Herman Mejer synes i begyndelsen at ha-
ve stået usikker over for den ny tid og dens mænd, men dog
allerede i april 1670 at have forstået Schumachers stigende
betydning og straks at have meldt sig som hans tilhænger og
beundrer. De to mænd havde tidligere været i direkte, tjenst-
lig berøring, idet det ved et kgl. missive af 15. oktober 1666
[4] havde været overdraget dem i forening at udtage breve
af den kort forinden afdøde generalauditør Poul Tschernings
bo.

Mejer accepteredes af Schumacher, og der er ingen
tvivl om, at han i de følgende år har haft megen fordel af
den mægtige beskytters gunst.

Af betydning blev nu foreløbig, at da en kommission
nedsattes i marts 1670 [5] for at overveje besparelser ved
militsen med en lettelse af kontributionerne for øje, mente
Mejer, der fungerede som sekretær ved kommissionen, at
generalauditør, krigsfiskal og krigsnotarius kunde undværes,
idet han personlig vilde kunne varetage deres forretninger.
Dette tiltrådttes, og generalauditør Hübsch såvelsom
krigsnotar Rhode afgik, formentlig 1. august 1670 [6] i
henhold til et kgl. missive af 1. juni 70, udfærdiget gennem
krigskollegiet [7].

Krigsfiskalembedet henstod for tiden ubesat [8], idet
Matthias Johansen den 29. marts 1670 havde fået be-
stalling som landfoged i Sønderditmarsken [9].

Det næste, der sker, er at Mejer den 20. oktober 1670
tilskriver Schumacher [10] og "freundlich ersuchet", at
han vil udvirke gageforhøjelse for Mejer til 1000 rdl årlig,
hvilket er ham lovet, fordi han varetager de afgåede embeds-
mænds forretninger. Det kgl. missive kom samme dag [11].
Det var paraferet af Schumacher og bestemte: "Herman
Mejer er bevilget i årlig løn 1000 rdl af militiens midler,
at begynde den 1. august sidst forleden".

Mejer benyttede fra nu af den finere titulatur "gene-
ralauditør" fremfor "krigssekretær". Fra begyndelsen af
1672 var han, som anført, tillige assessor i krigskollegi-
et og sørgede omhyggeligt for altid at blive opført sammen med
kollegiemedlemmerne og ikke i den af ham lidet yndede "krigs-
ekspedition", blandt kollegiebetjentene.

Man har ingen ret til at betvivle, at der har ligget reel-
le hensigter til grund for den stedfundne besparelse, men al-
ligevel er det mærkeligt, at den kloge feltherre, som var

præses i kommissionen, kunde give sin billigelse.

Økonomisk set var besparelsen egentlig uden interesse, idet den ialt kun beløb sig til 1450 rdl.

Den uheldige følge blev indtil videre, at kollegiets bogføring sank overordentligt i kvalitet; krigsfiskalens forretninger gled, med omtvistelig berettigelse, formelt over til generalgevaldiger Hans Jacob zum Bildt [1], medens det i virkeligheden var Mejer, der formulerede anklagen [2]; det skæbnesvangre resultat af indskrænkningen kom dog først til at foreligge, da Mejer under krigen med Sverige havde fået hele den administrative ledelse under sig, øvede betydelig åbenlys som navnlig skjult indflydelse på operationerne og samtidig var den altid beredvillige anklager og strænge dommer, en uhyggelig og egentlig uappetitlig foreteelse.

I krigsekspeditionen var der, som tidligere, to kopister, af hvilke den sønderjyske præstesøn Jacob Friis var tilgået før 17. august 1667 [3]. Den allerførste kopist, Wolfgang Sigmund Dietz, der i september 1661 var bleven proviantforvalter i Nakskov, måtte p. g. af svagelighed i juli 69 erstattes med kopist Nicolay Höppener. Dietz kom da ved Mejers velvilje tilbage til krigsekspeditionen, men formåede ikke at forrette tjeneste [4], måtte afgå og kom i yderste nød [5]. I hans sted ansattes Niels Jensen Bollund, med hvem formentlig for første gang en dansk kopist optræder.

Når der under 19. juni 1670 udfærdigedes kgl. bestallinger [6] for kopisterne Friis og Bollund og den 1. august 70 endog for budet Stegman, må der vist ligge økonomiske hensyn til grund. Først den kgl. bestalling gav fuld sikkerhed for den fulde løns udbetaling.

Garnisonspræst i København - sorterende under krigskollegiet - var vedblivende Christen Lauritzen Wintther. Han havde fortsat friktion med de gejstlige myndigheder [7] og søgte i 1673 krigskollegiets hjælp til for hans alderdoms, svagheds og legemsskrøbeligheds skyld at opnå en roligere vocation på landet [8], men det synes aldrig at være lykkedes. Under krigen virkede han i København, og den 5. februar 79 har han sidste gang fået lønning (for kvartalet 1. aug. - 30. okt. 78) [9]. Han efterfulgtes af den tidligere sognepræst i Båstad, Søren Finecke, der fik udnævnelse 18. juni 1679 [10].

Som "feltpræst i Jylland" fungerede den tidligere nævnte Johan Sigmund Spaltholtz, der havde garnison i Fredericia. Han deltog som tysk feltpræst i krigen mod Sverige og må være død før den 13. november 1678 [11].

Under de ændrede forhold fra slutningen af 1670erne kom de militære præster til at sortere under kommandanterne i de byer, hvor de havde ophold.

Der står endnu tilbage at nævne den dygtige og ansete krigsbogholder Matthias Hasse, som fortsat havde den økonomiske forretningsførelse vedrørende de betydelige fortifikationsarbejder ved København. Da med tronskiftet en ny tid syntes at gå ind, havde han søgt [1] at få gennemført den indgående tilsyns- og kontrolvirksomhed med personel og materiel, som egentlig var tilsigtet med krigsbogholderiet, men p. g. af slendrian og andre statsmyndigheders indgreb hidtil ikke havde kunnet gennemføres. Resultatet af hans anstrengelser kendes ikke.

For sit eget vedkommende bad han om [2], nu da efter tronskiftet ny bestallinger skulde udfærdiges, at måtte få prædikat af krigskammerer. Dette var i sin tid lovet ham, men var den gang strandet på skatkammerets modstand. Han opnåede heller ikke nu sit ønske, thi hans ny bestalling af 1. august 1670 [3] - der dog var udfærdiget af krigssekretæren - antager Hasse "til at were Voris Krigsbogholder".

Under krigen i 1675-79 forblev Hasse i virksomhed i København.

d. Virkefelt og arbejdsmåde

Efter instruktionen af 25. juni 1670 skulde krigskollegiet have "indføende og direction" over militien overalt i kongerigerne, fyrstendømmerne og grevskaberne,

I praksis formede forholdene sig noget anderledes, idet for Danmarks vedkommende alle kommandosager administreredes af kollegiet, men kgl. ordre var nødvendig for alle udgifter. Hvad Norge angik, måtte - på grund af rigets selvstændige hærorganisation, dets i så mange henseender særegne forhold, som også p. g. af afstanden - nødvendigvis store dele af administrationen ligge under statholder og kommanderende general, således at kollegiet kun deltog i principielle afgørelser og havde indflydelse på en del personelle forhold. I den kgl. del af fyrstendømmerne sorterede kommandosager - som i Danmark - under kollegiet. De med Gottorp fælles militære sager såvel som grevskabernes (Oldenborgs og Delmenhorsts) anliggender lå helt under tyske kancelli, og der indhentedes kun "Rächtliche gedanken in denen passibus welche Unßer Kriegscollegium concerniren" [4].

Til denne noget udviklede arbejdspraksis kom nu, at datiden ikke havde fast arbejdsordning, men at man behandlede det enkelte spørgsmål, som det i øjeblikket lå lige for eller syntes mest praktisk, samt at meget afgjordes ved personlig brevveksling eller uofficiel henvendelse til den, der i øjeblikket mentes at have indflydelse eller magt. Det oven for fremstillede kan derfor kun gives med nogen reservation.

En brist ved organisationen var den fuldstændige adskillelse mellem kommando og økonomi. I Danmark lededes sidstnævnte af generalkrigskommissær Otto Powisch, der ifølge sin bestalling kun sorterede under skatkammeret, der havde brudt med Schack for at slutte sig til Gabel og nu, efter dennes fald, stod helt isoleret. I Norge, hvor først Erik Banner, og efter ham Ludvig Rosenkrantz [1] var generalkrigskommissær, skulde denne "aff ingen dependere eller beordris uden aff Oß Sielfver eller voris Stadtholder paa Vore weigne". I fyrstendømmerne modtog generalkrigskommissær [2] Heinrich v. d. Wisch sine ordrer fra tyske kancelli og skatkammeret og samarbejdede først og fremmest med statholderen (Ahlefeldt) [3].

Denne mangel på forbindelse mellem den kommandomæssige og den økonomiske ledelse kunde der i nogen grad bødes på ved privat samarbejde og orientering. Det ses således, at v. d. Wisch, der fra ældre tid stod i hengivenhedsforhold til feltherren, vedligeholdt en regelmæssig korrespondance med ham, hvori alle forekommende spørgsmål diskuteredes, og han fik feltherrens fortolkning, når tyske kancelli havde været for summarisk i sin instruktion - desuden omhandlede den efterretningstjeneste ved sydgrænsen, som Schack i fortrolighed havde overdraget ham [4].

Krigskollegiets daglige arbejde måtte påhvile to bestemte personer, feltherren og krigssekretæren.

Men Schack var foruden chef for hæren og præsident i krigskollegiet tillige medlem af gehejmekonseil, højesteret og statskollegium, præses i kommissioner, der tid efter anden nedsattes - han måtte foretage rejser for at tilse afdelinger og fæstninger i provinserne, havde mange og opslidende repræsentationspligter og var derhos stiftsbefalingsmand og amtmand samt stor godsejer. Endelig var han svagelig, med hyppige og ret langvarige sygdomsanfald.

Det blev derfor i stigende grad krigssekretæren, der bar det daglige arbejde.

Af krigskollegiets udgåede ekspeditioner er kun spredte rester bevaret, men der findes et væld af koncepter, beregninger, overvejelser osv., alle med Mejers hånd, og man må uvilkårligt beundre hans flid og utrolige arbejdsevne. Man synes at kunne se ham, med papirbunkerne i stabler omkring sig, fordybet i arbejdet. Bogføringen gik i stykker, skrivelserne blev ikke registreret, når de gik ind, men mentes en sag endelig afsluttet, blev de alle herhen hørende skrivelser, gammelt [5] som nyt, lagt i et fælles omslag, dette fik sit registraturnummer og lagdes af vejen, idet der undertiden tillige påtegnedes nøgleord, som det nu faldt Mejer ind: "Proiecter af Roßtienisten", "Nordische [d. v. s. norske] sachen"; Glück-

städtſche Zeughaus" o. s. v.

Ingen var ſelvfølgeſig ſom Mejer inde i alt, ſtort ſom ſmåt, vedrørende hærens forhold, og dertil var han jo altid ved hånden, altid iſtand til at give beſked. Hvad under, at han måtte vinde indflydelse, ogſå hos den unge, ivrige og godhjærtede konge.

Med ſin ſtore tilpasningsevne fattede Mejer hurtigt kongens forkærlighed for dansk, og fra april 1670 er ſå godt ſom alle de af Mejer udfærdigede, kgl. ekspeditioner danſke. Han beherskede fortræffeligt ſproget, og det er morſomt at konſtatere, at han må have tilegnet ſig det gennem øret, thi hans udfærdigelſer er præget af talesprogets mere fremskredne former. Denne danſkhed varede dog kun til ind i 1674, da tyſk udfærdigelse atter tog overhånd, mærkeligt nok altså ſamtidig med det Griffenfeldſke ſtyres kulmination.

I modsætning hertil forblev kollegiets egne udfærdigelſer, med enkelte undtagelſer, at være tyſke. Der er fundet en på danſk affattet indſtilling af 19. januar 1671 og enkelte påfølgende indtil ſenest 3. auſt 1674, men ellers er alt tyſk.

Myndighedsangivelsen under udfærdigelsenſ tekst er varierende: "Datum Hafnia udj Krigs-Collegio" eller "Kiøbenhafn udi Krigs Collegio" henholdsvis "Datum im Kgl. Krieges Collegio zu Copenhagen", "Copenhagen im Kriegs Collegio" o. l.

Feltherren underskrev i reglen "Von wegen des Königl: Kriegs=Collegio", ſtedfortrædende ældſte medlem "In nahmen des Kriegs-Collegij in abwesenheit des feldherrn Hoch = gräfl. Excell."

e. Forhold til andre centralmyndigheder

Gennemblader man de forskellige kollegiers ekspeditionsprotokoller fra årene efter Christian Vs tronbeſtigelse og til den ſkånſke fejde, får man det indtryk, at de to kancellier, danſke og tyſke, var ſå tydeligt afgrænsede i deres virkeområde, at de arbejdede ſelvſtændigt og i ro, og gensidig overgriben ſå at ſige ikke fandt ſted. For ſamtlige øvrige kollegiers vedkommende indtog derimod danſke kancelli en art overordnet ſtilling. Det meddelte kammerkollegiet og kommercekollegiet de for deres virksomhed nødvendige kongelige ordrer, det beſtemte møder og forhandlingsſæmner for ſtatskollegiet, det beſørgede nedsættelsen af kommiſſioner til overvejelse af ſpecielle ſpørgsmål, og det greb, efter forgodtbefindende, ind på de militære kollegiers arbejdsområder.

Af diſſe ſidſte havde dog krigskollegiet kun liden grund til klage. Et par perſoneluðnævnelſer om året, en del pekuni-

ære dispositioner, men i alt kun en sag eller to af større vigtighed [1]. Man får uvilkårlig det indtryk, at den ledende ånd, Schumacher (Griffenfeld) personlig ikke har været interesseret, men i det enkelte tilfælde kun har efterkommet kongeligt initiativ.

Alligevel har en lille komplikation som den efterfølgende kunnet finde sted.

12. marts 1674 udgik gennem danske kancelli (og parafere af Griffenfeld) kgl. missive [2] til generalkrigskommissær Otto Powisch, at der efter krigskollegiets indstilling, i indværende år af matrikelskat og konsumtion skal anvendes til hver enkelt navngiven fæstning i provinsen så og så meget og til det og det specielle formål.

4. april gik gennem krigskollegiet (og testeret af Mejer) kgl. missive [3] til Powisch i samme sag. Pengeangivelsen er ikke helt den samme. Der gives detaljerede, regnskabsmæssige bestemmelser, men meddeles iøvrigt kun, at kommandanterne vil beordre anvendelsen af midlerne.

Denne udfærdigelse var forvaltningsmæssigt korrekte end kancelliets udskrift af krigskollegiets grundlæggende indstilling.

Dobbeltudfærdigelsen har selvfølgelig ikke voldt den gamle, rutinerede generalkrigskommissær nogen vanskelighed. Men hvorfor meddelte kancelliet ikke den kgl. afgørelse til krigskollegiet, der havde indstillet i sagen og nu havde ansvaret for midlernes rette anvendelse. Man forstår Mejers stadige klager gennem årene over forgæves rend i de andre regeringskontorer for at få besked - "ich lese doch teglich in der Cantzley darumb anhalten" [4].

I det omhandlede tidsrum spores der fra kammerkollegiets side vel et konstant modsætningsforhold, men tillige - og vel p.g. af kongens personlige indstilling - kun en ringe indgriben på krigskollegiets dispositionsområde. Tyske kancellis forhold har været mønsterværdigt. Hvad endelig kongens eget kammer angår, viser den opbevarede kopibog enkelte udfærdigelser vedrørende det stadigt intrigante spørgsmål om æresbevisning (salut o. s. v.) under passage forbi Kronborg [Schumacher har efter en af udfærdigelserne skrevet: Selon la resolution prise du Roy dans son conseil privé] [5], men derudover egentlig kun de pekuniære begunstigelser, også af militiens personel eller fra militiens midler, som den unge konges gode hjærte efterhånden i rigt mål fik ham ind på.

Resultatet bliver da, at den militære udvikling kun for udskrivningens vedkommende er at finde under danske kancelli - og i et enkelt tilfælde under kammerkollegiet [6] - men i øvrigt må søges i de bevarede rester af krigskollegiets arkiv samt i generalkommissariatets arkiv, for adskillige og vigtige spørgsmåls vedkommende dog suppleret fra det ofte rådspurgte statskollegiums arkiv.

nest, som brunsvigsk feltherre, kæmpet sejrrikt mod Fransk-mændene.

Han var vel kendt her hjemme, hvor han på faderens vegne havde forhandlet med den danske krone i den oldenborgske arvesag. Han havde danske sympathier, og der havde tidligere været tale om ham som afløser for Eberstein eller Würtz [1].

Man ønskede meget at knytte den ansete og sejrriige general til sig, og efter at han, som tilskuer i kongens følge, havde overværet Wismars belejring, lykkedes det at få ham til at indtræde i dansk tjeneste. 20. januar 1676 udnævnte kongen ham til overfeltmarskal [2], og den 23. januar tilskreves der generalkommissariatets deputerede [3], at han var antaget som sådan fra 1. januar at regne. Der nævnes i skrivelsen intet om sæde i krigskollegiet, men den 26. januar rettede kongen skriftlig henvendelse til ham [4] om under Schacks forfald at overtage ledelsen af kollegiet, sætte det i virksomhed igen og specielt at drøfte forskellige, nærmere angivne spørgsmål vedrørende det forestående felttog.

Krigskollegiets møder genoptoges den 28. januar [5], og det var vel til oplysning for hertugen, at Mejer opsatte en lille fortegnelse [6] over, hvem der f. t. var medlemmer af krigskollegiet: Schack, hertugen, Körbitz, Bielke, Powisch, Holck, Rysensteen, Fr. Arenstorff, Rosenkrantz, Fogh og Mejer selv.

Efter Schacks død modtog hertugen den 13. marts 1676 bestalling som overfeltmarskal og gehejmeråd samt præsident i krigskollegiet [7].

Der er ingen tvivl om, at hertugen straks efter sin indtræden i dansk tjeneste er gået til arbejdet med stor energi, og når vi kun har vidnesbyrd om endnu et enkelt møde i krigskollegiet, den 2. marts 1676 [8], kan det skyldes dels Mejers grisede bogføring, dels arkivets mangelfuldt bevarede tilstand.

Den endnu eksisterende del af registraturen går kun til 8. februar, men heldigvis findes så godt som alle koncepterne til udgæede skrivelser i dette og det følgende år - depêches 1676 og 1677 - og ud af dem kan følgende konstateres:

Medens de kgl. ekspeditioner hidtil havde været langt overvejende [i januar således 35 mod 8 andre], forandres billedet ganske efter hertugens tiltræden, så man i tiden 1. febr. - 13. marts kun finder 11 kgl. ekspeditioner, hvorimod hertugens udfærdiger 226. Det er dog muligt, at Mejer er underskriver af nogle af disse, idet kun de kgl. skrivelser altid er særligt betegnede. Som karakteristisk må nævnes, at en koncept til kgl. udfærdigelse [9] er ændret til skrivelse "nomine oberfeldmarschalles".

Hertugen synes at have tilstræbt en formel simplifikation, så den hidtil brugte, indledende opremsning af udstede-

rens titler bortfaldt, og der alene stod: "Es wird beordert..." "Von wegen Ihr Königl. Mt..." e.l., men han har vist ikke kunnet trænge igennem hermed. Den ældre afslutning: "Datum im Kriegs Collegio" e.l. bibeholdtes kun ved retslige udfærdigelser.

Med Griffenfelds fald den 11. marts forandres billedet atter.

De fremmede gesandter har skildret kongens sindsstemning i dennærmest påfølgende tid [1]: han vilde nu være sin egen førsteminister, og alt hvad de havde at foredrage eller ansøge om, skulde de forebringe ham selv.

Tre måneder senere fortæller assessor i skatkammeret, Frederik Giese, i brev til residenten i Haag, Christian Lente [2], hvorledes ikke alene alle breve fra udlandet, men også alle supplikationer afleveredes til kongen selv, registreredes af gehejmebogholder Caspar Schøller og først derefter gik til behandling ved kollegierne.

Denne kongens personlige indgriben kan også spores på det militære område, idet man vedrørende korrespondancen i nogen grad vendte tilbage til de tidligere forhold. Allerede den 14. marts ændres to af hertugens ekspeditioner til kongelige skrivelser [3], og disse optræder indtil felttogets begyndelse i et antal af 213, medens hertugen [og Mejer] udfærdiger 528.

Men endnu et interessant forhold kan afsløres, idet der er bevaret 2 læg [4] med optegnelser af særegen art, det første læg af Mejer ikke helt korrekt påtegnet "Conferenzen zwischen dem Oberfeldmarschalck und dem General Kriegs Commissariat 1676".

Foruden vidnesbyrd om et intimt samarbejde med generalkommissariatet kan af dem følgende udledes.

Sager, som det normalt påhvilede krigskollegiet at overveje, er efter den 11. marts bleven drøftede i særlige møder, af hvilke de første afholdtes den 13. og 14. marts, med kongen, hertugen, rigsadmiral Bielke, statholder Ahlefeldt og rigsmarskal Körbitz som deltagere.

Mejer har som sekretær forelagt en "extract" af indkomne relationer og andre sager og nedskrevet [med blæk] den kgl. resolution i margenen ud for hver enkelt sag.

Den 17. marts er kun kongen til stede. Han resolverer selv med blyant i margenen, og Mejer renskriver [med blæk] senere resolutionerne.

Den 21. marts angives kongen og hertugen at være ti stede, men i alle de følgende optegnelser, der når til 20. jui. [umiddelbart før overgangen til Skåne], findes ingen angivelse om deltagerne, så det kan ikke ses, om hertugen har været med. Optegnelserne benævner sig så godt som alle "Extract" og refererer med Mejers hånd de indgæede sager. Ud for

hver sag findes i margenen resolveret af kongen selv, med blyant eller rødkridt, oftest ganske summarisk som "Nihil", "bewilliget", "er mag dafür antworten", "er sol sich packen" e.l. Er disse notater end tyske, har de dog samme stemning over sig som kongens bekendte påtegninger på skatkammerets indstillinger i begyndelsen af halvfjerdserne [1].

Det er i almindelighed personelsager, det drejer sig om - og man ser i nogle af afgørelserne kongens uvilje mod den gamle, danske adel - endvidere decision vedrørende krigsretsdomme, materielsager, men tillige forholdsordrer, eller foranstaltninger, der af kongen henvises til behandling ved forvaltningsmyndighederne eller "im Geheimen Raht".

23. maj 1676 fik Mejer af kongen bestalling som krigsråd [2]. Han skulde som sådan "udj de forekommende Consultationer och Deliberationer, huorsomheldst Vj hans Raad fornøden eragter, alting paa det troligste och flitigste ofuer veye, och derofuer sine tanker och meening efter hans beste Vidensschab och forstand tilkiendegifue".

Omtrent samtidig begyndte Mejer at benytte påtegningen "ad mdtum S. R. Maj." for at præcisere den personlige, intime forbindelse, hvori han stod til kongen.

Efter den selvybevidste begyndelse i de første seks uger var hertugen altså bleven bremset af kongen, og medens Mejer straks synes at være holdt nede, var hans betydning senere atter bleven slået fast. Men i selve skrivelserne spores der iøvrigt intet, og grund til mistænksomhed fra kongens side kunde heller ikke ret vel siges at foreligge.

Hertugen optræder på alle områder med stor energi og dygtighed, og det kunde også gøres behov. Efter at Schack havde fået forfald, var disciplinen gået stærkt tilbage i hæren, og bl. a. havde højere officerer set igennem fingre med eller endog selv begået alvorlige overgreb over for befolkningen under tilbagemarchen fra Mecklenborg til kongeriget. Hertugen greb ind med hård hånd, krigsretssag eller alvorlig påtale ramte de pågældende. Den 9. maj 76, før hærens samling ved Lyngby, gør han officererne personligt ansvarlige for deres undergivnes forhold til befolkningen og truer dem med, at de skal komme til at "allen durch ihrer untergebenen veruhrsachten schaden bezahlen" [3]. Misligheder under hvervningen medførte ligeledes påtale eller krigsretssag, og det må i det hele siges, at hertugen i alle henseender viste sig at være en dygtig administrator, udpræget personlighed, af et fast og retfærdigt håndslag.

Schacks ånd var ved igen at komme ind i hæren.

For Mejers vedkommende vidner arkivalierne om hans fænomenale flid og arbejdsevne. Han alene bar det daglige slid, konciperede selv alle skrivelser af blot nogen betydt-

ning og overlod kun de fast formulerede udfærdigelser såvel-
som selve renskrivningen til hjælperne. Af 984 skrivelser i
tiden 1. febr. - 23. juni har Mejer selv konciperet de 892.

Om forholdet mellem hertugen og Mejer foreligger der
intet. Men måske rummes der en skjult brod og refereres til
allerede denne tid i en senere udtalelse af hertugen i brev til
kongen den 22. jan. 1677 [1]:

"Weil Ihr Königl: Mayt: Vormaliger Wille gewesen,
daß dero Kriegs Rath Meyer Mir Von Vorfallenden Materi-
en sonderlich von Werbungen und außgegebenen Patenten
oder Ordren schriftliche nachricht geben sollen, alß stehet
zu Ihr Königl: Mayt: gnädigsten gefallen, ob solches hinfüro
werckstellig zu machen, damit aus ermangelnder Connexion,
der affairen Kein irthumb Vorgehen möge".

På de bevarede kongelige missiver finder man foruden
testing af Mejer og kongens underskrift tillige hertugens
navn påtegnet. Man har i vor tid heri villet se et vidnesbyrd
om hertugens selvbevidsthed, men mon det ikke snarere var
en nødværgeforanstaltning. Det var jo dog uhensigtsmæssigt,
at der i en skævnesvanger tid blev truffet foranstaltninger uden
om den højstbefalende og uden hans samtykke.

Bag de tavse aktstykker skimtes visse brydninger. Kon-
gen vilde være enebestemmende i stort som i småt, og Mejer
havde selvfølgelig intet mod at blive den nærmeste fortrolige.

Det gamle krigskollegium var det ikke lykkedes at
genoplive, og det er kun i egenskab af overkrigsret, at det
for så vidt kan siges at fungere i 1676 som også endnu i 1677
- for så vidt, thi indstævningen for retten (citatio) foretoges
nu ikke længer af kollegiet, men af Mejer som generalaudi-
tør, og som medlemmer af retten tilkommanderedes hver
gang de nærmeste, disponible, højere officerer.

Endnu hen i 1677 kan man lejlighedsvis finde udtryk
som "udj vores Krigs Collegio" [2] benyttet, men det er kun
som betegnelse for kollegiets lokaler.

Kollegiets ekspeditionskontor benævnes fra 1676 (egent-
lig december 1675) officielt "Kriegs Cantzeley". Den ældre
betegnelse "Kriegsexpedition" er forsvundet.

i. Felttoget 1676. Hertugens afgang.

Kongen havde personlig med stor iver deltaget i felt-
togets forberedelse. Af hans egenhændige udarbejdelser er
flere bevarede i original [3] som i genpart [4]. Det ses i
nogle tilfælde, at hertugen opstillede spørgsmålene, der
skulde afgøres, kongen besvarede dem - og selve udførelsesor-
dren kunde derefter godt signeres af hertugen.

Kongen betragtede sig som øverstkommanderende, med
hertugen som nærmeste hjælper, og som det vil ses, fortsat-

tes dette forhold også under selve felttoget.

Da kongen og hertugen den 24. juni forlod København, overdroges kommandoen her til de tilbageblivende medlemmer af statskollegiet in corpore [1].

I de høje herrers følge var krigsråd og generalauditør Herman Mejer med krigskancelliet, men i dette års felttog henregnet under hærens generalstab [2]. Mejer tog med sig begge kopisterne Jacob Friis og Niels Jensen Bollund, og som generalauditør assisteredes han af Hans Friis, der, formentlig for at kunne optræde selvstændigt og derved aflaste generalauditøren, den 21. marts 1676 havde fået bestalling som overauditør og generalauditørlojtnant. Han døde imidlertid allerede 2. aug. 76 [3] og efterfulgtes af overauditør Christian Reenberg [4] samt, fra omkring nytår 1678, yderligere af overauditør Johan Worm [5]. Denne sidste havde hidtil været sekretær i danske kancelli. Han blev i den følgende tid Mejers nærmeste, juridiske hjælper.

I Skåne tog Mejer som regel ophold sammen med de deputerede af generalkommissariatet, hvad der var meget hensigtsmæssigt, da hertugen havde befalet [6], at der altid skulde anvises dem kvarter i hans umiddelbare nærhed.

Man kendte ikke til nogen adskillelse mellem den administrative og den operative tjeneste, men sagerne behandlede især, og krigskancelliet kom derved til at varetage såvel det militært administrative arbejde (svarende til nutidens krigsministeriums) som den operative ledelse (den moderne overkommandos) sektionsvirksomhed. Hertil kom for Mejer som generalauditør (og militærfiskal) tillige retsplejen og forhandlingerne med fjenden, især om cartell (fangeudveksling) og accord (fæstningsovergivelse). En kæmpebyrde var vedblivende lagt på hans skuldre.

I paverne under operationerne samlede kongen sine omgivelser til drøftelse af forholdene, analogt med, hvad der havde fundet sted i København. Mejer fungerede som sekretær, og hans optegnelser fra en halv snes sådanne møder er bevarede [7]. Hvem der deltog, ses kun af voteringerne. Mejer selv har ikke voteret. Foruden generalerne genfindes prins Jørgen, kansler Ahlefeldt, rigsadmiral Bielke, rigsmarskal Körbitz og gehejmeråd Corfits Trolle. I fem af møderne findes conclusion angivet efter voteringen.

Kongen må, ifølge spredte notitser med hans hånd, antages at have overværet møderne. Eks. vis har han - under opholdet ved Christianstad - selv med rødkridt øverst på arkivet noteret:

"d 17 Aug. 1676

Ob ein Corpus hier bleiben soll",

hvorved Mejer nedenunder med blæk har formuleret den nær-

mere udpensling:

"Die 17' Aug. 1676 propositum

Waß weiter zu thun, ob man mit dieser Gvarnison sol allein zu frieden seyn, oder ein corpus darbey hier laßen".

Medens prins Jørgen flere gange har voteret, forholdt kongen sig tavs, selvfølgelig fordi han reserverede sig den endelige afgørelse.

Et par af optegnelserne har påtegning "Protocoll", men ellers findes kun Mejers nøgne referat samt dato - og til tider stedsangivelse. Man har kaldt disse møder "Krigsraad", egentlig en ganske urigtig betegnelse. De omfatter kun hjælpernes rådslagning og eventuelle henstilling til den afgørende myndighed [1]. Den uerfarne konge anvendte de arbejdsmetoder, han var vant til fra fredsforholdene i Kjøbenhavn.

En sådan føring kunde i bedste tilfælde kun blive middelmådig, og den måtte blive den sletteste af alle, hvis den øverste fører manglede karakterstyrke og energi. Der måtte af møderne resultere fortsat diskussion, kritik, jalousi, intrigespil.

I disse møder findes utvivlsomt spiren til de forvirrede forhold senere hen, ud af dem groede den kostbare krigs så ringe resultat.

Hvad nyttede her over for redskabets, afdelingernes, udmærkede kvalitet.

I den daglige virksomhed var det kongen og hertugen, der, assisterede af Mejer, ledede hæren. Der må have været et snævert samarbejde mellem disse tre. I en koncept af Mejer til ordre fra hertugen til en generalmajor [2] finder man en rent taktisk forskrift: "im rückzug sol er einen obris mit 100 pferden und 50 Dragoner die arrieregarde halten laßen", der selvfølgelig må skyldes hertugen og ikke Mejer. I dennes koncept til en anden ordre fra hertugen [3] findes blyantsrettelser med kongens hånd, og i Mejers koncept til en kgl. ordre [4] findes blækskrevne tilføjelser med hertugens hånd. Det drejer sig i begge tilfælde om operative forhold og, hvis det var tilladeligt at generalisere ud fra de anførte enkeltfænomener, har Mejer efter mundtlig instruktion udarbejdet koncept, der derefter forelagdes hertugen og sluttelig kongen til godkendelse.

Men af den givne fremstilling vil formentlig fremgå, at hertugen ingenlunde kan siges at have beklædt en øverstbefalendes stilling og derfor heller ikke kunde have ansvaret. Dette er og bliver kongens [5].

Fra felttogets begyndelse blev der udfærdiget, i juli måned 90 kgl ekspeditioner mod 69 fra hertugen [og Mejer], i august måned 69 mod 113. I september er forholdet noget lignende indtil månedens slutning, da noget interessant indtræ-

der. Den 28. september er ekspeditionerne 4 kgl., 6 andre, den 29. ingen ekspeditioner, men den 30. september ikke mindre end 27 kongelige, hvoraf en [1], der meddeler: "Weil Unser oberfeldmarschall mit Unß nach Copenhagen gehet, auch wir dem Feldm. Lieut. Weiher bewilliget eine reyße itzo hinauß zu thun, daß solcher gestalt der General Carl v. Arenstorff bey der armée bleiben, und so lang deren commando hier in Sconen vorstehen wirt". Fra hertugen foreligger den 30. kun to skrivelser, hvoraf den ene er henvendelse til efterfølgeren, Carl Arenstorff, om at give 4 i hertugdømmerne landskendte officerer af hertugens nationale regiment orlov, da de skal benyttes ved regimentets rekruttering.

Den 1. oktober er der igen ingen ekspeditioner, den 2. og 3. ialt 4, formentlig af hertugen underskrevne, den 4. ingen [rejsedag] og den 5., efter ankomsten til København [2], en enkelt, kgl. skrivelse. I de følgende dage underskriver hertugen endnu 5 ekspeditioner, alle om ubetydeligheder, og med seneste dato den 10. oktober, men ellers er alt kongelige skrivelser, ialt 34, og senest med angivelse København den 16. oktober.

Den 19. oktober 1676 var kongen atter i virksomhed ved hæren i Skåne, og Mejer med krigskancelliet var i kongens følge. Derimod var hertugen ikke fulgt med tilbage til hæren.

Der var altså sket det mærkelige, at kongen, trods en bitter oplevelse med overrumplingen af et sorgløst detachement i august måned, havde forladt hæren medtagende hertugen og Mejer med krigskancelliet, hele hærens centralorgan. Den i rangen følgende feltmarskalløjtnant havde samtidig fået orlov, og kommandoen over hæren var bleven betroet en general, som måske har stået i et modsætningsforhold til den hidtidige, nominelle overgeneral [3].

Kun meget alvorlige hensyn kunde gøre dette forståeligt.

En krise må have udviklet sig i september måned - denne måneds dépêches har for resten i mangt og meget et andet præg end tidligere - og krisen har fået sin udløsning den 28. eller 29. september ved kongens beslutning om at frigøre sig for hertugen. Noget egentligt brud fandt ikke sted, men hertugen skubbedes til side, og hans myndighed saboteredes.

Hertugen må fra København under et eller andet påskud være sendt til fyrstendømmerne. Fra disse vendte han i november tilbage til hæren, opholdt sig ved denne en uges tid men uden at fungere, nedlagde definitivt kommandoen den 19. november [4] og begav sig til sine godser. Nogen formel afsked fik han hverken nu eller senere. Han vedblev at være en ven af Danmark og søgte gentagende om at måtte træde i funktion igen, men kongen holdt ham hen [5], og først langt

senere, i 1689, blev han atter hærens øverstkommanderende.

I den sympatetiske, men karaktersvage og let påvirkelige konges omgivelser intrigeredes der stærkt. Man talte om en hofkamarilla, og mellem generalerne herskede der stor jalousi. Da mange af hærens førere alligevel med sorg så hertugen nedlægge kommandoen [1], og nederlaget ved Lund snart efter fandt sted, har forholdene vedrørende hertugens afgang altid vakt betydelig interesse, uden at dog blot nogenlunde sikker viden hidtil er nået. Der skal her angående de opstillede hypoteser kun henvises til andet steds given fremstilling [2].

Hvad specielt forholdet mellem hertugen og Herman Mejer angår, bør det dog siges, at der ikke er fundet tegn til et modsætningsforhold, og at formodningerne om et sådant vistnok er konstruktioner ud fra den følgende tids begivenheder. Efter hertugens afgang fra hæren meddelte kongen ham den 2. december, at han havde pålagt Mejer fra tid til anden at holde hertugen underrettet om tilstanden på krigsskuepladsen, og dette ses da også at være sket [3], men såvel dette hverv i sig selv som for øvrigt også stemningen i de to bevarede breve fra Mejer tyder ikke på, at et modsætningsforhold har eksisteret.

Naturligvis måtte hertugens afgang betyde en yderligere styrkelse af Mejers position, og han optræder da også fra nu af som kongens nærmeste hjælper. Depecherne fra den 17. november til den 4. december er gået tabt i slaget ved Lund, men fra den nærmest forudgående periode findes der 53 kgl. ekspeditioner mod 3 fra Arenstorff og 3 fra Mejer, således at Carl Arenstorff, som rimeligt var, ikke trådte i hertugens sted.

Som et lille oplysende træk skal nævnes, at der med dato 22. oktober 1676 foreligger koncept [4] til forholdsordre for en detacheret styrke. Den er skrevet med en fremmed, og så vidt det kan konstateres, Carl Arenstorffs hånd, har talrige udstregninger og andre rettelser af udfærdigeren selv, og i slutningen en tilføjelse med Mejers hånd.

Der kan heraf med nogen sandsynlighed udledes, at Arenstorff nævnte dag har anset denne operative ordre for nødvendig, i hast personlig har udfærdiget koncept, alene bestemt for Mejer (de talrige rettelser, den skødesløse udfærdigelse). Mejer har fundet en tilføjelse ønskelig, og derpå - efter renskrift - indhentet godkendelse og underskrift hos kongen.

I slaget ved Lund såredes den nominelle overgeneral Carl Arenstorff hårdt og afgik nogle dage senere ved døden. Hæren gik i vinterkvarter, og man fandt det ikke nødvendigt foreløbig at udpege en ny overgeneral. Fra Landskrone og - 8. december og senere - fra København udstedte kongen selv de fornødne befalinger. Der foreligger året ud praktisk talt kun kgl. ekspeditioner, ialt 102. Heraf har Mejer konciperet de 88.

j. Kongen med krigssekretær Mejer som nærmeste hjælper. Felttoget 1677.

Det fejlslagne felttog i 1676 og de enorme tab af materiel og navnlig personel i slaget ved Lund måtte kræve, at man snarest mulig var betænkt på en retablering, og straks efter nytår tog man da også fat, idet der den 3. januar 1677 nedsattes en kommission, bestående af generalkommissariatets 3 deputerede, 4 generaler, overjægermester Hahn og Herman Mejer. Præsens blev ifølge sin rang den ældste deputerede i generalkommissariatet, rigsmarskal Körbitz. Foruden personel- og forsyningsopgørelser skulde kommissionen overveje, hvorledes landarmeen burde agere i den kommende sommer, og om den norske hær skulde optræde defensivt eller offensivt [1].

Kommissionen af 3. januar ses at være benævnt "den Commission vdi Krigs Collegio" og "dend Kongl. Kriigs Collegio Commission" [2], men selv om præsens var ældste assessor i krigskollegiet, er og bliver det en falsk betegnelse, der måske er hidført ved, at man har holdt møde i krigskollegiets lokaler. I virkeligheden var det en særlig kommission, nedsat ifølge kongens vilje og omfattende personer, der var ved hånden og fandtes egnede, ganske uanset, om de tilhørte det tidligere krigskollegium eller ej.

Med dato 6. februar 1677 er en enkelt "Krigs Collegij Memorial ofwerlefweret wed Krigs Raad Meyer" refereret på anden hånd i en betænkning fra admiralitetet [3], men dette enlige vidnesbyrd om en kollegievirksomhed må rettelig henføres til kommissionen af 3. januar.

Der har intet krigskollegium været i funktion, men derimod var kongen selv, assisteret af Mejer, i travl virksomhed. Der træffes fra vintermånederne så godt som udelukkende kgl. udfærdigelser, januar til april ialt 413, hvoraf Mejers koncepter foreligger til de 376. Kongen har personlig i høj grad arbejdet med. Der foreligger med hans hånd "Memorial for Krigs Raad Meyer den 25 Januarij A. 1677" [4], "Memorial for mig sielff" (fra foråret, men udateret) [5] og fl. a. Han nøjedes ikke med at give sin underskrift, men i adskillige koncepter findes hans blyantsrettelser [6], og i en del sager er det vist ham, der med blyant eller rødkridt har foretaget understregning af dele af teksten.

Kongen rådførte sig med sine omgivelser. Ifølge Mejers optegnelser har han den 9. marts holdt rådslagning med kansleren, Henrik Bielke og Körbitz [7], den 27. april med kansleren, Körbitz, baron Juel, Rysenstein [d. v. s. Ruse] og Fr. Arenstorff [8]. Endvidere blev den 18. april "Conseill in Lands Crone gehalten", hvor foruden kongen og prins Jørgen tillige Corfits Trolle, Rysenstein, Arenstorff, Joachim Schack, Rantzau og Bibow var til stede [9].

Endelig udarbejdede kongen personlig et projekt til operationerne i den kommende sommer [1].

Mejer viser den samme imponerende arbejdskraft som før. Hans indflydelse må have været meget betydelig, og en stor del af den indgående korrespondance er da også rettet til ham. Det blev ganske naturligt at søge ham for at få noget gennemført. "Daß der H. G. Auditeur mit Ihre Maystet Reden wolte", hedder det i nogle henvendelser [2], og det vel at mærke ikke fra supplikanter. Der er en spirende udvikling i retning af kabinetssekretær foruden selve krigssekretærfunktionen, og det bliver efterhånden almindeligt, at også flådens anliggender af kongen henvises til ekspedition ved krigssekretæren.

Egentlig er det uforståeligt, at Mejer har kunnet finde tid til at udføre alt sit arbejde, hvor klar hans hjærne end var, og hvor hurtigt han end har arbejdet.

Han gennempløjer selv hele den indgående korrespondance, bearbejder den og tumler med personel- og materielberegninger, fæstningsspørgsmål, proviantering, retssager osv. osv.

Han sammenarbejder de indgåede efterretninger om fjenden [Sverige] og om de andre, mere eller mindre venligtsindede naboer, foretager styrkeberegninger, udarbejder dislokationsoversigter, diskuterer operationsmuligheder.

Han udarbejder ekstrakter og relationer til brug ved referaterne for kongen, modtager dennes resolution og konciperer derefter alt af betydning i den udgående korrespondance - foruden at besørge sin egen, sikkert omfangsrige brevvirksomhed.

Han deltager i de forskellige rådslagninger, og - i modsætning til tidligere - voterer han nu mundtligt eller skriftligt.

Han overvejer selv de kommende operationer. Der foreligger fra hans hånd en i foråret 1677 udarbejdet og til kongen stilet dislokationsoversigt med tilsluttende forslag til operationer [3].

Han er som generalauditør intenst medvirkende i de forekommende retssager og fører i samme egenskab en meget omfangsrig korrespondance med den svenske generalauditør angående den pinagtige fangeudveksling.

Op midt i hele denne mægtige arbejdspræstation findes der så endda med hans hånd udfærdigelser angående relativt lidet betydende ting eller endog bagateller. Man synes at kunne se en supplikant henvende sig personligt i en sag. Mejer træffer en afgørelse og kradser denne ned på et stykke papir, og i nogle tilfælde må så supplikanten sætte sit navn under.

Men selv med en ganske utrolig arbejdskraft, selv med udfoldelsen af en så mægtig flid måtte dog meget i dette en-

keltmandsarbejde blive uden resultat, fordi de eneste vidende var Mejer og til en vis grad kongen, medens alle andre forblev uden instruktion, og uden at der appelleredes til deres initiativ. Mejer var selv arbejdsom, men han forstod ikke, eller var for magtsyg til, at sætte andre i arbejde.

Det har en vis interesse at konstatere, at Mejer kun sjældent i disse forårsmåneder er optrådt som kommandomyndighed, og da altid forsigtigt, idet han angiver eller antyder at handle efter kongens befaling. Der findes intet eksempel på selvtagen myndighed eller anden ukorrekt optræden.

Den 15. april 1677 udfærdigedes der bestalling [1] for den ny overgeneral, den fra Brandenburg kommende friherre Joachim Rüdiger von der Goltz, der fik prædikat af feltmarskalløjtnant. Han forestilledes den 22. maj [2] uden for Landskrone for armeen og overtog kommandoen. Men det er ikke stærke spor, hans ledelse har efterladt sig. Kongen havde vænnet sig til selv at kommandere og vedblev dermed.

I maj begyndte operationerne i Skåne, og som de tidligere år kom krigskancelliet til at fungere både som administrationskontor og som operationsbureau. Men først noget senere, den 23. oktober 1677 [3] ses Mejer, formentlig for første gang, at have benyttet "krigskancelli" som myndighedsbetegnelse.

Mejer havde det samme personale med sig i felten som i 1676.

Der foreligger i Mejers koncept en mængde operative ordrer, her i blandt befalingerne til den mislykkede storm på Malmø [4]. Kongens blyants- eller rødkridtsrettelser findes i så godt som alle disse befalingsudkast. Man kunde fristes til at tro, at Mejer efter v. d. Goltz's mundtlige instruktion har udarbejdet koncepterne, der derpå af kongen har fået den endelige redaktion.

Søger man at bestemme udfærdigelsesens afsender, bliver resultatet i maj praktisk talt alene kgl. ordrer, ialt 133. I juni optræder kongen med 94, medens der er 10 fra v. d. Goltz, men derefter glider denne atter ud. I juli er der 89 kgl. ordrer, og Mejer, der nogle måneder har holdt sig i baggrunden, figurerer med 10 - og optræder nu med megen overlegenhed og myndighed. Det kunde synes, som om dette sker efter kongens anvisning, og at man har været enige om at skubbe v. d. Goltz til side. Man havde tabt tilliden til ham.

Den 14. august kom det, under et besøg af Mejer i Landskrone, til en hæftig ordstrid mellem ham og v. d. Goltz. Denne beklagede sig over, at han som feltmarskalløjtnant intet havde at sige, man saboterede hans myndighed og "wolte ihn gerne loß seyn". Det var Meyer, der kommanderede armeen [5].

Heller ikke over for de andre generaler formåede v. d. Goltz at hævde sig, men lå i bitter strid med dem, og indbyrdes var disse andre generaler også uenige, så at krigskommis-

sær Jens Harboe den 25. august skildrer tilstanden i Landskrona som "chaos und verwirretes werck" [1], og hertugen af Croy den 4. september udtaler [2]: "...toutte ce passe isci a lordinaire en confusion incroyable".

V. d. Goltz blev i september udset til at lede en ekspedition til Rügen, men foretrak at nedlægge kommandoen.

Med den svigtende kommando fulgte uheldige disciplinære forhold, der yderligere kompliceredes ved tilstrømningen af fremmede hjælpetropper. Man hører i dette og følgende år om stadige overgreb på den uheldige befolkning, der i forvejen var ved at segne under krigens tunge skattebyrde, og man ser kun vage og resultatløse forsøg på at dæmme op herfor.

Alt i alt er det vist rigtigt, hvad en forsker har udtalt [3]: "Med Hertug Hans Adolf forlod Lykken den danske Hær".

Det var altså kongen selv, der, med intim assistance af Herman Mejer, i sommeren 1677 bestred ledelsen af hæren. Som året før brugte kongen lejlighedsvis at samle sine omgivelser til rådslagning, "kriksråd", hvor nu også Mejer afgiver votum. En deltager i en sådan rådslagning har adresseret sit skriftlige indlæg "An den Hoff Krichs Raht Meyer" [4].

Men det daglige arbejde udføres af kongen og Mejer. Dennes "Extracten" genfindes, men han optager ved siden af betegnelsen "Memorial". Kongen har sin "Memorial som Jeg tog med mig til Cöpenhaffen Den 7 Julij 1677", "Memorial den 24 Julii 1677 - aff Sager", "Propositiones belagende Operationen vdi Schone den 24 Julij 1677" [5] o. s. v. Af rødkridtspåtegninger på personeloversigterne ses, at kongen har beskæftiget sig med de enkelte officerers fordeling. Hans blyantsrettelser og -tilføjelser kan stadig genfindes på koncepterne. [6]

Men stemningen har været langt nede! Kun for godt og vel et år siden havde man med en fortrinlig hær gjort landgang i Skåne. Alt havde dengang tegnet lyst - og nu var man allerede helt ovre i modsætningen, i håbløsheden. Alle de store ofre var spildte, skuffelsen og forbitrelsen uhyre.

Selvfølgelig forstod man ikke, hvor årsagen til alle uheldene i virkeligheden var at søge, men kongen følte sig sveget af sine hjælpere, og med en af sine sædvanlige svingninger ønskede han nu at optræde som straffende ånd.

Mejer meldte sig som hans villige, virksomme, altid tilskyndende hjælper.

Allerede da det efter slaget ved Lund gjaldt om at udpege en syndebuk, var Mejer i virksomhed. Han lagde alt tilrette for generalfiskalen - og optrådte samtidig blandt dommerne.

Og i denne dobbelte virksomhed, som ivrig anklager og som stræng og ubønhørlig dommer genfindes han derefter, åbenlyst eller skjult, i alle de følgende aktioner mod de af hærens førere, der mentes at have svigtet.

I anledning af et mislykket togt med rytteriet i august

1677 ovre i Skåne udfærdigedes der den 21. september et kgl. reskript til Mejer om fra generaler og oberster, der havde deltaget, at indhente udførlige, skriftlige relationer til brug for kongen.

Koncepten hertil var skrevet af Mejer selv [1], men reskriptet udgik som udfærdiget i kongens kammer og er testeret af kammersekretæren Caspar Schøller [2] !

I den anledning tilskrev Mejer den følgende dag de højere officerer, der havde deltaget i togtet [3], og hvor da navnlig den til den højstkommanderende udfærdigede, særlige skrivelser [4] er et unicum af uartigheder og åbenlyse insinuationer.

Når man nu har fulgt Mejers skriftlige virksomhed gennem årene, så at sige fra dag til dag, når man herved har vænnet sig til hans rolige, af den juridiske uddannelse stærkt påvirkede, kontorsmidige, men samtidig formelle og abstrakte udtryksmåde, da virker disse skrivelser ganske forbløffende, som en voldsom koldbøtte - som vidnesbyrd om abnorm sindstilstand.

Bag al mandens simpelhed sporer man den uhyre skuffelse og forbitrelse, og derved får også disse uværdighedens dokumenter deres særlige historiske interesse. Men det føles som en lykke, at de kun kom til at figurere med Mejers underskrift.

Det skal tilføjes, at en, også meget uartig, skrivelse den 22. september af Mejer sendtes til generalløjtnant Rysenstein, med krav om redegørelse for dennes forhold under felttoget [5].

De påfølgende undersøgelser viste, at der intet grundlag var for Mejers insolentier, men det sluttelige resultat blev, at to af hærens dygtigste generaler kvitterede kongens tjeneste.

I sin rådvildhed tænkte kongen på at kalde Gyldenløve ned fra Norge [6], og en overgang søgte han råd hos den kejserslige feltmarskal Leslie, der var kommen her til landet med hjælpetropperne. Det har været påtænkt, men lykkedes ikke, at engagere ham. Kongen måtte søge råd hos sine sædvanlige omgivelser, men Mejers, iøvrigt talrige, optegnelser fra resten af året er desværre meget fragmentariske og angiver højst, hvad der er forelagt "au conseil" [7]. Kongens rødkridt- og blyantspåtegninger kan stadigt genfindes [8]. De kgl. skrivelser er i månederne august til december ialt 396, imod c. 23, udfærdigede af Mejer.

Det ses, at kongen allerede nu ønskede overvejet, hvorledes krigen i det kommende år burde føres, og at der den 28. november 1677 forlangtes [9] skriftlig betænkning i så henseende fra en række af de ledende mænd, nemlig 4 generaler: Gyldenløve, Arenstorff, Joachim Schack og Duncan, 3 admiraler: Trompe, Niels Juel og Marquard Rodsteen, 7 højere embedsmænd: storkansler, rigsmarskal, Otto Powisch, Jens Juel, Ove Juul, Bierman og Mejer.

k. Felttoget 1678. Mejers afgang.

"Depêches" fra 1678 er ikke bevarede, man er derved berøvet den bedste kilde til vurdering af virksomheden, og noget af den gamle usikkerhed genindtræder.

Mejer har fra årets begyndelse været travlt beskæftiget. Den rodede bunke papirer, der er bevaret som "Registrerede Sager 1678" indledes med nogle læg, som viser Mejers forskelligartede studier: "Relationes von der Rugischen Niederlage" [1] (der ses at have grebet ham stærkt), "Schwedische milice in Sconen" [2], "Nachricht von den auxiliär fölkern" [3], ekstrakter af svenske, opsnappede breve, memorialer om hvervingen [4] o. s. v.

Det er naturligt at antage, at også kongen har deltaget i arbejdet som før, men da koncepterne til de udgåede skrivelser er gået tabt, findes kun nogle få udfærdigelser med hans påtegninger [5].

Kongen har fortsat holdt rådslagning med sine omgivelser. Ifølge optegnelser af Mejer [6] er der således 3 gange i marts måned "Im Conseill debattiret". Kongen har bag på en af optegnelserne skrevet: "Resolution so Ich genommen bey G. Arenstorff 1678 den 1. 6. 11 Martij in bey Wesent Gülden Cantz Alefeld Arenstorff und ob Jeg M hane". Også den 18. april er der holdt møde "au Conseil" [7].

Til overgeneral og vicepræsident i krigskollegiet blev den 19. januar Frederik Arenstorff udnævnt [8], meget imod sit ønske. Han afløste som vicepræsident den gamle rigsmarskal Kørbitz, der allerede året før havde begyndt at frigøre sig for de besværligste af sine mange tjenesteforretninger [9].

Man opretholdt således stadig fiktionen om et krigskollegium, skønt dette ikke havde været i virksomhed siden Griffenfelds fald.

Arenstorff synes at være gået til det ny hverv med sin sædvanlige pligtfølelse og tjenesteiver. Han søgte samarbejde med Mejer, og der findes med hans hånd flere henvendelser om sager, som skulde huskes, således en udateret "Pro Memoria für den Herrn Kriegzrath Meyer" og en signeret lignende af 5. marts [10]. Det synes at have været hans ønske at lede administrationen som tidligere hertug Hans Adolf [11], men det lykkedes ikke, og eks. vis førtes de betydningsfulde forhandlinger mellem Mejer og generalkommissariatet uden hans medvirkning [12], ligesom kongen selv samarbejdede direkte med Mejer, men ikke med Arenstorff [13].

Krigskollegiet vedblev at være ude af funktion. Der er med Mejers hånd bevaret vidnesbyrd om 4 rådslagninger [14], formentlig alle under Arenstorffs forsæde, og idet tillige Duncan, resp. Joachim Schack, Duncan og Croy nævnes som deltagere i to af møderne. Men disse generaler havde ikke asses-

surudnævnelse i krigskollegiet, og selve møderne angives ved påtegning som "Kriegs Raht", resp. "Conference zu Copenhagen im Kriegs Raht". Et af referaterne har på bagsiden rødkridts-påtegning med kongens hånd.

Også udfærdigelser af Mejer, der tidligere havde haft påtegningen "Datum im Kriegs Collegio" skiftede nu til "Datum Copenh. im Kriegs Raht" [1].

Sammenfatter man disse spredte træk, må resultatet blive, at kongen som tidligere personligt varetog hærens ledelse, med Mejer som nærmeste hjælper. Frederik Arenstorff var vel nominelt udnævnt til overgeneral, men det var ikke lykkedes ham at få indflydelse på administrationen. Kongen - og Mejer - ønskede kun hans medvirkning som faglig rådgiver.

Planerne for det forestående felttog udarbejdedes af Mejer [2]. "Om Resolutionen er ingen bewist Uden, Wie Sielff, Guldenlew Can. Alfeld G Arenstorff Ob: J.hane birman Mejer" skriver kongen i sin påtegning på omslaget.

Felttoget i Skåne begyndte først langt hen i juni måned, og krigskancelliet kom, ligesom i de tidligere år, til at fungere såvel i den administrative som operative tjeneste [3].

Krigskancelliets personelbesætning var som det foregående år.

Kongen førte atter personlig kommandoen, og der er et trist misforhold mellem hans gode vilje på den ene side - bri-stende evne på den anden. Det kan røre en at se, hvorledes kongen den 23. juli samler hærens oberster hos sig, og Mejer herom noterer [4]: "Ihre Königl. Maytt haben alle obristen erinnert und gesaget, sie zweifelten nicht ein ieder würde alß ein ehrlicher man thun. Worauff sie mit ia geantwortet".

De af kongen yndede "krigsråd" tog nu ganske overhånd, så man ikke foretog sig det ringeste, uden at et sådant først var holdt. I krigsrådet deltog foruden generalerne også udenforstående, tilfældigt tilstedeværende som kansleren, Biermann, von Stöcken o. a. , samt desuden til stadighed overjægermester Hahn, som jo i en årrække havde været kongens yndling og fortrolige.

Mejer indleder rådslagningen med at fremsætte, hvad der skal overvejes, og det har nu udviklet sig til, at han umiddelbart derfra glider over i sit eget votum, som han derefter signerer. Den psykiske virkning heraf kan ikke have været uden betydning, alle vidste jo, at han var kongens fortrolige i alle militære spørgsmål. De øvrige tilstedeværende voterer og underskriver, og imellem dem den såkaldte overgeneral. Hahn er i reglen sidst voterende. Det fremgår, bl. a. af den memorial [5], hvormed processen mod Arenstorff indlededes, at kongen vel deltog i disse møder, men ikke afgav udtalelse.

I slutningen af protokollatet for et krigsråd den 24. juni har Mejer skrevet [6]: "Ihre Königl: Majtt. laßen es bey dieser

meinung und resoluihren solches...". Bagefter har Mejer udfærdiget en "Memorial waß Gen. Arenstorff zu befehlen u. zu beordern" [1].

Som regel findes dog kun voteringen, men den kgl. resolution mangler. Derimod har protokollaterne ofte på bagsiden kongens påtegning, som f. eks.: "Den 24 Julij delibereret om Morgenen at Attaquere Fienden" eller "resolution aff den 25 Julij 1678" - dette sidste egentlig en ganske forvirret påtegning, da aktstykket kun indeholder de enkelte, dog noget varierende vota, men netop ingen "conclusio" eller resolution.

Ved en enkelt lejlighed, den 26. juli, gik kongen så vidt, at han samlede de lavere førere, obersterne, for at rådslå med dem, "auf waß weyße der feind nun könne angegriffen werden".

Om den daglige virksomhed er kun yderst lidt bevaret, således nogle administrative opgørelser med kongens påtegninger og et operativt forslag med Mejers hånd.

Men af det anførte vil fremgå, at Arenstorff ikke har været den virkeligt befalende og derfor ansvarlige leder af hæren.

I felttogets kritiske øjeblik forlod kongen sin hær - som i 1676 midt under slaget ved Lund. Han vendte tilbage til Kjøbenhavn og efterlod kommandoen over hæren til to generaler i forening, Arenstorff og Wedel, hvoraf sidstnævnte kommanderede de i felttoget deltagende münsterske hjælpetropper. Efter kongens afrejse toges den operativt afgørende beslutning i et krigsråd den 5. august, og dette er det første legale krigsråd, idet den endelige beslutning er underskrevet af deltagerne - hvoriblandt Herman Mejer! Denne var ikke fulgt med kongen, men med krigskancelliets personel forblevet ved hovedkvarteret for gennem hyppige relationer at holde kongen underrettet om begivenhedernes udvikling.

Mejers udfærdigelser er bevarede. De er overordentligt aggressive mod hærens førere i almindelighed, som mod Arenstorff i særdeleshed.

Kongen befandt sig i en yderst forbitret sindsstemning og tilskrev Arenstorff skylden for det mislykkede felttog. Han kaldtes tilbage den 7. august, idet kommandoen over hæren som helhed overdroges til general Gustav Wilhelm Wedel [2]. Snart efter rejstes der retssag mod Arenstorff for hans forhold.

Men i disse dage efter hjemkomsten fandt der også et personskifte sted i den militære centraladministration. Herman Mejer blev tvunget ud.

Der er herom bevaret 3 koncepter til udfærdigelser gennem kongens kammer [3]. Af koncepternes indhold kan følgende udledes:

Kongen har efter hjemkomsten til Kjøbenhavn følt savnet af sin sædvanlige rådgiver og hjælper, men samtidig anset det for nødvendigt, at Mejer forblev ved hæren. Thi kongen vilde vel være hærens fører, men derfor ikke føle sig bunden til

stadig at følge den. Han stolede ikke på generalerne, men måtte ad anden og særlig vej til enhver tid have sikker føling med begivenhederne.

Man har da tilrådet kongen at gøre sin nærmeste, militære fortrolige, Herman Mejer, til en art militær gehejmesekretær, der skulde stå kongen bi, når han opholdt sig ved hæren. Når kongen forlod denne, måtte han af administrative hensyn tage sin krigssekretær med sig, og hertil måtte da udnævnes en ny mand, Jens Harboe, hidtil krigskommissær i Landskrone.

Mejer skulde i så fald forblive ved hæren som en art kgl. kommissær, deltage i rådslagningerne med ret til votum og straks efter aflægge beretning til kongen. Til sin assistance skulde også han have en ny mand, Balthasar Seckman, der foruden som hidtil at være sekretær i danske kancelli, nu tillige skulde ansættes i krigskollegiet.

Koncepten til Harboes bestalling har datoen 10. august, Seckmans derimod 13. august. Der er det mærkelige ved begge bestallingsudkast, at de enslydende - ud over det almindelige formularindhold - kun henviser indehaveren til at skikke og forholde sig "effter dend instruction Vii hannem allernaadigst gifvendes Vorder, saa vel som .. hvis hannem tid effter anden allernaadigst anbefales..". Altså, den for krigskollegiet gældende instruktion blev ikke med et ord omtalt i disse bestallingsudkast for "Voris Krigs Secreterer" respektive "Secreterer j Voris Krigs Collegio".

Den interessanteste koncept, også med dato 13. august, omhandler Mejers fremtidige forhold. Den viser samme hånd som de to andre koncepter. Det vil være nødvendigt at referere denne koncept in extenso:

Instruction oc anordning hvoreffter Vii C5 allernaadigst Ville, at Voris Krigs Raad oc General Auditeur Os Elschel. Herman Meyer her effter i bem:te sine chargers forretninger sig indtil Vii anderledis til sigendes Vorder allerunderdanigst skal rette oc forholde.

1.

Skal hand sig altid Ved Voris Armée eller hvor Generalitetet sig opholder lade finde oc tilstede Være.

2.

Naar Vj Geheime Krigs Raad holde skal hand hvis Vii hafver i Krigs Raadet at proponére, først udi Pennen forfatte, oc siden os til Videre resolution forelæse, oc naar som ingen af Voris Secreterere tilstæde er, da alt hvis allernaadigst resolveris oc ellers passérer, rigtigen i dend dertil forordnede Protocol indføre.

3.

Naar Krigs-Raad oc Collegium holdes skal hand iligemaade altid Være der tilstede oc sit votum lige med de andre gifve.

4.

Om alt hvis som i saa maade, naar Krigs Raad oc Collegium holdes, sluttes oc passerer, skal han tillige med dend som da i Krigs Raad oc Collegio præsiderer os allerunderd: relation strax giøre.

5.

Skal han hafve flittig inspection oc tilsuun med de hannem undergifne Ober=Garnisoners= oc Regiments Auditeurer, saavel som andre af Justitien dependerende betiente, at de deris charger retmesßigen oc forsvarligen exercerer oc der udj meere vigiléer end de hiid indtil giort hafver, oc hvis domme, som udj militairsager Være sig i ober- eller under Krigsretterne afsiges, os strax til Voris allernaadigste resolution allerunderdanigst tilstille.

6.

Med den Secreterer som Vj til Voris Krigs Collegium besckicket haf:r eller besckickendes Vorder, skal hand hafve flittig indseende, at alt hvad udj Voris Krigs Raad oc Collegio sluttes oc passerer rigtigen Vorder protocolleret oc

7.

hafver han derhen at see at alt huis af Generalen eller dend, som militien commenderer, til en eller anden militair betiente udgaar oc ellers hvis andet som, udi voris Krigs Collegio i pennen skal forfattes og under Krigs Collegii Seyl, som Hand udi sin forvaring bør at haffve, udfærdiges, i behørig stii af for:nte Secreterer opsat og udfærdiget vorder.

8.

Skal hand hafve flittig opsigt, at hvis Carteller, som Vj allerede med fienden oprettet hafve eller hereffter oprettendis Vorder tilbørligen blif:r jagt tagne, dog at Os altid derom behørig allerunderdanigst relation giøris førend noget der udj eller derved enten forrættis eller forandris.

9.

Een rigtig fortegnelse ofver alle fanger oc ofverløbere

som fra Fienden kommer skal hand holde oc deris depositiones oc udsigelser rigtigten til bogs føre oc Os deraf gienpart altid allerunderdanigst indlefvare saa at Vj fuldkommen oc fornøden efterretning der af kand hafve.

10.

Skal han Voris General Commissariat om alle indkommede fanger saavel som oc om hvis Fienden igien af Voris, efter deris General Auditeurs fremsendende lister, bekommer, behørig underretning meddeele, paa det de om sammes subsistence j betimelig tid anordning gjøre kand,

11.

Naar Vj self tilstede ere Ved Arméen, skal voris Krigs Secreterer holde rigtig Journal hvad, dag fra dag j en eller anden maade der Ved passerer oc forefalder, mens naar Vj der ved ej befindes, skal hand det self eller Ved voris Secreterer udj Krigs Collegio j beste maade forrette og hver ottende dag os derom allerunderdanigst skriftlig relation tilstille.

12.

I det øfrige skal han sig j alle maader rette oc forholde efter dend instruction, som Voris Krigs Collegio meddeelt er eller Vorder saaviit dend hannem Vedkommer. Gifvet etc. Hafn. d. 13 August 1676.

Ser man nu bort fra det Seckmanske bestallingsudkast og holder sig alene til de to vigtigere koncepter, da er der foruden forskellen i dato tillige den mærkelighed at notere, at den ny mand, Harboe, ingen tjenesteinstruks får, men kun løfte om en sådan. I fuldeste modsætning hertil finder man, tre dage senere, en instruktion på hele 12 punkter for Mejer, den gamle, rutinerede, ja med sine fremtidige tjenesteforretninger allerede fortrolige embedsmand.

Fordyber man sig i Mejers instruks, er der adskilligt af interesse. Den er ikke noget fremragende arbejde, men omfatter en række forhold, som man synes efterhånden at være kommen i tanke om. Kollegieinstruktionen har man vel husket, men ikke været klar over dens indhold og derfor måttet udtrykke sig med stor forsigtighed. Personlig deltagelse i arbejdet fra kongens side spores, i § 5 i udtrykket, at de lavere auditører fremtidig "meere vigiléer end de hiid indtil giort hafver", i § 9 ved forlangendet om genpart til kongen af alt efterretningsmateriale, "saa at Vj fuldkommen oc fornøden efterretning der af kand hafve", samt i § 11 ved et andet lignende krav. Det var udslag af en stræben hos kongen efter strængt personligt

regimente, således som det i det foregående er vist i mange tilfælde, og som senere skal fremstilles, også for den økonomiske forvaltnings vedkommende.

Mon da ikke koncepten, Harboe vedrørende, har måttet udarbejdes i hast, med udnyttelse af en stemning, for at tilvejebringe et fait accompli?

Og mon det ikke er kongen selv, der derefter har ønsket Mejers forhold nærmere præciseret, hvorved instruktionen, efter nogle dages drøftelse, er fremkommet som et snildt kompromis.

Går man over til en undersøgelse af koncepternes reelle værdi, da er det givet, at en ændring af forholdene fandt sted. Der er senere udbetalt Harboe gage som krigssekretær "efter Kongel. producerte bestalling", fra den 10. aug. 78 [1]. Ligeledes er bestalling for Seckman udfærdiget den 13. aug. 78 [2], og der er i den følgende tid udbetalt ham lønning som sekretær i krigskollegiet [3].

Der må da også regnes med, at instruktionen for Mejer virkelig er udfærdiget under den angivne dato, 13. august 78.

Bølgerne har gået højt i disse dage. Aktion rejstes mod den nominelle overgeneral, Arenstorff, og kongens sindsstemning udnyttedes af omgivelserne til at trænge også den mægtige krigssekretær bort.

Hvem stod bagved og skubbede til [4], hvem bragte Harboe frem? Var det tilfældigt, at han - så hensigtsmæssigt - i det belejlige øjeblik var i nærheden? Hvorfor havde han, indledende, søgt at holde sig i kongens nærhed, i stedet for at passe sin tjeneste i Landskrone? Generalkommissariatets deputerede i København havde været misfornøjede med hans stadige fraværelse. Allerede den 2. juli havde de henstillet, "omb Commis: Harboe, saa frembt at hand fra Armeeen mistes kand, eller anden som ded forefaldende med fliid udi agt togh, der hen motte beordris" [5].

Kom forandringen bag på Mejer? Har han anet uråd, og var det derfor, han i relationen af 5. august [6] - forgæves - henstillede: "Ob Ihr Ko. May:tt gefällig, wan die Armée zurücke komt, daß ich mich bey deroselben zu Helsingör einfinden...?"

Mejer har været en meget ærgerrig mand. I hans "conseil" notater fra foråret 78 er der tegn på tanker og ønsker om en stadig mere strålende fremtid.

Det, der nu var sket, kunde synes at være overensstemmende hermed, et skridt videre fremad, men nærmere eftertanke måtte gøre klart, at det var det modsatte. Mejer var nu fjærnet fra kongens nærhed, man var henne i det fjerde Krigsår, kræfterne var udtømte, krigen slæbte sig hen, der var allerede tale om våbenstilstand, og når freden kom, vilde han være reduceret til generalauditørstillingen og en tom krigsrådstitel!

Mejers virksomhed faldt, efter instruktionen, fremtidig ude ved armeen, og det ses, at han bl. a. før det vigtige gehejme-

krigsråd i Helsingborg den 2. oktober 1678 har opsat en memorial til brug for kongen: "Wasß nun in Scohn zu thun" [1], ligesom han udarbejdede en i memorialen omhandlet relation "Auß Helsingburg vom 1° Octobris 1678", bestemt til offentliggørelse [2]. Desuden foreligger fra hans hånd udkast til armeens forlægning i vinterkvarterer, i form af en memorial og med følgende slutning: "Dafern nun ihr K. M. dieses allergnedigst approbiren, wird Msr. Harboe die expedition recommandiret", undertegnet Helsingborg den 2. oktober. Harboe har forelagt sagen for kongen, efter i margenen at have gjort en enkelt tilføjelse [3].

Det ses, at Mejer endnu lejlighedsvis har refereret for kongen, idet der med hans hånd findes en "Extract", dateret 10. oktober 1678, og kongen med rødkridt har gjort påtegninger i margenen [4].

Mejer beholdt hos sig krigskancelliets yngste kopist, Niels Jensen Bollund, medens den ældre, Jacob Friis gik over til den ny krigssekretær og fik betydeligt større albuerum end tidligere. Ved en vigtig konference den 21. oktober 78 mellem Hahn, Wedel og von Stöcken førtes protokollen af Friis [5]. Det kunde ikke være sket i Mejers tid.

Harboe havde i årene inden sin udnævnelse korresponderet regelmæssigt med Mejer, og at brevene har været forelagt kongen, ses af den rødkridtspåtegninger. Fra udnævnelsen ophører denne korrespondance helt, og der findes ikke breve fra Harboe, hvorimod der er bevaret enkelte fra Mejer til den ny krigssekretær. De er formelt korrekte: "Warumb Msr Harboe zu referiren, und ihr Kønigl. Mytt:s ordre auszuwirken gebetten wird" - "alß wird Msr Harboe umb die ordre zu depechiren dienstlich gebethen" o.l. [6]. De tyder på korrekt afvikling, mindre derimod på noget hjærteligt forhold, og med dem glider Mejer helt ud af forbindelsen. Det ses derimod, at Mejer successivt i de påfølgende år har afleveret arkivalier, efterhånden som han har fundet dem frem. De er hver gang i omslag lagt ind i arkivet for 1678, og derfor har dette endnu en besynderlig og vanskeligt tilgængelig karakter, endog med en enkelt større sag fra okt. -nov. 1679 fejlagtigt blandet mellem det øvrige.

Harboe har i stilhed søgt at frigøre sig for Mejer, og denne var altfærklog og smidig til at reagere. Kongens nåde følte han sig sikker på. Den 2. juni 1679 fratrådte Mejer generalauditørembedet, der atter tilfaldt Elias Hübsch, men samme dag tilstodes der Mejer en (forhøjet) løn af 1500 rdl. årlig, at regne "fra forleden første Augustij 1678, han Krigs Secretariatet quiterede" [7]. Kort efter sendtes han i diplomatisk ærinde til Brandenburg.

Kopist Niels Jensen Bollund overgik i tilsvarende stilling til "Rytter Commissionen i Sjælland" [8].

Mejers virksomhed i de nærmest følgende år skal her

ikke refereres. Derimod skal om hans forhold følgende frem-sættes.

Han var i årenes løb blevet en velhavende mand, grund-ejer i Kjøbenhavn siden 1666 [1], indehaver af sjællandsk jordegods siden 1673, tilbyttet fra kongen for et større, juri-disk bibliotek [2]. I 1678 regnede Enevold Parsberg, i sin betænkning til kongen om midler til krigens fortsættelse, ham for en af dem, der kunde yde særlig forstrækning, nemlig for Mejers vedkommende 10000 rdl. [3]. Januar 1685 skriver Johan Hugo Lente i brev til Christian Lente [4] følgende om Mejer: "Sa capacité Luy fait trouver beaucoup de credit pres da sa Majesté, et ils'est déjà acquis de grandes richesses".

I det daglige liv har Mejer været en elskværdig og imødekommende mand. Hans velvilje over for tilfældige supplikanter er tidligere berørt. Om hyggelig tone mellem ham og hans undergivne vidner et tilfældigt brev fra kopisten Jacob Friis [5]. Mod sin tidligere undergivne, Dietz, viste han i 1670 megen hjælpsomhed.

I november 1683 skildrer Gerhard Hüttemann, i brev til Christian Lente [6], med megen velvilje Mejer som "ein Herr von grossem Verstande, und des angesehenen, und stets bey voller Arbeit".

En senere tid har givet Mejer et uheldigt eftermæle, idet man herved har overdrevet indtil uretfærdighed. Skylden er kongens overdrevne gunst, der drog Mejer frem til en position, som oversteg hans evner og bragte uheldige sider i hans karakter til udvikling.

"Ved Mejer havde der, trods al hans dygtighed og uhyre store flid, bestandig klæbet ligesom en duft af den underordnede embedsmand" [7].

I vinterhalvåret 1678-79 var kongen og den ny krigssekretær meget optaget af arbejdet med en instruktion for feltmarskalløjtnant Wedel som chef for hæren. Der foreligger 4 udkast [8] med Harboes hånd, og med talrige kgl. blyantsrettelser og -tilføjelser i margenen.

Men i intet af disse udkast er der tale om noget krigskollegium, derimod om afholdelse af krigsråd som under krigen.

Improvisationen af den ny ordning medførte derimod en del formel usikkerhed i de første år.

I militæretaten for 1679 opføres "Wed Iustitien oc Cantzeliet" Mejer og Seckman samt Worm og Crane, medens derimod krigssekretæren slet ikke er omtalt. I de følgende tre år, 1680, 81 og 82 findes intet om "Cantzeliet" eller krigssekretæren.

I kammerreglementet (civilreglementet) er 1680 krigssekretæren opført under hofetaten, men 1681 og 1682 findes der et "Krigs- oc Admiralitets Collegium", som imidlertid

ses alene at omfatte krigssekretæren og hans kopister.

1683 er dette kollegium atter forsvundet af kammerreglementet, men dets personel opføres nu og i de følgende år i militærreglementerne [1] "Wed Krigs Canceliet" under hærens generalstab.

Den fremtidige ordning var dermed også formelt gennemført, og krigskollegiet samtidig gledet over i historien.

K. TILBAGEBLIK

Da efter enevældens indførelse i 1660 en organisation af den fremtidige forvaltning skulde gennemføres, ønskede kong Frederik III ikke at bevare det under krigen skabte, højfornemme krigsråd. I dets sted kom fra 26. november 1660 et almindeligt forvaltningsorgan: krigskollegiet.

Der var ved dettes sammensætning, fra første færd, den indre svaghed, at virksomheden for assessorernes vedkommende var en bibeskæftigelse, medens deres egentlige arbejdsfelt lå andetsteds, for nogle endda ovre i Jylland eller oppe i Norge.

Følgen blev, at de bærende kræfter alene var præses, felt-herren, og hans hjælper, krigssekretæren, at det i virkeligheden var enkeltmandsarbejde, der ydedes, og at arbejdspræstationen måtte stå og falde med disse personer.

Så længe feltherren var arbejdsdygtig, gik alt godt, og kollegiet løste sin opgave, så at landet fik udbytte for sine store ydelser, og rolige, veldisciplinerede forhold herskede.

Men under feltherrens sygdom i 1674 arbejdede den ærgerrige krigssekretær sig frem. Han var velset af kongen, flittig, trofast og diskret, og kongen fandt det - som allerede faderen - måske af statshensyn fordelagtigere at arbejde sammen med mænd af folkelig ekstraktion end med samfundets store.

I vinteren 1675-76 synes alligevel en egnet afløser for den døende feltherre at være fundet, de normale arbejdsformer genoptoges, men Griffenfelds fald den 11. marts 1676 blev en katastrofe også for krigskollegiet. Dets virksomhed ophørte, og kongen selv trådte i dets sted. Hans svage personlighed bevirkede en tiltagende forvirring og slaphed i alle forhold, de militære førere skiftede ustandseligt, og som fast punkt i kongens nærhed forblev alene den altid virksomme krigssekretær.

Kongen var i de følgende år hærens leder i administrativ som i operativ henseende. Krigskollegiet figurerede kun på papiret. Kollegiets ekspeditionskontor kaldtes fra december 1675 krigskancelli og fik i oktober 1677 officielt myndighedspræg. Også flådens anliggender gled fra 1676-77 i stigende grad over til ekspedition ved krigssekretæren, og da denne i august 1678

1660-1678

afløstes af en ny mand, var i virkeligheden allerede den fremtidige forvaltningsform gennemført, som skulde virke gennem lange tider, indtil 1763.

KOMMISSARIATSVIRKSOMHED 1660 - 79

1. GENERALKRIGSKOMMISSARIUS 1660 - 1674

A. INDLEDNING

a. Militærøkonomisk situation

Efter fredsslutningen den 26. maj 1660 og den derpå følgende evakuering af de fjendtlige styrker befaledes det ved missiver af 3. august [1] feltmarskal Schack at gennemføre en foreløbig reduktion af hæren og generalkrigskommissær Otto Powisch at dislocere fodfolket efter nærmere anvisning i missivet og af rytteriet at udlægge de menige ryttere med 2 i hvert kirkesogn, evt. overskydende samt officererne i de købstæder, som ikke fik fodfolk indkvarteret. Alt skulle forplejes af kvarterværterne, hvorom der den 9. august udstedtes kgl. forordning [2].

Indtil videre havde regeringen derefter selv at fremskaffe det nødvendige underhold til generalitet, artilleri, tøjhus og Københavns garnison.

Rundt om fra landet indløb snart stærke klager over indkvarteringsbyrden, og i København herskede der, i begyndelsen af december, iflg. den svenske residents beretning til sin regering [3], "stor Jammer blandt Soldaterne i Staden, som af Hunger bedrive den ene Insolents efter den anden paa Gaderne". Den 22. december meddeler han [4]: "Over 100 Soldater have gjort til Pries, hvad der kunde findes paa Amager Torv; dernæst have de besøgt dem, der ved Stranden havde Fisk at sælge, og tilsidst Slagterboderne, hvor de have faaet dygtige Hug...".

Regeringen stod nemlig ganske uden midler. Den 9. december udfærdigedes kgl. brev til rigens drost [5] om i statskollegiet at lade rådslå om, på hvad måde garnisonen kunde i 3 eller 4 måneder underholdes, og samme dag pålægges det drost, feltherre, skatmester og kansler [6] at søge at formå "nogle visse deputerede af de her tilstedeværende stænder" til i 3-4 måneder, mod senere godtgørelse, at påtage sig garnisonens underhold.

Det direkte resultat af disse anstrængelser kendes ikke [7], men af bevarede regnskaber [8] ser det ud til, at der den 31. december er kommen en måneds lønning - 10000 rdl. - til udbetaling.

Således var den militærøkonomiske situation ved krigskollegiets oprettelse.

b. Otto Powisch generalkrigskommissær

Blandt det nyoprettede krigskollegiums første overvejelser indgik også hærens økonomiske forvaltning, hvorom der forhandlede i møde den 8. januar 1661 [1].

Man var enige om, at det var lige så nødvendigt at have en generalkrigskommissær i virksomhed i fredstid som i krigstid [2], samt at der af kongen måtte stilles midler til hans rådighed, således at ordinære udgifter afholdtes efter publiceret reglement, ekstraordinære udgifter efter kongens bestemmelse i hvert enkelt tilfælde, for småudgifters vedkommende dog efter kollegiets afgørelse.

Generalkrigskommissæren burde være ansvarlig over for kollegiet, ikke over for skatkammeret. Powisch deltog i mødet, men voterede ikke.

En indstilling, overensstemmende hermed, skal være fremsendt til kongen den 10. januar [3], men da der ikke er fundet noget svar, er den formodentlig bleven henlagt. Derimod findes et kgl. missive af 10. januar [4] til Powisch, med pålæg om månedlig regnskabsaflæggelse til skatkammeret samt om snarlig indsendelse af regnskaber for tiden indtil nytår 1661.

Powisch var således uden videre sat til at fortsætte som generalkrigskommissær og må antages at have arbejdet efter tidligere given instruktion, Det bliver da af interesse at efterspore en sådans indhold.

I den for Otto Powisch, "vor mand tienner och befalingsmand paa vort Slott Frederichsborg" under 27. september 1658 udstedte bestalling [5] som generalkrigskommissær udi vort rige Danmark fastsættes en årlig besolding af 2500 rdl "paa sig self, hans egne folch och heste", men nævnes intet om tjenestevirksomheden.

Derimod findes fra april 1657 to ganske tilsvarende bestallinger, for Johan Christoph von Körbitz som generalkrigskommissær udi vort rige Danmark, og for en generalkrigskommissær udi vort land Skåne [6]. Til hver af disse bestallinger er knyttet en instruktion [7], bygget op efter fælles skema og kun indbyrdes afvigende ifølge de lokale forholds krav.

Det er da berettiget at antage, at der også for Powisch har foreligget en, nu tabt gået, instruktion, som i hovedsagen må have været sammenfaldende med den Körbitz i 1657 givne, der lød således:

Instruction

Huoreffter oß Elschel. Johan Christopher von Körbitz til Helle-
rup, vor mand thienner och General Kriegs Commissarius udi

bemeldte hans bestilling sig haffuer at rette och forholde.

1. Skall hand holde rigtige Ruller och lister offuer alle voris bestalte Officerer och krigsfolch, saavel til hest, som til foeds, vere sig land, eller geworbene folch, diesligeste Felt Artilleries Officerer, och betiendte, saaochsaa Generaller, Stabspersoner høihe och nidrige Officerer saavit nu befindes at vere ved den Armee i vor Førstendomme eller heretter diid komme kand, och dennem naar det hannem befaeles munstre, och dereffter effter deris bestallings indhold, som midlerne kand tilstreche betalle; Dog med ingen fuldkommen affreigning at gjøre, førend det hannem aff oß naad:st bliffuer befallet, til huilchen ende hannem ochsaa rigtige Copier aff alle Officerernis bestallinger aff woris Cancelie till effterretning schall meddeelles.

2. Skall hand flittig communicere med de Riigens Raad, som i vor festning Friderichs odde anbefalede er, med pengene och den bevilgede indkomst at haffue inspection, och hoß deronem, indtil paa viidere naad:st anordning søge underretning om pengene at anamme til bemd:te milities underholdning.

3. Ved Pengemesteren och Proviantmesteren schall hand lade penge och proviantet uddeelle, huilche ochsaa hans commando schall vere undergiffne, och hans ordre parere, dog schall Proviantmesteren proviantet selff lade annamme, derfor quitere, och dertill suare, saa de indtet uden hans ordre indtager, eller udgiffuer.

4. Skal saadan hans Commissarij regenschaber begynde och angaae fra dend 1 Martij sidst forleden, och saaledis til samme tiid aarligen slutes saalenge hand samme bestilling betiener, paa det, at det siden aff voris dertill forordnede Riigens Raad tilbørligen kand vorde forhørt och hand derfor effter des befunden Rigtighed quitere. Giffuet paa vort Slott Kiøbenhaffn dend 23 Aprilis Anno 1657.

Idet selvfølgelig en sådan instruktions bestemmelser har måttet læmpes efter de skete ændringer i statsstyrelsen, er de dog som helhed formentlig vedblevet at være rettesnor for Powisch.

Krigskommissariatsvæsenet ude i provinserne ordnedes ved kgl. reskript af 26. januar 1661 [1] således, at der skulde være 2 krigskommissærer i Jylland, indtil videre 2, men senere kun 1 på Fyn, samt 2 på Sjælland med småøerne.

Krigskommissæren skulde under sig have mønstring samt udbetaling til og indkvartering af soldatesken i landsdelen.

Han skulde, foruden at indsende kvartalsoversigter over indtægt og udgift, aflægge detailleret årsregnskab [2]. Dette fremsendtes til eftersyn og påtegning hos generalkrigskommiss-

særen og gik derefter til revision ved skatkammeret, hvor kontrollen med hærens regnskaber kom til at påhvile rentemester Sten Hondorf [1].

c. Personlighed og arbejdsmåde

Trods sit fremmedklingende navn var Otto Powisch en god, dansk mand, udmærket kendt med landets forhold. Han var flittig og omhyggelig, rutineret embedsmand.

De første år søgte han støtte og hjælp hos Schack, hvis overlegenhed og ro han manglede, og som han forøvrigt også anså for sin overordnede, faldt delvis i unåde sammen med Schack og fik modgangen åbenlyst at føle. Han lod sig bevæge til at gå over til modstanderens, Gabels, parti, og kom i højeste nåde i Frederik IIIs sidste regeringstid.

Sine personlige hjælpere måtte han selv lønne, og da han det meste af sit liv kæmpede med private, økonomiske vanskeligheder, har han sikkert indskrænket hjælpen til det mindst muligt. 1668 har han haft en sekretær Anders Pedersen [2] og 1670 en bogholder Jacob Nicolay Steinberg [3], men et ekspeditionskontor findes intetsteds omtalt. Powisch skrev selv sine breve og gav selv de indgående sager den nødvendige påtegning med sin karakteristiske, let kendelige håndskrift. Et embedsarkiv er ikke bevaret, og iflg. de endnu eksisterende, militære regnskaber har han ikke selv haft nogen kasse, men trak eks. vis sin egen løn hos en af krigskommissærerne. Hans hele virksomhed må nærmest anses som kontrollerende og regulerende, idet de fremkommende særlige udgiftskrav af ham henvistes til de kasser, hvor han efter sit kendskab til krigskommissarieregnskaberne vidste, at der måtte være beløb til rådighed.

Grundlaget for en erkendelse af hans virksomhed må da først og fremmest søges i de under betegnelsen: "1660-74. Reskripter til Otto Pogwisch" særligt arkiverede 5 pakker, der i sin tid er udsondrede fra rentekammerarkivet. De er langtfra fuldstændige, og supplerende oplysninger må hentes i rentekammerets ekspeditionsprotokoller og krigskollegiets indkomne breve, i mindre grad blandt sidstnævntes registrede sager, i rentekammerets missivebøger og i sjællandske tegnelse og registre.

Powischs interessante breve til Schack findes dels blandt krigskollegiets indkomne breve, dels i Schacks arkiv.

d. Ventetiden 1661-62

Der skulle hengå et par år, før det lykkedes at fastslå den fremtidige økonomiske ordning for hærens vedkommende, men i denne ventetid rejste sig straks en række problemer,

af interesse for bedømmelsen af datidens forhold.

Den kammerkollegiet givne instruks af 8. november 1660 [1] havde forordnet oprettelse af forskellige kasser, og i overensstemmelse hermed indstillede kollegiet den 14. januar 1661 [2], at dets 3. kasse blev bestemt til "Militien udj Danmark och Festningers biugninger", og at "Dertil kunde leggis Consumptionen, och det som Dependere aff den nytrøgte Consumption forordning offuer al Danmark".

Der skulde dog fra denne som fra de øvrige kasser [3] "It wisse och Særlig quantum, Nemblig denn fembte penge Anordnis thill forråds Cassen" [en påtænkt reservefond].

Indstillingen godkendtes samme dag af kongen.

Konsumtionen [4] omfattede en række nærings- og forbrugsafgifter, der var indført i 1657, men fik endelig form ved konsumtionsforordningen af 18. november 1660. Da der klagedes stærkt over de høje afgifter, foretoges en nedsættelse ved ny forordning af 7. maj 1661.

Pengenøden var imidlertid stor, og det var kongens ønske snarest at få arbejdet på fæstningerne igang, derfor bestemte et kgl. reskript af 18. maj 61 til skatmesteren [5], at konsumtionen fra København og de andre sjællandske købstæder skulde anvendes til hovedstadens fortifikation og til hjælp ved garnisonens underhold, de fynske købstæders konsumtion skulde gå til Korsørs og Nyborgs fortifikation og de derværende garnisoners underhold. Resten fra hele riget uden undtagelse skulde leveres til skatkammeret for der at være til disposition. Ligesom hermed den oprindelige ordning var brudt, toges yderligere det forbehold, at af konsumtionen i København de udgifter ved hofspisningen vedblivende skulde erlægges, som tidligere var bleven henvist dertil.

Hofudgifterne henhørte under kammerets 1ste kasse, men selvfølgelig havde man ikke kunnet opretholde den formelle ordning, men havde måttet tage de nødvendige beløb, hvor de var at finde.

Københavns garnison skulde altså underholdes af konsumtionen fra København og de sjællandske købstæder, og iflg. rentemestrenes opgivelse er dette også lykkedes, idet ca. 83000 rdl, eller ca. 2/3 af lønningen skal være udbetalt i tiden jan. -nov. 1661 [6].

Men en nærmere undersøgelse viser, at rigens regnskab er urigtigt. I et tidsrum, hvor der iflg. rentemestrenes angivelse skulde have fundet 3 udbetalinger sted (5/4, 13/4, 21/5) er der fra pålidelig side rettet gentagne stærke klager (2/4, 7/5, 20/6 - "Diese Gvarnison hat in 2 monaten nichts bekommen") til krigskollegiet [7], og det angives, at et enkelt regiment alene skal have haft 60 mand henliggende syge af hungersnød [8].

Krigsarkivet ses at have undersøgt sagen for en enkelt udbetalings vedkommende, og det viste sig da, at militiens

penge af konsumtionsforvalteren var bleven udleveret til hof-fets køkkenskriver [1].

Forholdene vedblev at være yderst vanskelige indtil novbr. 61, da man gik over til at præstere garnisonens underhold af midler fra krigskommissærerne i provinsen, vistnok i hovedsagen Jylland [2]. Men regnskaber, der kunde give sikkerhed, synes ikke at være bevarede.

Ude i landet skulde afdelingerne, iflg. forordningen af 9. aug. 1660, nyde kvarter med fuld underholdning, idet dog foder til hestene ikke skulde leveres i sommerhalvåret maj-september.

At der har været store friktioner, er sikkert nok. I memorial fra krigskollegiet af 2. april 1661 [3] skete forestilling til kongen om den sørgelige forfatning ved soldatesken på landet, og endnu den 25. marts 1662 udfærdiges kgl. ordre til lensmændene [4], at da idelig klage og besværing indkom både for de store udgifter, som undersåtterne havde til militien, såvelsom også af militiens betjente selv, at deres underhold ikke tilbørligen indkom eller tilstrække kunde, skulde lensmændene inden april måneds udgang undersøge, hvad der fra begge sider var bleven krævet og præsteret, foretage nødvendig påtale og gøre indberetning til skatkammeret.

Vanskelighederne øgedes ved, at der i 1661 indtraf misvækst, og ved at man i sommerhalvåret, da der alligevel ikke skulde leveres foder, ikke havde rytteriets mandskab i kvartererne, men, formodentlig af disciplinære grunde, lod afdelingen kæmpe. I brev af 26. september 1661 fra Odense [5] udmaler Otto Powisch for Schack denne situation: Jeg hører fra alle sider megen klagen over den store misvækst og frygter for, at vi går vanskelige og dyre tider imøde. Angående tropperne, der kamperer forskellige steder i Jylland, venter jeg med hver time ordre, da vinteren jo efterhånden nærmer sig, og vejret er temmelig råt.

Forholdene ude i landet må, iflg. de bevarede kilder, alt i alt have artet sig bedre end i København; men rummede dog mange misligheder, og da navnlig den særligt graverende, at man p. g. af bristende administrativ organisation måtte lade afdelingerne selv hente de assignerede lønningsbeløb hos skatteyderne! I en interessant memorial fra Nyborg til feltherren [6], udateret, men iflg. indholdet fra tiden omkring april 61, klages der bl. m. a. over, at "die assignation gar weiltäufig, das die knechte 7-8 meilen um ein thaler oder 2 laufen, alles abreissen und selbiges dennoch nicht in einem summa bekommen, sondern bej den Bauern von ein zum andern bej schillings eintreiben müssen. . ."

I denne direkte inddrivning af lønningsbeløbet hos skatteyderen må kilden søges til mange klager fra denne tid over militien.

En særlig foranstaltning, som forholdene førte med sig, var den fortsatte aftakning med dertil knyttet afregning. Man gik ret summarisk frem. Iflg. reskript af 26. januar 1661 til Otto Powisch [1] skulde de afgående officerer have 1 måneds sold og derefter udslettes af rullerne, men den 13. november 1661 befalede det Powisch [2] at afkræve de afgående officerer deres bestallingsbreve og udbetale dem 14 dages sold til rejsepenge. Restsolden gav man dem seddel på til bedre tider. - Det var folk, der i den treårige krig ud over mere eller mindre regelmæssig forplejning kun i ny og næ havde fået nogle penge udbetalt. Mange, særlig i København, stod i gæld til borgere for husly og forplejning under belejringen, og det var vel de bedste af dem, der nu som betaling overlod kreditor restsedlen. Krigskollegiets arkiv viser adskillige henvendelser fra københavnske borgere i den anledning.

Som karakteristisk eksempel kan nævnes, at en kaptajn i ydmygelig bøn om afregning anfører, hvorledes han i den allerværste tid under belejringen ikke alene selv i 3 måneder ikke havde modtaget forplejning, men endog havde måttet sælge eller pantsætte sine private ejendele for at skaffe levnedsmidler til kompagniet [3].

Det har sikkert ikke været let at komme af med det således afskedigede personel. I april 1662 skriver Mejer til den fraværende feltherre [4]: "...viele abgedankte officirer seint ohne paß hieher gereisen und fallen hier auß mangel einiger geld hülffe in desparation".

Restbeløbene fra krigens tid afbetaltes i det hele sent og kun yderst nødigt. Man havde nok i øjeblikkets krav. Der falder jævnt hen en del udbetalinger og afregninger 60erne igennem, men endnu adskilligt ind i 70erne anmeldtes krav fra "forleeden Kriigstiid" [5]. I juli 1673 havde en oberst ialt til gode 13744 rdl, hvor af de 8744 fra krigsårene og hovedsagelig for løn og forskudt forplejningsudlæg [6]. I september 1673 klagede en kaptajn over, at han i 13 år forgæves havde måttet vente på betaling af 1784 rdl, som man skyldte ham i afregning [7].

Med gode forbindelser kunde det lykkes at få udlagt jordegods for fordringen, i almindelighed til 50 rdl pr. td. hark., men også denne løsning havde sin mørke side, thi egentlig frasagde regeringen sig enhver restgæld, og der var fare for atter at miste jordegodset. I kgl. resolution af 15. november 1680 til den store revisionskommission [8] hed det rent ud, at man i 1657 kun havde tilbudt så gunstig kapitulation for at få større tilløb, men man havde aldrig agtet at efterkomme den. Nogle havde imidlertid erlanget deres afregning efter denne, riget og landene så utålelige kapitulation og siden derfor bekommet jordegods til udlæg. Man måtte have god føje og ret til at prætere på alt efter slige afregninger udlagte jordegods.

Heldigvis blev denne ide atter opgivet [9].

Værst stillede var dog enkerne. Et par eksempler skal nævnes:

Juli 1664 tilstod kongen en ritmesters enke 250 rd. imod at hun afleverede mandens restseddel og afstod fra alle videre præntioner. Iflg. regnskabsopgørelsen henstod der fra 1657-58 et tilgodehavende af 785 rd. [1].

Det tilståede beløb har strakt til i en del år, thi først i 1671 må enken søge om bevilling til at sætte bækken for kirkedøren [2].

August 1665 havde en løjtnants enke godt 300 rd. til gode af sin afdøde mands sold fra krigens tid. Kongen bevilgede hende 100 rd. imod allerunderdanigst at afstå fra, videre at prætendere [3].

Til fæstningsarbejderne havde man i 1661 p. g. af penge-
nøden kun kunnet afse 6363 rd., men dette var ingenlunde efter kongens ønske, og den 4. februar 1662 [4] udgik derfor kgl. missive om tilvejebringelse af en fond, hvoraf udgifterne i 1662 kunde bestrides. Pengene skulde være rede således, at arbejdet kunde påbegyndes i april måned. Der skulde af militien uden for København afgives 1 måneds sold og derhos af landet udredes $\frac{1}{2}$ måneds ekstrakontribution. Infanteri og artilleri i København fritoges, eftersom de allerede havde mistet $2\frac{1}{2}$ måneds løn.

Samme dag fik krigskollegiet ordre til at fremsætte forslag til arbejdet.

Dette skattepålæg, der blev så meget mere irriterende, fordi der kun gaves så kort varsel, har sikkert mødt uvilje i befolkningen, men direkte udtalelser herom er ikke fundet. De ulykkelige militære afdelinger fik blot at vide, at den førstkommande måneds lønning bortfaldt, hvad der vakte stor forfærdelse. En klage fra kommandanten i Nyborg er bevaret [5]: "...Huorfore wi Ingen Raad Wide Woris Folch Her lenger at kand forstreche... Effter Som udi Denne Bye och stad Intted Er at Bekomme Entten at laane Eller Borge...."

Det indvundne beløb beregnedes til knebent 60000 rd., men heraf turde man i praksis kun regne med 46800 rd. som endelig totalsum [6].

Om generalkrigskommissær Otto Powischs virksomhed i disse år er kun få og spredte vidnesbyrd bevaret, men det vides, at han har beklaget sig over, "at hand hidindtil iche hafuer weret saa fuldkomlig som hans charge och fornødenhed det udkreffuer instrueret och authoriseret" [7], ligesom også, at "Der er nu nogle gangh scheede reduction, mens Ingen Munstring holt, neer jegh det ofte hafuer begehret, Suares migh, at de schulle for fuld tracteres" [8].

Tilbage står endnu spørgsmålet om skattebyrden til hæren i disse indledende år. Militiens styrke varierede så at sige fra dag til dag under den stadige afgang. Regnska-

ber er kun bevarede brudstykkevis og omfattende højst forskellige tidsrum. Alligevel kan det måske have sin interesse at søge blot et løst skøn over, hvad der virkelig er præsteret.

Ifølge en opgørelse i krigskollegiet var udgiften efter tractementet af november 1661 for den samlede etat 451224 rdl [1]. Nu havde en sådan opgørelse vel kun en meget betinget forbindelse med virkeligheden, eftersom den gik ud på udbetaling til sidste hvid, men et løst skøn - ud fra den som ud fra rigens regnskab - kunde måske dog, med alle forhold taget i betragtning, give følgende resultat:

1/1 - 31/12 1661

af landet	ca. 325000 rdl
af skatkammeret	- 75000 -
Totalsum	<u>ca. 400000 rdl</u>

For året 1662 vil det have sin interesse at tilvejebringe et skøn for tiden indtil 1. august, til hvilket tidspunkt en ændret organisation med gode oplysninger om forholdene tager sin begyndelse. Det måtte da blive:

1/1 - 31/7 1662

af landet	ca. 265000 rdl
af skatkammeret [til for- tifikationsarbejder]	61000 -
Totalsum	<u>ca. 325000 rdl</u>

De omtalte skøn er så løse som muligt, men næppe for små. Det skinner gennem flere af Schacks breve [2], at når man blot kunde klare sig nødtørftigt igennem, var det nok, og der skulde holdes mund. Overtrædelser straffedes hårdt. Militien havde at bære sin part af vanskelighederne.

B. ORGANISATIONEN AF 1662

a. Instruksen for generalkrigskommissarius

Siden krigens ophør havde "militien" ført en højst usikker tilværelse. Dens underhold var bleven præsteret ad uregelmæssig vej, ved lån, ved konsumtionsindtægter, men navnlig ved kvarteranvisning med fuld ydelse i kvarteret.

Det er en selvfølge, at alt dette kun kunde have en midlertidig karakter, og at det blev mere og mere tvingende at komme over til faste fredsformer.

Spørgsmålet om hærens fremtidige organisation og om midlerne til dens underhold havde siden efteråret 1660 været genstand for kongens og regeringsorganernes fortsatte overvejelse, men p. g. af uenighed og økonomiske vanskeligheder lykkedes det først i marts-december 1662 at få en endelig

ordning gennemført, og dette ikke ved rolig forhandling, men ved at kammerkollegiet først retter en voldsom aktion mod den hidtil førte militære politik for derpå - da det ikke lykkes kammeret at få kongen med sig - formelt at frigøre sig for ethvert fremtidigt samarbejde med den militære ledelse.

Idet der iøvrigt henvises til andetsteds givne fremstilling [1], skal her kun selve udførelsesforanstaltningerne behandles.

Den 15. marts 1662 modtog Otto Powisch ny bestalling [2] som "general Kriigs Commissarius udj Wort Rige Danmark" med endog særdeles udstrakt myndighed.

Den ny bestalling gav følgende bestemmelser for tjestevirksomheden:

"Særdeelis schall hand paa Wore Weigne och formedelst Samme hans bestilling hafue tilbørlig, flittige indseende med Woris Militie her udj Wort Rige Danmk: och det uden nogen undseelße, Wild eller Wenschab, Gunst eller gaufue, Saa at enhuer aldeelis ingen undtagen Saauel høyge Som lauge och under officerer Som gemeene soldatesquet forholde Sig tilbørligen och forsuarligen udj Sit Quarteer, och ingen insolentz beteer imod Sin Werd, och at en huer lader Sig Nøye med huis hannem Forordnit Worder till Sin underholdning, det Were Sig endten det er forphlegung af penge eller in natura, och derofuer ingen besuerge eller incommodere i nogen moeder, Saa och Ingen ofuerlast endten med ord eller gierninger tilføyer nogen Woris undersaatte, af huad Stand de were Kand, men derofuer tilbørligen holde at enhuer derudj Sin devoir paa agter och Effertkommer.

Hand schall och med Største flid forhielpe alle klagende til det beste och befordre deris Sag til Rette, och med ingens forseelse eller Modtuillighed hafue nogen skaansell, Mens alt Saadant uden nogen undseelse underhandling eller forschaansell paa tilbørlige Steder angifue och derpaa med Største Ifuer drifue och hafue tilsium at derofuer effer Kriigs articulerne worder uden nogens wild eller Wenschab tilbørligen procederet, huorfor wore officerer aluorlig befahlis paa Wore Weigne hannem derudj och i andet hans charge wedkommende at Assistere, och were behielpelig, Som de Wille Wide at Suare, thi dersom imod Naad:forhaabning endten Nogle wore obrister eller andre Som Regimentstaaben er betroed, schulle iche tilbørligen och med Ifuer holde Sig effer wore Kriigs=articuler dend schyldig at Strafe, da schall hand oß Saadant tilkiende gifue, at wi derpaa tilbørligen kunde wide at Ramme boed, med mindre hand Sielf dertill will Suare och stande till Rette. Særdelis schall hand hafue opsiun at alworlig effer Kriigs Articulerne forfahres mod dennem som endten paa Weyer eller Stiier ofuer falde nogen, eller och berøfue nogen woris undersaatte, endten i Huusene eller paa

marchen huis deris er och dennem tilhører, efftersom Wi Saadan begangenn motwil hoes ingen anden end hoes officerer Sielf will wide at Søge. Hand schall och udj uddeelingen af Quarteerer, Som effter woris egen Naad:ste ordre hereffter giøris schall, ingen Were til Willie eller Wenschab, andre til præjuditz, huerchen at forschaane dend eenis goeds eller dend eene bye meere end dend anden. Medens derudj altid Ramme Saadan liigformig proportion Som tilbørligt och forsuarligt eer;

Munstringen schall hand effter Rigtige underschr:ne Ruller Saatidt och huorsom helst hand det fornøden eragter, paa det flittigste och troeligste foretage och forrette: och schall hand Saa ofte nogen Munstring scheer, tage til Sig udj Kjøbstederne nogle af borgerschabet och paa landet fougderne med nogle af dend beste Almue udaf huilchen hand kand hafue underretning om nogen passe volanter [1] kunde were i blandt huoreffter hand till oß udj Vort eget Cammer schall indschiche en Riktig Extract huor Sterch huert Regiment och Compagnie til hest och foeds Saauel officerer Som gemeene Sig befindr och ellers hoes Sig Sielf beholde Riktig underschr:ne och forseilglede Ruller, specificerendis derudj daug och tid naar nogen endten Wid døden er afgangen, forløben eller paa anden Manier bortkommen.

Och schall det iche Were nogen Woris officerer tillat endten at aftache eller antage nogen under Regimendterne eller Compagnierne uden de hannem det Straxen och først forstendiger och tilkiende gifuer paa det hand altid wide kand huad mandschab wed Naufn och till Naufn er i Woris tienniste, och ingen Quarteer eller underholdning paa nogen anderledis, at gottgiøris: och Sig desforuden med betalling effter Rigtige bestalling, och ellers udj alting forholde effter Kriigsarticulerne, och ofuer dennem tilbørligen holde och Sig dereffter Rette med Woris militie. Hafuendis i alle maader lige Saa Stoer om Sorig for landet och undersaattnis, Som Militiens conservation och Welstand.

Hand schall och med huis middeler hannem till woris Militiens underholdning tilbetroed och destineret Worder troeligen och Wel omgaae, Saa de effter Woris anordning Som endten allerede gifuen er, eller hereffter gifuit Worder, tilbørligen throu blifuer distribueret och udtaalt, Saa och at Were tiltengt derfor at giøre oß aarligen goede Reede och Rigtige Regenschab och forklaring i Woris Skattammer paa ald indtegt och udgift, Som Saaledis till Militiens underholdning och fornødenhed giort er; thill des behouf alle andre Zahl och Munstercommissarier, Saauelsom alle proviantz, munitiion, Material=betiendte, Festninger och Militien Concernerende, schulle Staae under Hans direction och Inspection och af hannem tilholdes til Rette tide och Sted at Suare med deris

Regenschaber, huilche hand ochsaa Sielfuer bør at underschriue och attestere at alle indtegter och Vdtgiffter er hans ordres gemeeß, Som hand Sielf Widere agter at forsuaere, paa det alting Saaledis kand hafuis udj goed Rigthighed, och om Saadant naar det befahlis, underdanigst giøre oß fornøden under Rettning.

Hand schall ingen af Reining til nogen af Militien udstede uden Woris Expreste ordre och naar dette dereffter scheer, schall det iche Conditionaliter forferdiges, Mens med endelig sluttning, och tilforn at forfahre och derudj decortere alt huis er blefuen oppebohret, indtet undertagen, Saa som hand sielf dertill agter at Suare, om dereffter noget Wiedere befindis Som iche er blefuen afkortet: hand schall och af ingen dependere och beordres, uden af oß Sielf, och dersom imod forhaabning noget Extraordinarie och V=formoedentlig schulle paa Komme, huoromb hand ey Saa Snart kunde beordres, dethen Stilles til hans egen dexteritet, Samme hans Commissarieforretning Wedkommende Som hand agter at Suare, dog at hand af alt Som passerer och foregaar, huer gang oß underdanigst beretter."

Der bevilgedes ham som årligt traktement 2500 rdl fra bestallingens dato at regne, men heri skulde være indbefattet al omkostning til betjente, folk og heste, og det var ham forbudt at beregne kvarter til sig eller sine.

Sluttelig udtaltes, at "Wi hannem wed samme forretninger og bestalling imod alle och enhuer, Kongeligen agter at maintainere och forsuaere".

På en genpart af bestallingen i krigskollegiets arkiv [1] findes angivet parafering ved Sehested.

I nær tilknytning til denne bestalling står et åbent brev af 19. marts 1663 [2], som det vil være nødvendigt at gengive in extenso:

"Ordinantze

Saa vel til Vore Undersaatters som til Vor Milities Conservation och Velstand ved Woris General Krigs Commissarii Betie-ning.

Vi Friderich den Tredie ... G. A. V., at eftersom vi Naadigst kommer udi Forfaring om den store Besvering, som Wore kiere oc troe Undersaatter hid indtil paa Landet aff Woris Militie haffver hafft, oc at Woris Gen. Krigs Commissarius icke som det sig burde haffver været authoriserit oc bestillet udi sin Charge: Da til saadant at remedere til bemelte Woris Undersaatters Forlindring, saa oc Woris Militie udi tilbørlige Disciplin at holde, haffver Wi Naadigst for Got anseet, saa vel til Woris Undersaatters, som til Woris Militie til Hest oc Foeds, begge deris Underretning, denne Woris Naadigste Villie oc Befaling at publicere, saa vel til Landets Gaffn oc Beste, som til Woris Milities fornøden Underholding oc Forpflægung. Thi ville

Wi her med dennem alle oc en hver haffve forstendiget oc Naadigst anbefalet, at dersom nogen aff Voris Militie, være sig enten Høye eller Nedrige Officerer, eller gemeene Soldatesque, bruger nogen Insolentz imod sin Vert eller andre enten i Kjøbstederne eller paa Landet, være sig enten med Ord eller Gierninger, eller oc dersom nogen icke vil lade sig nøye med huis hannem aff Penge eller in natura bliffver forordnet til Underholding, eller icke forsvarligen som det sig bør, leffver i sit Quarteer; Da effter at Undersaaterne saadan haffver klaget for Officererne, som der offver at judicere vedkommer, oc de det mod Forhaabning icke skulle tilbørligen straffe, skal det være denem fri tilladt det straxen uden nogen Undseelse Voris Gen. Krigs Commissario at tilkiende giffve, som alt dislige er befalet tilbørligen at remedere, saa oc at haffve flittig Indseende, at alle klagende oc deris Sager bliffver til Rette befordret, oc at med ingens Forseelse eller Motvillighed tilstedis nogen Skaansel, mens at saadant effter Krigs Articklerne bliffver uden nogens Vild eller Venskab straffed som vedbør. Særdelis ville Vi Naadigst at hand haffver Opsium, at effter bemelte Voris Krigs Artickler bliffver tilbørligen forfaret imod alle dennem, som enten paa Veyer eller Stier offverfalder nogen, eller oc berøffver nogen Voris Undersaater enten i Husene eller paa Marcken, huis deris er oc dennem tilhører; oc huis nogen saadan Insolentz skeer, ville Wi at hand derfor uden Officererne, aff huad Regiment eller Compagnie saadant begaais, skulle derfor lade søge, oc dersom imod Forhaabningen skulle befindes, at enten nogen Wore Oberster eller andre, som nogen Stab er forundt, skulle icke tilbørligen oc med Iffver holde sig effter Krigs Articklerne den skyldige at straffe, da skal Voris Gen. Krigs Commissarius Os saadant strax tilkiende giffve, at Wi der paa tilbørligen kunde vide at lade ramme Boed. Oc dersom Wi bliffver forarsaget at forlegge Voris Militie paa Landet, da skal hand ingen være til Villie eller Venskab andre til Præjuditz, huercken at forskaane den eenes Goeds meere for Indqvartering end den andens, eller den ene Bye meere end den anden; Oc skal hand det samme i act haffve med hvis Contributioner vorder paabuden til Voris Milities Underholding, oc der udi ramme saadan ligformig Proportion, som tilbørlig oc forsvarlig. Oc skal det Naadigst være hannem tillat at Munstre, naar oc huor hand det for got eracter. Oc ville Vi at da altid der hos skal offverværendis være nogen aff Wore Kjøbsteders Midle, saa oc nogle aff Fogderne oc beste Almue i den Eyenbonde paa Landet, hvor Folcket haffver sit Quartier som munstris skal, oc da en hver være fri tilladt at angiffve, om nogen falskeligen lader sier munstre; oc dersom da nogen saaledis ertappis, da skal hand alvørligen lade saadanne straffe. Særdelis skal hand uden Regard til Personer eller nogens Faveur eller Venskab, alvørligen effter Krigs Articklerne lade tiltale oc

straffe de Officerer, som slig Utroskab begaar. Hvor effter saa wel Woris Undersaatter paa Landet, som Woris Militaire Estat, sig underdanigst haffver at rette, oc for Skade at tage vare. Gifvet paa Voris Kongl. Residentz udi Kiøbenhaffn den 19. Martii 1662.

Vnder Vort Signet
Friderich.

Dette i form som i indhold ret enestående aktstykke angiver som sin foranledning den store besværing, som undersåtterne på landet hidtil havde haft af militien, som sit formål at hjælpe bemeldte undersåtter til forlindring, "saa oc Woris Militie udi tilbørlig Disciplin at holde", har altså alene en mod militien rettet brod. Man skulde da vente i det følgende at finde omtale af eller dog hentydninger til begåede overgreb, skarp påtale af misgerninger, trusel om stræng straf ved gentagelser osv. osv. - men heraf er der intetsomhelst, kun en række hypothetiske "dersom", "hvis" o.l., alle fremsat i stødende, hensynsløs form, idet der ved stadig gentagelse sættes som norm, at der af befalingsmændene kan og må ventes insolentz, uforsvarligt levned, ligegyldighed, falsk eller utroskab. I yderste modsætning hertil findes der ikke, selv kun den mildeste henstilling til undersåtterne om også at gøre deres til at sikre militien den "Underholding oc Forpflægung", den havde kontraktmæssig ret til.

Det åbne brev var i sig selv en ganske uregelmæssig regeringsforanstaltning, uden for den normale forretningsgang, uden om krigskollegiet, som kongen selv havde meddelt forvaltningsmyndighed over militsen. Det måtte tilkomme krigskollegiet [Schack] og ikke kammerkollegiet [Sehested] at holde militien "udi tilbørlige Disciplin".

Vender man nu herfra tilbage til bestillingen og så at sige sætter sig ind i dens stemning, vil man finde, at den har sit særegne præg.

Det er ikke en rolig, vidtskuende norm for en høj embedsmand, beregnet på virksomhed gennem mange år, men et illosumt arbejde, refererende til den tilfældigt foreliggende situation, i mangt og meget hentydende til en militærfiskals snarere end til en forvaltningsebedsmands virke, dertil urolig i sin opbygning og af en vis eksplosiv kraft.

Og som der i det åbne brev kun kan ses et hadsk partiindlæg af Sehested i den standende strid, således var også den af Sehested udvirkede bestilling for generalkrigskommissæren ifølge hele sit indhold kun et lidenskabeligt forsøg på at sætte krigskollegiet ud af spillet gennem denne enkeltmand, med stor indflydelse på hærens forhold, med udstrakt juridisk myndighed, sorterende direkte under kongen, arbejdende i nær forbindelse med og under en vis afhængighed af skatkammeret - medens krigskollegiets eksistens til gengæld overhovedet ikke var berørt.

Således er det også opfattet af samtiden. I et vidtløftigt indlæg af 12. juli 1662 [1] udtaler generalauditor Poul Tschering for sit vedkommende bl. a. : "Wird die Kriegsjustice dem Gen: Commißario absolut commitiret und also der Generalitet und Eurer Maytz: bestalten Kriegs Collegio entzogen".

Op det falder ganske i tråd med det ovenfor fremsatte, at Powisch, straks efter udnævnelsen, fik en kgl. ordre til at erklære sig om militiæns fremtidige ordning og den dermed forbundne bekostning [2].

I hele sin forvaltning synes Powisch at vise pessimistiske anlæg, med åbent øje for vanskelighederne, og derimod at savne ro og overlegenhed, selvtillid, tilfredshed med i hvert fald at have gjort sit bedste. Han synes at have været udmærket i en næsthøjeste stilling, men derimod ikke egnet til en chefspost.

Det kan derfor forbavse, at Sehesteds valg netop er faldet på Powisch, at han virkelig har troet at kunne spille ham ud mod Schack. Mulig har han regnet med, at bestallingen straks vilde bringe Powisch i modsætning til krigskollegiet, og at Powisch da naturligt hos Sehested vilde søge den støtte, hans karakter krævede.

Men her skulde Sehested lide en skuffelse. Powisch har som sine standsfæller næret mistillid til Sehested [3]. Han fulgte ikke kaldet, men blev på Schacks og dermed krigskollegiets side.

I sin meget forsigtige "Erklæringh paa Kgl Maytt: Ordre om Militien" [4] refererer Powisch den foreliggende organisation og dislokation samt opgiver den årlige bekostning til 442403 rdl, men kan kun anvise, dels mindre besparelser på ialt 19000 rdl, dels - og meget betinget - en formindskelse af kompagniernes mandskabsstyrke, hvorved vilde kunne indvindes ca 70000 rdl så den fremtidige udgift reduceredes til ca 350000 rdl.

Der synes at foreligge tegn på, at Powisch herved uofficielt har handlet i forståelse med Schack.

Efter videre overvejelser, bl. a. i kommission ved grev Rantzau, Sehested og Gabel [5], men uden resultat, blev de af Powisch foreslåede 350000 rdl det beløb, kongen ønskede fremtidig at anvende, og som det nu befaledes Schack [6] at lægge til grund for et detailleret organisationsforslag. Det endelige udgiftsbeløb for den i juni fastslåede hærorganisation blev dog ca 370000 rdl [7].

b. Matrikelskatten som økonomisk grundlag

Der stod tilbage at skaffe de fornødne midler til hærens underhold, idet konsumtionen kun havde bragt skuffelse. Den havde vakt megen modvilje, været besværlig at indkræve og

havde ikke nær indbragt de midler, man i sin tid havde ventet.

I konsumtionens sted indførtes nu matrikelskatten, og dette skete ved et "Skattebreff ofuer Danmark" af 4. juli 1662 [1], som det i adskillig henseende vil have interesse at studere.

Under de forudgående overvejelser havde Schack over for kongen hævdet [2], at de mange klager rundt om fra i landet hovedsagelig havde deres årsag i den store ulighed ved byrdens fordeling. Når generalkrigskommissæren pålignede et amt en udgift til militien, udførte ridefoged eller amtsskriver fordelingen på bønderne og kunde da efter eget behag skåne den ene og forurette den anden, eftersom der ikke var fastsat en bestemt ydelse for den enkelte bonde. Hertil kom de stedfundne ændringer ved mange af amterne, nogle steder var amtmænd endnu ikke udnævnt, andetsteds var fremmede, ikke stedkendte, tiltrådt, autoritativt tilsyn manglede og ridefogeder og amtsskriver kunde skalte og valte efter behag og forurette bønderne. Der fandtes ingen, som havde sans for til det fælles bedste at hjælpe en nødstedt bonde med at komme på føde igen. Det var endelig en mangel, at hele indkvarteringsbyrden alene hvilede på landejendom og ikke tillige på anden formue. På den måde havde rentenydere og på anden måde bemidlede intet at gøre med hærens underhold.

Da Schack i samme skrivelse anfører, "daß mier dieses Reiches vermögen nicht bekand, und ich weiter alß von meinem ampt und gütern nichtes gewißes setzen kan", kan man trygt stole på, at det er Otto Powisches tanker, der ovenfor er udtalt, og at også denne skrivelse er et vidnesbyrd om det snævre samarbejde mellem de to mænd.

Der sker nu det interessante, at dette syn officielt antages af regeringen (kammerkollegiet), thi i skattebrevets indledning omtales først "förleden Aars schaadelig Mißwixt och Contributioners store V=lighed" og lidt senere, at "paa det dend stoerre V=lighed udj Contribution, huor offuer saa megit Klagis engang maatte ophørre...", bestemmes osv.

Nøglen hertil er simpelthen, at Sehested i maj var afrejst til udlandet i diplomatisk mission!

Ved skattebrevet forordnedes, at der, til militiens fremtidige underhold, af hver tønede hartkorn skulde ydes [contribueres] 4 slette mark" [3] såvel af hovedgårde som bøndergårde, øde gods medregnet. Gadehus og "gesterij" [4] fritoges. Af skov og møllebrug skulde ydes 2 slette mark, af tiender 1 slet mark og af pengelandgilde 6 rigsort - alt pr. td. hartk.

Kontributionen skulde årlig erlægges i 4 terminer, 1. aug., 1. nov., 1. febr. og 1. maj, hver gang forud for 3 måneder, og ydes med halvdelen i rede penge, halvdelen i "Landzens wahre", nemlig rug, malt, byg, gryn, ærter, havre, smør og flæsk, "saa och en Deel Høe och Strøelße", for hvilke varer der i brevet angaves værdi pr. enhed.

Amtmændene skulde sørge for ydelserne fra krongodset, jorddrotter og proprietærer m. fl. for den øvrige ydelse, alt efter forudgående fordeling på de enkelte skatteydere, hvorved det skulde iagttages, at den bedrestillede kom den forarmede til hjælp.

Ydelserne skulde afleveres på steder, der anvistes af generalkrigskommissæren.

Al indkvartering, konsumtion, accise og græspengene på landet skulde indtil videre ophøre.

Hos forsømmelige principaler var generalkrigskommissæren beordret til at indfordre kontributionen ved virkelig eksekution.

En stor vanskelighed var det unægteligt, at ligesom det i almindelighed var uvist, hvad kontributionerne vilde indbringe, således stod det også uklart, hvorledes udbyttet vilde fordele sig på landets forskellige egne. Man havde vel påbegyndt tilvejebringelsen af en matrikel straks efter statsforandringen [1], der var til udarbejdelsen bleven forordnet kommissærer af alle tre stænder, og i vinteren 61-62 synes arbejdet i hovedsagen at have været tilendebragt [2], men dette grundlag blev ikke benyttet, hvorimod kongen i skattebrevets indledning, efter at have omtalt arbejdet på tilvejebringelse af en matrikel, beklagede, at "Wj hidindtill saadan Worris Scopum [d. v. s. mål] icke hafue Kundet erlange".

I stedet blev nu i almindelighed som skattegrundlag sat ejendommens værdi ved arv, køb, pant eller salg, og det blev befaleet, at alle jordebøger inden august måneds udgang mod kvittering skulde indsendes til amtmændene. Samtidig med skattebrevet befalede det Powisch [3] fra amtmændene at forskaffe sig rigtig ekstrakt af nævnte jordebøger "till din underretning udj contributionernes oppebørsell".

Der er unægtelig noget uhyre ubehjælpsomt eller overfladisk i dette - til brug ved en ordning, der skal begynde at løbe den 1. august, at befale indhentet afskrifter af jordebøger, hvis originaler afleveres til en melleminstans inden udgangen af august.

Til alt held havde Powisch allerede et års tid deltaget i arbejdet vedrørende matriklen og var derved, som fra sin øvrige tjenestevirksomhed, vel orienteret i forholdene. Han havde forbindelse med matrikelkommissærerne og erhvervede sig ekstrakter af deres opgørelser, således at den værste konfusion blev undgået. Men desværre kunde disse ekstrakter ikke benyttes umiddelbart som norm for ydelserne.

Ligesom landdistrikterne skulde også købstæderne bidrage til militiens underhold. Det årlige skattebeløb skulde fastsættes ved taksation, hvorom de tidligere forordnede matrikelkommissærer havde fået ordre til at forhandle med Otto Powisch [4]. Da skattebrevene i juli måned var udsendt, besværede imidlertid byerne sig over, at de af skatkammeret var takseret meget høje-

re end af kommissærerne [1], Der afæskedes Powisch'erklæring i den anledning [2], og skatteansættelse opnåedes som af kommissærerne beregnet [3].

Man synes i skatkammeret at have næret den sikre forvisning, at skattebrevet straks fra første færd måtte give et stort udbytte. I kommissionserklæringen af marts 62 [4] havde Sehested og Gabel ment at kunne regne med 600000 tønder hartkorn [5], således at der, alene fra landdistrikterne, vilde indgå 400000 rdl, eller mere end militien behøvede og havde ret til. Dette har man fundet meningsløst, og der udgik derfor 4. juli 62 kgl. missive til Powisch [6], hvori det foreskrevs ham af de indkommende "Landzens wahre" at proviantere fæstningerne Kronborg, Korsør, Nakskov, Nyborg og Frederiksodde for år og dag og lade alt det tiloversblevne transportere til København; høg og havre måtte kun gives i kontribution der, hvor rytteriet havde kvarterer, og pengekontributionen skulde anvendes efter kammerordren, altså til udbetalingerne til militsen.

Ved de refererede foranstaltninger mente kammerkollegiet altså at have draget omsorg for militiens fremtidige underhold.

Skattebrevet udgik 4. juli. Den 1. august skulde alle tidligere ydelser ophøre, og den ny form for underhold begynde.

Dette kunde selvfølgelig ikke gennemføres, og det forstod man også godt, thi den 7. juli udgik til Otto Powisch en "Secrete ordre" [7] om først og fremmest efterhånden at betale de gemeene soldater og derimod officererne så længe at patientere, indtil midler indkom. Men iøvrigt tog man den med ro. Den 11. juli klager Powisch i brev til Schack [8] over, at "der halbe julius ist schon vorbey, Vnndt die ordres sindt noch nicht alle ausgefertiget". Han kan ikke dele skatkammerets optimisme, det øde gods vil ikke kunne yde det forlangte, skatten vil ikke slå til til militiens underhold, den vil indgå sent, og når naturalierne skal sendes til København, hvoraf skal da tropperne leve. Frederiksodde skal provianteres for år og dag, men man har glemt, at der ingen bygninger findes der til naturaliernes opbevaring. Og sluttelig: Hvorfor har man ikke forlangt det første kvartals kontribution alene i penge. Nu, lige foran høsten, har landmanden intet korn, og "das Korn mus vorerst in der shewer was ligen, ehe es dienlich ist zu Verfüren oder aufzuschütten". I brev af 29. juli skriver han, at han både mundtligt og skriftligt har protesteret, men forgæves, "der Rentemeister Möller scheinet alles beßer zu verstehen als Wir andrer". Købstæderne fører besværing over, at Powisch ikke har ophævet standkvarteret [9] i deres assignationer, eftersom det jo udtrykkelig bortfaldt ifølge skattebrevet, men dette har Powisch ikke turdet, før andet underhold var sikret. 31. august tilskri-

ver Powisch fra Viborg krigskollegiet [1] og beder om dets støtte, da alle giver ham skylden for konfusionen. Kontributionerne indgår kun trevent og langsomt. Alle vil helst give penge, da de mangler korn.

Det kan straks tilføjes, at nyordningen ikke bragte militiens personel nogen gevinst. Lønningerne var bleven nedsat ved den seneste kammerordre af 1. juli 1662 [2], og samtidig var værdien af naturalierne ansat for højt [3]. Det må erindres, at fra halvdelen [for rytteri og betjente] til to tredjedele [for fodfolk og artilleri] af lønningen udbetaltes i naturalier [i "Perse-ler"], nemlig rug, byg, malt, havre, byggryn, ærter, hør, strøelse, smør og flæsk, et bestemt kvantum af hver artikel.

Der havde altså fundet en dobbelt nedskæring sted. Krigskollegiet klagede til kongen [4], men uden resultat. Der kom nu som yderligere modgang, at nyordningen selvfølgelig krævede tid til sin gennemførelse, og mange steder led tropperne atter nød. Mejer skriver i august til Schack [5]: "...ist heute der 26¹ tag im monat, gleichwol ist weder geld oder percelen für einige compagnien einkomen". Ja endnu den 1. januar 1663 skriver kommandanten på Kronborg, at "die officierer kaum mit ihrem Gantzen vermügen so viel Credit verschaffen können ihre Compagnien zur Unterhalten. Biß etwas Geld eingebracht worden, da doch wohl zur Zeiten fast 3 Monaten verfloßen und nicht ein schilling geliefert worden [6].

I København havde huslejeforholdene længe været vanskelige. Just itssergenterne klagede i juni deres nød, at "wir fast unsere Gagie für Haußheuer hingeben müßen. Vnd also nicht so viel entübrigen können, daß wir lebensmittel davon haben mögen" [7]. Ude i landet, hvor nu standkvarter bortfaldt, måtte huslejen nødvendigvis gå så stærkt i vejret, at den af rede penge bestående del af lønningen medgik hertil [8].

Den tvungne indkvartering i fæstningerne var utilfredsstillende. I Frederiksodde kneb det med overhovedet at få mandskabet under tag, i Nyborg klagede i november 62 kommandanten over, at folkene var indkvarteret af byen i de små huse med 6-8 mand i hvert, en del endog uden at have noget natteleje "hergegen die großen häuser und bequeme losementer meist verschonet sein". I december oplyser han, "das nicht über den Dritten theil hiesiger Guarnison Bette haben" [9].

Jordebøgernes indsendelse skete kun langsomt. I midten af oktober var der til Powisch indkommet opgivelser om 154000 tdr hartik i Jylland og 54000 på Fyn eller 60000 mindre, end han havde regnet med for disse landsdele [10]. I december var han for hele landet oppe på 371000 tdr, men da der iflg. matriklen skulde findes 442000, manglede endnu 71000 tdr. Det viste sig nu, hvor uheldigt det var, at skatkammeret ikke havde udnyttet matrikelarbejderne, thi der herskede stor uorden i jordebøgerne,

og p. g. af arv, gæld, salg eller mageskifte ændrede forholdene sig fra termin til termin. Meget jordegods ejedes af udlændinge, især svenske undersåtter, der intet vidste om skattebrevet, og derfor ikke indsendte jordebøger. For at få rede på tingene måtte Powisch derfor foreslå, at man med matrikelarbejdet som grundlag beregnede tønder hartkorn, sogn for sogn og herred efter herred [1].

Men også en anden mangel ved skattebrevet kom nu frem. Skatteyderne mente at have ret til selv at bestemme naturalydelsens art, og på grund af prisniveauet vilde alle levere smør og havre, men derimod hverken rug eller byg.

Alt i alt kunde det ses, at kontributionerne foreløbig vilde svigte. Man vilde i det første kvartal komme 1 måned til kort, i det andet 2 måneder [2].

Det er under disse forhold Powisch, der har ansvaret for et yderligere skattepålæg, thi i et af brevene til Schack vedgår han at have rådet kongen til at lade opkræve endnu 1 skæppe korn af hver tønde hartkorn, for derved endelig at få fast bund under fødderne.

Dette andet "Skattebreff offuer Danmarch" [3] udgik den 21. oktober 1662 og bestemte, at da den tidligere påbudte skat "neppelige och med stor besuerligheed kand opløbe den till Militien udkreuede Middeler meget mindre noget der af kunde tillstrecke till woress Magaziners och Flodes høymactpaaliggende underholdning", så skal yderligere en Åboskæppe ydes af hver td. hartk., $\frac{1}{2}$ rug og $\frac{1}{2}$ byg, at levere inden mortensdag ved kysterne på dertil af generalkrigskommissæren anvist sted. Tienderne fritoges for afgiften, ødegods skulde deltage som besat gods.

Samtidig bestemtes, at af den tidligere påbudte sletdalerskat af hver td. hartk. skulde de 2 første terminer alene erlægges i penge, de 2 sidste kvartaler derimod halvt i penge, halvt i rug, malt og byg, derimod ikke i nogen anden species eller vare. Der kunde i stedet for korn betales rede penge.

Men når det ny skattetillæg således reserveredes særlige formål, var man jo egentlig lige vidt, hvad Powisch da også straks påviste over for kongen, og det næste, selvfølgelig, skridt blev da, at der ved reskript af 30. november 62 [4] til Powisches rådighed stillede en "frivillig" ydelse i korn fra præsteembederne [5], hvorhos der tillodes, at det, der derefter måtte mangle, kunde tages af den sidst påbudte kornskat til magasinerne. Powisch fik samtidig direktionen over disse, provianthuset i København alene undtaget.

Ved supplerende bestalling af 11. december 1662 [6] udformedes nøjere den i den tidligere bestalling givne bestemmelse om, at alle "Zahl och Munstercommissarier, Saauelsom Alle proviantz, munitiön, Material=betiendte, Festninger och Mi-

litien Concernerende" skulde være Powisch underlagte.

De skulde indsende deres regnskaber til ham, og han, efter påtegning og attestation, årlig indlevere dem såvelsom sine egne regnskaber til skatkammeret, for at de her kunde blive reviderede, og kvittering for rigtigt regnskab erhverves.

Et åbent brev af 17. december 1662 [1] bragte dette til almindelig kundskab.

Også her fås et interessant lille indblik i kammerkollegiets arbejdsteknik. Der har åbenbart været trang til det åbne brev, men ved arbejdet med dette har man opdaget, at den korresponderende bestemmelse i den kun få måneder gamle bestalling kunde have været bedre redigeret.

Under det videre arbejde blev så det primære til en sekundær foranstaltning.

Hermed må nyorganisationen i økonomisk henseende anses som gennemført, men med det mærkelige resultat, at generalkrigskommissæren selvstændigt, gennem amtmænd og godsejere, skulde opkræve de til militiens underhold anviste skatter, bringe dem til anvendelse, og senere, overfor skatkammeret, stå regnskabsmæssigt til ansvar.

Om generalkrigskommissærens forhold til krigskollegiet var intetsomhelst fastsat.

Arbejder man sig igennem, hvad der er bevaret af overvejelser og dispositioner fra denne tid, vil man finde, at alt udelukkende er kammerkollegiets værk. De gennem det fremkommende anordninger rettes til den nyudnævnte generalkrigskommissær, men denne selv deltager ikke i overvejelserne og tages aldrig med på råd.

Krigskollegiet er holdt helt udenfor, og dettes første - og eneste betydende - mand, Schack, var endog fra først i juli til midt i oktober fraværende fra København, i sit amt Ribe eller på sine godser.

Det blev således inderst inde en kamp mellem kongen selv og skatkammeret. I denne kamp sejrede kongen, men gennemførelsen blev slet arbejde. Fraset al chikane falder det i øjnene, hvorledes der overalt fattes plan og forudseenhed, intet er gennemtænkt, og arbejdet synes at være overladt underordnede, inkapable personer. Da kongens vilje var den stærkeste, blev følgen fortsatte, unødvendige skattepålæg, og ansvaret herfor må tilfalde de to holstenere, rentemestrene Gabel og Hinrich Müller. Der er ingen grund til at lede efter dansk nationale stemninger.

Det blev et held, ikke alene for militien, men også for landet, at det var den hæderlige og flittige Otto Powisch, der som generalkrigskommissær skulde føre nyordningen ud i livet, og det tør siges, at der trods alt kunde være nået tilfredsstillende forhold, hvis man havde ladet ham arbejde i fred, under rimelige vilkår.

Men dette skulde ikke blive tilfældet.

C. FRIKTIONER

Det er karakteristisk for den unge enevælde, at en regeringsanordning næppe var trådt i kraft, før den ændredes eller suppleredes ved ny bestemmelser. Kun ret sjældent er en foranstaltning så gennemtænkt og velovervejet inden udsendelsen, at den kan få lov til at virke i længere tid i fred.

Denne forvaltningsmæssige mangel måtte give usikkerhed og uklarhed, forvolde unødigt besvær og - skabe demoralisation. Ingen kunde have respekt for eller tro at burde efterkomme en regeringsbefaling, som kunde ventes forandret så at sige dagen efter. Man gav sig tid med at lystre [1].

Som i almindelighed, således også her.

Det i juli udsendte skattebrev led af mange brøst. Fristen inden dets ikrafttræden var for kort, skattegrundlaget uordentligt, skattekravet overdrevent for det øde gods' vedkommende, men for ringe, hvad angik skove og pengelandgilde, uklart m. h. t. naturalydelseernes art o. s. v. - det var endelig allerede ændret ved bestemmelser i det senere skattebrev af oktober, derimellem den demoraliserende, at man den 21. oktober gav ny ordre for en ydelse, der skulde være erlagt 1. august.

Og uordenen fortsattes!

Ved nyt skattebrev af 2. januar 1663 [2] rettedes en ulighed i det første skattebrev, idet alle skove sattes til fuld takst, og der af pengelandgilde skulde svares 2 mark pr. td. hartk., for begges vedkommende at regne fra 1. august og at erlægge inden 14 dage.

Al arv, salg, pantsættelse eller anden afhændelse af jordegods skulde straks anmeldes for amtmanden, for at det på amtsstuen altid kunde vides, hvem skatteydelsen påhvilede.

Alle påbudte kontributioner skulde fremtidig indkræves af og erlægges til amtmændene for af disse mod kvittering at leveres til generalkrigskommissæren eller efter dennes ordre.

Til amtmændene skulde indsendes bekræftet kopi af kvitteringer for alle ydelser siden 1. august 62. Kopierne skulde amtmændene straks indsende til skatkammeret og fremtidig hver tredje måned indsende rigtige ekstrakter af deres kontributionsregnskaber.

Disse regnskabsmæssige bestemmelser var theoretisk set fortræffelige, og især var det kun rimeligt, at den finansielle centralledelse til stadighed var fuldt orienteret. Men det burde man jo have indset, allerede medens det første skattebrev var under udarbejdelse. Nu, da bestemmelserne kom dumpende bag efter, så man fra alle sider i dem kun mistillid og posekiggeri. Det var desuden problematisk, om de for tiden var praktisk gennemførlige.

Ved skattebrevet blev amtsbetjentene overalt skudt ind som fast instans mellem skatteyderne og generalkrigskommissæren. Derved øgedes arbejdet på amtsstuerne i overordentlig grad. Amtsbetjentene oprørtes herover, saboterede arbejdet og forlangte løn derfor, eller i det mindste de betydelige udgifter godtgjort, som der forvoldtes dem.

Den i forvejen vanskelige skatteindkrævning gik på mange steder helt istå, og restancerne blev større og større.

Powisch, hvis breve til Schack er fyldt med klager over amtsbetjentenes adfærd, er dog retsindig nok til også at kunne se sagen fra deres side. I et brev af 7. februar 63 fra Viborg [1] gør han opmærksom på, at de jyske amter i sig selv er vidtløftige, så hver gang at skulle indkræve kontributionerne eller samle dem fra afsidesliggende egne, såvelsom også at skulle holde regnskab herover, må medføre udgifter. Amtmænd mangler adskillige steder - "es finden sich hier Amptleute so über drey Ampter die inspection, der Amptmann so woll als seine bedienten haben keinen lon, ob sich nun solhe arbeit Umbsonst läst Vorrihten, læret die Zeit". I et senere brev af 6. marts fra Århus [2] skriver han, at "die Ampter hier nit mit Amptsleuten besetzt, Vnndt zeven oder drey Ampter zu Guverniren Einem Menschen gar zu Swär fält, zudeme obediren die Untertanen niht allerdings, weilen sie gewonet, das die Amptsbedienten allemall was soll gehoben werden, durk ordentlih proces gefordert vnndt eingetrieben. . .".

Powisch havde ved reskript af 19. februar 63 [3] (gennem krigskollegiet) erhvervet tilladelse til ved opkrævningen af såvel penge - som korn - kontributioner at benytte den af kommissærerne udarbejdede og nu af kongen approberede matrikel, men denne forbedring kan vel først siges at være virkelig legaliseret ved en noget senere påfølgende forordning af 28. april 63 [4] om kontributionernes oppebørsel, hvorved tillige andre ændringer fandt sted. Det bestemtes her, at kontributionerne fremtidig skulde erlægges sognevis "effter den seeneste forferdigste Matricul". Amtmænd og amtsforvaltere skulde i hvert sogn udtage visse "Lexmænd", hvem det skulde påhvile at indkræve sognets kontributioner og aflevere dem til amtsbetjentene, som derefter skulde erlægge dem efter generalkrigskommissærens nærmere anvisning. Lægds mændene skulde ligeledes efterspore de siden 1. aug. 62 fremkomne restancer, og amtsbetjentene skulde med flid indsamle de endnu resterende jordebøger.

Med denne forordning mente skatkammeret at have fået endelig orden på tingene, og den 30. april 63 tilskrev det Powisch [5], at iflg. en repartition over samtlige indtrader, som den foregående dag var godkendt af kongen, skulde der fra førstkom-mende 1. maj beregnes til:

militiens underhold:

- af sletdaler kontributionen.....	257000 rdl
- af åboskæppe kontributionen	115875 -
- af den slette mark kontr. [dvs. tienderne]	<u>10125 -</u>
	ialt 383000 rdl

fæstningsbygning:

- af sletdaler kontributionen.....	52000 rdl
- af købstæderne [efter vedl. fortegnelse].....	<u>28035 -</u>
	ialt 80035 rdl

med hovedsum ialt 463035 rdl.

Købstæder, der ikke fandtes på fortegnelsen, skulde bidrage til søstatens underhold og var derfor generalkrigskommissæren uvedkommende.

Denne beregning kan for så vidt kun være af rent theoretisk karakter - en norm, der skulde tilstræbes. Da det ældste skattebrev formelt var begyndt at løbe den 1. aug. 62, reelt adskilligt senere, kunde man ikke 1. maj have de angivne summer, f. eks. til fæstningsbygningen, til rådighed [1], og hertil kom, at beregningen forudsatte fuld indbetaling til fastsat tid, medens Powisch i praksis måtte arbejde med restancer på indtil 4 måneder.

Beregningen optog åboskæppen som ordinær kontribution, men hertil sigtende bestemmelse kunde først i nogen grad siges at foreligge ved en senere forordning af 24. september 1663 [2], der for hver td. hartk. foreskrev afgivelsen af en skæppe korn, $\frac{1}{2}$ rug og $\frac{1}{2}$ byg, åbomål, at erlægge af nærværende års afgrøde senest 8 dage efter mortensdag, idet der dog i stedet for korn kunde erlægges rede penge.

Kun langsomt og møjsommeligt arbejdede man sig således frem til en for alle parter tålelig praksis. For Powisch må arbejdet have været overvældende, selv om der den 8. februar 1663 [3] i Jylland, på grund af provinsens størrelse og tjenesteforretningernes mængde, var bleven antaget endnu en krigskommissær.

Men formede vilkårene for midlernes tilvejebringelse sig vanskeligt, skulde det vise sig, at endnu større friktioner vilde fremkomme vedrørende deres anvendelse.

Under de indledende overvejelser i 1662 angående nyordningen havde man taget den ordinære, årlige udgift, militiens underhold, til udgangspunkt og herudfra beregnet det årlige skattebehov. Næppe var imidlertid ordningen gennemført på papiret, og endnu før sikkerhed for de ordinære krav tilfredsstillelse forelå, glemtes den oprindelige beregning, og ekstraordinære krav fremsattes i stadigt voksende grad. De befalede tilfredsstillet uden forudgående forhandling med generalkrigskommissæren, og således at det alene overlodes ham at finde

udvej. Det blev da de ordinære udgifter til personellet, der måtte holde for, og Powisch kan ikke fritages for som økonomisk leder i nogen grad at have svigtet, idet han manglede personlighed og overlegenhed til i tide at nedlægge alvorlig indsigelse.

Allerede i februar 63 beklagede Powisch sig til Schack over, at der uden hans vidende var befalet anskaffet materialier og tømmer til Nyborg fæstning [1]. For Frederiksoddes vedkommende fandt noget lignende sted, og sådant gentog sig atter og atter i den kommende tid.

Ved reskript af 21. februar 1663 [2] gennem krigskollegiet befaledes, at af kontributionerne skulde 20000 tdr, $\frac{1}{2}$ rug og $\frac{1}{2}$ byg, oplægges i fast magasin i fæstningerne, og 12000 tdr sælges til fordel for fæstningsbygningen. Beregner man som skattemerret tøndens til 2 rdl [3], var der herved disponeret over 64000 rdl.

Det var kongens stærke ønske om snarest at få fæstningsvæsenet i orden, der gjorde sig gældende, og det skal tilføjes, at det ikke alene var i Danmark, men også i fyrstendømmerne, og snart efter ligeledes i Norge, at der toges fat, med Ruse som dygtig, men også kostbar vejleder ved fæstningsbygningen.

For Kronborgs vedkommende havde den egenrådige og vanskelige Eiler Holck allerede tidligere gennem danske kanselli opnået kgl sanktion på bygningsforanstaltninger efter Ruses forslag [4]. Han opnåede nu tillige at få byggesummen for 1663 forhøjet [5] og gik straks igang med demolering af de ældre (svenske) arbejder. Da fæstningen herved blev åben, gav han Powisch skylden, fordi de nødvendige beløb ikke hurtigt nok stilledes til hans rådighed [6]. Der anvistes ham så af kongen 4000 rdl af hofstatens midler, til at råde bod på den værste skade.

For Nyborgs vedkommende befaledes ekstraordinært salg af skattekorn i august 63 [7], for at bygningsarbejderne ikke skulde gå istå.

Værst formede udviklingen sig dog i København, hvor Ruse jo arbejdede efter personlig kontrakt med kongen. Den 16. juli 63 meddeltes det Powisch [8], at kongen havde ladet rentekammeret udbetale til Ruse den 1. maj forfaldne termin på 30000 rdl, hvilket beløb skulde erstattes af de først indkommende midler, og den 3. oktober rykkes Powisch [9] for disse 30000 rdl samt for de 4000 rdl, der var udlagt til Kronborg. Beløbene skulde betales snarest mulig, da de var absolut nødvendige til hofstatens brug.

I den følgende tid begyndte derefter skatkammeret at anvise hofudgifter til udbetaling hos Powisch - man kom ind på et skråplan, der i de påfølgende år skulde tage aldeles overhånd.

Om militiens tilstand foreligger der samtidig hermed kun et enkelt vidnesbyrd i brev fra en krigskommissær i Jylland til

feltherren, dateret Randers den 20. oktober 1663 [1].

Kommissæren meddeler, at officererne ved det uden for Randers kamperende rytteri har bedt ham for feltherren at skildre rytterkompagniernes slette kår og ilde tilstand under det indtrufne, vedvarende regnvejr. Rytterne har det i virkeligheden også kun slet, og hestene må stå ude nat efter nat, under åben himmel og i vand til op over hovene. Hø og strå er ikke til at opdrive for penge, eftersom høet i sommer for det meste blev skyllet bort af vandet, og bonden endnu ikke har begyndt at tærskes... Kompagnerne lever i det underdanige håb, snarest at måtte blive beordret i vinterkvarter. Kommissæren har netop i disse dage fra generalkrigskommissæren modtaget ordre til at udbetale kompagnerne noget i penge og korn og har anmeldt dette for officererne, men disse mener ikke at kunne modtage udbetaling for den forløbne september måned i korn, eftersom de i staden har måttet gøre gæld for flere 100 rdl for at skaffe deres ryttere til livets ophold, da solden jo ikke i tide er bleven anvist. De beder om udbetaling i penge, så gælden kan blive betalt, inden kompagnerne bryder op.

At de mange forkerte og planløse dispositioner truede med at ødelægge hele den majsommeligt tilvejebragte organisation, synes man dog hen på efteråret at have fået øjet op for, thi den 24. november 1663 [2] nedsattes en kommission, bestående af Schack, Fr. Ahlefeldt [statholderen], Gabel og Pöwisch, med det formål at undersøge,

- hvorledes de mangler vedrørende militsens underhold kunde afhjælpes, som skyldtes matriklens urigtighed,
- hvorledes en vis kapital dertil kunde forordnes,
- ligeledes en kapital beskikkes til fæstningsbygningen i 1664.

Det må være resultatet af denne kommissions arbejde, der kom til udtryk i et åbent brev af 10. december 1663 [3] om kontributionerne i det kommende år. De forordnede ydelser forblev uforandrede, men der skulde til de to første terminer, 1/2 og 1/5, hver gang erlægges 4 måneders kontribution, til de to sidste terminer, 1/8 og 1/11, hver gang kun 2 måneders, så at årets samlede skatteydelse blev uforandret.

Man har håbet på denne måde at få midler til disposition tidligt på året, og kort efter, den 19. december, befalede et kgl. reskript [4], at der til fæstningsbygningen i 1664 skulde anvendes 73000 rdl.

Men mindre let end på papiret ordnede de virkelige forhold sig. Amtsskriverne vilde, når de ingen løn fik, mange steder intetsomhelst have at gøre med skatteopkrævningen, Pöwisch måtte til stadighed personlig være til stede, thi i hans fraværelse gik alt istå, og afdelingerne fik enten intet underhold, eller de modtog besked om selv at sætte sig i forbindelse med skatteyderne, hvorved der fremkom klager fra begge sider [5].

Ny kvaler kom til. Da rentemestrene havde vanskelighed med at fremskaffe pengemidler til hofspisningen, og køkkenskriveren truede med at "sige slet af" begærede de hos Powisch, at han af februarbidraget skulde erlægge 8140 rdl og den 1. maj yderligere 10000 rdl. Anmodningen gøttog den 9. maj 64 i skærpet form [1].

Powisch, der opholdt sig i Viborg, vidste ikke udvej, men skrev til Schack [2] og bad om hans hjælp til at opnå udsettelse. I svaret [3] lovede Schack al mulig støtte, men opfordrede tillige Powisch til, når der igen kom assignationer fra skatkammeret vedrørende andet end militæretaten, da at erklære sig ude af stand til at honorere dem.

Uvejret synes af en eller anden grund foreløbig at være trukket over, men den 13. september 1664 udgik et kgl. reskript til Otto Powisch [4], at da det påhvilede ham at erstatte 14000 til hofstaten, og han foregav, ikke straks at kunne bringe dem tilveje, var det kongens vilje og befaling, "at du Anvender din største flid, til at forschaffe aff de till Militien forordnede Middeler huis till forschr:ne assignation Kunde Vdkreffuis, eller dersom de ey nu straxen udj Ald kunde tilweye bringes, at du da enten Femb eller Sex Tusinde Rdr., udj Alle muelige maa-der och dersom ey Anderledis dog Wed din Credit eller Egen Middeler saa længe forschyder, indtil de aff første Indkommen- de Militiens Middeler Igien kunde refunderis...".

Når man tænker på alle disse den stakkels generalkrigskommissærs genvordigheder, gør det et lidt tragikomisk indtryk, at der ved reskript af 22. juli 64 [5] bevilgedes livgarden det højere traktement, "dennem før den Sidste reduction forordnet war".

Men Powisch' aktier stod ikke højt, trods alt slid og umage, og der spores uvilje i et påfølgende kgl. reskript af 1. oktober 1664 [6] til Schack, Sehested og Gabel:

"Efttersom wj kommer j erfaring, at Militien her i Riget kommer udi disse begge quartaler toe Maaneder till kort wdi Underholdingen, da haffuer I Oß Elschel: Otto paawisch etc. for eder at fordre, till at fornemme af hannem des rette oc egentlig beschaffenheed...".

Kommissionen skulde derhos bringe forslag om manglens afhjælpning og anvise midler til fæstningsbygningen 1665, til bygning af et provianthus i Fredericia og til opførelse af barakker for garnisonen sammesteds.

Selvfølgelig har Powisch været forberedt og haft alt parat. Allerede den 3. oktober kunde derfor kommissionens erklæring i sagen foreligge [7]:

Ifølge generalkrigskommissærens redegørelse måtte urigtigheden i militiens underhold stamme fra, at man af de dertil forordnede bidrag havde afholdt udgifter ved fæstningsbygning "och der foruden noget deraf paa atskillige andere assig-

nationer udgiffuen."

Der henvistes til en vedlagt "balance":

1. aug. 1662 - 1. aug. 1663

Fra Sjælland i korn og penge anslået	134914 rd.	
Fra Jylland anslået	194156 "	
Fra Fyn anslået	71838 "	
Fra Lolland og Falster i korn og penge anslået	33080 "	
Af tienden vides ikke mere at være indkommen end	<u>1000 "</u>	434988 rd.
Militiens traktement m. v. i 4 kvartaler	384790 rd.	16s.
20000 tdr. korn er taget i magasin og udgør	40000 "	
14500 tdr. korn anv. til fæstningsbygning	29000 "	
Yderligere korn anv. til fæstningsbygning	8197 "	80s.
Kolding amt eftergivet	4000 "	
Københavns amt eftergivet	<u>3000 "</u>	468988 rd.

Underskud altså 34000 rd., der overføres til næste år.

1. aug. 1663 - 1. aug. 1664

Matriklen med kornkontributionen giver ialt	408098 rd.	
Tienderne anslået til	10000 "	
Købstædernes kontribution	<u>28000 "</u>	446098 rd.
Til militiens underhold er dette år betalt	391000 rd.	
Forrige år optaget af dette års fond	34000 "	
Efter kgl. ordre betalt til genmaj. Ruse	10193½ "	
Efter kgl. ordre ved kammerassignationer	<u>24390 "</u>	459583½rd.

Underskud altså 13493½ rd., der overføres til næste år.

1. aug. 1664 - 1. aug. 1665

Matriklen og kornkontributionen	408098 rd.	
Tienderne anslået til	10000 "	
Købstædernes kontribution	<u>28000 "</u>	446098 rd.
Til fæstningsbygning allerede hævet	73000 rd.	
Forrige år taget af dette års kontribution	13493½ "	
Til militiens underhold, da mere personel er antaget	<u>410000 "</u>	496493½rd.

Mangler altså 50395½ rd. for at militien kan blive fuldtud betalt.

Dette overslag er interessant, fordi det viser, at Powisch, trods den ordinære udgiftsstigning (organisationen af det natio-

nale fodfolk) og trods den stærke fæstningsbygning kunde have haft balance, hvis indgreb i hans virksomhed ikke havde fundet sted. Selv for det første, vanskelige år viser overslaget balance, indtil omkring ved regnskabsårets slutning (16/7, 3/10) det uventede krav anmeldes om refusion af de til Ruse og Holck udlagte 34000 rdl. I det følgende år kommer så her-til yderligere 10200 rdl til Ruse og 24400 rdl til hofudgifter, ialt altså uforudsete krav på 68600 rdl.

For at fremskaffe de til militien manglende midler vilde generalkrigskommissæren foreslå, at landet den 1. november i stedet for den befalede 2 måneders betalte 3 måneders kontribution, hvilket atter kunde afkortes i den kommende maj termins ydelse. Det vilde falde bonden bekvemt, idet han efter høsten kunde finde bedre råd til udgift end i foråret. Hvilket "oß siunes got at were".

Der er egentlig noget uendeligt trist i dette. En lille kreds af landets første mænd er samlet. Man kan straks sætte fingeren på det ømme punkt og påvise fejlene - men man har alligevel ingen anden udvej at anvise end, som altid, at falde tilbage på skatyderne.

Til fæstningsbygning i det kommende år vilde der behøves i det allerringeste 60000 rdl, "dersom hellers Eders Kongel. Maytts allernaadigste behager, de . . . begynte fortificationer at lade Continuere", men i så fald vidste kommissionen intet andet middel, end at de 53000 rdl, som generalmajor Ruse endnu skyldte for det af ham erhvervede Bøvling gods, først anvistes hertil. Så kunde man altid overtænke, hvorfra det endnu resterende beløb burde tages.

Denne venlighed over for Ruse er meget betegnende.

Hvad endelig de til bygninger i Fredericia nødvendige 2000 rdl angik, da tilbød Powisch, foreløbig at stå inde for dem.

Kongens resolution faldt ved reskript af 8. oktober 1664 til Powisch [1]. Der skulde den 1. novbr. - som foreslået - erlægges 3 måneders kontribution, og afkortning for 1 måned til gengæld ske i maj 65. Det pålagdes Powisch på bedste og følgeligste måde at iværksætte dette.

Vedrørende midler til fæstningsbygningen vilde kongen afvente den bortrejste Ruses tilbagekomst for derefter at lade akkordere med ham om betalingen for Bøvling gods.

Powisch' tilbud om forskud til bygningsforanstaltninger i Fredericia modtoges.

D. FORFALD

Fra vinteren 1664-65 er intet bemærkelsesværdigt bevaret, udoer at kommandanten på Kronborg, Eiler Holck, den 1. februar gennem danske kancelli [2] (!) fik tilladelse

til at genoptage demoleringen af de ældre værker, og at det den 14. april meddeltes ham [1], at hans forslag til fortifikationsarbejdernes fortsættelse var overgivet skatkammeret til betænkning (!). Der synes senere at være stillet midler til hans rådighed [2].

Fæstningsarbejderne i sommeren 1665 har i det hele formentlig været af mindre omfang. I København arbejdede Ruse, vistnok mod godtgørelse i jordegods, i Nyborg og Fredericia arbejdedes der af garnisonen, og omkostningerne bestredes af det ordinære budget, efter at forslag fra Powisch herom den 13. maj var bleven godkendt af kongen [3].

Men i foråret 1665 faldt Powisch i unåde.

Der foreligger herom følgende 2 aktstykker: 19. april 1665 [4]: 'Effttersom dauglig adtschillige din Bestalling wedkommende affaires forrekommer, huorum tilbørlig efterretning Desidereris, som formedelst din frawehrelse Worris Tieniste merckligen retarderer, Saa er Worris Naad:ste wille Och Befahling, At du dig Straxen begiffuer herhid til Worris Residentz Stad Københaffn, Och derom Worris widere Naad:ste Meeningh fornemmer. Saa och udj een eller anden maade haffue udj Bereedschab, huiß effterretning din Bestalling Och Administration wedkommende kunde udkreffues. Huoreffter &c.'

18. maj 1665 [5]: 'Effttersom Wi Naad:st Agter, At Giøre forandring, med Worris dig hiidindtill anbetroede Friderichsborg Ampt, Saa haffuer Wi dig dette hermed willet forstendige, At du retter din Leilighed dereffter samme Ampt nu at aftrede. Dermed &c.'

De to reskripter er paraferede af Sten Hondorf, men må utvivlsomt ses i tilknytning til Gabels samtidige aktion mod krigskollegiet.

Trods alle forudgående varsler har denne unåde utvivlsomt været et frygteligt slag for Powisch. Den havde jo også rent økonomiske følger for ham. Men der mangler enhver hjælp til at bedømme forholdene i den nærmest følgende tid, idet alene en del kgl. ordrer i løbende sager er bevaret, med den sædvanlige, korte påtegning med Powisch' hånd.

Den indtrådte standsning i fæstningsbygningen har imidlertid ikke været overensstemmende med kongens ønske, thi for påny at skaffe midler tilveje udgik der den 2. december 1665 kgl. reskript til Powisch [6] om gennem amtmændene i riget at indkræve endnu en måneds løbende kontribution til fæstningsbygningens fornødenhed. Ydelsen skulde afleveres 8 dage efter ordrens bekendtgørelse. Den kunde ventes afkoret i de kommende måneders kontributioner.

4. december udgik dog tillige ordre til samtlige amtmænd [7] - mon ikke Powisch har insisteret herpå?

I foranstående reskripter havde ydelser fra byerne ikke

været omtalt, men den 15. december modtog Powisch kgl. reskript [1], hvorefter alle købstæder, ingen undtagen, "endten de erre Destinerede till Militien eller Søstaten", skulde skatte som undersåtterne på landet, nemlig med 1 måneds kontribution, hvis de ydede standkvarter, og ellers med 2 måneders.

Ved reskript af 3. januar 1666 til Powisch [2] ændredes dette igen derhen, at de til søstatens underhold destinerede stæder skulde udgå.

Men endnu var man ikke tilfreds, thi ved reskript af 19. december 1665 [3] til Powisch bestemtes, at da der til fæstningerne behøvedes mere provision, skulde, ud over det allerede påbudte, yderligere $\frac{1}{2}$ skæppe rug ydes af hver td. hartk. og senest 15. januar 1666 "med wogne henføres", fra hele Jylland til Fredericia, i Fyn til Nyborg, på Lolland Falster til Nakskov og i Sjælland $\frac{1}{4}$ til Korsør, resten til Kronborg.

Skatkammerkollegiet havde ofte været uheldig med sine udfærdigelser, men denne gang var dog nok det yderste nået. Man kan ikke andet end atter og atter beklage den hensynsløse og unødigt overdrevne skatteudskrivning, hvori slet økonomisk ledelse eller mangel på ledelse har skylden, men endnu forkasteligere bliver det, at man ved bestemmelserne om afleveringsmåden gjorde byrden ganske uudholdelig.

I brev af 24. januar til Schack [4] skriver Powisch: "Die Korn Contribution kompt algemach herbey, vnndt klagen die armen leute fast mer über die bösen wege wmb Fredericia, als über das was sie ausgeben müßen, weilen fast alle brücken ruinirt. Was aus Wensüßel, Mors vnndt Ty soll angeschaft werden, will seer Swer fallen, weilen ein teill mer als 40 Meilewegs zu faren, Vnndt solten die leutte villieber das Korn doppelt geben, als die füren thun". Man skulde hellere have ventet, til kornet kunde transporteres pr. skib, eller have forlangt en afgift i penge, "weil es unmöglich sein, das sie zu winter Zeiten das Korn auff wagen hinbringen können, die schreiber Vnndt Vögte finden herbey gute gelegenheit gelt zu machen, dan sie hin vnndt wider im lande von den Vntertanen gelt nehmen Vnndt Kauffen auff der nähe Korn wider".

Den 1. marts skriver han, at provianthuset i Fredericia kan ikke rumme mere korn, og ude i byen findes ingen magasinplads.

Under Powisch' fraværelse p.g. af skatteudskrivningen indtraf en lille episode, der giver et karakteristisk indblik i den tids forhold.

Den 26. januar 1666 forelagde køkkenskriveren for kongen en allerunderdanigst memorial [5], hvoraf fremgik, at medens rentemestrene den 9/3 64, til det kgl. køkkens fornødenhed, hos Powisch havde assigneret 18140 rdl., var det kun lykkedes køkkenskriveren efterhånden at få udbetalt 15715 rdl. Om de resterende 2425 rdl var ofte gjort ansøgning. "Mens doch hid-

til fast 2 Aars tiide gandsche ubetalt er henstanden, huoroffr snart stedze Mangel udj hofspisningen er for Aarsagit". Det angaves dernæst, hvorledes beløbet vilde kunne fås hos en nærmere betegnet amtsforvalter og af nærmere betegnede kontributionsmidler.

Kongen anviste på stedet beløbet til udbetaling hos amtsforvalteren, og teksten i resolutionen viser samme hånd som memorialen - køkkenskriverens.

Står det mon i forbindelse hermed, at der s. d. udgik reskript til Powisch [1] med ordre, "at du straxen Begiffuer dig heroffuer til Worris Kongl. Residentz Stad Københaffn, Och wed din adkompst worris widere Naad:ste willie Vnderd: st fornemmer, dogh at du før din bortreise derpaa Steden och ellers gjører saadan Anstaldt, Saa At udj din frawehrelse indtet forsümis, men's alting tilbørligen udj Agt tagis huoreffter" &c.

Det var anden gang, Powisch hovedkulds blev beordret til København, skjøndt man for så vidt erkendte, at hans ophold ude i provinsen kunde være nødvendig. - Den nedarvede ledelse ved en generalkrigskommissær var egentlig ikke hensigtsmæssig.

Men den lille episode må være bleven omtalt og har givet skatkammeret nyt initiativ, thi i de følgende måneder begynder overførelse i større omfang til militiens budget af uvedkommende lønninger og afregninger under hofstaten.

Dette foruroligede Powisch, og den 1. juni 1666 holdt han det for nødvendigt skriftligt for kongen at fremstille, "huorledis det med Eders Kongl: May:ts Militair Estat nu er beschaffet" [2].

Af dette interessante aktstykke skal følgende refereres:

"Huad Manndschabet Sig belanger, Erre de befunden Wed Seeniste Munsterung Wdj goed Stannd, Complet och dög-tige, Saauell Cavalleriet, Artolleriet, Som Infanteriet.

Belangende Militiens Vorpflægung och affbetallningk, Saa Ere de till dennd - 10 Julij førstkommende affbetalte, och Resterer dennem ey Wiidere till Samme tiid end - 8600 Rdr."

Normal lønningsudbetaling var altså endelig nået, takket være Powisch - og skatteyderne. "Och Efftersom ieg paa en Kort tiid, om Adschilligo Wdgiffter naadigst er beordret, Saa at Contributionens Indteigt ey Kand tillstrecke", - vil Powisch ved en påfølgende redegørelse i korthed demonstrere den foreliggende situation.

- Matriklen, som amtsbetjentene erklærer for rigtig, men som dog ej tilfulde kan efterkommes, viser 444511 td.hartk.
- Hver td. hartk. kontribuerer med kornkontributionen $5\frac{1}{2}$ danske eller i penge årligt 407074 $\frac{1}{2}$ rdl.
- Tiende, hvoraf hidtil er kontribueret, udgør 39399 td.hartk.

- Af hver td. hartk. kontribueres årlig 1 m. danske, eller ialt	6566½ rd.
- Købstæderne giver årlig	28000 rd.,
og følgelig er den hele sum, som til militien kontribueres, årlig	441641 rd. 12s.
[1]	
Den årlige udgift til militien er	417804½ rd. 26s.
Men af ekstraordinære udgifter er i indeværende år beordret, foruden 1 måneds forskud til fortifikationen,	50419½ rd.
og herved fremkaldt et underskud på	26412 rd. 26s.

I de fire forgangne år "Er Aarligens Offuer dennd ordinaire Militiens Tractement mere till fortification, Magazin, och Andden Extra ordoneret", så at kontributionen ikke har kunnet tilstrække:

1/8 1662 - 1/8 1663	97895½ rd.,
1/8 1663 - 1/8 1664	82631 "
1/8 1664 - 1/8 1665	42071 "
1/8 1665 - 1/8 1666	50419½ "

"Och Som till dette eders Konngl:May:ts forehaffuende Defensions Werck, Stoere Midler wdkreffuis, Eder Konngl: May:ts Sckatt Cammer mueligen Wille Giøre Facit, Paa den Stoere offuerschud, aff Militiens fundo", - så har Powisch ment at måtte besvære kongen med denne redegørelse.

Den ses ikke at have haft nogensomhelst virkning.

Men sammenholder man redegørelsen med den tidligere under 3. oktober 1664 angivne balance, hvor en del poster kun er "anslået", vil den samlede skatteydelse for året 1/8 1662 - 1/8 1663 kunne rettes til ca. 429500 rd., medens den i de følgende tre år er konstant ca. 442000 rd., når der regnes med fuld kontributionsydelse, og tienden overalt reduceres til 6566½ rd., som af Powisch angivet. Hertil kommer dog endnu den ekstraordinære provisionsskat iflg. reskript af 19. december 1665, hvis maksimalbeløb kan beregnes til ca. 45000 rd. [2], og der kan da opstilles følgende samlet almindelig skattebyrde til militien [3]:

1/8 1662 - 1/8 1663	ca. 430000 rd.
1/8 1663 - 1/8 1664	ca. 442000 "
1/8 1664 - 1/8 1665	ca. 442000 " [4]
1/8 1665 - 1/8 1666	ca. 487000 "

- af hvilke årlige summer altså tillige en række uvedkommende udgifter afholdtes.

Medens der ikke var tanke om ændring af dispositionerne over indtægten, veg man ikke tilbage for fortsatte ny skattekrav:

Under de stedfindende krigsuroligheder havde allerede i længere tid en forøgelse af rytteriet været under overve-

jelse [1], og til delvis bestridelse af omkostningerne herved udgik der 12. juni 1666 åbent brev [2], hvorefter undersåtterne på landet, ud over de allerede påbudte ydelser, skulde betale årlig 8 $\frac{1}{2}$ danske pr. td. hartk., at regne fra 1. maj sidst forleden. Første kvartal skulde erlægges straks til general-krigskommissæren, og derefter fremdeles de følgende terminer.

Denne skats maksimumsbeløb kan anslås til ca. 37000 rdl.

Vedrørende fæstningsbygningen var man efterhånden kommen ind på at læmpe sig frem ved at tage forskud på de kommende terminer. I vinteren 1666-67 blev spørgsmålet atter brændende, men man søgte denne gang ny udvej.

Ved reskript af 26. januar 1667 til Powisch [3] befalede det, at der til Kjøbenhavns fortifikations fortsættelse skulde indeholdes en månedsgage for hele militiens personel. Det pålagdes Powisch at udføre dette "paa det lideligste og uformercket best muelig", men der sagdes rigtig nok samtidig, at han skulde sørge for, "at de till Arbeids begyndelse først udkreffwende penge wißelig er udj bereedschab, Och siden som de wjdere behöffwes".

Denne måneds traktement skulde iflg. krigskollegiets opgørelse give omtrent 32000 rdl. [4], der suppleredes ved en særlig fortifikationsskat for Kjøbenhavn og Christianshavn. I de herom udgivne åbne breve af 20. februar 1667 [5] udtaltes nødvendigheden af "Kjøbenhafns fortification at lade forbedre oc i perfection bringe", og at hertil behøvedes en almindelig hjælp af stadens indbyggere. "Alle og enhver, af enhver stand og rang, adelig som uadelig, gejstlig og verdslig, hof-, krigs- [6] og civilbetjente, gemeene borgerskab o. a. skulde som ejer yde 3% af ejendommens takst iflg. grundskatten, som lejer 1/4 af dette beløb. Skatten skulde erlægges til generalkrigskommissæren i tre terminer, første gang otte dage efter det åbne brevs publikation.

Fortifikationsskatten forhøjedes 1668 til 5% og vedblev, varierende fra 3-5%, lige til 1676. Den indbragte årlig godt 20000 rdl, men der var store restancer, hvilket voldte en del vanskeligheder af forskellig art.

Uanset, at der i de kgl. befalinger kun havde været tale om Kjøbenhavns fortifikation, satte man om foråret, støttet til skattebeløbene, betydelige arbejder i gang ved Kjøbenhavn, ved Fredericia og ved Nyborg [7].

For det resterende tidsrum af Frederik III's regerings-tid svigter egentlig oplysningerne. Hovedkilden, rentekammerets ekspeditionsprotokol, mangler for tiden 28/4 67 - 16/5 69, og efter at tråden atter er genoptaget, findes af militære ekspeditioner kun en del løbende sager. Nogle sådanne fore-

kommer for hele tidsrummet i "Frederik IIIs Reskripter til Otto Powisch", og enkelte dispositioner findes i "Sjællandske Tegnelser". Alt viser tegn på forfald og opløsning i militær henseende.

Powisch' korrespondance med Schack må være ophørt i efteråret 1666. Det bevarede, seneste brev er af dato 25. november 1666 [1].

Powisch har opgivet enhver modstand mod skatkammeret og er blevet en villig tilhænger af den meget formående Gabel, med hvem han siden, i august 1667, synes at have overvejet en reduktion af hæren og krigskollegiets ophævelse [2]. Der er indtrådt en stigende diroute med, på den ene side fritagelser for at erlægge kontribution; på den anden side en stadig forøget overførelse af uvedkommende, navnlig hofetatsens, udgifter, til militærbudgettet. Også nogle højere civil-embedsmænds lønninger fandt efterhånden vej herind [3]. En sammentælling af disse uvedkommende udgifter viser for regnskabsåret 69-70 en totalsum af ca. 50000 rdl.

At dette måtte ødelægge den militære økonomi, er en selvfølge, og slutstenen blev da et kgl. reskript af 29. januar 1670 til Otto Powisch [4], hvori udtales, at da kongen havde erfaret, at kontributionsmidlerne ikke kunde tilstrække, skulde Powisch herefter først forpleje regimenter og kompagnier, artilleri - krigsekspeditions- og justitsbetjente m. fl. samt de af hoffets funktionærer, som var overvist til ham, og - hvis kontributionsmidlerne videre kunde tilstrække - skulde deraf generalspersoner, reformerede officerer og andre betales.

Det blev kong Frederik IIIs afsked til militien.

Hvis man forsøger at beregne militiens kontributioner i årene 1666 - 70 ud fra de foreliggende oplysninger, og hvor da navnlig krigskommissærernes regnskaber er af betydning, bliver resultatet:

1/8 1666 - 1/8 1667	ca. 480000 rdl [5]
1/8 1667 - 1/8 1668	ca. 465000 " [6]
1/8 1668 - 1/8 1669	ca. 465000 "
1/8 1669 - 1/8 1670	ca. 476000 rdl [7]

Det bør dog tilføjes, at de angivne summer - ligesom ved de tidligere beregninger - viser den maksimale skattebyrde, ligesom det jo vil vides, at en del uretmæssige udgifter afholdtes heraf.

Til Otto Powisch selv bragte den foretagne svingning atter solskin. Han blev i februar 1669 gehejmeråd og assessor i statskollegiet og højesteret, og som yderligere tegn på kongens nåde modtog han samtidig følgende, under 2. februar 1669 udfærdigede, kgl. reskript [8]:

"Vor Gunst tilforn. Efftersom Vj dig och Voris General Majeur Eiller Holck, aff Kongl: Naade Naadigst, haffuer forærit Voris Contrafeyer, Saa er worris Naadigste willie och Befaling, at du till deris embellissement och Smöcker, aff Militiens Midler, annammer och Erleger till en huer Trei Hundrede Rixdr: Som Dig Saaledis udj dit Regenschab till Wdgifft schall passere och worde gott giort, huorefter du dig wnderdanigst haffuer at Rette. Befallendis dig Gud, schreffuit paa woris Kongl. Residentz udj Kiøbenhaffn den 2 Februari Ao 1669.

Friderich /H. Müller

Hvilken forandring fra april - maj 1665!

E. TRONSKIFTE. REFORMARBEJDE

Straks efter tronskiftet udgik, 12. februar 1670, kgl. mis-sive [1] til Otto Powisch om, på kongens vegne, som general-krigskommissær at tage militien rundt om i Danmark i ed [2]. Det skulde meddeles tropperne, at "huis Militiens førpflegning oc Tractament angaar, da forbliffuer det, indtil wijdere allernaad:ste anordning, ved dennd anstalt, som hidindtill derom giort er".

I øvrigt disponeredes naturligvis i den første tid af de civile kollegier ganske som tidligere. Der foretoges udnævnelser uden om krigskollegiet, tilstodes yndlingen Christoffer Parsberg 1970 rdl årlig af militiens midler og henvistes hofudgifter til samme, som lønning af hoftrompetere, hofsaddelmagere o. fl. [3].

Den i løbet af foråret 1670 foregående udarbejdelse af ny kollegieinstrukser udvidedes ikke til også at omfatte generalkrigskommissæren, for hvem instruktionen af 1662 derfor stadig var gældende rettesnor. Iflg. den ny instruks for kammerkollegiet skulde revisionen af hærens regnskaber udføres som hidtil. Som "landetatens rentemester" kom Sten Hendorff vedblivende til at fungere.

Formelt forblev således alt ved det gamle, men en ny tid var nu alligevel ved at melde sig, også her.

Ved kgl. ordre af 14. februar 1670 [4] var der af krigskollegiet forlangt "betenkende oc Relation anlangende Militien oc Artilleriet, samt Ammunition oc Magazin med atschilligt mere. ."

Krigskollegiets betænkning af 22. februar [5] giver et overblik over hele den foreliggende situation, og der skal derfor gives et lille uddrag af den, suppleret med nogle bemærkninger, byggede på arkivet i almindelighed.

Det økonomiske grundlag har hidtil kontributionen været, og den er det bedste og sikreste middel, men det erkendes samtidig af alle, at det er tvivlsomt, om landet i længden

kan bære byrden.

Det er navnlig det hvervede rytteri, der tynger på budgettet. Det kan ikke lønnes lavere end efter kammerordren af 1. juli 1662, er for talrigt i fredstid, for fåtalligt i krig, ingen tør under de foreliggende konjunkturer foreslå en indskrænkning, men man anbefaler overgang til nationalt rytteri, og som sædvanlig udtrykkes dette klarest af feltherren, der foreslår udlægning af ryttergårde på svensk maner.

De planlagte fæstningsarbejder er ikke fuldførte. Alt kunde have været i orden, hvis ikke de kostbare kontrakter [große Verdingen] med Ruse [1] havde været, såvelsom krigstider [d. v. s. 1665] og henvisning af hofudgifter og andet til militærbudgettet.

Der ligger heri en hård kritik af den afdøde konge såvelsom af Ruse. Men helt retfærdig var man nu ikke mod sidstnævnte.

Ruse var vel nok en dygtig forretningsmand, der ønskede god fortjeneste af alt, hvad han gav sig af med. Han havde dertil den regnskabsmæssigt set uheldige egenskab, at han under arbejdets udførelse stadig foreslog forbedring, udvidelse og supplerung, så den oprindeligt stipulerede sum aldrig slog til.

Men han var tillige en fremragende dygtig og særdeles tjenstivrig mand, der aldrig sparede sig selv. Og - det synes, som om de andre ingeniører her hjemme ikke ret har kunnet stå mål.

På Kronborg voldte stenglaciset ud mod søen stadig kvaler. Ingeniørerne erklærede Ruses planer for uigennemførlige, fandt tilslutning hos kommandanten, Eiler Holck, og saboterede arbejdet. Men ved sin personlighed og dygtighed sejrede Ruse, og arbejdet gennemførtes.

I Nyborg arbejdedes der i årevis på kammen mellem slotssøen og fjorden, men arbejdet blev dårlig udført, vandet sivede stadigt igennem og underminerede dæmningen.

I Fredericia kæmpede man med jordbundsvanskeligheder. Efterårsregnen skyllede de udflydende lerlag fra volden ned i graven.

Til det dårlige arbejde kom mangelfuld organisation. Når storm og regn voldte ødelæggelse, stod ingeniører og kommandanter uden myndighed og uden midler til foreløbig udbedring. De indberettede og afventede ordre, og imens voksede skaden [2].

Bristende arbejdsdygtighed og mangelfuld organisation må således siges i høj grad at have medvirket til forsinkelse af fæstningsarbejdet.

Det kan derhos allerede her nævnes, at fortifikationsarbejderne i de påfølgende år indtil krigen med Sverige fortsattes med fuld kraft ved København, Kronborg og Fredericia,

samt i noget ringere grad ved Nyborg, medens man derimod ved Korsør og Nakskov indskrænkede sig til en nødtørftig vedligeholdelse.

Hvad forråd af krigs- og levnedsmidler angik, vedlagde krigskollegiet en opgørelse, der dog kun kunde blive ufyldstgørende. En del ammunitions- og proviantforvaltere havde ikke sendt indberetninger til krigsbogholderen. Deres relationer måtte findes i kancellierne eller på skatkammeret, fra hvilke myndigheder der var sendt dem ordrer.

Hvad endelig Københavns tøjhus angik, hvorfra såvel flåde og hær som alle fæstningerne skulde have deres fornødenheder, da kunde man kun anse det for slet forsynet og påviste mangler for hærens vedkommende.

Som tidligere omtalt havde tøjhuset indtil nu fungeret som almindeligt redskabs- og materieldepot, hvorpå alle regeringskollegierne trak, ikke mindst med de kgl. byggeforetagender for øje, og det var da en naturlig følge, at de militære hensyn i mangt og meget var kommen i anden række.

Det skal her straks meddeles, at der under 17. august 1670 nedsattes en blandet kommission [1], hvori feltherren og rigsadmiralen, "for at foretage en vis repartition og delning blandt vor landmilice og admiralitetet", og at tøjhusets forhold derefter i nogen grad reguleredes ved missive [2] af 26. januar 1671.

Krigskollegiets indberetning har antagelig i den påfølgende tid været genstand for overvejelser i den unge konges nærmeste kreds, og det har vist navnlig været kollegiets betænkeligheder ved skattebyrden, der har grebet den godhjertede konge og fanget opmærksomheden, thi ved missive af 17. marts 1670 [3], "effter her Cantzellers Concept skrefuit" [4], nedsattes en kommission på rådstuen for at overveje, hvorledes militien "paa saadan maade til Landsens beste oc mueligste defension kan indrettis oc underholdis, at Voris Kiere tro Under-saater i dend Contribution, som de dertil nu udgifve, kunde derved erlange nogen forlindring och lettelsze."

Kommissionen skulde omfatte feltherre, kansler, rigsadmiral, statholderne i Norge og i fyrstendømmerne, endvidere gehejmeråderne Jørgen Bjelke, Holger Vind og Corfitz Trolle samt generalerne Hans og Frederik Ahlefeldt. Som sekretær ses Mejer at have fungeret [5].

Den iflg. sin stilling kyndigste mand, generalkrigskommissær Otto Powisch, var fraværende i anledning af edsaf-læggelsen [6] og er måske af den grund ikke kommet med. Men har dog straks efter indset, at man ikke kunde undvære ham, og ved missive af 18. marts [7] beordredes han til snarest at vende tilbage til København, hvor han senere er medunderskriver af kommissionens indstilling, medens derimod Hans Ahlefeldt ses at være udgået.

Schack har åbenbart i disse dage været uden nær kontakt med såvel konge som kansler. Kommissionens sammensætning er kommen ham som en overraskelse, men han var præses, og som den overlegne og energiske mand har han straks skubbet gammelt nag til side og bevirket den uinteresserede Hans Ahlefeldt ombyttet med Powisch.

Som så ofte under beskæftigelsen med fortiden er kvinderne mangelfulde. Man vilde gjerne kende stemninger og tilstande i disse dage, men der er slør for, og kun til kombinationer eller endog kun formodninger levnes der plads.

Thi få dage efter, den 29. marts foreligger der pludselig et gennem krigskollegiet udfærdiget, af Mejer testeret, tysk missive til Otto Powisch [1], i oversættelse sålydende:

"Det er vor vilje og befaling, at Du herefter af militiærens midler ikke mere skal betale nådesbelønninger [Pensionairen] eller ekstra assignationer, men kun må udgive de til defensionsvæsenet bestemte midler overensstemmende med den specificerede militæretat, som vi med det første ville tilstille Dig. De til hofetaten hørende personer, som Du indtil dato har betalt, skal Du afvise, og når andre henvises til Dig med assignationer og ikke allerede er betalt, har Du at vise dem tilbage til vort skatkammer".

I en årrække havde de uvedkommende udbetalinger pint militærbudgettet. De udgjorde så at sige dets brændende problem; og de var bleven fortsatte til de seneste dage trods alle remonstrationer.

Men problemet var, hvad både Schack (som præses) og Mejer (som sekretær) måtte vide, også under overvejelse i den netop nedsatte kommission og vilde - som det senere skal ses - komme til at figurere i dens indstilling. Var det da korrekt, bag kommissionens ryg, at søge øjeblikkelig afgørelse af dette enkelte spørgsmål.

Hvad man kender til Schacks personlighed gør uantageligt, at han skulde have medvirket til missivets fremkomst. Det må formenes i et og alt at være Mejers værk. Men hvorledes han har kunnet gennemføre dette, formelt som reelt ovenikøbet ret skarpe missive, er det ørkesløst at spekulere på.

Problemet var imidlertid nu erkendt på afgørende sted, og der var skabt et virkeligt ønske om at standse misbruget. Der påfulgte senere, 2. august 1670, et åbent brev [2], hvori udtales, at da kontributionen af kongen var bestemt til militiærens underhold, skulde ingen understå sig til at angribe militiærens midler eller give nogen anvisning på dem. Såvel kancellier som skatkammer skulde alvorligt iagttage, at der ikke henvistes udgifter til disse midler, hvorved der forvoldtes militiærens skade. Ej heller måtte de tilstede, at "nogen af Voris Amtmænd eller Amtbetiente nogen af samme middeler sig til udgift føre uden det som til Voris Militie er assigneret".

Som man ser, havde der været gnavet fra mange sider!
 Af det åbne brev tilgik der næste dag kammerkollegiet en kopi, "at i Eder derefter Retter oc forholder" [1].

Og så lykkedes det alligevel ikke at holde de uvedkommende udgifter borte!

De ulykkelige "Voris Drabanter och Staldfolch" skulde jo leve, hoffets udgifter var det i forvejen vanskeligt nok at klare, og allerede 7. maj 1670 gik der ordre til Powisch [2], at de endnu dette kvartal skulde have deres traktement af militiens midler. Dermed var isen brudt, og efterhånden vandrede hele skaren af hoftrumpetere, kammerjunkere, ceremonimester osv. osv. atter ind på militærbudgettet [3].

Dertil kom den unge konges godhjærtethed. Når han var tilfreds med en af sine hjælpere, vilde han gerne glæde ham, og det kunde da blive i form af en nådesbelønning på en vis årlig sum, ofte - vel navnlig til militære personer - af militiens midler. Man kan fra årene 1670 - 73 optælle [4] i det mindste 21 nådesbelønninger på fra 200 - 2000 rdl.

Også i de påfølgende krigsår fortsattes der med disse nådegaver, ganske uanset de vanskelige økonomiske forhold.

Kommissionen på rådstuen havde sin indstilling færdig den 31. marts 1670 [5].

Den foreslog heri, at der, ved udlægning af jordegods, skabtes et nationalt rytteri i stedet for det hvervede, som det hos naboerne var skik. Medens dette iværksattes, "kunde det geworbene Cavallerie udj alle Kjøbstederne fordeelis, och i natura forflegis", hvorved ikke blot landet vilde lettes meget, men der også vilde beredes byerne langt bedre vilkår end ved kontributionen i penge. I forbindelse hermed kunde gennemføres en mindre reduktion ved det hvervede fodfolk og ved artilleriet.

Endvidere foresloges, at

- "de unødige Pensionaire, Wartgelder, och det som nu igien til Hoffstatten och Schat Cammerit remitterit er, saa oc de extra assignationer som till Militien ey egentlig henhøre, affgaar",
- at der i 6 måneder udleveredes hver gevorben soldat 2 pund brød daglig fra magasinerne, hvorved der kunde spares 107800 rdl. på lønningskontoen,
- at i indeværende år proviantskatten bortfaldt, "effterdj Magazinerne vel ere forsiunede",
- at manglende amtmænd måtte forordnes
- samt endnu forskellige mindre foranstaltninger.

Idet kongen, således som det vil fremgå af det følgende, tiltrådte indstillingen, kan altså det interessante faktum fastslås, at den unge enevælde nu føler sig så sikker i sadlen og så lidet frygter en indenlandsk reaktion, at den forlader det ældre princip, hovedsagelig at have hvervede tropper, og skif-

ter over til den naturligere og billigere nationale udskrivning.

Ved indstillingen er endvidere en mærkværdighed at notere: man foreslår, midlertidig at indkvartere det hvervede rytteri "udj alle Kjøbstæderne" - men de største og bedste af disse kontribuerede jo til søstaten! Hvor har bl. a. rigsadmiralen, Henrik Bielke, der var medlem af kommissionen, kunnet gå med hertil?

Selvfølgerlig skabte dette forhold vanskeligheder i den kommende tid.

Den 9. april befaledes den omhandlede reduktion med 15 mand af hvert hvervet fodfolkskompagni og averteredes det gevorbne rytteri om den forestående udlægning [1], og samme dag udstedtes en "Quarteer-Ordinance" [2], der fastsatte rytternes pligter og rettigheder i kvartererne. Detailforlægningen skete ved skrivelser fra Powisch til afdelingerne samt til borgmestre og råd i købstæderne, ekspederede omkring den 20. april, og den 24. synes indkvarteringen at have taget sin begyndelse [3].

Man havde kun tænkt sig, at rytteriet på en kort tid, som Powisch udtrykte sig, skulde forplejes på denne måde, men udpegningen af ryttergårde tog tid, indkvarteringen voldte købstæderne besvær, og da det kom til stykket, vilde man nødig skille sig ved de veluddannede, gevorbne ryttere, som nu blev overflødige. Ved missiver af 23. juli [4] til amtmændene skred man derfor til en ny foranstaltning, idet rytterne udlagdes i sognene, således at et stort og et lille sogn sloges sammen for i forening at underholde og forpleje en rytter overensstemmende med den allerede udstedte ordonnance. Proprietærene skulde bidrage for det øde gods' vedkommenne, men til gengæld fritoges deres sædegårde for enhver art af kontribution, prinsessestyr alene undtaget, idet der for sædegården regnedes med den i matriklen indførte herregårdstakst [5].

Det havde hele tiden været hensigten, at der skulde ske en lindring i skattebyrden, og man havde håbet at kunne gennemføre den allerede for kvartalet august-oktober, men da det viste sig ugørligt, fik Powisch den 1. august [6] ordre til at meddele dem på landet såvel som i købstæderne, at de første gang til den 1. november førstkommande skulde være forskånede, på det de sig derefter kunde vide at rette - og dette lykkedes da også, således at fra 1. november 1670 -
- adelige og andre proprietærers sædegårdes takster blev fri og uberegnet udi matrikelskatten,
- den fjerde part af matrikelskatten blev afslagen, og fra den tid regnes 18s af tønne hartkorn og 4s af tønne tiendekorn kvartalsvis. Så blev og købstædernes deres fjerde part skat fra samme tid forlindret [7].

Den herved forårsagede lettelse for befolkningen gav sig udtryk på militærbudgettet. Medens militiens kontributio-

ner 1/8 1669 - 1/8 1670 havde været ialt ca. 476000 rdl, blev de nu
1/8 1670 - 1/8 1671 ca. 375000 rdl [1].

Ved den midlertidige indkvartering af rytteriet var der som omtalt ikke bleven taget hensyn til, at skatterne fra de større købstæder var bestemt til søstatens underhold og ikke kunde undværes. Admiralitetet klagede og forlangte erstatning for den det berøvede sum, ialt 17000 rdl. Som det synes efter Mejers forslag [2] tilgik der da kammerkollegiet kgl. ordre af 1. august [3] om at gøre udvej, idet man samtidig henviste til overskuddet fra det stemplede papir, men da dette ikke førte til noget resultat, beordredes i oktober [4] Otto Powisch til med det første at refundere beløbet eller i det mindste at fremskaffe 7000 rdl. Dette ses også efterhånden at være lykkes [5], men i mellemtiden var kongen selv trådt hjælpende til [6], beløbet skulde i sin helhed erstattes, og man kom der ved ind på afleveringer af de militære midler til kongens kammer, således i 1673 12000 rdl og i 1674 25500 rdl [7].

Som slutten på den unge konges reformarbejde kom i begyndelsen af 1671 en ny fiksering af budgetterne for forsvarrets enkelte grene.

Ved missive af 26. januar til kammerkollegiet [8] bestemtes til landmilitiens underhold 349046 rdl, der skulde udredes af matrikelskatten i Danmark med 276750 rdl, købstæderne i Danmark 46457 rdl, tienderne i Danmark 8167 rdl, tolden i Norge 17672 rdl og begynde at angå fra den 1. januar. I tilslutning hertil fik Powisch pålæg om [9] alvorligt at holde over, at de anviste midler ikke anvendtes til andre, unødige udgifter, men alene til militien selv, til fæstningerne, til tøjhuse, arsenaler, magasiner o. l., som af militien måtte dependere. Undertagelse herfra måtte kun ske på kongens særlige ordre, udfærdiget gennem hans eget kammer.

Ligeledes den 26. januar henvistes bestemte midler til søstatens underhold [10], og i den følgende tid også til militien i Norge [11] og i fyrstendømmerne [12].

F. PENGEVANSKELIGHEDER.

KONSUMTIONEN SOM DELVIS AFLØSER AF MATRIKELSKATTEN

Der havde til det hidtil foretagne reformarbejde knyttet sig den indre modsigelse, at man på én gang havde tilsigtet lindring af skattebyrden - altså formindsket indtægt, og konsolidering af værnene - altså forøgelse af udgiften. De skæbnesvangre følger meldte sig straks. Allerede den 12. april måtte man tilskrive Powisch [13], at da der ikke ved militæretaten fandtes midler til adskillige presserende udgifter, især vedrørende bygnings- og befæstningsvæsen samt brødbagning til de arbejdende solda-

ter, skulde han holde igen med lønningsudbetaling til de højere officerer. I juli måned, da den almindelige pengenød blev større, tilgik der Powisch ordre [1], at da der forelå "og nogle magt paaliggende pressante Udgiffter", skulde han med største flid indfordre kvartalsskatten, så den kunde være til kongens rådighed inden månedens udgang. - Men følgen heraf blev så efterhånden, at man kom 5-6 måneder bagud med lønningerne til afdelingerne [2].

Således kunde det selvfølgelig ikke vedblive at gå. Man måtte foretage et valg, og man valgte - ny skatter.

Der havde fra alle sider været klaget over matrikelskatten; og den havde mistet i betydning ved udlæg af ryttergårde, ved sædegårdenes skattefrihed, senest også ved friherre- og grevskabers frihed. I byerne havde der været mange fritagelser, og det havde kunnet ske, at de bedst stillede i årevis unddrog sig deltagelse i byrderne [3]. Alt dette undgik man ved genoptagelse af en ældre forbrugsskat, konsumtionen, der siden 1662 kun havde været bibeholdt for Københavns vedkommende. Den ny skat kombineredes med en folkelønsskat, d. v. s. skat på enhver person i anden mands tjeneste.

Forordning om konsumtionen udgik den 22. november 1671 [4].

Den blev genstand for forskellige ændringer i den nærmest følgende tid og først i 1674 [5] nåede den at få endelig form. Ved den første ændring, i februar 1672 [6], tilføjedes yderligere en familieskat for alle på landet boende uden for bondestanden.

Idet der om denne lovgivning iøvrigt henvises til andetsteds givet fremstilling [7], skal her kun følgende fremsættes:

Der udtales indledende i forordningen, at kongen havde været betænkt på, hvorledes der snarest kunde ske lettelse i matrikelskatten, og i dens sted et mindre besværligt og for enhver tåleligt middel findes til militiens underhold og de fornødne magasiners oprettelse. Man havde da besluttet at indføre konsumtionen i købstæderne og at påbyde skat for enhver person i anden mands tjeneste. Til gengæld skulde fra 1. februar 1672 kun gives $\frac{1}{2}$ rd. i matrikelskat af hver tønne hartkorn, altså pr. kvartal 12 s. dansk. Hvis konsumtion og folkelønsskat gav mere, end nedsættelsen i matrikelskat beløb sig til, vilde denne blive yderligere formindsket, ligesom i købstæderne den nugældende kontribution - i København især grundskatten - kunde ventes nedsat.

Konsumtionen skulde omfatte alle i forordningen nærmere angivne varesorter, og den skulde erlægges ved byportene. Amtmændene i forening med borgmestre og råd havde at forordne visse personer til afgiftens modtagelse samt at føre tilsyn med dem, og konsumtionsbetjentene skulde ved hver måneds udgang aflægge regnskab til generalkrigskommissæren og aflevere de

indkomne beløb efter hans anvisning [d. v. s. i praksis til krigs-kommissærerne].

Folkelønsskatten varierede fra 1 m. dansk for kvindeligt tyende på landet indtil 4 rdl årligt for amtsskrivere, slotsfogder og kongelige ridefogder. Skatten skulde udredes af den pågældende selv og gennem øvrighed eller godsejer afleveres efter generalrigskommissærens anvisning [d. v. s. i praksis som ovenfor].

Den snart efter påfølgende familieskat erlagdes med fra 3 m. til 2 sletdaler pr. medlem af husstanden over 15 år. Holdtes der heste, betaltes herfor 1 rdl pr. husstand.

Man havde straks forskellige vanskeligheder med opkrævningen, og der fremkom betydelige restancer, så allerede fra efteråret 1672 [1] så man sin fordel ved at gå over til bortforpagtning af konsumtionen [2].

Undersøger man derefter denne beskatnings virkninger, kan følgende konstateres:

Ved tronskiftet [3] indbragte matrikelskatten fra:

landet		439604 rdl
købstæderne	c.	62000 "
	ialt ca.	<u>501600 rdl</u>

I foråret 1675 [4] udgjorde matrikelskatten fra:

	landet	355745 rdl
	købstæderne	31075 "
konsumtion	landet	34000 "
og folkeskat:	købstæderne [5]	<u>92393 "</u>
	ialt	<u>513213 rdl</u> [6]

Man opnåede altså ikke i årenes løb den ønskede formindskelse af skattebyrden, men denne blev i væsentlig grad flyttet fra landet over på købstæderne.

Der fremkom mange klager over konsumtionen, men i regeringskredse anså man den for "det lideligste middel for alle" [7], og en så erfaren mand som Powisch ses at have været dens varme talsmand [8].

Som omtalt, var man i sommeren 1671 kommen 5-6 måneder bag ud med lønning til afdelingerne, og for at retablere dette var konsumtionen indført, i november s. å.

Men det gik som altid før. De gamle ydelser holdt vel straks op, når det blev befaleet, de ny var det derimod vanskeligt at få igang.

6. april 1672 tilgik der Powisch missive [9], at kongen med ikke ringe forundring havde erfaret, at amtmændene til dato intet havde foretaget sig i anledning af den udstedte konsumtionsforordning, hvilket alvorligt skulde påtales.

Og imidlertid led militien nød.

Det kan ses [10], at Powisch i sommeren 1672 til kongen har indgivet "Supplication angaaende Middel at udfinde, hvorved

dericia fandtes kun 1/3, i Nyborg kun 2/3 af, hvad man snart efter anså for nødvendigt. København var ikke omhandlet i indberetningen, da Provianthus og Kastel lå uden for hans myndighedsområde.

Heller ikke var beholdningernes tilstand omtalt i Powisch' indberetning. Tilsynet med de enkelte magasiner tilkom nemlig proviantkommissæren Nicolaus Bennich.

Denne havde været proviantmester og derefter generalproviantkommissarius under krigen med Sverige, men var afgået 1661. Under skatkammerets bestræbelser for at sætte krigskollegiet ud af spillet var Bennich i 1666 bleven udnævnt til proviantkommissær i Jylland og, samme forretning alene at forestå og betjene [1]. Han kom straks i travl virksomhed i anledning af en ved åbent brev af 11. november 1666 befalede proviantskat til flåden, fik kgl. ordre [2] af samme dato og skulde iflg. denne sortere direkte under skatkammeret.

Bennich synes at have været en meget selvbevidst, brosig mand, der efter tronskiftet i fuldt mål udnyttede, at han var gift med en søster til Sophie Amalie Moth. Med de under ham sorterende proviantforvaltere lå han i stadig kiv og strid. Hans forhold til generalkrigskommissæren, Otto Powisch, står ikke helt klart, men det er muligt, at Powisch har villet undgå sammenstød med ham og derfor ladet det mangle på tilsyn.

Efter tronskiftet var Bennichs betydning selvfølgelig stigende. Ved ny bestalling af 20. juni 1670 [3] blev han proviantkommissær over Jylland og Fyn og fik tillige "inspection" over provianthuset i København og magasinerne i Kastellet. Han skulde give månedlig indberetning til skatkammeret og årlig gøre rede og regnskab til samme for hele sin virksomhed.

Til denne mægtige mands forhold kunde selvfølgelig ingen mistanke knyttes, men han beordredes [4] - noget sent skulde man synes - den 25. juli 1671 til snarest at berejse fæstningerne i Danmark og hertugdømmerne for at efterse provianthusenes tilstand, hvor megen proviant der fandtes, og hvad der af hver slags på hvert sted måtte mangle, "oc hafuer du dend anstalt at gjøre, at magaziinerne altid ere vel forsiunede".

Nu var der jo lige indberettet af Powisch, hvormeget der fandtes i kongerigets fæstninger, og det Bennich befalede eftersyn måtte derfor nærmest vise mistillid til og ønske om kontrol med generalkrigskommissæren.

Men som en direkte følge af Powisch' indberetning må det vel anses, at man besluttede [5] en retablering af forholdene ved oprettelse, i København, af et "perpetueerligt" magasin, som kunde opretholdes med ringe bekostning og være til disposition i nødsfald. Da skattebyrden på landet var bleven betydelig lettet ved den indførte konsumtionsskat, mente man uden betænkning at kunne påbyde en "lidelig" kornkontribution.

Det hertil sigtende åbne brev udgik den 15. januar 1672 [1] og befalede, at der, ud over allerede påbudte ydelser, i indeværende år skulde gives af hver td. hartk. $\frac{1}{2}$ skæppe i Åbomål, $\frac{1}{2}$ rug og $\frac{1}{2}$ byg. Afleveringen skulde ske førstkommande 2. februar (!) i provinshovedstad eller fæstning, som nærmere angaves. Ved generalkrigskommissærens foranstaltning skulde derefter byggen gøres til malt, og malt såvelsom rug sendes til København, så snart skibsfarten åbnedes.

Men tilbage stod opbevaringsspørgsmålet, der nu, som altid før, var vanskeligt, fordi magasinrum manglede. Man søgte en ny og overraskende løsning.

12. januar 1672 tilgik der borgmestre og råd i København og på Christianshavn missive [2] angående det påtænkte magasin og pålæg om at forhandle med generalkrigskommissæren om følgende:

- ethvert hus i staden, forgældede eller uvederhæftige beboeres dog undtaget, skulde modtage et vist kvantum rug eller malt til opbevaring, have ansvaret for dets tilstedeværelse og sørge for, at det ikke fordærvedes,
- vedkommende ejer måtte, for at beholdningen kunde blive opfrisket, bruge eller årlig afhænde en del, men han var ansvarlig for, at det fulde kvantum med en vis frist kom tilstede. I hvert hus skulde en god bagerovn altid være i beredskab.
- Fortegnelse skulde optages over, hvor meget man var i stand til på forlangende at brygge og bage.
- Om alt, magasinet vedrørende, skulde der føres bog i 2 eksemplarer, hvoraf det ene skulde forblive hos borgmestre og råd, det andet overleveres generalkrigskommissæren.

Der mangler angivelse af, hvad denne kornafgift har indbragt, men da man på dette tidspunkt regnede med ca. 370000 tdr. skattepligtigt hartk., skulde udbyttet maksimalt beløbe sig til ca. 23000 tdr. rug og byg med en handelsværdi, iflg. årets kapitelstakst, af ca. 23000 rdl.

Men man blev ikke stående herved. Fra foråret 1672 blev den udenrigspolitiske situation mere og mere truende, et fredsbrud stadig sandsynligere, og de økonomiske foranstaltninger kom til at bære præg heraf.

Under 16. september 1672 befalede [3] for det følgende år ydet til magasinerne af hver td. hk. 1 skæppe korn, Åbomål, $\frac{1}{2}$ rug og $\frac{1}{2}$ byg, at levere senest 4. juli 73 på nærmere angivne steder. Og med samme størrelse optrådte derefter denne kornafgift regelmæssigt hvert af de påfølgende år [4].

Det skal tilføjes, at det perpetuelle magasin i København kun omfattede den i januar 72 befalede kornafgift.

Om de indgåede skatters samlede beløb er det en overgang vanskeligt at nå til nogenlunde sikker angivelse, da krigskommissarieregnskabet for Sjælland er gået tabt. Med nogen reservation formenes dog for de 17 måneder 1/8 71 -

1/1 73 at kunne sættes ialt ca. 450000 rdl. Lægges hertil værdien af kornafgiften 1672 eller, som angivet 23000 rdl, fås som militiens kontributioner 1/8 1671 - 1/1 1673 - ca. 473000 rdl.

Da udgiften til militien i aug. 72 opgjordes til ca. 331000 rdl. [1] måtte det knibe stærkt med at komme igennem, og der var absolut ingen margen til benådninger, overførelse til kongens kammer eller anden ekstraordinær udgift.

H. RUSTNINGER. POWISCH' FALD

Den udenrigspolitiske situation forværredes fra foråret 1673 mere og mere. Man frygtede et overfald på landets sydgrænse og samlede derfor i august 1673 et troppekorps i Holsten.

De hertil direkte eller indirekte knyttede foranstaltninger medførte selvfølgelig store udgifter, og man havde først og fremmest brug for kontante beløb. Det blev under disse forhold kvartalsskatten, d. v. s. den kvartalsvise pengeafgift pr. td. hartk., man gik til at forhøje. Begyndelsen var jo allerede foretaget ved skattebrevet af 29. november 1672.

Den 15. marts 1673 befaledes [2] yderligere 20 s. danske erlagt til 31/3, 21. juni befaledes [3] erlagt 18 s. til 1/7 og 16 s. til 1/10, hvilken sidste indbetaling dog senere [4] ændredes til 20 s. den 1/9. Denne forudbetaling fortsattes [5] med 24 s. til 1/12 73, 1/3, 1/6 og 1/9 74, og man var nu nået op til den gamle skatteudskrivning fra tredserne, men stadig med opkrævning en måned forud.

Virkeligheden formede sig samtidig selvfølgelig således, at man til stadighed slæbte med store restancer, og at skattebrevenes virkninger først gjorde sig gældende betydeligt senere end påregnet.

Iflg. krigskommissarieregnskaberne, der alle er bevarede, androg de i kalenderåret 1673 indgåede skattebeløb ialt 421802 rdl. Hertil må lægges årets kornafgift, nemlig af ca. 370000 tdr. hk. ialt ca. 46000 tdr. korn til en værdi, iflg. årets kapitelstakst, af ca. 38000 rdl, hvilket giver: militiens kontributioner 1/1 1673 - 1/1 1674 - ca. 460000 rdl.

Til forberedelserne i anledning af den truende situation hørte også en omfordeling af magasinerne med de sandsynlige operationer for øje. Overvejelser herom ses at have fundet sted i krigskollegiet den 14. juni 1673 [6], og den 29. juli beordredes Otto Powisch [7] til at iværksætte de herved foranledigede transporter.

Det drejede sig i hovedsagen om oversendelse til Holsten af 20000 tdr. korn. Men dette kvantum kunde ikke præsteres, og den oversendte byg var så slet at den hverken duede til malt eller foder, rugen af så ringe kvalitet, at den kun kunde bruges til bagning, når den blandedes op med holstensk rug.

De holstenske magasiner måtte derfor befrygtes, snart at være opspist [1].

Denne gang brød forbitrelsen ud i fuldt mål, og den var i første række rettet mod Otto Powisch. Hvor var de 120000 tdr. korn bleven af, som var udskrevet siden 1663? Generalkrigs-kommissæren måtte dog kunne give besked.

Powisch har vel regnskabsmæssigt kunnet klare for sig, men hans stilling var stærkt rystet, fordi han ikke havde holdt regeringsmyndighederne orienteret om de skadelige følger af den ustandselige trækken på beholdningerne til salg eller ud-delning.

Hvad derimod selve tilsynet med magasinerne angik, og dermed ansvaret for beholdningernes tilstand, da måtte dette være Nicolaus Bennichs sag, og her var ingen redning mulig. Den 1. oktober 1673 afskedigedes han [2], men med en års-pension på 1000 rdl af militiens midler.

Bennich var ikke den mand, der bøjede hovedet i stilhed. Han må være begyndt at intrigere, for den 10. november fik han af kongen ordre til straks at pakke sig bort til sin gård i Jylland, "af dend Aarsag, at hand bekymrer sig om de handel, som hannem icke Wedkommer". Han adlød ikke, men tog ophold i Hamborg - mon ikke fordi det nu, efter hans fald, trak op til alvorlig anklage vedrørende hans tidligere færd i Jylland.

Den forbitrede konge fratog ham da pensionen og befalede ham påny, at tage ophold på gården [3], men Bennich forblev i Tyskland. Den mod ham rejste anklage resulterede i retssag [4], der tilsidst nåede frem til højesteret. Men da sagen kom for her, i august 1675, var Bennich død [5].

En revision af Bennichs regnskaber viste store uordner, og iflg. en opgørelse af 14. april 1676, fra skattekammeret til kongen, havde Bennich, trods gentagne påmindelser, ikke gjort rede for beløb på ialt 11275 rdl 12 s. [6].

Ved kgl. missive af 23. maj 1676 [7] tilstodes der enken, Else Margrethe Moth, generalquitantz for hendes mands regnskaber.

Snart efter blev også Otto Powisch afskediget.

Han havde i 1667 brudt med feltherren og var bleven Gabels tilhænger.

Han stod i modsætningsforhold til Griffenfeld. Efter dens fald fører han den 3. april 1676 klage til kongen [8] over, "huorledeß forige Rigs Cantzeller Wed atschillige practiker mig altid efterstræbte at fortrenge mig aff min gaard, som jeg udj boer" [her i København].

Men endnu en indflydelsesrig mand var i årenes løb bleven hans bitre fjende, krigssekretæren Herman Mejer. Og det er antagelig ham, der er Otto Powisch' banemand.

Gennemleder man arkiverne, findes der ikke mange di-

rekte spor af de nærmere omstændigheder ved Powisch¹ fald, således at dette skulde være kommen som en overraskelse.

Men alligevel lader begivenhederne sig rekonstruere. 12. marts 1674 blev der gennem danske kancelli [1] og derefter 4. april gennem krigskollegiet [2] givet Powisch kgl. ordre om at assignere 6000 rdl. til foranstaltninger ved fæstningerne, således navnlig bygning af 2 krudttårne i Fredericia.

Den 11. juli skriver imidlertid Mejer til Schack, som lå syg på Giesegård [3]: "...berichte, daß die Comendanten ihre ordres wegen reparation und conservation der fortificationen für dieses iahr weghaben, wie wol ich noch nirgends höre, daß Hr. Otto Powisch die ihm anbefohlene summen bezahlet hat...".

14. juli indberetter dernæst kommandanten i Fredericia til krigskollegiet [4], at han, som det vil erindres, har modtaget kongens ordre om foranstaltninger til et vist beløb, deriblandt bygning i indeværende sommer af 2 krudttårne, og nu beder sig oplyst, til hvem han skal henvende sig angående dette beløb, således at hans majestæts vilje kan blive efterkommet.

Denne indberetning er ankommen til København, netop som Mejer havde udarbejdet en redegørelse (dateret 17. juli) til kongen om manglerne ved magasinkornet [5], en redegørelse, der samtidig er et angreb i voldsomste form, på Powisch.

Om Mejers sindsstemning vidner et brev af 18. juli fra ham til Schack [6]: "...Wegen des geldes nach Fridericia destiniret, ist solches Hr. O. Pogwischen werck, ich habe genug erinnert, und dadurch bald undanck verdienet. Nun wir mit holland gesloßen, und daß in grössere positur setzen sollen, seint Unsere magasinen für der armée ufgegeßen, außgegeben, unbrauchbar, und enfin ohne frucht...".

Altså Powisch havde i halvfjerde måned, trods påmindelser, siddet en kgl. ordre overhørig. Dertil de åbenlyse mangler vedrørende magasinkornet [7]. Med de tidligere forsyndelser som baggrund måtte dette tage sig højst betænkeligt ud.

Men på afgørende sted må man nu alligevel have bedømt forholdet mildere, thi da en nyordning fandt sted en halv snes dage senere, skete det ved følgende kgl. missive [8] til rigsmarskal Johan Christoph Korbitz, rentemester Sten Høndorf og assessor i kammerkollegiet Henrik von Stöcken:

W. S. G. T. "Efttersom wi vores Geheime Raad oß Elschl: Hr. Otto Paawisch til Saltøe, Ridder, allernaadigst hafuer bestillet, til at were Justitiarius ved vores Höyste ret, oc i saa maade allernaadigst forlöfuet fra dend hiedintil af hannem forwaldtede General Krigs Commissarii Charge, saa

hafue wi for got befunden herefter wores til Land militien lagde midler af eder paa dend maade at lade administrere som wed voris Admiralitet for nogen tied sieden er anordnet. Og er derfor wores allernaad. willie og befahling, at i indtil paa widere Anordning, samme administration straxen antager, og ellers alt det som Commissariatet angaar, saaledis forretter, som i eragter til wores Tieniste gafnligst og forsuarligst at were, Huoreffter i Eder Allenunderdanigst hafuer at rette". Befahl. &c Kiøbenhavn d. 29. Julij 1674.

Allerede to dage før, den 27. juli, om morgenen var Powisch i kongens nærværelse, af rigskansleren, Griffenfeld, bleven fremstillet for højesterets medlemmer [1], idet Griffenfeld meddelte, at han p.g. af andre, højt påtrængende embedsforretninger ikke altid med tilstrækkelig stadighed, iver og flid vilde kunne deltage i rettens virksomhed. Kongen havde da bestemt, at der skulde oprettes en ny stilling som justitiarius eller stedfortræder for ham, og til denne stilling var kongens øje faldet på gehejmeråd Otto Powisch...

Var det lykkedes at skubbe Powisch til side, så må dog samtidig hævdes, at det skete på hensynsfuld måde og med øjeblikkelig ansættelse i anden, hæderfuld stilling.

Powisch skulde "befatte sig med Commissariernes re-genschaber" indtil 1. oktober 1674 [2], men fik derefter kun som assessor i krigskollegiet nogen forbindelse med hæren.

Han beholdt sin justitiarius den samme årsløn som hidtil, nemlig 3000 rdl., og skøndt ikke vedkommende dette arbejdet skal dog følgende refereres som karakteristisk for den tids forhold.

Til hans lønning anvistes forskellige norske tiender, med angivelse af det beløb, hver enkelt var anslået til. Han skulde selv sørge for tiendernes opkrævning eller deres bortforpagtning, men i så fald ikke til ringere beløb end de anslåede. Hvis bemeldte tiender nu eller senere indbragte mere end de 3000 rdl., skulde det overskydende indbetales til skatkammeret [3].

Med Otto Powisch havde en flittig, omsorgsfuld og hæderlig embedsmand forladt hærens tjeneste. Der foreligger intet-somhelst spor af, at han, som så mange andre af datidens stormænd, nogensinde har udnyttet sin stilling til at skaffe sig pekuniær fordel.

Hans tjenstlige erfaring og hans indgående kendskab til landets forhold har været til stor nytte under det vanskelige retableringsarbejde efter svenskekrigen.

Men han manglede skabende evne, skulde helst have en stærkere personlighed at støtte sig til og søge råd hos og var derfor heller ikke nogen virkelig cheftype. Han hørte ikke blandt de personer, der har sat sig spor i udviklingen.

Det var endelig tjenstlig set uheldigt, at han selv skulde holde sig med assisterende personel, thi da han det meste af sit liv måtte kæmpe med private, økonomiske vanskeligheder, synes han at være ført ind på, selv i størst mulig udstrækning at udføre arbejdet. Dette har dels medført, at arbejdet i almindelighed gik langsomt fra hånden, dels enkelte gange kunnet resultere i, at trufne dispositioner er gået i glemmebogen [1].

2. GENERALKOMMISSARIATET AF 1674

A. OPRETTELSE

a. Instruktion

Man har i vor tid i generalkommissariatets oprettelse villet se en bevidst forberedelse til den forestående krig, ja en enkelt forsker har endog givet den i militære forhold kun lidet interesserede Griffenfeld æren herfor.

Noget sådant kan imidlertid ikke læses ud af aktstykkerne. Iflg. disse var det mangler vedrørende magasinkornet, der, i forbindelse med andet utilfredsstillende forhold, foranledigede afskedigelsen af den hidtil fungerende generalkrigskommissær. Man har derefter ikke haft nogen enkeltmand, til hvem man turde overdrage den vanskelige og ansvarsfulde stilling og, med henblik på den i 1673 for søværnet skabte ordening, gav man da forretningerne til tre deputerede i fællig, altmuligmanden Körbitz, landetatens rentemester Hondorf og -sidst, men ikke mindst - den dygtige og energiske rentekammerassessor von Stöcken. Til tjenstlig vejledning foreskrevet det de pågældende at "administrere som ved voris Admiraltet for nogen tied sieden er anordnet", en overfladisk og utilfredsstillende anvisning, som meget vel kan skyldes den overmodige Griffenfeld. Men det bør samtidig siges, at der i selve valget af personer ligger et overlegent syn, som også nok kunde tilskrives Griffenfelds begavelse, selv om der vel allerbagest ligger en skjult aktion fra Mejers side for at bringe v. Stöcken frem.

De pågældende tjenesteforskrifter var tre instrukser, for rigsadmiralen, for søetatens rentemester og for kommissarius ved søetaten, alle af 17. april 1673 [2].

Tænker man sig da Körbitz, Hondorf og Stöcken studerende disse instrukser for at undersøge, hvad der deri kunde tjene dem til fremtidig vejledning, måtte resultatet omtrent blive følgende, der skal refereres, fordi det blev gældende

rettesnor for de deputerede i de kommende tre års tid, derunder krigens første, afgørende tidsrum.

Rigsmarskallen

1. Hærens administration, og hvad dertil hører og deraf afhænger, skal alene forvaltes under rigsmarskallens ledelse, og da arbejdet herved hovedsagelig består i, at visse midler fremskaffes, og udgifterne afpasses derefter, således at det mest fornødne først præsteres, og de nødvendige forråd i tide tilvejebringes, er der tilforordnet rigsmarskallen en rentemester og en assessor til at beordre det fornødne og sætte det i pennen. - Alle tre skal mødes hver søgnedag for at overveje og beordre, men skulde noget vigtigt forefalde, må der gennem skriftlig indberetning søges kgl. resolution.
2. Rigsmarskallen skal af yderste evne bidrage til hærens rette stand og sørge for, at den er forsynet med alle fornødenheder.
3. Alle ordrer til krigskommissærerne og til hærens afdelinger skal gives og underskrives af rigsmarskallen efter først at være underskrevet af rentemesteren til tegn på, at han på skatkammerets vegne er fuldt orienteret, så vidt hans funktion som landetatens rentemester angår, samt af assessoren, til tegn på at vedkommende ordre er rettelig opsat af ham samt registreret og protokolleret på skrivestuen, og de skal derefter uvægerlig anerkendes af skatkammeret ["paa worris Skat Cammer siden i alle Maader u-rygeligen for gyldige eragtes"].
5. Rigsmarskallen skal drage omsorg for, at de til hæren bestemte intrader ufejlbar indgår til rette tid, og lade give oppebørselsbetjentene tilhold herom. Over al indkomst lader han en indtægtsordre udfærdige, underskrevet som før angivet.

Betalingsregistre vedrørende den kvartalsvise besoldning skal indsendes til kongen, der før hver udbetaling vil resolve, hvem, hvad og hvor meget der under hensyn til de forhåndenværende midler kan udbetales, og for da at have rede midler parate, må ingen assignation eller indvisning beordres, uden det er absolut nødvendigt, og kgl. samtykke er indhentet, ligesom ingen kontrakt må sluttes, eller indkøb ske, for beløb over 500 rdl, uden at kgl. resolution foreligger.

Til forebyggelse af underslæb må hverken rigsmarskal, rentemester eller assessor, så lidt som nogen person i hæren, befatte sig med nogen leverance til hæren, det være sig hemmeligt eller åbenlyst.

6. Rigsmarskallen skal have indseende med mønstringerne over hærens afdelinger, at alt går rigtigt til derved.

7. Med hærens bygninger skal han føre godt tilsyn, så at de ikke forfalder, men vedligeholdes og tid efter anden så vidt mulig, efter forudgående overvejelse, forbedres.
12. Med justitiens administration i alle sager, som angår hæren og de til samme hørende personer, der modtager deres betaling af hærens midler, skal forholdes som tilforn.
13. Dersom en eller flere skulde gøre mytteri af forplejningsårsag eller på anden måde uden billig årsag og uden forud at have angivet manglen, skal rigsmarskallen lade vedkommende fængsle og, efter indhentet dom, tilbørlig straffe.

Landetatens rentemester

2. Med rigsmarskal og assessor skal han såvel flittigt overveje hærens forhold i almindelighed, som især have tilsyn med de hæren tillagte midler, virke for, at de indgår præcist og fuldt ud, og drage omsorg for deres modtagelse.
For at dette kan ske, skal regnskaberne fra oppebørselsbetjente og kommissærer m. fl. indsendes i betimelig tid direkte til skatkammeret til hans revision. Ingen indtægts- eller udgiftsordre i disse regnskaber må passere, uden at der vedlægges rigtig ordre, den angående.
3. Betalingsregistre [som under rigsmarskallen].
Til forebyggelse af underslæb [do]).
4. Alle ordrer til kommissærer og til hærens afdelinger m. fl. underskrives af ham samt af rigsmarskal og assessor. Alle handler, indkøb, kontraktafslutninger o. a., som vedrører hærens økonomi, skal han overvære for som landetatens rentemester altid at være fuldt orienteret og i stand til at varetage kongens interesser.
5. Ved indbyrdes meningsforskel mellem rigsmarskallen, ham og assessoren skal han, forinden udførelsesordre gives, indsende skriftlig betænkning og derefter afvente kgl. resolution i sagen.
6. Imellem mortensdag og jul skal han, sammen med assessoren, efterse de iflg. regnskaberne tilstedeværende beholdninger og konferere dem med inventarierne, som derefter underskrives til tegn på, at inventarium det år er sluttet rigtigt.

I forbindelse hermed skal han, sammen med assessoren, påse, at inventarierne altid føres rigtigt og forsvarligt.

Assessoren

2. Han skal af yderste evne bidrage til hærens rette stand, så at den er forsynet med alle fornødenheder.
Ved indbyrdes meningsforskel [som under rentemesteren].
3. Over alle anskaffelser til hæren skal han lade føre en "Resolution Bog".

Han må ikke udstede nogen købeordre, før rentemesteren og han har set, at det købte virkelig er til stede og straks kan leveres.

Han udfærdiger alle ordrer, missiver, købekontrakter o. s. v. vedrørende hærens økonomi, og de underskrives af rigsmarskallen, rentemesteren og ham, således at der altid på skrivestuen findes fuldstændig efterretning om alle foranstaltninger.

4. Ved mønstringer over hærens afdelinger skal han personlig være til stede og påse, at alt går tilbørligt til.
9. De for hæren bestemte midler skal han, sammen med rigsmarskal og rentemester, drage tilbørlig omsorg for og påse, at de indgår fuldt ud og modtages til rette tid, at der disponeres forsvarligt, og at assignation og indvisning ikke beordres, uden at det er absolut nødvendigt, og kgl. samtykke er indhentet.
10. Med justitiens administration [som under rigsmarskallen].
12. Angående hærens bygninger skal han konferere med rigsmarskal og rentemester, hvorledes de belejligst og med mindste bekostning tid efter anden kan repareres, samt årlig vedligeholdes, således at deres nuværende tilstand opretholdes. Brøstfældighed må derfor synes, og det skal påses, at de anviste materialier virkelig anvendes efter bestemmelsen.
15. Han fører, sammen med rentemesteren, tilsyn med ammunitions- proviant- og materialforvalterne, så at der holdes rigtigt inventarium over beholdningerne, og at inventarierne kan sluttes med hvert års udgang, efter at mellem mortensdag og jul et eftersyn har fundet sted.

De i 1673 udstedte instrukser var i sig selv ret mangelfuldt formulerede, og nu måtte det yderligere vise sig, at medens instruksen for søetatens rentemester for det meste ret godt kunde bruges også af landetatens rentemester, gjorde et ganske modsat forhold sig gældende for de to andre instruktørs vedkommende.

På grund af flådens afvigende organisation var halvdelen af instruksindholdet overhovedet ikke anvendeligt.

Men dertil kom, at det overordentlige, egentlig alt andet overvejende problem for flåden var selve tilvejebringelsen af de store og mangeartede beholdninger, medens til gengæld tilsynet med dem - ligesom mønstringerne over personellet - faldt let, da alt var samlet i København.

Hærens beholdninger var - øjeblikkets problemer frasat - af mindre fremragende betydning, men alt lå spredt ud over landet i fraktioner, og tilsyn og kontrol var derfor vanskelige, ligesom også mønstringerne over personellet, med alle de kildne stridsspørgsmål mellem krigsherre og afdelinger.

Nu affærdigedes mønstringerne med et par overfladiske og ganske ufyldstgørende vendinger. Og trods de talrige an-

visninger vedrørende beholdningerne blev forholdet også her utilfredsstillende eller vel endog umuligt. Hvorledes skulde f. eks. Hondorf og Stöcken personlig kunne syne ethvert indkøb til hæren? Hvorledes skulde de hvert år, mellem mortensdag og jul, kunne nå personlig at kontrollere alle hærens beholdninger landet over? Der måtte blive rig anledning til fortolkning og nødudvej, som begge var farlige, forvaltningsmæssigt som juridisk set.

Anvisningen at benytte søetatens instrukser som rettesnor må derfor skønnes i et og alt at være uhensigtsmæssig og fejlagtig samt alene at have improvisationens ilsomhed som årsag.

Nu foreligger der vel fra Mejers hånd en "Memorial waß zu richtiger einrichtung der Kriegsfundi in Dennemarcken und conservation der landmilice nötig" [1]. Den må iflg. indholdet være udarbejdet i den allernærmeste tid efter 29. juli og indeholder en erfaren mands tanker. Men der kan ikke tillægges dette såvel usignerede som udaterede aktstykke nogensomhelst betydning ud over måske som et privat venneråd til von Stöcken.

Og den gamle, kloge feltherre kunde nok siges at have grund til misnøje [2], ganske fraset, at hans erfaringer ikke lovede ham noget godt af et samarbejde med personale fra skatkammeret.

Han kunde jo ikke ane, at forholdene vilde forme sig ganske anderledes end ventet, og at det ikke blev den økonomiske forvaltning, men selve kommandoen, der svigtede i de kommende år.

b. De deputerede

Allerede ved instrukserne var der så at sige anvist von Stöcken en agerende, Hondorf en kontrollerende og Körbitz en inspicerende og regulerende virksomhed. Og dette passede egentlig udmærket med de pågældendes personlighed.

Om rigsmarskal Johan Christoph Körbitz er der i dette arbejde flere gange talt i hans egenskab af medlem af krigskollegiet siden dets oprettelse i 1660. Han havde under den store krig med Sverige fungeret som generalkrigskommissær og var derfra velkendt med den militære forvaltning. Som mangeårigt medlem af statskollegiet og som amtmand var han også inde i den civile central- såvelsom lokaladministration, i det hele fortrolig med landets forhold, dertil flittig og samvittighedsfuld, af human livssyn, praktisk, let at arbejde sammen med, men uden udprægede chefsegenskaber og uden ny ideer. Han var nu 62 år gammel, og alderen begyndte i nogen grad at gøre sig gældende.

Sten Hondorf, 59 år gammel, Skåning, men af tysk afstamning, mangeårig rentemester og siden 1663 fungerende som landetatens rentemester. Han var venlig stemt over for

hæren og godt inde i dens forhold, omhyggelig med sit arbejde, men uden præstationsevne og uden myndighedspræg, villig til at føje sig efter den han arbejdede sammen med - egentlig en embedsmand af ganske jævnt format.

Under disse forhold blev Henrik von Stöcken sjælen, det bærende element i den kommende tids arbejde. Han var Rensborger, 43 år gammel, siden 1663 kammerer for de slesvig-holstenske intrader, fra 1668 assessor i tyske kancelli og fra 1670 tillige i kammerkollegiet, en overordentlig dygtig og arbejdsom mand, ærgerrig, skabt til at herske og lede, hård og hensynsløs i sine dispositioner, men personlig ingenlunde uelskværdig, endelig pengekær, og ikke uimodtagelig for pengegaver [1].

Stöcken havde tidligere ikke haft nogen nærmere forbindelse med hæren, men han var ven og omgangsfælle af Mejer [2] og er formentlig i begyndelsen bleven orienteret af denne.

Det kan spores, at Stöcken så at sige fra første dag har været den virkelig ledende af de tre deputerede, og det ganske simpelt, fordi de andre har overladt ham arbejdet og selv indskrænket sig til en rent kontrollerende virksomhed.

c. Kontorforhold

Der er ikke fundet lønningsordre eller -kvittering for nyantaget personale, og man synes i det hele kun at have truffet rent midlertidigt arrangement.

Af krigskollegiet [Mejer] ses kopist Niels Jensen Bollund straks at være stillet til rådighed, og foruden denne er der vistnok tillige lånt en kopist fra tyske kancelli.

Man fik indrettet en skrivestue i et rum i krigskollegiets bygning [3], men havde kun kneben plads her, og også dette viser, at man kun havde rent foreløbige forhold for øje. Man var ikke klar over arbejdets krav [4].

B. ARBEJDSMÅDE

Ligesom der ved det grundlæggende missive af 29. juli 1674 var overdraget Körbitz, Hondorf og Stöcken "Land militiens midler til administrere i Gen:Krigs Commissarij sted" [5], således pålagde også et senere missive af 8. september 74 [6] de samme tre enkeltpersoner "tillige med Cammer Colleg: at inqvirere" angående magasinkornet, d. v. s., der er ikke tale om nogen fælles myndighedsbetegnelse, og forholdet karakteriseres egentlig rammende ved et udtryk af uden for stående i en kontrakt af september 74: "de Kongl: Høyforordnede goede Herres wed General Commissariat wesenet" [7].

Denne mangel på officiel myndighedsbetegnelse opretholdes af danske kancelli, så at det f. eks. i det åbne brev af 29.

marts 75 om grundskatten i København [1] foreskrives, at den skal afleveres til de samme tre, nøjere titulerede enkeltpersoner.

I et missive af 20. maj 75 [2] anvender kancelliet, vistnok for første gang, en myndighedsbetegnelse, "General Krigs Commissariat", men et kort efter følgende missive, af 9. juni 75 [3], rettes atter til de tre enkeltpersoner.

I krigskollegiet ses Mejer meget snart at have indført betegnelsen "General Commissariat", medens dog også "General Krieges Commissariat" kan forekomme [4].

De deputerede selv anvendte kun ret sjældent en fællesbetegnelse under udfærdigelsens tekst, og i så fald: "Hans Kgl: Maytt: Deputerede wed General Commissariatet", senere udvidet til "Hans Kgl: Maytt:s til Dannemarck oc Norge Deputerede wed General Commissariatet". Lige til det sidste [13. marts 1677] opfattes dette øjensynlig som den officielt korrekte fællesbetegnelse [5].

Betegnelsen "General Commissariat" træffes allerede i september 74 [6], men inde i en skrivelser tekst, og først i november 74 [7] begynder de deputerede officielt at anvende denne betegnelse, der derpå efterhånden arbejdede sig frem til i praksis at blive anerkendt og anvendt af alle, idet dog varianten "General Krigs Commissariat" også kan findes.

De udgående skrivelser benyttede dansk eller tysk sprog, eftersom det fandtes hensigtsmæssigst. Indtil fredsbruddet 1675 var dansk det overvejende, og man finder hyppigt dansk resolution på tysk supplikation. Indtil udgangen af året 1674 findes registreret 209 danske og 82 tyske udfærdigelser.

Til enkeltpersoner afsluttes med "Gud befalet" eller med ønsket om "Gudß trygge beskiernellße" som i ældre tid almindelig brugt.

Der underskrives normalt af alle tre deputerede, men afvigelse herfra findes dog ofte, og det ansås ved de ordinære ekspeditioner for fuldt tilstrækkeligt, når blot én underskrev [8].

Generalkommissariatets segl, ovalt, med bogstaverne G.C. er første gang fundet april 1675 [9].

Det normale fredsarbejde faldt selvfølgelig i København. De tre deputerede ses i fællig at have mønstret ude på Sjælland [10], men i almindelighed overdroges mønstringerne til krigskommissærerne [11] eller til andre tillidsmænd [12].

Nødvendige rejser, hvortil der ofte knyttedes eftersyn af magasiner o.l., synes, som naturligt var, at være overladt Stöcken som yngste deputeret.

Det bør anføres, at medens der fra Powisch' senere tjenesteår ikke er fundet nogetsomhelst tegn på samarbejde mellem ham og krigskollegiet, ses et sådant at være etableret straks efter de deputeredes tiltræden. Generalkommissariatet

sendte regelmæssigt [hver måned?] ekstraktoversigt over sin virksomhed [1], og fra kollegiets side varetog Mejer forbindelsen, idet han i sine memorialer [2] meddelte, hvad "Ihre Königl. Maytt. haben befohlen", og "Der Hr. Feldh. befindet nötig", såvelsom alt slags andet, hvorved foranstaltninger fra generalkommissariatets side kunde foranlediges. Til konference om vigtigere sager mødtes feltherren og Mejer med de tre deputerede [3].

Dette snævre samarbejde, der selvfølgelig var af allerstørste betydning, blev fortsat gennem de påfølgende krigsår, altså også efter generalkommissariatets omdannelse i 1677.

Under normale forhold, i København, havde generalkommissariatet ikke referat for kongen, men arbejdede på basis af den gennem krigssekretæren meddelte eller gennem kancelli eller skatkammer udfærdigede kgl. ordre.

Fandt generalkommissariatet selv en kgl. ordres tilvejebringelse nødvendig, har det undtagelsesvis foretaget indstilling til kongen, men i almindelighed henvendte det sig i sagen til krigssekretær, kancelli eller skatkammer, og den kgl. resolution faldt da på normal vis.

I krigsårene forandres det angivne forhold i høj grad. De civile forvaltningsmyndigheder træder i baggrunden, generalkommissariatets deputerede ved hæren refererer selv for kongen og modtager dennes mundtlige afgørelse, men navnlig, og for de vigtigste sagers vedkommende, meddeler krigssekretæren kongens beslutning og anmoder om at foretage de herved fornødne foranstaltninger. Da kongens beslutning var ret summarisk og fortrinsvis havde selve operationerne for øje, medens alle de afledede dispositioner overlodes generalkommissariatet, blev det en betydelig og stadigt stigende myndighed, der tilfaldt dette.

C. VIRKSOMHED

a. Indtil fredsbruddet 1675

De deputeredes første handling var, at de i august måned tilskrev krigskommissærer og proviantforvaltere såvelsom amtsskriverne i Jylland [4], idet disse mentes at have kornbeholdninger i deres varetægt. Der meddeltes tiltræden og udbedes regnskabsekstrakter, henholdsvis oversigter over beholdningerne. Men der foretoges endnu et interessant lille skridt, idet man tillige skrev til proviantforvalteren i Glückstadt [5], meddelte tiltræden og pålagde ham at indhente tilbud på køb af det bedærvede korn. Dette omtaltes en passant i en påfølgende indstilling til kongen, og da der ingen indsigelse kom fra den-

ne i anledning af det formelle overgreb, inddrog de deputerede som næste skridt ganske roligt også de andre proviantforvaltere i den kongelige del af hertugdømmerne under generalkommissariatets myndighedsområde [1]. Generalkrigskommissær von der Wisch gik hermed ud af spillet.

Man kan vist rolig anse dette for v. Stöckens arbejde, med ivrig tilskyndelse fra Mejers side.

Iøvrigt optrådte de deputerede fra første færd med stor dygtighed og energi. De indkommende regnskabsekstrakter toges ikke uden videre til efterretning, men en proviantforvalter suspenderedes, indtil han havde gjort rigtigt regnskab [2], en anden, der uden bemyndigelse havde bortsolgt korn, fik besked om uopholdelig at fremskaffe et tilsvarende kvantum [3], og - endnu et forhold af interesse - når der syntes at foreligge efterladenhed fra en amtsskrivers side, eller "afkorting" i ydelserne havde fundet sted, afæskedes der den vedkommende en nærmere redegørelse, som f. eks., "at wj der af kunde fornemme, huor fra samme afkortninger kommer, och om de ere saa loulige, at de kunde got giøris" [4].

De befolkningen pålagte ydelser pålagdes det proviantforvalterne flittigt at erindre om hos amtsskriverne, samt hver uge at indberette, hvor store beholdninger der var indgået. Amtsskriverne fik tilhold om energisk inddrivelse og ordre til at iværksætte militær eksekution, hvor en skat ikke var erlagt 14 dage efter forfaldsdag. Rytteriet beordredes til at stille de fornødne eksekutionsryttere til rådighed [5].

Ved mangelfuld optræden fra amtsskrivernes side skredes der straks ind, men gjorde de deres pligt, tilstodes der dem visse procent for ulejlighed og omkostning.

Denne energiske fremgangsmåde bragte snart orden i skatteforholdene, og restancerne svandt betydeligt ind [6]. Men den skabte unægtelig skrappe vilkår for befolkningen end under Powisch' vege og humane styre.

De til amtsskriverne indgående skattebeløb skulde normalt afleveres til krigskommissæren i landsdelen, og det havde hidtil været skik, at alle militæruddgifter anvistes til udbetaling hos ham - assigneredes, som det hed - men også heri skete der nu en forandring. Formodentlig for hurtigere at få pengene havde man allerede i begyndelsen af september 74 anvist enkelte udgifter til betaling direkte hos amtsskriverne, og omkring nytår tog dette ganske overhånd, så det kom til at dreje sig om betydelige beløb.

Da de deputerede ikke underrettede krigskommissærerne, fik disse huller i deres regnskaber og kunde kun anføre, at der her intet var indgået, fordi der efter sigende var assigneret direkte til amtsskriverne.

Det var og blev en forvaltningsmæssig mangel, fordi al kontrol med regnskaberne vanskeliggjordes, og det så meget

mere, som amtsskrivernes regnskaber først indkom længe efter de militære [krigskommissærernes] regnskaber.

Hondorf havde som landetatens rentemester revisionen af de militære regnskaber under sig, og det er pudsigt at se, hvor forarget han egentlig senere som hovedrevisor var over generalkommissariatets adfærd, eller rettere bestemt, over de dispositioner, hvorfor han selv, med sin underskrift, bar partsansvar [1].

Det er i øvrigt en selvfølge, at det i den første tid navnlig var magasinkornet, der kom til at interessere de deputerede. Iflg. proviantforvaltrens indberetninger fandtes der i fæstningerne kun 6593 tdr rug, medens der som forsyning "paa Aar och Dag" planmæssig skulde være 20000 tdr. For byg og malt gjaldt noget lignende. Fra de jyske amtsskrivere kom der i lang tid ikke svar, senere viste det sig, at der var uregelmæssigheder af forskellig art, således opgaves der et sted svind på grund af såvel vandskade som ildebrand [2]. De deputerede udbad sig fra Powisch meddelelse, om alle proviantskatterne var indgået, hvor de var taget i forvaring, og hvor meget hvert sted, men Powisch gav kun til svar, "at hand self lengis derom at wide efterretning". Så opgav man videre udforskning og foreslog i indstilling af 5. september 1674 [3] til kongen, at der udskreves den sædvanlige proviantskat til supplerings af magasinerne. Man vilde helst have rug alene, "men saasom Rugen fast ofuer alt i dette Aar slaar fejl", henstillede man, at der som de foregående år leveredes $\frac{1}{2}$ rug og $\frac{1}{2}$ byg. Hvor provianthuse til opbevaringen manglede, foresloges denne overdraget nærmere angivne tillidsmænd imod en vis godtgørelse. Det til Glückstadt sendte byg, der var så bedærvet, "at huercken Heste, eller Høns, det uilde æde", burde sælges, og penge ydes for brødbagningen istedetfor som hidtil en kvotadel af rugen.

Indstillingen godkendtes af kongen [4], der dog pålagde de deputerede, sammen med kammerkollegiet at undersøge, hvor det manglende magasinkorn var blevet af.

Den sædvanlige proviantskat udskreves, det bedærvede korn solgtes med stort tab, og noget rug indkøbtes, men forholdene ansås dog vedblivende for så vanskelige, at man indtil videre nedsatte soldaternes brødportion og lod blande bygmel i rugen inden bagningen [5]. Som yderligere sikkerhedsforanstaltning fik magistraterne i en del kongerigske fæstningsbyer påbud [6] om, at de velhavende borgere fremtidig skulde ligge inde med et helt års, de mindre bemidlede med $\frac{1}{2}$ års behov af salt, rug og malt.

Matrikelskatten (kvartalsskatten) for 1675 befaledes den 31. oktober [7] erlagt med 2m.den 1/12 74, 24s.den 1/3, 1m.den 1/6 og 24s.den 1/9 75. Forhøjelse havde således ikke

fundet sted, men forudbetalingen var ført videre, således at 1/3 af det samlede beløb skulde betales, inden skatteåret i virkeligheden begyndte.

Af kommissarieregnskaberne fremgår, at det skattebeløb, der i tiden 1/1 74 - 1/1 75 stillede til militiens rådighed, ialt udgjorde 498350 rdl. Hertil må lægges proviantskatten, af ca. 360000 tdr. hk. ialt ca. 45000 tdr lig ca. 94000 rdl. [1]. Man får da:

Militiens kontributioner 1/1 1674 - 1/1 1675 - ca. 590000 rdl.

Militærbudgettet for 1674 beregnedes til ialt 521652 rdl. [2], man har følgelig ikke kunnet nå kontant balance uden salg af korn, og der var ingen margen til ekstraudgifter. Men dette har man ikke holdt sig klart.

I foråret 1675 blev det klart, at fredsbruddet var nært forestående, så at yderligere beløb vilde blive nødvendige, og den 12. juni, umiddelbart før kongens afrejse til hertugdømmerne, udstedtes derfor et nyt skattebrev [3], hvorefter der i matrikelskat ud over den mark danske, som allerede var påbudt til den 1/6, indtil videre skulde erlægges 12s månedlig af hver td. hk fra 1/7 at regne. Skatten blev derved på én gang forhøjet med 50%, og for 2. halvår 75 blev det dobbelt beskatning.

Man påbegyndte nu også den længe savnede koncentration af den militære forvaltning i én myndighedshånd. 24. april 1675 pålagdes det [4] generalkrigskommissæren i Norge, Ludvig Rosenkrantz, at han herefter skulde korrespondere flittigt med generalkommissariatets deputerede og udførlig berette dem såvel om magasinforråd af proviant og ammunition som om indtægts- og udgiftsforhold i almindelighed, og hvad andet, der kunde være påkrævet, høre deres mening og betænkning, "och efter deris ordre dig derudi videre forholde". Dog skulde tillige statholder og generalkommando holdes fuldkommen underrettede.

Den påbegyndte centralisation fortsattes under kongens ophold i fyrstendømmerne, idet ved kgl. ordre, dateret Rensborg den 3. juli 1675 [5], generalkommissariatets område udvidedes til også at omfatte grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst. Denne ordre angives dog, først den 14. juli at være kommen generalkommissariatet i hænde [6].

Straks efter, den 15. juli, trådte en krigskommissær for grevskaberne i funktion, og de lokale myndigheder averteredes herom [7].

Hondorf var forblevet i København, Körbitz og Stöcken havde derimod fulgt kongen på denne hans indledende rejse til fyrstendømmerne, hvor navnlig foranstaltninger over for Gottorp var formålet.

Det blev en travl tid for de to deputerede. Medens Hondorf

kun besørgede de løbende forretninger i hovedstaden og herom modtog gentagen vejledning [1], kom deres virksomhed til at omfatte hele det øvrige land, og de ses en enkelt dag at være nået op på 42 ekspeditioner. De kunde derfor også først vende tilbage til København nogle dage efter kongen.

De anordnede afdelingernes udstyr med endnu manglende fornødenheder, deres afregning med garnisonsbyerne, koncentrationsmarcherne og indkvarteringen i grænseegnene.

De forhandlede med krigskommissærer og amtsskrivere, samt med de stedlige myndigheder m. fl. i fyrstendømmerne, fra hvem der straks i stort tal indgik indsigelse mod indkvarteringen lovlighed og klager over dens størrelse.

De anordnede indkøb af korn og dettes transport til koncentrationszonen. Brødbagning forberedtes. Supplerende anskaffelse af våben, ammunition og munderingssager iværksattes ligesom fortsættelse af hvervningerne.

Men først og fremmest anordnede de en kontribution fra fyrstendømmerne [2] og grevskaberne og udskrev heste og kuske til hærens brug.

De fornødne kontributions- og proviantforvaltere såvel som proviantopkrævere [Provianteinnehmer] antoges.

Alt i alt synes de to deputerede at være optrådt med megen dygtighed og energi. Og noget stort, assisterende personale har de næppe haft, vist ikke mere end de to kopister Frantz von Hagen og Chr. Hahne [3], hvis hænder spores i brevlisten, og som synes at være stillede til rådighed af tyske kancelli [4].

b. Feltoget mod Wismar

Også under dette forblev Hondorf i København, og det kan ses, at han ved arbejdet assisteredes af den fra krigskollegiet afgivne kopist Bollund. Det var atter kun løbende forretninger på stedet, Hondorf varetog. Han korresponderede flittigt med de andre deputerede og modtog fra dem svar, der ikke kan tages for andet end forholdsordrer: "Daß der Rent:ne befordern wolle", ". . . daß er dem Leutnant. . . sagen könte. . .", at han noget nødvendigt "kauffen, und auff's genaueste bedingen könte" [5] o. s. v. Nogen omfattende virksomhed blev det ikke. Iflg. Bollunds endnu bevarede registratur forekom der i aug.-novbr. ialt kun 126 ekspeditioner, eller gennemsnitlig 1 om dagen.

De med Hondorfs underskrift foreliggende skrivelser har ingen myndighedsangivelse, men repræsenterer, uden videre, disposition på alle tre deputeredes vegne.

Allerede i august måned ses Hondorf at have ladet stikke et signet til "General Krigs Commissariatets fornødenhed" [6]. Det hidtil brugte havde naturligvis de andre deputerede

taget med sig.

Körbitz og von Stöcken fulgte under felttoget hovedkvarteret, som henhørende til hærens "Generalstab" [1], og de har af kontorphersonale sikkert kun haft de to førnævnte kopister. Talrige skrivelser og påtegninger rundt om i regnskaberne findes skrevne af Stöcken selv, med hans ilsomme og ofte ret ulæselige hånd.

Assisterende embedsmænd ved generalkommissariatet var den jyske krigskommissær Nikolaj Nissen, som navnlig skulde administrere de rede midler, og den under 28. juni udnævnte proviantkommissær Heinrich Suhm med 3 proviantbetjente. De sidstes antal forøgedes noget i løbet af felttoget.

Suhm klagede senere over, at han havde "damals wegen des Hochlöbl:n Gen. Commissariats über haufften affaires kaum meine bestellung weniger Einige Instruction erhalten können, wie Ihr. Excell. Herr Körbitzen woll bekannt" [2].

Da der ud over det anførte personel kun fandtes den enkelte regnskabsfører ved hvert regiment, måtte man ved generalkommissariatet drage omsorg for alt, fra de største til de mindste problemer, og det gør et for et nutidsøje ejendommeligt indtryk, at man - formentlig når mellemløbet, kommissæren, var fraværende - kan se de højforømme deputerede personlig beordre en detailudlevering, f. eks. af en tønde øl og så og så mange pund brød.

Udfærdigelserne anvender så godt som udelukkende tysk sprog. De underskrives normalt af begge deputerede og angives som udstedte i hovedkvarteret.

Man kan - nu som for resten også under det forudgående, midlertidige ophold i fyrstendømmerne - som indledning til underskriften, på vigtigere skrivelser finde angivelsen "Dero Königl: Maytt: zu Dennemarcken Norwegen Deputirte deß General Commissariats" [3], og altså betragtede man officielt generalkommissariatet som følgende hæren (kongen), og Hondorf som detacheret.

Det forandrede intet heri, at evt. alene von Stöcken var underskriver [4].

Trods de forudgående, økonomiske anstrængelser gjorde pengevanskeligheder sig gældende allerede ved felttogets begyndelse. Fra København klagede Hondorf over, at han manglede penge. Der kunde kun svares ham, "daß wir sonsten eben so große noth für geld hetten, wie er" [5].

Økonomisk set har riget kun dårligt været istand til at genoptage kampen med Sverige.

Afleveringen af de påbudte kontributioner fremskyndedes [6], og den 9. september anmodede man regeringen i Schwerin om at sende delegerede til hjælp ved udskrivning af forplejning

i dette hertugdømme. Foranstaltningen gennemførtes få dage senere, og det blev så godt som udelukkende naturalier, der indkom [1]. Det er en selvfølge, at udskrivningerne også kom til at omfatte de tilgrænsende svenske distrikter, efterhånden som man blev herre over dem.

Der indtraf til tider forplejningsvanskeligheder af forskellig art: Proviant kunde mangle [2], brødet skimlede [3], der måtte i stedet for havre udleveres byg til foder, og gives ølpenge i stedet for øl [4], men ved deres energi og dygtighed lykkedes det de deputerede at holde alt i gang.

Derimod synes forbindelsen bagud i nogen grad at have svigtet, man kan ikke frigøre sig for det indtryk, at Hondorf har savnet initiativ og forståelse af krigens alvorlige krav, at tilførslerne til hæren bag fra derfor blev utilstrækkelige og ikke nåede frem i rette tid. Hondorf synes at have spurgt i stedet for at disponere, og efterhånden gled han helt ud.

Det blev Mecklenburg og, i noget ringere grad, hertugdømmerne, der dette år kom til at bære krigens ekstrabyrder.

Efter Wismars fald blev der her indsat en krigskommissær. Men først 1677 udnævntes der en højere civilembudsmand, Eggert Christoffer Knuth, til amtmand over de erobrede landsdele.

Da der i forvejen var trukket stærkt på kongerigets ydeevne, blev man her forskånet for yderligere skattepålæg, når undtages den sædvanlige proviantskat hen på året. Herom skrev viceskatmesteren Holger Vind den 21. august til Griffenfeld [5], og det er vel med bitter følelse af kammerets tilbage-trængte stilling, at han foreslår: "Jeg kunde forferdige eet skattebreff og Eders høy Gräfl: Exc: till kongl: Underskriffuelße fremsende som dereffter kunde tröckes och med Kongl. Seyl forseylet publiceres och enten aff Statholder eller Cammer Collegio till alle Ampterne forsendis". Han foreslog tillige, at der enten bevilgedes landmanden nogen udførsel af korn, for at han kunde skaffe sig penge til matrikelskatten, eller at man i tide var betænkt på, at bondens skat kunde erlægges i naturalier til billig takst.

Der rørtes her ved et problem, som skulde få betydning i de kommende år. Med datidens udprægede naturaløkonomi måtte der opstå vanskeligheder, når de fåtallige rede midler brugtes til betaling af leverancer fra udlandet eller afleveredes til hæren, i hvis rækker der fandtes mange fremmede, og som, i hvert fald for tiden, anvendtes uden for landets grænser.

Kongens afgørelse faldt den 28. august [6]. Det pålagdes kammerkollegiet at anordne den sædvanlige proviantskat, altså af hver td. hk. en skp. Åbomål, $\frac{1}{2}$ rug og $\frac{1}{2}$ byg. - Der måtte ske udførsel af hvede og byg, men det skulde pålægges tolderne hver måned til generalkommissariatet at sende specificeret redegørelse for samme.

At dette udtryk, den kgl. krigskasse, kun er den forsigtige betegnelse for en nydannelse, der endnu ikke havde nået fast form, fremgår af, at pengene efter de to første rejser blev afleveret til den sjællandske krigskommissær [i København], efter den tredje til en zahlkommissær i lejren ved Landskrona, og først efter den fjerde [i oktober 76] og derefter altid senere til kgl. krigszahlmester, senere oberzahlmester Peter Brandt.

Under krigen skabes rigets centralkasse, "Zahlkassen", og det er sandsynligt, at ideen skyldes Henrik von Stöcken. Den blev af kongen modtaget med stærkeste tilslutning.

Claes Lyhm foretog 4 rejser og overførte ialt 287539 rdl 5m,11s., men i en den 5. september 1676 af Sten Hondorf udstedt kvittering hedder det, at "Claeß Lym hoß General Commissariatet wed Armeen udj Schaane forbliffue schal" [1].

I stedet overdroges da hvervet som krigsbogholder til Jens Brandt, en broder til ovennævnte Peter Brandt. Han foretog i efteråret 76 tre rejser og overførte i alt værdier til et beløb af 194273 rdl 5m,7½s. [2]. Nu som allerede i den forrige krigsbogholders tid kneb det for skatteyderne at skaffe rede penge, og for at undgå den trykkende "Militarische execution" var det da tilladt i stedet at aflevere familiesølv [3]. Dette vurderedes og afleveredes, efter ankomsten til København, i den kgl. Mønt til omsmelting.

Jens Brandt blev dog snart efter zahlmester under admiralitetet [4], og i december 76 overtoges rejserne af den tidligere underskriver ved Københavns amt [5] Jens Hansen Wisberg, der imidlertid i skrivelserne aldrig benævnes bogholder, men Monsieur og derfor vist kun har fungeret som en art "rejsekommissær" [6]. Han foretog indtil krigens slutning 39 rejser og overførte for generalkommissariatet ialt 1782827 rdl 2m,20s. Men af hans regnskaber fremgår, at han tillige på sine rejser har indkrævet mange andre afgifter som toldpenge, omslagspenge, forstrækninger o. a. m. Den ny ordning var af interesse også for andre.

Gennem Wisbergs regnskaber får man et lille indblik i denne enkelte fase af forfædrenes besværlige liv.

Den "28" dag overholdtes ikke, men rejsen faldt som regel tidligere på måneden, naturligvis fordi man til stadighed var i pengenød.

Rejsekommissæren afgik pr. udskreven vogn den lange vej fra København over land til Ålborg, og var der ved ankomsten til Korsør ingen smække, måtte han nøjes med lejet fiskerbåd til Nyborg, hvad der kunne falde hårdt nok ved vintertid.

Tilbagereisen fra Ålborg omfattede til at begynde med kun 2-3 vøgne, men tallet steg undervejs, så det, når man

drog fra Korsør, kunde være indtil 13 vogne, der sneglede sig frem ad de slette veje, under konvoj af tilkommanderede ryttere. Det var lejede køretøjer. Pengene førtes i forseglede poser, disse igen i tønder, og generalkommissariatet regnede med, at der på hver vogn skulde føres 9000 rdl. Selvfølgelig var der hyppigt afvigelser, når efter hjemkomsten poserne åbnedes, og pengestykkerne eftertaltes, og dette måtte derfor altid ske i kompetente vidners nærværelse [1].

Over de mange småvanskeligheder og særlige udgifter undervejs klager Wisberg i indledningen til et af regnskaberne: "... for Pengene Ind i Færgerne og ud igjen at hidtze... Wognene ind i Logementerne og ud igjen at føhre; Til de som tilhialp at holde Wagt ofuer Pengene om Natten, i Sær udj dee Lange Windter Netter; For Penge Tønderne i Stedden for de som vndertiden giek i Støcker; Bøekerne for Brøstfeldig tønder at forbedre; og for Sømbe, dennem at tilslae; Item Sær Bekaastning, undertiden om Vindteren, da mand sig med Store Pengis vdgifft og Lifsfahre, lißen har maat igiennem Arbeide etc."

Det bør nok efter alt dette nævnes som en hæder for den trofaste Wisberg, at han efter alt at dømmes har gennemført de 39 rejser uden at sætte en eneste af sine pengetønder til, og uden at nogensomhelst anden uregelmæssighed kan spores.

Medens der i den nærmeste tid efter det heldigt afsluttede Wismar felttog iøvrigt spores en almindelig slappelse, var der dog ét forhold, som regeringen straks havde øjet opladt for, nemlig tilvejebringelsen af kapital til krigens fortsættelse, og da navnlig til flådens udrustning i det kommende år.

Allerede den 10. januar 1676 forhandlede der herom i statskollegiet [2], og i betænkning af samme dag foresloges: a) en almindelig landehjælpsstyr, b) en familieskat, c) pantsættelse af et amt i fyrstendømmerne eller grevskaberne, d) overdragelse af hærens og flådens leverancer til hollandske købmænd mod godtgørelse i de hollandske subsidiepenge, e) en almindelig kornskat til fordel for magasinerne og til hjælp for den norske hær, f) en supplerende kornskat af gejstligheden overalt i Danmark.

Disse forslag blev dog kun delvis fulgt ved følgende yderligere skattepålæg i den nærmest påfølgende tid:

22. januar 76 befalede, [3] inden påske, til forsyning af hærens og flådens magasiner, erlagt af hver jordegodsejer, pr. td. hk.en skp. Åbomål, $\frac{1}{2}$ rug og $\frac{1}{2}$ byg, samt $\frac{1}{4}$ skp. havre. De "underhavende bønder og tjenere" måtte ikke besværes derved, eller noget pålægges dem. Sædegårde skulde være fritagne.

27. januar 76 befalede [4] inden påske erlagt af enhver

præst i Danmark 3 tønder rug, 3 tønder byg og 3 tønder havre. Den rige skulde herved hjælpe den fattige.

Og endelig udgik den 27. januar 1676 åbent brev [1] om erlæggelse af en krigsstyr, baseret på inddeling af familierne i 10 skatteklasser og en skat pr. familie, varierende fra 730 rdl. til ca. 8 rdl.

Det var en betydelig ekstra skattebyrde, der herved blev lagt på befolkningen, og det er et vidnesbyrd om dennes offervilje, at alligevel den franske gesandt under 15. februar kunde meddele sin regering, at "skjønndt Landet ikke er af de rigeste, bærer man dog dette Paalæg meget villigen i det Haab at kunne hævne sig for det, som de gjorde i forrige Krig, og gjenvinde Skaane" [2].

Det skal allerede her siges, at ligesom den ekstraordinære kornskat havde henblik på såvel flådens som hærens magasiner, således må krigsstyren - ligesom det påfølgende år [3] - regnes at være anvendt til flåden. Den ses da heller ikke nogetsteds at være medtaget blandt de for hæren bestemte beløb.

Ved forberedelserne af enhver art til det forestående felttog havde generalkommissariatet at regne med de, iflg. skatkammerets forklaring af 31. december 1675 [4], for året 1676 anviste skattebeløb, der ansloges at blive:

Af landet:

355535½ tdr. hk. à 9 m.	533303 rdl. 24 s.
59808 tdr. tiender à 1 m.	9967 - 32 "
familie- og folkeskatten	33947 -
Af købstæderne:	
matrikelskatten	31075 -
konsumtionen og folkeskatten	81480 -
Ialt	<u>689772 rdl. 56 s.</u>

Dertil måtte lægges de befalede naturalieydelse, der af generalkommissariatet selv, for kongerigets vedkommende, opgjordes til:

32303 tdr. rug à 2 rdl.	64606 rdl.
32303 - byg à 1 1/3 rdl.	43070 -
9719 tdr. havre à 1 rd.	9719 -
Ialt	<u>117395 rdl</u>

hvilket ialt giver 807167 til hæren, fra kongeriget.

Generalkommissariatets opgørelse [5] angiver som bidrag til hærens underhold fra fyrstendømmerne og grevskaberne ialt 742460 rdl., altså et samlet hovedbeløb på 1549627 rdl. Da generalkommissariatet samtidig anslog udgiften til 2043485 rdl, måtte der forudses et sandsynligt underskud på 493858 rdl.

Ud over de anførte beløb ses der dog tillige at være givet de deputerede delvis adgang til de hollandske subsidier [6] - selvfølgelig til betaling af leverancer fra udlandet.

fende at konstatere, hvor stor en formation det svulmede op til - samtidig med at man ved strænge bestemmelser søgte at begrænse afdelingernes train [1].

I en fortegnelse [2], dateret Lands Crone 20. november 1676, opføres følgende:

- Rigsmarskallen: 5 rideheste, 1⁴ kaleche, 1⁴ kammervogn, 16 rustvogn,
- von Stöcken: 4 rideheste, 1² kaleche, 1² kammervogn, 1⁶ rustvogn,
- bogholderen: 1 ridehest, 1² vogn,
- krigsråd Mejer: 2 rideheste og 2 klipperter, 1 tjenerhest, kopisten 1 hest, 1⁴ kammervogn, 1⁶ rustvogn.

Endvidere [måske fælles]: 1⁶ køkkenvogn, 1⁶ "kielder Vogn", 1⁴ marketentervogn, 4 skriverheste, 1⁴ "Copiisternes Vogn" samt køkkenskriveren, skytten og smeden hver 1 hest, ialt 3.

Det blev således til 79 heste!

Af kuske havde generalkommissariatet 40 og Mejer 7 [3].

Man forstår, at et sådant udstyr måtte falde tungt og uhandleligt på datidens veje, og at dagsmarcherne ikke kunde blive lange.

Til generalkommissariatet var umiddelbart knyttet zahlkommissær Paul J ä g e r, der i det foregående års felttog havde fungeret som proviantbetjent. Jäger tiltrådte kommissærbestillingen den 16. maj. Han havde senere, hverken at have fået bestilling eller instruktion [4]. Han måtte den 7. oktober aflevere den af ham forvaltede "Kriegs Caßa in Schonen" til zahlmester P e t e r B r a n d t [5], men hans arbejde fandtes "at were Got giort", og i februar 77 betegnes han "Kgl: May: bestalter Commissarius wed Armeen", så det har altså alene været organisatoriske hensyn, der medførte afløsningen [6].

Krigskassens indtægt omfattede praktisk talt kun de fra den sjællandske krigskommissær og derefter fra bogholderen modtagne beløb.

Til generalkommissariatet var endvidere som overproviantmester knyttet den tidligere proviantforvalter i Nyborg, Poul C o r n e l i u s s e n, hvis den 26. juni udfærdigede bestilling beregner lønning fra den 14. maj, der altså må anses for ansættelsesdagen [7].

Under felttoget ansattes de for tjenestens udførelse nødvendige krigskommissærer samt proviant-, ammunitions- og materialforvaltere.

Tjenestens formelle udførelse skete som året før, men måske fordi man nu var kendt af alle, anvendtes myndighedsbetegnelsen "hans kgl. majestæts deputerede" osv. kun sjæld-

ner, ja er i virkeligheden kun fundet under 4 udfærdigelser, hvoraf én alene med Stöckens underskrift.

Der forekommer nu ved siden af det ældre segl også et nyt, visende G. C. i spejlskrift, derover en åben krone med 7 perler, samt omskriften: Generall Commissariat. Seglet er første gang fundet på et brev af 15. august 1676 [1]. Der blev erlagt betaling for det den 20. september [2].

I almindelighed fulgte de to deputerede hovedkvarteret - hvor de efter overfeltmarskallens udtrykkelige befaling [3] skulde indlogeres i hans umiddelbare nærhed - og Körbitz deltog i de af kongens afholdte "krigsråd", men det var dog ingen absolut regel. Efter Landskronas fald var der f. eks. en tid, "Der Commissariatet fra lands Cron war bort Reist, och Hr. Rigß Marschall bleff tilbage, adtschilligt som der forefalt at forordne" [4]. Til andre tider var begge deputerede fraværende, som f. eks. da de i oktober havde ledsaget kongen til København. Ved kongens pludselige tilbagerejse til hæren nåede de ikke at komme med. Den 25. oktober fik de ordre til at møde og medtage de til hærens lønning nødvendige midler [5]. Dagen efter gentoges ordren ved udfærdigelse gennem krigskancelliet [6]. Kongen har været utålmodig.

Når de deputerede skiltes, var det i reglen Stöcken, der forblev ved hovedkvarteret, og det måtte selvfølgelig fæstne hans position, da Körbitz ved hærens ankomst til terrainet om Lund helt kvitterede lejropholdet i det ublide vejrlig og tog fast ophold i Landskrone.

Der synes at have hersket et særdeles korrekt, om end ikke egentlig hjærteligt forhold mellem de to deputerede, og de arbejdede godt sammen. Stöcken har i sin optræden været yderst høflig og hensynsfuld mod den ældre, fornemme herre [7], hvis store erfaring og praktiske sans han erkendte, og Körbitz på sin side bøjede sig villigt for den yngres overlegne dygtighed og eminente arbejdsevne.

Thi det var von Stöcken, der i stadig mere udpræget grad var blevet den reelt som formelt ledende, som det vil fremgå af følgende:

Fra Landskrone skriver Körbitz til Stöcken [8]
4. novemb.: "Jeg sender og herudj Itt breff fra Gulland Ubrut, huorpaa sampt paa forrige Vsuarede, Inden Cort thiid wel wilde suariß att samme før winter frembsendis kunde..."

6. novemb.: [En begæring fra den skånske adel] "hafr Jeg icke toerd understaaed mig derudj noogen at føje, Huorfore Hr Cammer Raad ombediß, Ubesuerged Att Will denne Adelens begjering høistb:te Hands Myt Allerunderd. Andrage..." [og i en anden sag] "...huoromb Hr. Camer Raad med her General Arenstorff wilde thale..."

13. novemb.: "...huorforre her Cammer Raad ombediß,

sin meening herofr at wilde meddeele mig..." [og] "...saa wilde Hr. Cammer Raad, hoeß hr. Kriigß Raad Mejer Anholde, ded der motte giøriß anstalt..."

20. novemb.: "...dette schreffuen Bekom ieg indlagde fra Hr. Estatz Raad" [d. v. s. Hondorf] "Huorpaah hannem wel wilde forderligst Suaris, ded Hr. Cammer Raad og recommenderis..." og endelig:

24. novemb.: [Körbitz har ikke fået svar på en række forespørgsler og forstår,] "att dend Jidelige Vroe, opwartning og ringe Commoditet som Hand udj Leiren hafr, iche giffuer thiid eller Leilighed", [men han håber dog efterhånden at få svar. Om nogle vigtige sager bedes] "han wilde med første forrefaldende Leilighed, Hands Kongl: Myt. det nødvendigste till .. Resolution .. Andrage og paa de øffrige Sin goede betenchende giffue paa ded, at huer af de wedkommende.. fornøden Suar meddehlis kunde..." [og han slutter] - "saa wilde Hr. Cammer Raad dettes befordring lade Sig were Recommendered, og mig ded Resoluerede herudj, sampt hands goede Suar paa Mine forrige Schriffuelßer, wed wiße bud lade tilsende".

Det mest slående vidnesbyrd om forholdet mellem de to deputerede findes dog i et brev af 1. december fra Stöcken til krigskommissæren i Landskrone [1]: at da en dertil ankommen bataillon iflg. hs. exc. rigsmarskallens beretning er i slet stand, skal krigskommissæren til den udlevere de fornødne kjortler, strømper og sko samt om mulig tillige tilgodehavende lønning.

Men efter at forholdet mellem de to deputerede således ligger klart, byder retfærdigheden at tilføje, at den gamle Körbitz udfoldede en betydelig virksomhed i Landskrone og var til megen nytte på dette overordentlig vigtige sted, hvorover hovedforbindelsen med Sjælland gik. Han beskyttede bonde og borger mod overgreb, drog omsorg for de mange syge soldater, disponerede til højre og venstre, ja gik endog mod kongens befaling ved en enkelt disposition, da dette iflg. hans mangleårige erfaring som amtmand var nødvendigt "...dog schall, efter Hanß Myt:s Aller Naad:ste willie, Anden Anstalt, naar befaling deromb Vdgiffues, bliffue med dennem giort..." [2].

Det var dygtige mænd, begge de deputerede, den ene måske mest håndens, den anden åndens, mand.

Straks efter de deputeredes ankomst til hæren begyndte man på foranstaltninger til at udnytte landet øst for Sundet til hærens forsyningstjeneste, idet der den 2. juli udstedtes et åbent patent [3] til alle herreder i Skåne, Halland og Bleking, at ridderskab og adel, gejstlig og verdslig stand den 6. juli i hovedkvarteret skulde aflevere deres jordebøger og mandtal, for at derefter overslag over skatteydelse kunde finde sted.

Men man var jo i virkeligheden kun herre over en lille brøkdel af landet, og den 7. juli måtte Körbitz og Stöcken fra Helsingborg indberette til kongen [1], at kun få af stænderne havde indfundet sig, og at det var umuligt at vente på dem, inden proviant udskreves. Der foresloges derfor en nærmere specificeret, ugentlig præstation i naturalier, aflevering til lejren sognevis og første gang den 8. juli (!), attest vedlagt fra sognepræsten med redegørelse for ydelsen.

Forslaget godkendtes samme dag af kongen [2], dog med forbehold, at der skulde gives de fjærnere liggende herreder en rimelig tidsfrist.

Men det lykkedes selvfølgelig ikke at gennemføre sagen. Ganske vist udgik der, endnu den 7. juli, pålæg til 33 herreder "om Proviant til Armeen at forskaffe" [3], men det blev et slag i luften, og selv i de egne, som man var herre over, forholdt mange af øvrighedspersonerne sig tavse, eller de var flygtet bort. Det normale grundlag for en skatteudskrivning, jordebøgerne, manglede, og på den anden side vilde man nødig ind på voldsomheder, da det drejede sig om gammelt, dansk land med en dansksindet befolkning. Efterhånden som okkupationen udvidedes, foretog da de deputerede, foruden stadfæstelse af civile øvrighedspersoner tillige en hel række nyudnævnelser, såsom af byfogder, byskrivere, tolde-re, herredsfogder, ridefogder, godsfogder o. m. a. Disse nyudnævntes første opgave blev at fremskaffe jordebøger m. v.

Med forskellige byer indgik man foreløbige, særftaler, således forpligtede Lund sig til månedlig at give 100 rdl mod til gengæld at være fri for indkvartering og kørsler for hæren [4]. Men af Skånske krigskasse regnskab fremgår, at der kun er betalt én gang, den 14. september, "Wegen des längst verfloßenen Monats Juli". Og dette er det eneste, i Kassen indgåede, beløb fra Skåne.

Det var altså udelukkende naturalydelser, der præstere-des, men kun fra Sydsåne synes de at være indgået i magasinerne, ellers leveredes der direkte til lejren eller til afdelingerne. Hele udnyttelsen af landet fik derved et tilfældigheds præg, og det kom til at gå ud over de villige og de nærmest og ved alfar vej boende.

Men forholdene medførte tillige i almindelighed, at generalkommissariatet kom til at overtage den civile administration i den okkuperede del af landet, en omfattende og vanskelig opgave, som man i senere tider overallt har fundet det nødvendigt at overdrage en speciel, ekstraordinær regeringsmyndighed. Kommissariatets hovedopgave og interesse var jo en ganske anden, og tillige manglede der det magtmidler til at imødegå såvel civil uefterrettelighed som navnlig militære overgreb, medens assistance kun nølende og uvilligt ydedes af de kommanderende. Et forhold måtte nemlig give selv den hæderligste of-

ficer en dårlig samvittighed: Ved den stadige kampering i det ublide vejrlig var der en overordentlig afgang af heste. For ikke at blive "dismonteret" holdt da alle og enhver over-tallige heste, men - der udleveredes kun foder til det normale tal.

I sådanne af bristende erfaring og mangelfuld organisation resulterende forhold ligger spiren til senere hærgninger og ødelæggelser med tilknyttede lidelser for den befolkning, man havde haft til hensigt at føre hjem.

Man havde begyndt med at vise befolkningen de største hensyn - det i juli til Østskåne fremsendte rytteri måtte ikke uden højeste nød ride gennem kornet [1] - men det blev alligevel til, at landet udspistes, efterhånden som hæren bevægede sig gennem det, og navnlig Landskrones omegn var hen på efteråret aldeles udpint. Fraregnet felttogets allerførste periode var det kun en kyststrimmel, man disponerede over, og derfor blev stadige og omfattende tilførsler bag fra en livsbetingelse.

Så roligt som under det foregående års felttog kom forholdene derfor heller ikke til at forme sig i kongeriget. Efter at indledende ordre den 14. august fra hovedkvarteret var givet kammerkollegiet [2], befaledes ved forordning af 29. august 1676 [3] udredelse af den sædvanlige proviantskat, altså for hærens vedkommende, af hver td. hk. (sædegårde undtagne) 1 skp. Åbomål, $\frac{1}{2}$ rug og $\frac{1}{2}$ byg, at aflevere inden Mikkelsdag på nærmere angivne steder.

Men samme dag, 29. august, pålagdes der [4] yderligere jordegodsejerne (sædegårde undtagne) en ekstraordinær kornskat til "Voris Militiens og Flodes nødvendige underholdning", nemlig af hver td. hk. endnu 1 skp. Åbomål, $\frac{1}{2}$ rug og $\frac{1}{2}$ byg, samt $\frac{1}{2}$ skp. havre, at levere inden 14 dage efter Mikkelssdag. De "underhavende Bønder og Tienere" måtte intet heraf pålægges eller hermed besværes.

Endnu inden disse ydelser var præsterede, kom der ny skattepålæg.

Efterhånden som operationszonen øst for Sundet indskrænkedes, og landet udspistes, blev problemet at skaffe foder til det store antal heste stedse mere brændende, og under kongens midlertidige ophold i København i første halvdel af oktober var det da bleven overdraget en kommission på rådsstuen [Fr. Ahlefeldt, H. Bielke, Körbitz og Vind] at overveje, hvorledes det fornødne hø og halm kunde skaffes tilveje. I sin indstilling af 20. oktober [5] hævdede kommissionen, at man af transporthensyn måtte holde sig til havren alene. Den vedlagde udkast til skattebreve, men havde herved undtaget Fyn, de fleste amter på Sjælland samt Koldinghus amt, fordi disse egne var meget medtagne efter den i foråret stedfunde, store forskydning af tropperne, "som de hafuer maat under-

holde, och dog gifuer deris fulde contribution".

Ved privat skrivelse af s. d. til Mejer [1] bad de tre generalkommissariatsdeputerede ham fremskynde den kgl. ekspedition af skattebrevene. Kongen var nemlig pludseligt vendt tilbage til hæren.

Resultatet blev to forordninger af 21. oktober 1676 [2] om havres levering fra Jylland [undtagen Koldinghus amt], Lolland, Falster, Langeland og Møn. Af hver 10 tdr hk [sæde-gårde dog som sædvanlig undtagne] skulde præsteres 1 td. havre eller i mangel heraf 1 td. godt blandkorn. Aflevering skulde ske i november på nærmere angivet sted.

Man har dog ikke ment at kunne blive stående herved, thi den 6. november befaledes [3] tillige skatteydelse fra Sjælland og Fyn, men dog kun 1 td havre af hver 20 tdr. hk.

Medens der samtidig fandt tilsvarende, stærke skatteudskrivninger sted i hertugdømmerne og disse ses fuldtud at være henlagte under generalkommissariatet, er der i de bevarede brevlister ikke fundet dispositioner for Norges vedkommende, tyærtimod synes her en reaktion at være indtruffet, idet en - dog kun i afskrift foreliggende - instruks af 29. november 1676 [4] for "vorres ved Generalkriegs Commissaritet deputerede oc nu hoes dend Nordsche Armee sig befindende" indordner disse ganske under statholderen og kun til slut foreskriver -

"Oc saasom vi af vorris i Kiøbenhafn forhandene oc til Generalkriegs Commissariatet deputerete, ville hafue Exacte Ofuerslaug ofuer voris Gandske kriegs Statt, huad den koster oc huorledis dend kand underholdis, Da skulle de i Norge tilstede verrende deputerete flitteligen med diße udi Kiøbenhafn Correspondere, oc dennem Maanedtligen forstendige, huorledis med deris Indtegt, oc Udgifft det sig forholder".

Det var altså den oprindelig tilsigtede orientering, man nu vendte tilbage til, og de deputerede i København havde jo da også i forvejen nok at gøre.

I slutningen af november blev opholdet i Landskrone ganske utilfredsstillende for Körbitz. Skibsbroen kunde ikke holde til den stærke benyttelse, men brød delvis sammen, der lossedes og ladedes derfor på åben kyst, nærmere ud for lejren, og det hændte, at forbindelsen mellem denne og Landskrone til tider helt glippede, så at breve til ham måtte over København og først nåede frem efter 7-8 dages forløb [5].

Med kongens tilladelse vendte da Körbitz den 1. december tilbage til hovedstaden og tog fat her næste dag. Den bevarede brevlister, der i Hondorfs enetid hovedsagelig kun havde indeholdt ubetalingsordrer til krigskommissær m. fl., fik nu straks et mere interessant indhold.

Von Stöcken fulgte efter slaget ved Lund med hovedkvar-

teret til Landskrone, men hans ophold her blev kun af kort varighed. Den 9. december var han i fuld aktivitet i København.

Generalkommissariatets tre deputerede var atter samlet.

Til den i foråret beregnede skatteydelse af 807167 rdl var der, som anført, senere kommen ny skatter, der af samtiden er beregnet til følgende beløb:

den sædvanlige proviantskat: [1]	
rug, 22583 tdr à 2 rdl	45166 rdl
byg, 22583 tdr à 1½ rdl	33874½ -
	ialt 79040½ rdl
proprieterskatten: [1]	
rug, 19767 tdr à 2 rdl	39534 rdl
byg, 19767 tdr à 1½ rdl	29650 -
havre, 19767 tdr à 1 rdl	19767 -
	ialt 88951 rdl
havreskatte: [2]	
af hver 10 tdr hk i Jylld, Lollid og Falster 1 td à 1 rdl 18000 rdl	
af hver 20 tdr hk i Sjælld. og Fyn 1 td à 1 rdl 8000 -	
	ialt 26000 rdl

hvad der giver som samlet, beregnet skattebyrde i 1676 for kongeriget til hæren: ca. 1001200 rdl.

Hvor ønskeligt det her overfor kunde være at få et skøn over, hvad der virkelig er præsteret, er dette dog formentlig umuligt. Ydelserne blev inddrevne med stor hårdhed, men der har alligevel været betydelige restancer. Krigskommissarieregnskaberne er mangelfulde og uoverskuelige, navnlig for Jyllands vedkommende, og det er at antage, at selv datiden ikke har vidst rigtig besked.

e. Vinteren 1676-77. Ny organisation

Året 1676 skulde ikke gå ud uden yderligere skattepålæg. Ved forordning af 15. december 76 [3] forhøjedes fra 1. januar 1677 den månedlige kontribution [månedsskatten] med 4s. til 1m. af hver td. hartk, dog med samtidig ophævelse af anden afgift [soldaterhold].

Og til trods for, at man i det åbne brev af 27. januar 76 om den første krigsstyr havde udtalt, at den kun vilde blive forlangt "denne eene gang och ey længere end i Nerverende Aar", udgik der dog den 28. december 76 forordning om en lignende krigsstyr for 1677 [4]. Skøndt denne afgift ikke vedkommer militien, men var påregnet til "Søestatsens høy magt paaliggende brug" [5], skal dog følgende fremsættes som vidnesbyrd om landets, allerede

for at få orden på sagerne. Da man manglede overblik over den virkelige status, var der i december 76 [1] udgået ordre til krigskommissærer og proviantforvaltere m. fl. om inden nytår at sende udførlig regnskabsekstrakt, angivende beholdning fra Ao 75, indtægt og udgift i 76 samt beholdning nu af proviant, ammunition o. a. såvelsom oplysning om restancerne. Lignende krav blev i februar 77 stillet bl. a. til Peter Brandt og Claes Lyhm [2]. I marts forlangte man [3] af oppebørselsbetjentene i hertugdømmerne en månedlig ekstrakt af alle indtægter og udgifter, "daß man wißen könne was bey Ihm in Cassa verhanden und im assigniren sich darnach richten". 13. marts beordres [4] 5 amtsskrivere og 3 proviantforvaltere til straks at efterkomme den tidligere givne befaling og aflægge regnskab for den forløbne del af året. I en ordre af samme dag til skriveren på Tranekjær anmodes han om "at forstendige af huad aarsag Contributionerne Saa langsom indkommer".

Det hjalp altsammen intet, og man havde kun det atter og atter gentagne pålæg af ty til, om uvægerlig, 14 dage efter forfaldsdag, at foretage eksekution.

Når man gennemlæser de bevarede brevlister, kan man ikke frigøre sig for det indtryk, at de lokale oppebørselsbetjente, civile som militære, stod på befolkningens side og i den udstrækning, det lod sig gøre, saboterede centralmyndighedens påbud. Og dette almindelige indtryk bekræftes ved et enkelt, mere præciseret tilfælde. 24. februar 77 udtaler generalkommissariatet i skrivelse [5] til en holstensk oppebørselsbetjent, der havde været efterladende med eksekutions iværksættelse: "...wan er aber in verrichtung seines Ampts der Leute Haß förehtete, were beßer, das Er sich davon absagte, den es müstø künnfftig die contributiones fleißiger eingetrieben werden".

Trods alle anstrængelser var generalkommissariatet, omkring midten af marts 1677, ved at køre fast. Og von Stöcken har utvivlsomt været så til pas alene om at bære dagens byrde. Körbitz var træt. Anstrængelserne under det skånske felttog havde taget på ham, og vel især opholdet i Landskrone med dets indblik i de ikke altid opmuntrende forhold i en etapezone. - Hondorf havde aldrig vist nogen særlig aktivitet.

Generalkommissariatet trængte til en fornyelse. Den kom allerede den 19. marts, men den ydre foranledning blev et ønske fra kongens side om, at også søetatens forvaltning skulde henlægges under generalkommissariatet.

I sine selvbiografiske optegnelser anfører Körbitz herom:[6]

"Aar 1677, da ieg fornam, at Hans Kongel. May allernaadigst resolverede at paalegge og befale General Commissariatet ved Land Militzen end og Holmens og Søe Estatens forvaltning, og derhos betrachtede og ofverveyede, at Byrden ville

blifve saa meget støre og besverligere; og mig som een 65 aars gammel Mand, og som allerede udi 43 Aar hafde vered ved een bestilling, gandske u-muelig; Saa hafver ieg mig tid effter anden bemøyet, at ieg med Kongel. Naade og tilladelße fra dette ofver alle andre hafvende forretninger mig paalagde møysommelige Commissariat kunde entlediges, som ieg og endelig dend 20 Martij erhollte...".

Ved forandringen trådte altså Körbitz tilbage, og med ham tillige Hondorf.

Körbitz vedblev at være kongens højt betroede mand. Et par måneder senere, den 17. maj 77, tilskrev kongen fra Landskrone det ny generalkommissariat [1], at da han havde betroet kansler Ahlefeldt og Körbitz "in unserer abwesenheit die Vorfallende Sachen zu beobachten, so habt Ihr deren assistance und Rahts euch zu erholen und mit denselben Von den wichtigsten sachen zu communiciren".

Hondorf gik atter i funktion ved skatkammeret. Han synes ved afgangten at have fået kongens "contrefei" [2].

3. DET FOR HÆR OG FLÅDE FÆLLES GENERALKOMMISSARIAT AF 1677

A. OPRETTELSE

Det kgl. reskript herom var af 19. marts 1677 [3] og rettet til

- viceskatmester Holger Vind,
- overjægermester Vincentz Joachim Hahn,
- etatsråd Otto Skeel [Christensen],
- amtmand Christoffer Sehest ed,
- assessor Henrik von Stöcken,
- admiralitetsassessor Peder Pedersen Lerche.

Det var udfærdiget i kongens kammer og lød:

V. S. G. t. "Efttersom Vj hafve for got befundet Commissariat=Væsenet Ved Land=militien oc Søestaten til it General=Commissariat at forandre oc indrette, Da er Voris allernaadigste Villie oc befaling, at I, indtil paa videre anordning, forskrefne General=Commissariats direction oc administration straxen antager, oc alt hvad som det angaar, saaledis forretter, som I eragte til Voris tienniste gafnligst oc forsvarligst at Være, og Eder sambtligen effter dend instruction, som Eder allernaadigst gifves eller herefter gifvet vorder, tilbørligen skicker oc forholder. Dermed " &c. Kiøbenhavn d. 19 Martij Anno 1677.

Reskriptet var ledsaget af en, under samme dato udfærdiget, instruktion.

a. De deputerede

Af generalkommissariatets fremtidige medlemmer var Holger Vind Skåning, ca. 54 år gammel, Hannibal Sehesteds efterfølger som leder af kammerkollegiet, siden 1669 med titel af viceskatmester - Vincents Joachim Hahn, Mecklenburger, ca. 45 år, overjægermester siden 1661, kongens udprægede yndling og fortrolige - Otto Skeel ca. 44 år, indtil 1672, som tilhørende den gamle, danske adel kun almindelig sjællandsk godsejer, siden da medlem af højesteret - Christoffer Sehested, holstener, omkring de halvhundrede, i sin tid hofmarskal under kong Frederik III, men siden 1670 amtmand over Skanderborg og Åkjær amter - von Stöcken, nu midt i fyrrerne - Peder Pedersen Lerche, 64 år, tidligere rådmand i Odense, siden 1670 assessor i admiralitet og kommercekollegium, assessor i højesteret.

Man har i den ny sammensætning af generalkommissariatet villet se en bevidst koncentration af rigets økonomiske forvaltning, med en kraftigere krigsførelse for øje. Repræsentanter for skatkammeret og for de to værn skulde samvirke.

Men denne betragtning er ikke holdbar.

Körbitz' selvbiografiske optegnelser angiver som kongens tanke alene "at paalegge og befale General Commissariatet ved Land Militzen end og Holmens og Søe Estatens forvaltning", og det samme siges i selve det kgl. reskript. Men heraf kan kun udledes, at kongen har været tilfreds med kommissariatet, men derimod måske mindre med de deputerede af søetaten.

Da så Körbitz ønskede at gå, blev en personel fornyelse nødvendig, og mon da ikke Stöcken i høj grad har været bestemmende ved valget af de ny deputerede, velvilligt understøttet af overjægermester Hahn.

Kongen ønskede at samle så meget som muligt af den finansielle ledelse under sin egen hånd, og han stodelede ikke på, at rigets indtægter altid blev anvendt fuldt ud forsvarligt [1]. Men for at nå sin hensigt måtte han til enhver tid være fuldt orienteret om forhold og dispositioner, og det er øjensynlig til det øjemed, Hahn indtræder i generalkommissariatet.

Von Stöcken var som bekendt lieret med Hahn, men iflg. en satire af Jacob Worm hørte også Skeel til den Hahnske kreds [2]. Dette forklarer Skeels indtræden, og som yderligere bekræftelse kan det anses, at det blev Hahn, Skeel og von Stöcken, der snart efter drog med kongen over til Skåne.

At dernæst i hvert fald en enkelt repræsentant fra søetaten måtte ind i det ny generalkommissariat, var vel en selvfølge, og herved begrundes Lerches indtræden. Der kun-

de for valget af netop ham yderligere gættes på, at han var en i alle henseender uafhængig mand, uden alt for intim forbindelse med de maritime kredse, så at man ved dette valg både bevarede den nødvendige kontinuitet og undgik alt for megen nedarvet tradition, som man måske var mindre tilfreds med.

Valget af Sehested kan efter de rådspurgte aktstykker ikke bestemt begrundes, men det er andetsteds [1] udtalt, at han som amtmand havde vist megen interesse for militære forhold, og det er da muligt, at man i ham har set en brugbar og med forholdene i Jylland særligt fortrolig mand. Eller er det en tilfældighed, at Lerche var Fynbo, Skeel sjællandsk godsejer, og Stöcken født i hertugdømmerne?

Sehested synes at have været nært knyttet til Skeel.

Det vanskeligste problem står imidlertid tilbage: at forklare viceskatmester Vinds indtræden. Han havde gennem årene fortsat den af forgængeren nærede uvilje mod de militære udgifter, han havde ikke kunnet undgå at føle skatkammerets under krigen mere og mere tilbagetrængte stilling, og han har næppe ladet det mangle på kritik, hvor en sådan var mulig.

Men på den anden side, han var ikke nogen dristig natur, han har sikkert været nøje orienteret om alle de vanskeligheder, hvormed generalkommissariatet kæmpede, og hans gamle bekendt, Körbitz, har vist ikke skjult sine bevæggrunde til at træde tilbage fra det "møysommelige Commissariat".

Af egen drift er det næppe tænkeligt, at Vind skulde være gået med. Han er bleven præsenteret for en situation, der forelå fiks og færdig. Og blev han end iflg. sin rang den ældste blandt de deputerede, var det dog uden nogensomhelst fortrinstillig [2].

Mon det ikke er von Stöcken, der har ment det fordelagtigt at have ham på nært hold af alle vanskelighederne og at kunne udnytte hans autoritet over for såvel besværlige kreditorer som efterladende oppebørselsbetjente, alt imedens Stöcken selv, som før, havde ledelsen i sin hånd. Den Hahn'ske kreds skulde, foruden de tre alt nævnte, kun have endnu en enkelt deputeret [Sehested?] på sin side for at få flertal ved alle afgørelser.

Iflg. sin rang blev Stöcken kun den næstnyngste af de seks deputerede, og man kunde gøre dette gældende over for og imod de fremsatte betragtninger. Men det vilde næppe være rigtigt. Han havde under de to felttog været knyttet til hovedkvarteret, i den seneste tid som eneste tilstedeværende og - i alles øjne enebestemmende - deputeret. Hans rådsnarhed, energi og overlegne dygtighed var kendt af alle og han stod i stor gunst hos kongen. Den 8. maj 1676 var der meddelt ham bestalling som kammerråd [3], og i den kommende sommer, 1677, har han fået titel af rentemester, thi den 6. oktober, som vo-

terende i et krigsråd, benævnes han således [1]. Selve rentemesterbestillingen ses først at være udfærdiget den 8. april 1678 [2].

Overjægermester Hahn kom kun til at fungere et årstid, idet et kgl. reskript af 9. april 1678 [3] bestemte, at han herefter for generalkommissariatets forretninger og deres underskrivelse måtte være fri og forskånet, undtagen når nogen sag forefaldt af sådan vigtighed, at hans nærværelse måtte skønnes nødvendig. Denne reservation medførte, at hans titulatur af excellence i reglen findes medtaget i overskriften på brevene til de deputerede ved hæren 1678, men det var en tom forsigtighedsforanstaltning.

Indtil april 1678 var Hahn en ret flittig medunderskriver af ekspeditionerne. Af retfærdighedshensyn over for denne så hårdt bedømte mand er hans eventuelle, øvrige medvirkning bleven flittigt eftersporet, men det må indrømmes, at han, ud over utvivlsom støtte til von Stöcken, alene synes at have holdt sig orienteret om, hvad der foregik.

Iøvrigt var det en kreds af dygtige mænd, der nu kom til at arbejde sammen. Mindst mærker man måske i årenes løb til Lerche - vel sagtens fordi han som speciale har haft søetatens forretninger, der ligger uden for nærværende arbejdes område. Skeel og Sehested benyttedes meget i speciel udsendelse, for at lede og overvåge transporter, afholde mønstring, inspicere fæstninger o. a. m., og navnlig Skeel synes herved at have lagt myndighed og stor dygtighed for dagen.

De egentlige bærere af generalkommissariatets arbejde blev dog Stöcken og Vind, af hvilke den førstnævnte må betegnes som den i alle henseender betydeligste personlighed og langt overlegne arbejdskraft. Men til trods herfor, og skjøndt det altid var Stöcken, der ledsagede kongen, når denne var ved hæren, og derfor havde hans øre, lykkedes det ham ikke at holde den selvfløende viceskatmester i varig afhængighed. Det blev da til held for den fælles opgave, at de to mænd, trods alle modsætninger, synes at have lært at respektere hinanden og at have arbejdet så godt sammen, som den følgende fremstilling vil vise.

b. Instruktionen af 19. marts 1677

Den gennem kongens kammer udfærdigede instruktion [4] var sålydende:

"Instruction oc Anordning,
Hvoreffter Wii Christian dend femte . . . Allernaadigst Ville, at Voris Deputerede Ved General Commissariatet dennem udj deris didhenhørende forretninger, indtil Vj anderledis tilsigendis Vorder, forholde skal.

1.

De skal flitteligen oc j det mindste fire dage om ugen tilsammen komme, for at conferere om hvad som helst deris Bestillinger Ved General Commissariatet tilkommer, oc j saa maade til Voris tienniste oc Land=militiens sambt Søe=statens beste beforderligt Være Kand, Dog saa at Land=militiens sager dend eene dag oc Søestatsens dend anden Vorder foretaget; Mens skulle fornødenhed det udkrefve, da hafve de begge slags sager paa en tid at foretage.

2.

De hafve alle Voris Ordre, som Vj kunde forsaarsages dennem tid effter anden allernaadigst at gifve, j allerunderdanigste hørsomhed att effterkomme, oc ellers j høyeste maade lade dennem Være angelegen, at alt hvis, som Voris tienniste oc Voris Land=milities oc Garnisoners, disligeste oc Voris Flodes oc Søestats conservation oc forbedring kand concernere, tilbørligen oc forsiunligen, saawiit muligt er, Vorder befordret.

3.

Om hvad, som til Voris Krigsfolckes oc Garnisoners beste oc Vedligeholdelse kunde henhøre, hafve de med Voris Generaler at communicere; Oc hvis Voris flodes oc Søestats conservation oc forbedring Vedkommer, skal de med Voris Admiraler conferere om, paa det alting j saa maade dis rigtigere oc bedre kand tilgaa.

4.

De hafve oc dend anordning at gjøre, at Voris Krigs Commissarier, Proviantmestere oc andre saadanne betiente, straxen oc uden ophold, under deris hænder forfatter rigtige inventarier ofver alt hvis, som udj Voris Festninger j Vort Rige Danmarck, saavelsom j Vore Førstendomme oc Grefskaber, oc udj de af os eroberte steder, til dend nest forgangen 1° Martij, hafver været, oc dennem indskicker; hvilcket de oc hafve Voris her ved Provianthuset værende Proviantskrifver, Commissarierne Ved Holmen, Equipage=mesteren, Brygger-skrifveren oc andre deßlige betiente der Ved stedet at anbefale, Nemlig at de uden forsømmelse ofver alt det, som nu er paa Holmen, Provianthuset, Bryggerset oc andre saadanne steder, rigtige fortegnelser under deris hænder til dennem indleverer; Disligeste hafve de oc at tilholde Voris her Værende Tøigmestere, at de uden forsømmelse inventarier ofver hvis

der paa dette Voris Tøighuus findes, indskicker, paa det af alle saadanne inventarier oc fortegnelser Grundeligen kand fornemmis, j hvad tilstand Voris Festninger til forskrefne tid Været hafver, oc Voris Søestat oc bem:te Tøighuus til denne tid findes, oc om der nogen mangel enten af it eller andet skulle befindes, hafve de derpaa uden forhaling udj tide at raade bôd, oc ellers udj alting derved Voris beste at søge, saaviit muligt oc forsvarligt er.

5.

Skulle der noget af stor importance forefalde, da hafve de Os det, førend noget derom endeligen sluttes, tillige med deris betenkende allerunderdanigst at tilkiendegifve, oc dennem siden effter Voris derom allernaad. tage resolution hørsommeligen at forholde.

6.

Hvad indqvarteringen for Land=militien anbelanger, da hafve Voris Deputerede derhen at see, at dend saaledis giøris, som de eragte, at Landene oc Stæderne best kand taale, oc som til Voris Armees conservation nytteligst er; derforuden hafve de derofver at holde, at underdannerne ofver Ordinancen, med en eller anden udgifft, icke Vorder besverget eller foru=retted.

7.

Efftersom befindes, at Ved Land=militiens marche igiennem provincierne, adskillige insolencer, til Voris undersotters store besvering begaais, da skal Voris Deputerede j deris marche=router anmelde, at der altid en tilforn Vorder forudskicket, at indqvarteringen af Ambtsbetienterne paa Landet oc Borgemestere oc Raad i Kiøbstederne, betimeligen kand vorde giort, oc at Officererne sig effter samme Ambtsbetienters oc Borgemestere oc Raadspolleter forholde skal, paa det alle saadanne insolencer, effter mulighed, forhindres oc afvergis kand; Oc hafve de derhos at observere, at ingen fri paszer maa udgifves, uden til dennem, som Virckelige j Voris tienniste reiser.

8.

Saasom fornemmis, at de til national militien udlagde bøndergaarde, tiit oc offte, ofr deris med rette tilkommende quantum, af Officererne oc Rytterne besvergis, da skal Voris deputerede med største flid lade dennem Være angelegen, at slige foruretelser her effter kand forekommes, oc at de, som sig herudj forseer, tilbørligen, uden persons anseelse, Vorder straffet; Oc hafve de ellers altid at giøre allerunderdanigste erindringer, at der ingen mageskifte skeer med Ryttergodset, som

Vj allernaadigst hafve besluttet, ej herefter at skeep skulle, oc ellers forsvarligen at holde ofver Voris om Ryttergodset udgangne forordning, at derimod ei handles, oc at der ingen forandring j nogen Maade, under hvad prætext det oc Være kand, der Ved skeer; Oc paa det de dißbedre derof:r kand holde, hafve Regiments Skrifverne til dennem at indskicke maanedlige relationer ofver hvis Ved Ryttergodset paszerer.

9.

Naar nogen udskrifning skeep skal, da hafve de flitteligen at lade tilsee, at dygtig Mandskab vorder udskrefvet oc at de national Regimenter af Læggene j rette tid completeris.

10.

Oc efftersom Vj hafve for got befundet, at alle penge, som hiidindtil til Land=Militien oc Søestaten hafve Været aszignerede, udj cassen Ved Voris eget Cammer skal indleferis, da hafve Voris Deputerede at bære omsorg for, at de fleeste penge, som muligt er, der Vorder leveret oc indbragt.

11.

Oc som Vj allernaadigst er tilfreds med dend anordning, som Voris forige Deputerede, anlangende contributionerne j Danmark oc Førstendommene at indsamle, giort hafver, saa skal det herefter, indtil Vj anderledis tilsigendes Vorder der Ved forblifve; Oc hafve Voris Deputerede dend anstalt at gjøre, at samme committerede de til søestaten tilforn destinerede midler tillige med oppeberger, oc med de andre contributioner lader hiidføre, Dog om der noget der Ved til Voris beste kunde Være at forandre, da hafve de Os det al-lerunderdanigst at erindre.

12.

Oc saasom u=muligt er, at Land=militien oc Garnisonerne, som ere her langt fraværende, af Cassen Ved Voris eget Kammer kand betales, da forblifver det derved, at de Commissarier, som derved ere, dennem betaler, Dog skal Voris deputerede dend anordning gjøre, at de hver Maanet en rigtig extract indskicker, ofver deris indtegte oc udgifter, oc skal samme extracter, Voris Zahlmester tilstilles, paa det mand egentlig kand Vide, hvad der er Vorden betalt, oc hvad j behold findes.

13.

Oc saasom undertiden, naar Victualier eller andre Vare skal indkøbes, med Kjøbmændene kand handles, at de effter leilig-

hed paa en eller anden sted aszignationer Vil antage, hvorved oc omkostning Ved pengene at hiidføre, sparis kand, saa skal det staa dennem frit for, saadanne assignationer at udstede, Dog at de tilforn af Voris Zahlmester til bog føris, paa det hand kand hafve Videnskab, hvad paa hver sted er forhanden.

14.

Oc paa det Vj kand Viide, hvad oc hvor meget der baade af ordinaire oc extraordinaire Land oc Søe=midler, saavelsom af alle andre til General Commissariatet henlagde intrader, maanetligen oc Aarligen indkommer, hafve Voris Deputerede derofver rigtige extracter at lade opsette oc Os tilstille oc hvad derved maanetligen kunde tiltage eller afgaa, hafve de rigtigen at annotere, oc os allerunderdanigst at tilkiende gifve, hvilcket de oc om udgifterne tilbørligen skal Vide j agt at tage; De hafve oc ofver hvad Armeen oc Spøestaten, effter dend anordning, som Vj derpaa giort hafve kand Os aarligen, baade Vinter oc Sommer, komme til at koste, baade med underholding oc j anden maade, saaviit dennem muligt er, it ofverslag at giøre, oc ellers at Være betenckt paa, paa hvad maade, saadant best effter tidens tilstand mesnageris kand, oc Os det allerunderdanigst at tilkiendegifve, paa det ald fornøden anstalt derom j tide kand giøris.

15.

Oc saasom Vel er at befrygte, at indtegten til udgiften ej skal kunde tilstrecke, da hafve de ald fliid at anvende, hvorledis saadan mangel paa beste maade kand Vorde remederet.

16.

Voris Deputerede skal hereffter som tilforn j Vore Førstendomme Slesvig oc Holsten contributionerne maanetlig udskrifve, Oc hafve de ellers at erindre, at contributionerne oc de andre Skatter j Vort Rige Danmark oc Grefskaberne til rette tid blifver udskrefvet oc indfordret.

17.

Oc saasom Voris Zahlmester paa deris anviißninger oc aszignationer pengene skal betale, da skal de oc bære omsorg for, at pengene, saaviit muligt er, blifver mesnageret, oc at for alting det nødvendigste først Vorder betalt.

18.

Efftersom Armeens conservation derudj bestaar, at dend Maanetlig Vorder betalt, saa skal de Være omhyggelige for,

at saadant effter mulighed kand skeep, oc at der saa mange penge maanetlig dertil j forraad kunde Være; Oc skal det ligesaa med Garnisonerne, saaviit mueligt er, forholdes; de skal oc dend anordning gjøre, at der Vel gifves agt paa, at Land=militien oc Garnisonerne deris betaling rigtigen bekommer, oc at af Officererne ingen underslef der Ved begaais, oc derhen see, at de, som sig derudj forseer, tilbørligen effter Krigs Retten Vorder straffet.

19.

Oc som Vj allernaadigst hafver bevilget, at til Regimenterne, til fods j synderlighed, hver maaned nogle penge avanceris, da skal de derhen see, at saadant Vorder Verckstelligt giort, dog at af de dertil forordnede Commissarier Ved hver Maanets udgang effter Voris forordning holdes afregning.

20.

Oc naar samme afregning er giort, oc pengene udj caszen er forhaanden, da skal Voris Deputerede, under samme afregning, til Zahlmesteren ordre skrive, sligt at betale, Dog er derhos j agt at tage, at restancerne, naar der nogle forhaanden ere, Regimenterne til Hest særdelis, kand anvisees; Mens hvad de gamle Restancer anbelanger, da bør de flitteligen at tilsee, at de Vorder, saaviit muligt er, indkrefvede, oc udj Voris cassa indleiveredede, oc extracter ofver samme restancer, saavel som ofver hvis deraf indkommer, at lade forfatte oc os tilstille.

21.

Paa det samme rigtighed j Festningerne med betalingen kand holdes, da hafve de Ved Commissarierne saadan ordre at stille, at de fiorten dage, for hver Maanets udgang, afregningerne med Garnisonerne hiidsender, oc om deris afbetaling ordre forventer, Dog at de Officererne noget, tid effter anden, forud forstrecker, hvilcket icke er at forstaa om de Festninger som fra dend ordinaire correspondence ere udelugte.

22.

Saasom adskillige Festninger, som Corsøer, Nachskouf oc deßlige, ere Commissarierne saaviit fraliggende, at de icke uden omkostning, self med deris Garnisoner kand gjøre afregning, saa hafve de saadanne Festningers proviant=Forvaltere dertil at bruge.

23.

Efftersom det skal staa Voris Deputerede frit for at munstre

eller lade munstre, Naar de det for nødvendigt eragter, saa skal de dend anordning gjøre, at j det ringeste Regimenterne hver qvartal engang blifver munstrede, Oc skal Ved munstringen j agt tagis, at ingen got gjøris, som icke er tilstede eller biviißligt gjør, at hand er enten commendøret, siug eller i andre lovlige forfald, oc at ellers ingen underslef der Ved begaais; Dog førend munstringen skeer, skal det Generalerne eller commandanterne først adviseris.

24-30.

(Søetaten vedrørende).

31.

Hvad sig ellers proviantVæsenet anbelanger, da skal Voris deputerede lade sig j høyeste maade Være angelegen, at baade for Voris Armée oc Flode altid herudj magazinet oc Provianthuset kand Være god forraad, effter som saadant endelig til be:mt Voris Armées oc Flodes subsistence requireris.

32.

Jligemaade skal de beflicte sig paa, at alle Voris Festninger, med nødvendig proviant, oc hvad derunder forstaais, tilbørligen kand Vorde forsiunede, til hvilken ende de hafve Proviant-forvalterne at tilholde, at de hver quartal extracter af deris indtegt oc udgiftt indsender, oc hafve de ellers derhen at see, at paa Voris Magaziner oc Provianthuset rigtig Vegt oc maal holdes.

33.

Ved alt hvis j saa maade oc ellers til Voris Land-milities oc Søestats fornødenhed skal indkiøbes, hafve de udj agt at tage, at sligt udj rette tid oc for dend nøyeste priis skeer, oc at Voris profit oc fordeel alleeniste der Ved søgis, paa beste maade, saaviit muligt er, uden nogen sær interesse oc egen nytte, de maa oc ingen Leverantzter enten Ved dennem self eller Ved andre, under hvad prætext det oc Være kunde, gjøre eller gjøre lade.

34.

Hvad bagningen angaar, da hafve de at efftersee, om der enten udj Festningerne eller her j Bagerset noget til Voris tienniste kand forbedris, oc i særdelighed skal de dereffter tragte, at her på Bagerset, j det mindste, om icke meere, saa mange pund brød af en tønde Rug, som her i Staden, Vorder leveret.

35.

Disligeste skal de oc j Voris Bryggers hafve omhyggelighed for,

at alting igien j sin forige gode stand kand bringes, oc om de befinde, at noget derudj til Voris tienniste, enten j en eller anden maade er at forandre, da hafve de Os det allerunderdanigst at tilkiendegifve.

36-38.

(Søetaten vedrørende).

39.

Belangende Ammunitionen oc hvad der af dependerer, da Vil dermed forholdes, som udj de foregaaende puncter om proviantet er meldet, at altid deraf her udj Staden paa Tøighuset kand være god forraad til Arméens oc Flodens fornødenhed, oc at Festningerne, saaviit som behof giøris, dermed kand Vorde forsiunede.

40.

(Søetaten vedrørende).

41.

De hafve ocsaa at Være betengt paa, at der altid kand være god forraad, saavel af Skibsmaterialier, saasom Hamp, Tiærre, Jern, Tømmer oc andet deßlige, som af de Materialier, som Ved Land-militien bruges, som Skuller, Spader, Øxser, hacker oc andet saadant, oc at de derhos observerer, at alle fornefnte materialier udi tide, for dend nøyeste priis, indkiøbis, oc det paa de steder, som det best er at bekomme, oc at de udj Voris Tøighuse eller udj andre dertil destinerede huse Vorde forvarede.

42-43.

(Søetaten vedrørende).

44.

Naar nogen transport eller andet saadant skulle foretagis, da skal Voris Deputerede, effter mulighed, søge deßlige at befordre, det Være sig enten det Ved Voris eget Fartøig eller Ved andres skee skal, oc for alting hafve henseende til, at inted af Voris eget Fartøig, til anden end til Voris egen tienniste brugis.

45.

(Søetaten vedrørende).

46.

Jligemaade skal de hafve omsorg for, at magazinerne oc Proviant-

var netop på dette tidspunkt, at kongen helt havde overtaget hærens ledelse, og hans deltagelse i al slags detailarbejde kan konstateres. Fra en noget senere tid, omkring krigens slutning, foreligger ikke mindre end 4 udkast til en anden, betydningsfuld instruktion [1], hvor talrige blyantsrettelser og tilføjelser viser kongens hånd.

Har man dernæst gjort sig den ulejlighed at læse instruktionen omhyggeligt igennem og dvæle over dens enkelte punkter, vil forskelligt af interesse være bemærket.

Det er således påfaldende, at der om selve generalkommissariatets arbejdsformer kun i punkterne 1 og 3 findes anvist: at behandle landmilitiens sager den ene, søetatens den anden dag, og at kommunikere med resp. generaler og admiraler. Der var dog anledning nok til nærmere at foreskrive, hvorledes disse alle vegne fra sammenbragte, seks deputerede skulde arbejde, og der var endnu mere grund til at præcisere forholdet mellem de med hæren følgende og de i København tilbageblivende deputerede. Man måtte fra de to forløbne krigsår have erfaring nok at bygge på. Er det mon en bevidst undladelse, der foreligger?

Bestemmelsen i pkt. 52 om forbindelsen med kommissariatet i Norge er så at sige hæftet på i slutningen af instruksens; formelt en ukorrektthed eller ubehændighed, reelt et vidnesbyrd om usikkerhed og divergerende anskuelser. Generalkommissariatet havde hidtil vist afgjort utilbøjelighed til at blande sig i de norske forhold. Det havde heller ikke tænkt sig sådant nu, spørgsmålet er fremkommet bag efter, derpå tyder også den selvstændige udarbejdelse for dette enkelte punkts vedkommende. Men når det nu skulde være, foreslås der i generalkommissariatets udkast, at det norske kommissariat skal dirigeres og instrueres af de deputerede - hvilket må siges at passe godt til von Stöckens naturel. I den endelige redaktion hedder det derimod [pkt. 52], at kommissariatet skal dirigeres af de deputerede og derfor "conferere" med dem om alting, samt at de deputerede skal holde "Communication med Generalerne i Vort Rige Norge" - alt dette vil i lige så høj grad kunne henføres til kongen.

Mon det ikke er frygt for at gå Gyldenløve for nær, der har medført den vage, endelige redaktion?

De almindelige forskrifter er, som man måtte vente at finde dem, og derfor uden særlig interesse, udover at det ikke er lykkedes koncipienten at nå en logisk rækkefølge. Eks. vis er mandskabets udskrivning [pkt. 9] og mønstring [pkt. 23] behandlet senere end indkvarteringen [pkt. 6] og ryttergårdenes forhold [pkt. 8].

Men større interesse knytter sig til kassevæsenet og regnskabsaflæggelsen, og de danner egentlig det bemærkelsesværdige i instruksens, selv om også her harmoniske forhold mangler, når det f. eks. foreskrives [pkt. 10], at "alle penge, som hiid-

indtil til Land-Militien oc Søestaten hafve Været aszignerede, udj cassen Ved Voris eget Cammer [1] skal indleferis", og dog snart efter [pkt. 12] indrømmes, at kassen "u=mueligt" kan fungere for hele landet, hvorhos der senere [pkt. 22] følger yderligere, fravigende forskrift. Bag hele ubehjælpsheden mærker man det stærke ønske om at give kassen "Ved Voris eget Cammer" dominerende betydning, og i hvor høj grad det er kongens vilje at holde sig personlig orienteret - dette sidste resulterende i, at der, i yderlig modsætning til den manglende arbejdsvejledning, gives forskrift om detaljeret, månedlig og årlig, regnskabsaflæggelse fra general-kommissariatet til kongen [pkt. 14].

Iflg. de fremsatte betragtninger skulde da følgende være sket:

Kongen har været utilfreds med visse forhold vedrørende søetatens forvaltning, har ønsket denne henlagt under hærens generalkommissariat og har samtidig villet skaffe sig mulighed for personlig indgriben, hvis sådan skulde vise sig nødvendig. Til egen orientering vil kongen have Hahn ind i kommissariatet, men er iøvrigt uinteresset i personelbesættelserne og overlader disse til Stöcken og Hahn.

Derimod er kongen stærkt interesseret i at få "cassen Ved Voris eget Cammer" organisatorisk passet ind i den fremtidige ordning og givet en fremtrædende plads, ligesom han ved krav om stram regnskabsaflæggelse vil sikre sin personlige kontrol af midlernes anvendelse. Han deltager selv i udarbejdelsen af den ny instruktion, der bliver præget af de kongelige ønsker.

Generalkommissariatets omdannelse den 19. marts 1677 tilsigter således inderst inde en koncentration af den økonomiske ledelse til kongens hånd, analogt med, hvad der samtidig fandt sted for kommandoens vedkommende.

c. Kontorforhold

Af generalkommissariatets kopister afgik i vinteren 1676/77 Jürgen Gercken, der blev kontributionsforvalter i Oldesloe. I hans sted ansattes fra 1. april 77 Clemens Succow [2], der synes at have været særlig dygtig, eftersom han straks efter toges med i felten, anvendtes som kommissær i Skåne [3], og i september, med bibeholdelse af sin kopistplads, konstitueredes som kommissær på Rügen, hvor han også de følgende år kom til at fungere som krigskommissær [4].

Da rigsmarskal Körbitz udtrådte af kommissariatet, tog han Peter Sørensen med sig, og i dennes sted ansattes midlertidigt Gerlach Tugelius [5].

Der blev således fem tjenestegørende kopister: Succow,

Samlandt, Rossing, Justesen og Tugelius, men herudover ses kommissariatet til tider også at have haft løst antaget personale [1].

Som bogholder fungerede Claes Lyhm, som rejsekommissær Jens Hansen Wisberg.

Generalkommissariatet har antagelig vedblivende haft ophold i krigskollegiets bygning, men det må indrømmes, at intetsomhelst vidnesbyrd herom er fundet.

B. ARBEJDSMÅDE

Det ny generalkommissariat førte fra første dag mødeprotokol [2], og af denne - som er bevaret - fremgår, hvor flittigt der er arbejdet, lige fra det første møde den 21. marts 77 og til man den 11. december 1679 fik underretning om, at kongen nogle dage før havde ophævet kommissariatet.

Idet der til erindring forudskikkes, at kommissariatet jo yderligere havde søetatens forretninger at varetage særskilt, kan det have sin interesse at notere, at af de i 1677 resterende 286 dage var 175 mødedage. I 1678 var der 273 mødedage, og af de 345 dage i 1679, da generalkommissariatet var i funktion, var de 268 mødedage.

Ofte var der møde både formiddag og eftermiddag, søndagsfriheden kunde ikke overholdes, men der kunde hyppigt et par uger forekomme mødedage ud i et træk, ja i april-maj 79 faldt der endog 29 mødedage uden afbrydelse.

Det har knebet at få kontorpersonalet med til dette arbejdstempo, og i januar 78 måtte de deputerede resolve bødestraf for fremtidig forsømmelse [3].

Protokollen vedrører kun møder i København, den refererer de, i reglen gennem krigssekretæren modtagne, kgl. befalinger, afsluttede kontrakter, egne resolutioner på indkomne andragender, indhold af vigtigere skrivelser, der skal udsendes o. s. v., men det anføres ikke, hvilke deputerede der er til stede, og hvorledes de har voteret, så nogen oplysning om de indre forhold i kommissariatet gives ikke.

Der er dog en anden udvej: undersøgelse af underskrifterne på den bevarede korrespondance. Med reservation - det rådspurgte materiale er ikke fuldstændigt - man ønskede principielt alles underskrift på de vigtigere ekspeditioner og veg derfor ikke tilbage for rundsendinge til underskrift - menes dog følgende at kunne fremsættes:

De "centrale" underskrifter er Vinds og Stöckens, men der er den særegenhed, at medens Stöckens underskrift praktisk talt altid findes i de tidsrum, da han vides at have været i København, mangler i så fald hyppigt Vinds.

Dette forhold gør sig så at sige gældende lige fra først

af, tiltrædelsesdagene naturligvis undtagne. Vind har ikke med særlig iver deltaget i arbejdet, men man fristes til at tro, at han er bleven orienteret af Körbitz, har taget denne til mønster og viet det normale arbejde i skatkammeret sin egentlige interesse.

Da så von Stöcken drager i felten, forandres billedet ganske. Vind overtager straks og af fuld kraft ledelsen af arbejdet i København.

På noget lignende måde former forholdene sig i de følgende år.

For de andre deputeredes vedkommende er underskrifterne tilsyneladende ret tilfældige. De kan være der alle, eller snart een, så en anden kan mangle, vel i reglen p.g. af fraværelse i særligt hverv.

Det overvejende er 3 underskrifter, en enkelt deputeret synes kun undtagelsesvis at have underskrevet - Stöcken dog fraregnet. Man har været varsom med at disponere på egen hånd.

Men endnu et forhold af interesse kan konstateres:

Der spores ved dette, som ved det tidligere general-kommissariat, en vis skyhed over for sager fra hertugdømmerne, men denne følelse deltes ikke af Stöcken, der som Rensborger og tidligere tysk cancellimand følte sig hjemme her, og fra begyndelsen og til det sidste ses derfor hertugdømmernes sager at have været von Stöckens særlige domæne, medens det kun er nødtvungent og i ganske få tilfælde, at andre disponerer. Sammen med disse sager gik også forhandlingerne med leverandørerne i Lübeck og Hamburg. - Et par eksempler [1] vil oplyse det fremsatte: 6. oktober 1677 skriver Vind og Lerche til Hahn og von Stöcken, der da var på Rügen: "Vi willi dennem hermed til wenlig effterretning melde att wj alle de Indkomne Tydsche Postbriefue dennem hafuer tilschicked huor-paa wj og wel formoder at dj de wedkommende derpaa lader Suare, de danske hafwer Vj oß foretaget og En huer Suar tilschicked". 13. juli 1678 skriver Vind, Sehested og Lerche til de deputerede i Skåne (Skeel og von Stöcken): "...omb Jern Mørserne, att indkiøbe, da synis Oß att de allerbest kunde af herr Rent Mester von Stöcken befordris, wed hands Correspondente i Hamborg at worde indkiøbte, til huilchen ende hermed følger huiß Kiøbmanden forlængst omb samme indgifuen haffuer...". 9. august 1679 skriver de samme til Stöcken: "Herhøes sendes 2de Skrifvelßer fra Holstein kommen, som her Rentemester Effter sit gott befindende wille behage at svare paa."

Man må herved som omtalt ikke lade sig narre af underskrifterne. 26. maj 1677 skriver Hahn og Stöcken til de deputerede i København: "Wj sender ellers herhøß Udschrifningsbriefue om Contributionen udj Schlesuig holstein for Juny Maaned,

hulche woris høyærede herrer wille behage med at underschriue og befalle med denne Post att fortsende."

I skrivelserne benyttedes dansk eller tysk sprog, som det fandtes hensigtsmæssigt, men noget nøjere om forholdet kan ikke opgives, da de bevarede brevlister ikke er fuldstændige.

Vigtige udfærdigelser havde før underskrifterne myndighedsbetegnelse som f. eks.: "Dero Königl. Maytt zu Denmark und Norwegen, Deputirte des Generall Commissariats" [1].

Der anskaffedes efterhånden flere signeter, som imidlertid i hovedsagen var sammenfaldende med det i 1676 indførte. Forseglingen var af betydning, fordi den gav befodringsret som for de kgl. breve, og det blev coutume, at de højtstående officerer lod deres breve befordre i de deputeredes brevpakker. Ved et brev modtagelse skulde der ikke betales porto, når omslaget var påtegnet C5 og havde generalkommissariatets segl [2].

Den enkelte deputerede plejede ved detachering at medtage et kommissariatssignet, også for at være i stand til at udstede rejsepas [fripas] og lignende udfærdigelser, hvor seglet var nødvendigt. Et enkelt signet gik tabt under et overfald på bagagevognene, og hele den frie anvendelse af signetet medførte, at der snart konstateredes misbrug af kommissariatsseglet.

Under det ældre generalkommissariat var samarbejdet med de civile forvaltningsmyndigheder efterhånden døet hen. Det genoptoges nu i nogen grad, vel på Vinds foranledning. Selv holdt han, uden korrespondances udveksling, føling med skatkammeret, og i 1677-78 forekommer der adskillige memorialer til kancelli og kommercekollegium. Men i 1679 glipper forbindelsen atter, og dette synes at tyde på, at det er arbejdspresset og de abnorme forhold, der i det hele bærer skylden.

Medens dernæst naturligvis den normale korrespondance skete ved skrivelse til enkeltmand, var der dog allerede i det ældre generalkommissariats tid nogle gange bleven udstedt "patent" [3] (åbent brev), eks. vis af følgende form: "Eftersom ... [N.N.] ... er beordret. . . , Saa Begieres Venligen. . . , Huor-effter de Vedkommende dennem wille wide at rette." Sådanne patenter såvelsom "plakater" forekommer også under det ny generalkommissariat, om end ikke i stort tal [4].

Et svagt punkt gennem årene ses bogføringen til stadighed at have været. Allerede i begyndelsen af 1675 havde man opgivet at føre egentlig kopibog, og det synes at have været pålagt kopisterne i stedet at føre brevlister, men disses tekstuddrag blev altid af meget varierende omfang og værdi, der forekommer dobbelt indførelse og, hvad værre er, andre skrivelser har man glemt eller ikke nået at indføre. Adskillige, i krigskommissarieregnskaberne bevarede skrivelser vil således ikke kunne findes i brevlisterne.

Under det ny generalkommissariat ser det ud til, at ansvaret for bogføringen har været overdraget bogholderen, og at han på skrivelsen har skullet bevidne indførelsen i brevlisten ved påtegning /C. Lym. Dette findes vel også ret hyppigt, men har ikke kunnet overholdes, kopisterne har måttet træde i stedet, og spredt om finder man påtegninger som /Udj Bogholderens Absence /Indført af /N. Rossing indført af N. Justesen, N. Rossing, o.l., uden at det dog nogensinde er lykkedes at nå betryggende sikkerhed.

Generalkommissariatet var som det ældre fuldt ud barn af sin tid. Det beskæftigede sig med store som med små tjenesteforretninger. Lige efter at der i mødeprotokollen for 1678, folio 146, er refereret "Hans May:ts Befahling" om deliberation mellem "Hr. Canceled, Rigs Admiral, Rigs Marschal og General Commissariatet" findes indført:

"Kjøbt... aff Hans Hanßen Mouritz
4 par Smurlæders Støfler.... à 2 Rdr" !

C. VIRKSOMHED

a. Vinterens arbejde fortsættes

I sin sædvanlige, årlige "Forklaring og Opsat" havde skatkammeret den 2. januar [1] anvist følgende beløb til militiens traktement og forplejning i 1677:

Af landet	Rixdr.	
355492½ tdr. hartk. à 12 m. er	710985	
59804 tdr. tiender à 1 m. er	9967	32 s.
familie- og folkeskatten	33081	
Af købstæderne		
matrikelskatten	31075	
konsumtionen og folkeskatten	81378	
Ialt	866486 rdl	32 s.

Et "Vnggeferlig offuerslag", udarbejdet i generalkommissariatet ved årets begyndelse [2], regner foruden denne sum yderligere i kontribution fra hertugdømmerne ca. 900000 rdl., fra grevskaberne [Oldenburg og Delmenhorst] ca. 60000 rdl., ialt tilsammen ca. 1830000 rdl. Men udgifterne til hæren er iflg. beregningen så store, at der kan ventes et underskud på ca. 360000 rdl, "zu geschweigen das die angesetzte Contribution nicht so richtig einkomt, wie Sie aufsetzet".

Dette var de almindelige, økonomiske vilkår, som det ny generalkommissariat forefandt ved sit første møde den 21. marts 1677, men yderligere nedtrykkende måtte det føles, at kassen i øjeblikket var tom, og at det hidtil ikke var lykkedes at nå til klarhed over status ude i landet.

Det første, man da foretog sig, var af samtlige proviantforvaltere at forlange [1] øjeblikkelig redegørelse for forråd af ammunition, proviant og materiel, og hertil knyttedes, som sædvanlig, kravet om hver måned at få indtægts- og udgiftsregnskab.

Af krigskommissærer, amtsskrivere, købstæder m. fl. forlangtes [2], at de forfaldne skatter samt alle restancer u-vægerlig skulde være betalt inden 1. april, da der ellers vilde blive foretaget eksekution.

Betaling for indenlandsk leverance henvistes til indeholdelse i kontributionerne [3], og på grund af pengemanglen opgav man al ny hvervning [4] og nøjedes med alene at søge den allerede påbegyndte gennemført.

Kornindkøbene indskrænkedes indtil videre mest mulig, og i det hele blev det transporterne af proviant og materiel til sundbyerne [København, Helsingør og Landskrone], der nu kom til at præge virksomheden, noget senere efterfulgt af selve troppe transporterne.

Men da pengemanglen vedblev, udsendtes der en række ordrer [5] om skrap inddrivelse og eksekution, sluttende med en skarp skrivelse den 22. maj til krigskommissærerne i Fyn og Jylland, at da Jens Wisberg nu på sine to sidste rejser kun havde modtaget ganske få fra deres distrikter indgående beløb, var det tydeligt at forstå, at de ikke så flittigt, som de burde, og som det efter de gentagne advarsler havde været at vente, havde ladet sig det være magtpåliggende at få inddrevet de store restancer fra forrige år, så lidt som indeværende års skatter. Det skulde da nu een gang for alle tilkædages dem, at såfremt man ikke herefter bemærkede større flid, vilde dels kontributionerne blive inddrevet hos dem personlig, dels kongelig unåde være dem vis. Wisberg vilde nu blive sendt ud igen, og man vilde da formode, at enhver vilde skaffe ham en større sum i hænde [6].

Samtidig med at dette pres kom til udvikling i kongeriget, viste Stöcken megen behændighed over for de utålmodige leverandører samt over for oppebørselsbetjentene i hertugdømmerne, hvor skattekravene havde været størst, og hvor det nu gjaldt om at holde modet oppe, da der forestod indmarche af hjælpetropper med dertil knyttede, ny krav. Det fremsatte vil anskueliggøres af følgende:

I den sidste halve snes dage af marts måned findes der i den tyske brevlister kun de nødvendige, løbende sager, men intetsomhelst om den økonomiske situation. Der måtte jo dog indrømmes det ny generalkommissariat en frist til at orientere sig, og det var samtidig en række dage, von Stöcken indvandt.

Den 3. april sender han [7] en utålmodig hovedkommissionær og kreditor i Lübeck - en veksler på 5000 rdl, som han

skulde tage på regning "und in herbeyschaffung des verschriebenen mühe spahren", hvorefter forskellige krav anføres.

Krigskommissæren i Holsten havde klaget over vanskelighederne ved at skaffe penge til hvervningerne, men der svarede ham [1], at man - "was er wegen dem defekt seiner Kriegas Caßa, und das Er daher den Officirern, so da werben, keine werbgelder bezahlen könne, erinnern wolle... Nun were man Zwar woll wißend, das Ihm viel Ausgaben aszigniret, man wolte aber doch gleichwoll auch gern, das die angefangene Werbung so viel möglich befördert werden möchte, alß solte Er nach und nach etwas an die Officirer bezahlen, Man wolte Sorge tragen, das Er mitt Gelde secundiret würde".

En oppebørselsbetjent, der også havde klaget, trøstede man [2] med, "das ob es gleich itzo die schlimmeste Zeit im Jahr das geldt bey Zu bringen, er nicht desto weniger sein bestes darin thun muste, en regard, das diese Zeit vom Jahr gleichfals dieselbe da man das geldt am meisten benötigt".

Von Stöcken var en behændig mand, men alligevel var det under fortvivlede økonomiske vilkår, at man nu gik ind til et nyt felttog.

b. Felttoget 1677. Von Stöcken den ledende.

Den 23. maj begynder en ny protokol "General Commissariats Danske Expeditioner udi Schaane" [3] og angiver udfærdigelse "I Lands Crone". Samme dag har den tyske brevlister [4] påtegningen "In Schonen".

Det blev Hahn og von Stöcken, der drog til hæren, og omkring midten af juni sluttede Skeel sig til. De deputerede fulgte hovedkvarteret, såvel Hahn som Stöcken hørte til kongens fortrolige kreds, og Skeel ses hurtigt at have opnået kongens yndest.

Med i felten havde de taget kopisterne Clemens Succow og Niels Rossing [5], og da Succow snart efter anvendtes, i hvert fald midlertidigt, som krigskommissær, har formentlig Gerhard Tugelius vikarieret for ham.

Trainudstyret må antages at have haft et lignende omfang som året før, thi det angives at have omfattet 70 heste [6].

Direkte knyttede til generalkommissariets udrykkende del var "krigskommissærerne ved arméen", hvis navne er vekslende, så at formentlig kun Emanuel Junge og Poul Jäger kan anses for varigere tilknyttede. Det er formentlig også disse to, der i Zahlkasseregnskabet måned efter måned figurerer som "Kriigs Casserere", men da regnskabsbilagene er gået tabt, kan det kun fremsættes som formodning.

Der fandtes endvidere proviantforvaltere, proviantskri-

vere o. fl. Den tidligere overproviantmester Poul Corneliusen var fratrådt den 1. maj. Man synes ikke at have været tilfreds med hans virksomhed.

I København forblev Vind, Sehested og Lerche med kopisterne David Samlandt og Niels Justesen, såvel som bogholderen Claes Lyhm. Da zahlmester ved søetaten Jens Brandt snart efter døde, blev det ved kgl. resolution bestemt [1], at Lyhm skulde bestride bogholderiet ved begge etater og "Vere forbunden, for Indkomsterne og Vdgiffterne naar begieres fuldkommen efterretning og forklaring at gjøre".

Generalkommissariatets to dele korresponderede indbyrdes under adresser som: "De...Herrer...Deputerede Wed General Commissariatet udi Schaane", henholdsvis: "De...Herrer...Deputerede wed General Commissariatet...Kiøbenhaffn", og der er ikke tale om noget feltkommissariat, men kun om en af forholdene nødvendiggjort deling af selve generalkommissariatet. Til vigtigere udfærdigelser tilstræbtes, som omtalt, underskrift af samtlige deputerede.

Man holdt indbyrdes forbindelse og føling ved flittig brevveksling [2], således har de deputerede i Skåne i de 79 dage, opholdet her varede, skrevet 40 gange til kollegerne i København. Denne gensidige korrespondance er af betydelig interesse.

Der skulde kun hengå få dage, før det kom til en tovtrækning om det indbyrdes kompetenceforhold. Stöcken vilde have hele ledelsen.

1. juni skrives der fra Skåne: "...De wille og behage effter vores aftalle alle de ankommende brefve med huer Post enten de ere noget magtpaaliggende eller ey, at lade hidkomme. Efftersom de der icke Kunde wide huad her forefalder, og oß at wide fornøden og tienligt kand were...".

5. juni svares der fra København: "...Aff Postbrefuene hafue wj ingen beholden uden nogle faae med forgangen Post, som dog af ingen Synderlig magtpaaliggende indhold ware, det aff Aarsagen att wj ei egentlig wiste, huor de goede Herrer kunde antreffis, hafuer dennem dog detz indhold med Cort Extract tilkiendegifuen, de fleeste brefue hafue wered til Cammer Raad von Stöcken, som alle erre fremsende, hermed følger Breffuene fra de 2de sidste Poster...".

Men samme dag, 5. juni, hedder det i en memorial fra Skåne: "...Alle briefe müßen an hero gesand werden, es sej daran gelegen oder nicht, dan zu seiten darinnen etwas sein könne, was man alhier zu wissen verlanget, daran man Eben im Copenhagen nicht gedencket." I margenen ud herfor har man i Kjøbenhavn noteret: "Alle briefe sollen unebrochen folgen."

I overensstemmelse hermed skrives så 9. juni fra Kjø-

benhavn: "... Samptlige Postbreffue erre I dag forlengst offuer- sendte... ", men endnu den 10. gentages forlangendet fra Skåne - som det skarpt formuleres i brevlisten [1] - "Att de wille tillige med hans May:ts breffue lade General Commissariats ofverkomme og ey Posten opholde."

Skrivelserne fra de deputerede i Skåne har i det hele en befalende, om end høflig form, hvorom efterfølgende vil give et indtryk:

8. juni: - "hvilcket Eders Excel. og wores højærede herrer wille behage at lade Indkiøbe og ofversende...".

- "wores højærede herrer wille Ellers behage hoffølgen- de post breffue at medunderschrifue, og med Posten fortsende...".

- "Saa wille Eders Excel: Hr. Skatmester behage derom En Kongl. befaling at lade opsette og til Vnderschrifuelse hiidofversende...".

Ja, man gik endnu videre, som når det hedder:

11. juni: "... Commissar... [N.N.s]... Regenschab schal paa Skat Cammered efftersees, og den derofter forfat- tende Extract med Mangelsposterne hiid til os ofversendes, huorom wj formoder Eders Excel: og Vores højærede herrer anstalt giører..." og endelig

30. juli: "... Paa Schat Cammered wille og Eders Excel. behage at befalle ded En Designation paa Kriigs Styren som af Ambterne vdi Riibe og Wiborg Stiffter schal gifues, Vorder opsatt og Kriigs Commissarium... tilsendt, efftersom hand derom ansøgning giort hafver...".

Hvorledes man her overfor reagerede i København, vil fremgå af følgende vendinger i en skrivelse, dateret 3. august 1677, underskrevet af Vind og to meddeputerede:

- "om de goede Herrer for nødwendigt eragtede, at wi samme i for Raad schulle indkiøbe..."

- "Saa begieres derom de goede Herrers widre betenckende..."

- "Saa wille de goede Herrer behage, Sligt Hans Ko=May= at foredrage..."

- "huor om de goede herrers resolution begieris...".

Når, iflg. det fremsatte, viceskatmesteren så let kapitulerede over for Stöcken og tillod etablering af det samme indre kommandoforhold som i det ældre generalkommissariat, så ligger heri fuldgyldigt bevis for, at der ikke har været til- sikret ham nogensomhelst fortrinstilling over for de andre deputerede.

Men lige så utvivlsomt er det vel også, at den sted- fundne udvikling af forholdene har skabt bitterhed hos ham, og at der bag brevenes glatte overflade skjuler sig betydelige mis- stemninger. Viceskatmesteren har håbet på tid og lejlighed til atter at gøre sig gældende, og allerede den 6. oktober samme år, da de deputerede ved hæren var draget til Rügen i kongens følge, sender Vind [og Lerche] dem vel de tyske postbreve,

men i deres skrivelse hedder det: "de danske hafwer Vj oß foretaget og En huer Suar tilschicked".

Det kan for viceskatmesterens foreløbige eftergivenhed have haft sin betydning, at der var opstået friktion med flåden. Måske som en tak for sidst - det den 19. marts skete - indgav admiralitetsherrerne til kongen en memorial, hvori de beskyldte generalkommissariatet for forsømmelighed og for, sammen med zahlmester Brandt, at have angrebet kvæsthusets midler. Denne memorial gik videre til Stöcken, og han var ondskabsfuld nok til at sende den til de deputerede i København til erklæring ("huorum efterretning begieres" [1]). Den hæderlige Vind blev ganske oprevet over beskyldningerne og konciperede personlig den forlangte redegørelse i sagen.

Der arbejdedes sommeren igennem flittigt i København, og Stöcken fik nu en ganske anden assistance end i Hondorfs tid. Men forholdene var og blev fortvivlede. På grund af pengemanglen måtte Stöcken dels presse på inddrivelsen af kontributionerne, dels lade Wisberg bringe alle de indkomne beløb over til Skåne, for at lønningsudbetalingerne ved hæren kunde præsteres. Følgen blev, at der ved generalkommissariatet i København til stadighed herskede den yderste pengebød.

Den 9. juni skriver således de deputerede i København, at smedelavet har en stor sum penge til gode og ikke vil påtage sig mere arbejde, før det får betaling. De fra Jylland ankomne penge er straks sendt over med Wisberg, og man har kun beholdt 4000 rdl, som dog lidet vil forslå til de mange udgifter, af hvilke leverancerne til flåden især trænger på. Stöcken svarer den 11., at han skal tale med Brandt om penge til håndværkerne, men de til flåden tagne 4000 rdl må refunderes af dens egne midler [krigsstyren], da han ellers ikke kan klare lønningsudbetalingerne. Klagerne fortsættes fra København.

- 12. juni: remsniderne og saddelmagerne har 1700 rdl til gode og vil ikke arbejde, før de får penge. - 14. juni: Brandts tjenere beretter "sig ej Een s, at hafue i henderne" - 20. juli: man er hårdt trængt af generaladmiral Tromp, som absolut vil have et tilgodehavende på 3678 rdl, "dertil her ingen middel er, huorofver hand Sig hoeß Hands Myt well besuerger."

Der var hos de deputerede i København en tilbøjelighed til at tilfredsstille de værste krav, uanset, hvor man tog pengene fra, og da flåden trængte stærkt på, måtte det blive militiens midler, det gik ud over. Stöcken derimod holdt nøje over, at hver etat skulde klare for sig.

En enkelt lille sag tegner Stöckens personlighed. En engelsk oberst havde tilbudt kongen at forfærdige nogle "konstbroer og anded", tilbudet var bleven modtaget, og han fordrede

nu i København 6-700 rdl til forfærdigelsen. De deputerede dér var rådvilde [1], men Stöcken resolverede: "Till videre ordre kand dette forblifve". Det blev da også kun 100 rdl, Stöcken senere måtte beordre Brandt til at udbetale, "som Hands May:tt hannem Allernaad hafuer foræret" [2].

Hele sommeren 1677 slæbte sig hen i København på samme triste måde. Endnu den 14. september skriver Vind, Sehested og Lerche, at de anstrænger sig for at få transporterne af de allierede tropper gennemført, "mends samme gjøre anfordring omb Pengis forstreckning, der til wi ingen raad wiide, anseende, fast ingen penge udi Zahl Cammered indkommer, og de uforbiigengelige daglige Udgiffter, som Oß paa henger, erre større endsom tenchis schulle, her foruden formeere Sig dagligen Kiøbmend og Handtwerchsfolchenis Kraf, som wed de Goede Herrers Afreißæ til mange Thusende Rixdr. Sig bedrogh, Derfor wi uden afladelße ansøgt og Mahned blifr. og saa frembt ei betiideligen Middeler til sammis af bethaling forschaffis, da er at befrygte, at wi taber woriß Credit, huor wed Hands May:ts thiennistis befording Mercheligh will forhindris - Som wi, Ihuor gierne wi end wilde, ei afwerge Kunde...".

Et noget mere robust nervesystem synes von Stöcken at have haft, og i en erindringsskrivelse til en kontributionsforvalter i Holsten kan han endnu benytte lejligheden til en lille spøg. Det var det stadigt brændende spørgsmål om indsendelse af månedsregnskaber, det drejede sig om, og der skrives drillende: "man vermuhte sonst das Er eine große Summan beysammen habe, weil die Extract ausgeblieben" [3].

Som det var at vente, anordnedes der, snart efter de deputeredes ankomst til Skåne, den 28. maj en udskrivning af naturalier fra denne landsdel. Det angaves som årsag, at de fornødne forsyninger ikke så snart, som det behøvedes, kunde forskaffes fra København. Aflevering skulde fra Skånes sydlige halvdel ske i lejren: fra egnen øst og nord-øst for Helsingborg derimod i Landskrone. To navngivne stabsofficerer af rytteriet skulde tilse, at leverancerne præsteredes.

Det var ialt 18 herreder, det drejede sig om, men det lille Vemmenhøgs herred synes ved en forglemmelse ikke at være kommen med.

Næste dag, 29. maj, sendtes pålæg om den samme leverance til "Hands May:s armee" ud til 14 herreder, nemlig foruden til 9, der allerede havde fået ordre, også til yderligere 5. Vemmenhøg var nu husket, og udskrivningen udvidet til hele Skåne, men mon det ikke er den usikre militære situation, der er skyld i den for første gang anvendte, uhygge-

lige trusel: "Saafremt de ey om forsømmelse derudj befindes med Ild och Suerd wille straffes".

Leverancerne suppleredes med ret voldsomme inddrivninger af kvæg fra en del sogne ved hærens marchevej til Christianstad.

Og som foreløbigt afsluttende foranstaltning kom endelig, den 3. juni, udnævnelsen af den skånske godsejer Ove Ramel til amtmand over Christianstad og underliggende distrikter, d. v. s. Skånes 9 østligste samt Blekinges 4 herreder.

Der er i den for Ramel udfærdigede "Instruction", såvelsom ved dispositionerne som helhed [1], et præg af uklarhed og usikkerhed. En dag befales ét, den næste måske noget andet, afvigende eller modstridende. Det er den vaklende kommando, som sætter sine spor, også i forvaltningen.

I instruktionen beordres amtmanden til at lade alle forsyninger fra området føre til Christianstad. Han skal varetage krigskommissariatet her, og det er i virkeligheden dette sidstes tjenesteforretninger, der alene omhandles. Han skal kommunikere flittigt med kommandanten og tildels også med generalkommissariatet, fra hvilket han kan forvente videre ordre.

14. juni har de deputerede tilskrevet Ramel [2], "Att hannem tilsendes Hans Kongl: May: hannem allernaadigst gifne Instruction, og som samme i hast blef opsat, Saa alting iche saa Vdførligen som vel burde derudj er exprimered", så gives der ham nu i det efterfølgende en nærmere orientering.

Man aner et kongeligt lune i det forefaldne. Instruktionen har den 3. juni - lige før afmarchen fra Christianstad - skullet udfærdiges i huj og hast, uden tid til nogensomhelst overvejelse. Den har derefter henligget i kongens væрге indtil den 14. juni, da den tilfældigvis er bleven underskrevet - med bibeholdelse af den oprindelige dato, 3. juni [3].

De mellemliggende 11 dage har denne vigtige forskrift manglet, angående forsyninger til den snart efter belejrede fæstning!

Felttoget 1677 forløb uheldigt som det foregående, og snart var en kyststrimmel ved Landskrone atter den eneste, nogenlunde sikre besiddelse. Den 11. august forlod kongen Skåne, og i hans følge var også de deputerede. Hahn og Stöcken kom til at ledsage kongen på to kortvarige ekspeditioner i september-oktober til Rügen, men Otto Skeel sendtes i begyndelsen af september tilbage til Landskrone, hvor han i efterårs-månederne kom til at udøve en lignende tilsyns- og kontrolvirksomhed som rigsmarskal Körbitz året før.

Inden de deputeredes afrejse fra Skåne var der bleven udstedt en plakat [4], ved hvilken der i alle herreder udskreves

høj og slagtekvæg, at aflevere i Landskrone, under trusel om "Swerd og Ild Saawel og anden optenkel: Militair Execution".

Man var ved at komme langt bort fra alle hensyn.

Ved hjælp af de tilvejebragte magasinforråd var det lykkedes generalkommissariatet at tilfredsstille selve forplejningskravene sommeren igennem - naturligvis under evindelig kamp med datidens sædvanlige besværigheder: brødet "muld-nede" [skimlede], og øllet løb surt.

Til gengæld blev manglen på rede penge mere og mere betænkelig.

Store beløb var efterhånden vandret ud af landet, og metalbeholdningen derved formindsket.

Men hertil kom, at efter slaget ved Lund synes man ude i folket at have tabt al tro på et heldigt udfald af krigen, offerviljen forsvandt, og de, der havde rede penge, gemte dem hen. Der var derfor ikke tilstrækkelig mønt i omløb til, at skatter og afgifter kunde betales. I juni måned 77 havde krigskommissæren på Sjælland restancer til et beløb af 50000 rdl. Hos en enkelt amtsskriver var restancerne 10500 rdl [1]. Medens det tidligere kun undtagelsesvis var bleven tilladt at betale med naturalier, bliver dette nu efterhånden mere almindeligt. I slutningen af juli måtte man give bønderne frist med betalingen indtil høstens tid [2]. Til krigskommissæren i det sydlige Jylland så man sig nødt til at skrive, at "Dersom nogen Af Gen:Commisz: udgifne Aszignationer eller ordres paa penge tilkommer, Skall de ey for wiidere betales, anseende pengene nu høyelig behöfuis" [3].

Det for kontributionerne indgående familiesølv fik møntmesteren ordre til at udmønte i toskillinger [4], og da der med de fremmede hjælpetropper var kommen forskellig, ikke fuldgyldig mønt ind i landet, blev den inddraget og ommøntet til lybske skillinger [5]. Men selvfølgelig forslog alt dette kun lidet, og da der i begyndelsen af august indgik 15000 rdl fra Bremen, havde man oven i købet den ærgrelse, at det p.g. af malkonduite skete ved obligation og ikke i rede penge [6].

Pengemanglen holdt sig vist nogenlunde uforandret året ud. I slutningen af december tilskrev man krigskommissærerne [7], at de vel kunde betale, hvad der var nødvendigt, til afdelingerne, men måtte sørge for hver måned at sende flest mulig penge ind med Wisberg. "Kiøbmend eller andre som med Assignationer paa Cassen sammesteds imidlertid maate fremkomme, Kand hand udj restantzerne anuise og ellers effterhaanden søge at fornöye, dog saalenge mueligt er dem med gode ord opholde".

Ved årets slutning forlangtes der [8], "vnder deris Chargers fortabelse", af alle krigskommissærere og proviant-

forvaltere indsendelse til nytår af regnskabsekstrakter for hele det forløbne år.

Under de refererede forhold havde det voldt store vanskeligheder at holde de nødvendige leverancer igang. Flådens klage til kongen er allerede omtalt. Til hovedleverandøren i Lübeck kunde man kun udrede successive, mindre beløb, men måtte iøvrigt holde ham hen med løfter [1].

De udenlandske subsidier var udeblevet i 1677 og i sommerens løb havde kongen derfor søgt, i hertugdømmerne at rejse et lån på 100000 rdl [2], men resultatet heraf var foreløbig ikke til at overse, og man havde indtil videre i det hele kun årets høst at falde tilbage på.

De i den anledning udstedte tre forordninger af 14. august 1677 [3] omhandler: en proviantskat for året 1678 - hø og halms levering - en ildsteds- og kvægskat.

Den sidstnævnte var en pengeydelse, der ligesom de forskellige krigsstyr var beregnet til flådens underhold. Den opkrævedes og indbragtes til København sammen med kontributionerne, men viste sig ved første opkrævning kun at give "den halfue part" af, hvad man havde ventet [4].

Proviantskatten, til såvel hær som flåde, omfattede en afgivelse pr. td. hartk. [sædegårde, officers- og ryttergårde undtagne] af - for Jylland 2 skæpper rug, $\frac{1}{2}$ skp. byg og $1\frac{1}{2}$ skp. havre - for Sjælland og Fyn 1 skp. rug, $1\frac{1}{2}$ skp. byg og $1\frac{1}{2}$ skp. havre - for Lolland Falster og Møn 1 skp. rug, 1 skp. ærter og 1 skp. havre.

Skatten skulde erlægges inden førstkommande mikkelsdag på i forordningen nærmere angivet sted.

Hvad endelig hø- og halmskatten angår, så omfattede den afgivelse, inden august måneds udgang, af 1 læs hø og 1 læs halm for hver 10 tdr. hartk. [sædegårde dog undtagne]. Aflevering skulde ske i nærmeste købstad, med opbevaring her under den kommunale øvrigheds ansvar, til udlevering befaledes af generalkommissariatet.

Men disse skatter måtte snart efter suppleres. Det uheldige felttog gjorde det nødvendigt at føre det meste af hæren tilbage til kongeriget [5], og der måtte da skaffes havre og hø til de mange heste. Man synes at skimte en pludselig beslutning fra kommandoen, med deraf følgende ilfærdig ekspedition fra kommissariat og skatkammer! Iflg. åbne breve, udstedte den 22. oktober 1677 [6], skulde der på Sjælland og Møn af hver 18 tdr. hartk., månedlig i 6 måneder, leveres 6 skp. havre, sjællandsk mål, og 1 læs hø. Den i august påbudte havreskat annulleredes, og hvor leverance af havre eller hø allerede havde fundet sted iflg. generalkommissariatets anvisning, skulde værdien afkortes i kontributionerne.

For Lolland Falster, Fyn og Jylland befaledes afleveret, straks pr. td. hartk. 1 skp. havre, Åbomål, og månedlig i 6

måneder af hver 36 tdr. hartk. 1 læs hø. Der skete ikke her nogen afkortning for stedfundne ydelser.

Vil man derefter søge et skøn over størrelsen af den i året 1677 til hæren præsterede skatteydelse fra kongeriget, da støder dette på de største vanskeligheder. Dels synes det ugørligt, nu at nå klarhed over, hvor store restancerne var ved årets slutning, dels ser det ud til, at man, trods alle bestræbelser, dog ikke i længden har kunnet holde de to etaters regnskabsforhold klar af hinanden [1]. For naturalydelsernes vedkommende vil det ovenfor fremsatte allerede have antydnet dette. Leverandørerne betjente ofte samtidig begge værn. De fik successive afdrag på hovedsummen, hvori leverancer til begge værn indgik, og afdragssummerne stammer vel til tider andet steds fra, men dog hyppigst fra hærens midler, kontributionerne. Flåden havde ikke det jævnt flydende behov som hæren, men mødte efter tid og lejlighed med sine krav, disse var så til gengæld af større omfang, og deres hurtige og absolute tilfredsstillelse i mangt og meget en betingelse for fortsat virksomhed. Endelig vil det ikke kunne nægtes, at kravene til tider er bleven fremsat fordringsfuldt og uden hensyn til alle vanskeligheder - en optræden der selvfølgelig støttedes overmåde meget ved flådens berømmelige og sejrrie færd, medens hæren samtidig var ramt af uheld og nederlag.

Når det, trods alt, skal forsøges at opstille et skøn, sker dette med reservation, og i det kun de forud beregnede, og derimod ikke de i virkeligheden præsterede, betydeligt mindre, skatteydelser tilstræbes erkendt.

Til gengæld har befolkningen - dette som de to følgende år - lidt under en betydelig, illegal skattebyrde ved de udpresninger, som medførtes af svag og vaklende kommando med deraf følgende, svigtende disciplin i afdelingerne. Nævnes skal det, at de Mynsterske hjælpetropper angives at have været værst af alle - "die Unterthanen geklaget, das sie nimmer so hart von iemanden als den Münsterschen völc kern mit genommen" [2]. Deres fører, generalmajor Grandvillier, lykkedes det at afpresse Slesvig by 9935 rdl [3], som generalkommissariatet senere måtte afkorte i kontributionerne. Han viste sig også ved anden lejlighed pengebegærlig og umedgørlig [4], ligesom hjælpetropperne i det hele taget var dyre og besværlige gæster. Rundt om findes de store summer refererede, som krævedes for deres assistance - og samtidig forstod kommandoen ikke at drage virkelig nytte af dem!

Som tidligere anført, beløb de for 1677 til hæren anviste pengemidler sig, iflg. skatkammerets overslag, til 866486 rdl 32 s.

Hertil må lægges følgende, i årets løb påbudte naturalydelser:

- 8. jan. - fra Sjælland ca. 7000 læs hø, ca. 28000 tdr hakkelse.
- 30. jan. - fra Sjælland ca. 15000 tdr. havre, ca. 30000 tdr. hakkelse, ca. 15000 læs hø, ca. 7500 læs halm.
- 8. marts - fra Fyn ca. 4000 tdr. havre, ca. 8000 tdr. hakkelse, ca. 4000 læs hø, ca. 2000 læs halm.

De tre naturalydelsers samlede værdi kan anslås til ca. 47000 rdl [1].

- 14. aug. - proviantskatten, hvorfra, som flådens andel, i det mindste må fragå ærteskatten samt korn, som i det forrige års proviantskat til flåden beregnet. Endvidere fragår den annullerede havre fra Sjælland og Møn.

Til rest bliver da ca. 54000 tdr. rug, ca. 30000 tdr. byg og ca. 43700 tdr. havre.

Beregnet værdi ca. 197000 rdl.

- 14. aug. - hø og halm - ca. 35000 læs af hvert.

Beregnet værdi ca. 35000 rdl.

- 22. okt. - Sjælld. og Møn ca. 36000 tdr. havre og ca. 36000 læs hø.

Beregnet værdi ca. 60000 rdl.

- 22. okt. - Øvrige land ca. 30000 tdr. havre og ca. 40000 læs hø.

Beregnet værdi ca. 57000 rdl.

Samlet skatteydelse for 1677. Dette i grove træk tilvejebragte skøn giver som ca. 1260000 rdl.

Der er herved følgende at bemærke:

Den betydelige stigning fra året forud kommer ikke til udtryk i pengekontributionerne, selvfølgelig fordi en forhøjelse af disse var umulig.

Derimod er naturalydelseerne betydeligt forøgede. Man skulde have forråd, og man havde ikke midler til indkøb.

Også forskelligt andet er af interesse:

Ydelseerne er bleven komplicerede, de er afvigende i landets forskellige dele, har hjemmel i en mængde påbud, i ét tilfælde under samtidig ophævelse af et ældre sådant, hvad der alt sammen måtte vanskeliggøre det i forvejen svigtende overblik.

Skattebyrden er ulige og mindst i Jylland, medens den er særlig hård på Sjælland, skøndt denne ø nu på andet år, også i meget andet bar krigens hovedbyrde.

Der er ved nogle af årets kornskatter, og da først og fremmest proviantskatten af 14. august, det usædvanlige, at kornmålet ikke angaves, skøndt det var forskelligt i landets forskellige dele. Hæren havde altid regnet med det almindeligste, Åbomålet, hvorimod flåden regnede med sjællandsk mål for øerne og det en fjerdedel ringere Åbomål for Jylland. I 1673 havde skatkammeret, med Vind i spidsen, forgæves indstillet, at man, for at undgå uregelmæssighed i regnskaberne, ulighed i skattebyrden og friktion ved anvendelse af egnsfrem-

med og større mål [Fyn brugte Åbomål] anvendte Åbomålet overalt [1].

Hvorfor opgav da nu skatkammeret ganske ævred og lod, som om spørgsmålet ikke eksisterede? Man fristes til at søge årsagen i viceskatmesterens fraværelse, optaget som han har været, af de "møjsommelige" generalkommissariats forretninger.

I modsætning til generalkommissariatet havde kongen altid vist en, ganske vist noget svingende, interesse for de norske kommissariatsforhold og tilstræbt orientering og personlig indflydelse på dem.

Ved krigen begyndelse havde han sendt gehejmeråd Jens Juel til Norge for at assistere Gyldenløve, og det blev Juel og generalkrigskommissæren Ludvig Rosenkrantz, der i forening kom til at lede de norske kommissariatsforretninger [2], men Juel og Gyldenløve arbejdede ikke godt sammen, og det er vel derfor, at Juel den 24. marts 1677 - straks efter det ny generalkommissariats oprettelse hernede, med tilsigtet nyordning også af de norske forhold - blev beordret til at vende tilbage til København [3].

Der skete derefter intet før den 3. juni, da de deputerede ved hæren kunde meddele til København [4], at iflg. kongens resolution skulde amtmand i Frederikstad og Smålenene Hans Kaas være "Ober-Commissarius" i Norge, assisteret bl. a. af renteskriver ved skatkammeret Hans Hansen som bogholder.

Sidstnævnte synes ikke at have været meget villig, thi 6 uger senere, den 15. juli, skriver de samme deputerede: "Hans Kongl: May: allernaadigste willie er, att med de Norsche Sager Endschab schal giøres", Hans Hansen må derfor bestemme sig, om han vil påtage sig stillingen eller ej. - Nu bøjede han sig, og bestallinger for de to ny kommissariatsembudsmand udfærdigedes under 23. juli 1677 [5]. Samme dag skreves der i sagen til Gyldenløve, til Kaas og til de to fratrædende, Juel og Rosenkrantz [6].

Iflg. overkommisærens bestalling skulde han "rette sig efter de ordres Voris Gen:Commissariats deputerede udi Danmarck paa Voris Vegne hannem tid efter anden gifuendis Vorder". Han skulde "fligteligen med Voris Gen:Commissariat Correspondere, och i det Ringeste en gang huer Maaned gifue dennem fuldkommen raport om hans forretninger och i huad stand Militien Magazinerne tøihuußene och alt Andet des Vedkommende befindis, och det saa udførlig, at de om alting kand giøre os saadan tilbørlig underretning och forklaring som Vedbør, Hand schal af ingen dependere eller beordres uden af os self, Voris Stadtholder, och Gener:commissariats deputerede, och huis noged imod forhaabning schulle forefalde, huorum hand ey

saa snart af os eller Voris deputerede Ved Gen:Commissariatet kunde beordris, saa schal hand sig om alt huis behöfuis kunde, med Voris General som nest Ved haanden er raadføre, det øfrige henstilles til hans egen dexteritet. . .".

Skærer man gennem de mange ord, blev således den fremtidige ordning, at der skulde gives den for rigerne fælles konge mulighed for fuldstændig orientering. Det norske kommissariat skulde arbejde selvstændigt, kgl. ordrer kunde gives gennem generalkommissariatet, og ved eventuelt samvirke fik det afgørelsen - i det hele vel en for begge riger hensigtsmæssig og værdig ordning.

Men eftersøger man brevlisternes vidnesbyrd i den påfølgende tid, vil man finde, at der vel har været en hyppigere korrespondance med det norske kommissariat end forhen, men den drejer sig hovedsagelig om opsendelse af korn og brød ["tweback"] med tilsvarende nedsendelse af mastetræer, jærnprojektiler o.l. til flådens brug.

Medens der dernæst hos det norske overkrigskommissariat snarest spores udpræget selvstændighedsfølelse, er der samtidig en reel bøjning af fra generalkommissariatets side. Man havde nok i egne vanskeligheder.

Den tidligere praksis fortsattes således uforandret.

c. Økonomiske vanskeligheder

Ved skatkammerets forklaring af 2. januar 1678 [1] blev der anvist generalkommissariatet til militiens traktement og forplejning året igennem:

Af landet	Rixdr	s.
355192½ tdr. hartk. à 12 m. er	710385	
59774 tdr. tiender à 1 m. er	9962	32
familie- og folkeskatten	32611	
Af købstæderne		
matrikelskatten	31075	
konsumtionen og folkeskatten	83437	
Ialt	867470 rdl	32 s.

altså praktisk talt det samme beløb som det foregående år.

Men trods de fortsatte tilhold om skrap inddrivelse blev de indgående beløb dog stadig mindre, og såvel amtsskrivere som købstæder nølede med regnskabsaflæggelse og dermed følgende redegørelse for restancerne [2]. I maj 78 måtte man sende samtlige amtsskrivere en meget alvorlig skrivelse med trusel om kongens højeste unåde og bestillingsfortabelse, fordi "alleeneste wed 2/3 parten aff ded Eder Anbetroede Ampts Contributioner bliver erlagt" [3]. Krigskommissærerne, der havde fået en lignende påmindelse, kunde bevise, at de var uden skyld [4]. I juni befalede kongen, der var bleven urolig over den store afgang i de for militien og søestaten bestemte

ydelser, at viceskatmesteren indtil videre skulde lade en renteskriver holde bøger over alle indtrader m.v., for at kongen selv altid kunde have fuld efterretning, og mulighed for at se midlernes tilstand [1].

Der var kun få penge i omløb, brevlisterne viser talrige eksempler på, at det måtte tillades at erlægge alle slags afgifter i naturalier. Man opdagede, at speciemønt hemmeligt førtes ud af landet, og at i stedet slet mønt [Dötgens"] [2] vandrede ind. Tolderen i Assens, hvorover hovedforbindelsen med hertugdømmerne og Tyskland gik, fik ordre til visitation af den agende post og til eventuel beslaglæggelse. Hovedkommissionæren i Lübeck og forskellige oppebørselsbetjente advarede mod den slette mønt [3].

Under de nævnte forhold har det knebet stærkt for generalkommissariatet med at præstere de mange udbetalinger, der påhvilede det. Kongen havde i november 77 æsket sine rådgiveres betænkning om operationerne i den kommende sommer, beslutning var taget herom, den sædvanlige suppleringspersonel og materiel såvelsom tilvejebringelsen af forråd var derefter sat i gang med generalkommissariatet som udførende organ - alt dette krævede store summer.

Til hovedkommissionæren i Lübeck lykkedes det at fremskaffe successive afdrag fra hertugdømmernes kontributioner, men samtidig fik han betydelige bestillinger og var nu i bekneb. I marts udtalte generalkommissariatet vel, "Daß Er an manutenerung seiner Persohn nicht zu zweiflen" [4] (hatte), men i juni måtte han anråbe "omb hielp i ded allermindeste 3 à 4000 RD til at redde Sig med" [5]. - Heldigvis lykkedes det at bringe ham over de værste vanskeligheder.

Geværleverandørerne i Suhla sendte snart en fuldmægtig herop, der gjorde "sterch anfordring" på deres tilgodehavende [6].

Vanskelighederne gjorde det umuligt at holde de to værnsforhold ude fra hinanden. Militiens brevlister viser mange ekspeditioner, flåden vedrørende, og dispositionerne omhandler snart flådens, snart hærens økonomi.

Man kom bag ud med hærens lønninger eller måtte søge formel udvej ved lønningsanvisning på restancerne. I marts beordres eks. vis krigskommissæren på Fyn til at give garnisonen i Nyborg "og andre som tractamente Nyder" anvisning på de store restancer i Nyborg by og amt, men mon de har fået noget? I juni befales det amtsskriveren sammesteds at foretage ekskution for 5000 rdl. restancer [7].

Når der da fra beboerne landet over lyder stadige klager over, at den indkvarterede styrke imod reglementet forlanger spise og drikke, skal man være varsom med heri straks at se udpresning fra afdelingernes side, og betegnende nok synes da også det ellers så myndige generalkommissariat, i hvert fald

til tider, at tage varsomt på dette forhold.

På samme måde gik det med afdelingernes økonomi, hvor cheferne skulde sørge, ofte for mandens fremskaffelse, og i alle tilfælde for en stor del af udrustningen. Regeringen søgte at slippe så billigt som muligt og var altid bag ud med pengene, men fandtes på mønstringsdagen ikke alt tilfredsstillende, var vedkommende chef straks diskvalificeret og kunde vente, at man ved første lejlighed vilde skille sig af med ham - således som det i stor udstrækning fandt sted i efteråret 1678. Det hele var et forretningsanliggende, og ligesom der selvfølgelig fandtes griske, uhæderlige chefer, som kun tænkte på egen berigelse, således var der andre, der ruineredes, fordi de var for lidet drevne forretningsmænd. Tiden havde sit eget mål, og forholdene lå i mangt og meget fjærnt fra vor tids.

Efter tre års krigsførelse nærmede man sig øjensynlig det økonomiske bristepunkt. De udenlandske subsidier var udeblevet, og skatterne var ved at svigte. Man så da ingen anden udvej end optagelse af indenlandske tvangslån eller forstrækninger, som det af datiden kaldtes.

De vilkår, hvorunder disse stiftedes, var noget varierende. Der forlangtes rede penge eller transportabel obligation og tilbødes for større summer, om det ønskedes, jordegods som sikkerhed, men i almindelighed 6% rente og tilbagebetaling et års tid efter fredsslutningen [1]. Henvendelserne om lån, der skete såvel i hertugdømmerne som i kongeriget, var for dettes vedkommende i korthed følgende:

Den 15. januar forlangtes der af hver greve og friherre en forstrækning på 10000 rdl. [2], 11. marts anmodes lavene i København om at yde fra 2000-6000 rdl. [3], 12. marts kræves der af alle formuende landet over en fra 200 til 5000 rdl. varierende forstrækning [4]. 16. april suppleres ved henvendelse til forskellige, der ikke var kommet med i første omgang [5], 13. marts anmodes, gennem biskopperne, stifternes gejstlighed om at præstere fra 8000 rdl [Viborg stift] indtil 20000 rdl [Sjælland] [6].

De sædvanlige skatter løb samtidig, og yderligere var der den 15. januar bleven påbudt en halv krigsstyr [7] til flådens fornødenhed, så det har næppe været mange, der så ekspedit som Peder Pedersen Lerche allerede den 8. februar kunde modtage et af skatkammeret udstedt bevis for 10000 rdl., "forstragt til Søe Statens udgiffter" [8]. I almindelighed voldte kravet store vanskeligheder. I juli måtte generalkommissariatet efter kongens ordre [9] tilskrive de fleste af højadelen og minde om forstrækningen [10]. I august tilskreves borgmestrene og råd rundt om i købstæderne [11], såvel som alle amtmændene [12], at de skulde virke i sagen.

7. september blev det tilladt grev Otto Diderich Schack at pantsætte af sit grevskab så meget jordegods, som til de 10000 rdl. kunde opløbe [1].

Fra gejstligheden kom der tilbud om, i stedet for forstrækningen, uden vederlag at yde mindre beløb, men dette afsloges, og i afslaget fastsattes to bestemte dage, med en månedstids mellemrum, da beløbet skulde betales, med halvparten hver gang [2].

Hvad de almindelige formueejere angik, havde amt-mænd, kommissærer o. fl. fået ordre til at kalde vedkommende for sig, foreholde dem deres pligt og få endelig besked af dem [3].

Der opstod straks en utiltalende sjakren: "Om hand for de begierte - 500 RDRs forstrekning = 200 eller = 150 RDR wil lefuere" [4] o. l. og - et tidens tegn: når summen endelig var fastslået, måtte man i vid udstrækning tillade aflevering af naturalier i stedet for penge.

De indkommende forstrækninger anvendtes til flådens udrustning, og det kneb stærkt med at holde forberedelserne i gang til det forestående sommerfelttog. 2. juni - da Stöcken, i kongens følge, for nogle dage var afrejst til Skåne, skrev Vind og Sehested fra København til ham [5], at de anvendte al mulig flid, men pengemanglen vilde have lagt dem betydelig hindring i vejen, især hvad flåden angik, hvis ikke dronningen havde forstrakt dem med 7000 rdl. De havde lovet at beløbet straks skulde blive tilbagebetalt. Garnisonerne m. fl. gjorde flittig ansøgning om deres traktamente, ligeså håndværkerne, der arbejdede for tøjhuset, og disse sidste havde erklæret, at de så sig nøjdet til at lade arbejdet ligge, hvis de ikke fik deres betaling. "Huortil Cassen icke forsyned er og Penge af Contributionerne langsombt indkommer, saa hafr og Wisberg indschrefuen, at hand gandsche faae Penge af Jytland indfører. Huorforre wij frøgter, at woris Credit will lide anstød og temblig Suæckis, Heldst epterdj at samptlige wore contrahenter foruden forbem:t, nu sterck omb bethaling og anfordring giører".

d. Felttoget 1678

Iflg. den i vinterens løb fastsatte felttogsplan skulde Gyldenløve forstærkes med tropper fra Danmark og gå angrebsvis til værks. Derimod vilde man optræde henholdende i Skåne, hvor de foregående års operationer kun havde bragt skuffelser.

Overensstemmende hermed var Otto Skeel - efter forinden at have mønstret rundt om i landet - afgået til Jylland, hvor han i april-maj ledede troppetransporterne derfra til Norge og førte tilsyn med de samtidige overførsler af magasinforråd m. v. [6].

Stöcken havde ledsaget kongen på gentagne inspektionsrej-

ser til Skåne.

Men midt i juni blev felttogsplanen pludselig forandret. De norske operationer opgaves, de overførte tropper skulde tilbagesendes, der skulde optrædes aktivt i Skåne.

Det er en selvfølge, at denne beslutning måtte medføre et betydeligt arbejde for generalkommissariatet og skabe store vanskeligheder, eftersom midlerne glippede til såvel indkøb af supplerende beholdninger som til de nu pludseligt udkrævede, mangeartede transportere.

Det blev atter Skeel og Stöcken, der rykkede i felten. De medtog kopisterne Samlandt og Tugelius [1], og udrykningen kom til at strække sig over tiden fra 25. juni til hen i oktober.

Som krigskommissærer ved armeen og tillige krigskasserere synes Emanuel Junge og Johan Hieronymus Hofman at have fungeret. Den året før optrædende Paul Jäger ses kun at have fået lønning ved kommissariatet til 21. juni [2]. Efter Helsingborgs fald må han være ansat der som lokalkommissær [3].

Junge fulgte med de til Norge opsendte tropper, men efter disses tilbagekomst fik også han ophold i Helsingborg [4]; Hofman overtog, efter krigskommissær Jens Harboes udnævnelse til krigssekretær, Harboes forretninger i Landskrone [5].

Under disse skiftende og forvirrede forhold ses overzalmester Peter Brandt til tider tillige at have bestridt kassetjenesten ved generalkommissariatets udrykkende del. Alle angivelserne er dog usikre og kan kun fremsættes med reservation, da zahlkassens regnskabsbilag som omtalt er gået tabt. Den hovedkulds forandring af operationerne har medført betydelige, personelle vanskeligheder. 27. juni skriver Stöcken fra Helsingør: "... Raßmuß Nielsen und alle andere Provianteschreiber müßen alhie kommen, da keiner alhie ist".

Det har knebet for Stöcken med straks ved felttogets begyndelse at finde rimelige arbejdsvilkår. I de første dage, da alt drejede sig om belejringen af Helsingborg slot, må han ekspedere sine breve [6], snart fra Helsingør, så fra et eller andet af flådens skibe, så fra selve den kongelige jagt. Det har nok været den kongelige rastløshed, der flyttede også følget rundt fra sted til sted. "Hr. Estats Raad Shehl er Ret nu med Hans Mt: reeden til Glomslef hvor Generalen med Cavalleried Camperer", hedder det i et af brevene. Selv er Stöcken optaget af situationens mangeartede krav, der alle skal tilfredsstilles omgående. Adskillige af skrivelserne er i hast udfærdigede af ham selv personlig, og kun adressen uden på brevet overladt en kopist.

Da så endelig Helsingborg slot falder, tager han indtil videre ophold i byen, arbejdet organiseres, og også brevlister

kommer igang, en tysk "Protocollum zeitwehren der Campagne" fra den 29. juni og en "Schaansch Protocoll" [1], der angiver sig begyndt den 26. juni, men ved den i virkeligheden senere påbegyndte indførelse er det ikke lykkedes at få alt med fra de første dage.

Denne gang forblev Stöcken i ubestridt besiddelse af ledelsen, og af brevlisternes indhold fremgår umiddelbart, til hvilken grad han har været den bestemmende og også udførende part i alle kommissariatets anliggender.

Samtidig er det interessant at se, hvorledes Stöcken over for den i København tilbageblevne del af kommissariatet [viceskatmesteren] iagttager alle høflighedsformer på det omhyggeligste, indtil overdrevelse. "Ich sterbe... Ihr Knecht H. von Stöcken [27/6], "Wj hafuer... til giensuar... schullet melde..." [30/6], "Wj henstiller ded til Eders Excellences og Vores høyærede herrers Egen goede betenche..." [2/7], "...huorfore bedes at Eders Excelence og Vores høyærede herrer wille drage omsorg..." [8/7]. Den Hahnske bryskhed er forsvundet, kun den reelle magt havde Stöckens interesse, de ydre former var ham for så vidt ligegyldige, han var for klog til forgrundsoptræden, det er ret sjældent at finde ham som deltager i de talrige, af kongen yndede rådslagninger, de såkaldte krigsråd.

Men alt dette udelukkede ingenlunde, at han samtidig var en meget selvbevidst, myndig og rådsnar mand, som ingen kunde komme uden om, i besiddelse af kongens ubegrænsede tillid.

En snart efter indtrædende hændelse skulde vise noget af dette.

Som det vil erindres, havde generaladmiral Tromp det foregående år, i juli 1677, for generalkommissariatet anmeldt et tilgodehavende på 3678 rdl. Der var ikke midler til at betale ham, og viceskatmesteren havde udtalt sin frygt for, at han vilde besvære sig derover hos kongen.

Den 11. juli 1678 skriver nu Vind og Sehested fra København til de deputerede i Skåne bl. a. følgende: "Herudj Indlagd sendis Copia af Hands Kongl: My:ts Allernaad, befahling till Gnr:ll Commissariatet - 5000 RD til Gref Tromp aff Bergen Told at bethale lade, og ombend schiønt att wj formeente assignation paa samme ej wel at kunde vdgifue effterdj Oß bewust er, dend Told at were Destinered til Hands My:ts Ministris Vden Riged deris Tractamente og Søe Estaten ej tillagt saa hafr hands høigrefl. Excell. herr Cantzler Alfelt Oß ladet wiide, att H. My. ded Endeligen saaledis behagede og att wj Assignationen derpaa Vdferdige schulle".

Svaret herpå, i skrivelse af 13. juli 78, underskrevet af Skeel og Stöcken, var følgende:

"...Wj fornemmer at H:r Greffue Tromp udj Bergen Told effter hans May:stett Allernaadigste befaling 5000 RixDr

er worden assignerit, og haffde Jeg Rentemester von Stöcken wel formodet at ded først haffde bleffuen mig Communicerit førend assignationen bleff udsted, Men som ded ey er scheid og midlerne dermed er bort tagen saa Kand Mons:r Gøe som til Muscou schal afferdiges ey bekomme de hannem til samme Reyse tillagde 3000 RDr huilcke dog Vforbjgiengeligen wil forschaffes".

Det vilde dog ikke ligne Stöcken, om sagen var afgjort hermed. 30. september 1678 førte da også Tromp klage [1] til kongen over, at toldereren i Bergen ikke havde kunnet udbetale ham de 5000 rdl, "in dem der Rentmeister von Stöcken von allen geldern daselbst schon anderwärts disponiret hatte". Stöcken har været hurtig i vendingen og er kommen først.

Sagens videre forløb er dette arbejde uvedkommende, men det bør fremhæves, at Stöckens optræden ret let lod sig bortforklare. Det skete særdeles hyppigt, at der udstedtes anvisning [assignation] på en lokal kasse, og det så bagefter viste sig, at midlerne ikke fandtes. I hele det i nærværende arbejde omhandlede tidsrum har centralmyndighedernes regnskaber kun en betinget værdi. Der må søges til regnskaberne for de kasser, hvor virkelige ind- og udbetalinger fandt sted.

Udadtil optrådte generalkommissariatet - og det vil i praksis sige von Stöcken - til enhver tid med stor myndighed, påtalte overgreb, men ydede også sine undergivne virksom støtte i deres ikke altid helt lette stilling.

Et par småtræk kan nævnes:

Amtmanden i Løgumkloster amt havde blandet sig ind i oppebørselsforretningerne. Han modtog i den anledning en skarp advarsel [2], "dafern sonsten die Contribution Vndt was sonsten mehr ausgeschrieben werden möchte, nicht richtig einkommen solte, es zu seiner Verantwortung stehen Vndt man sich des wegen an Ihm halten wolte".

Da proviantforvalteren på Helsingborg slot uden den myndige kommandants tilladelse var taget til Landskrone for at holde bryllup, lod kommandanten ham ved tilbagekomsten arrestere. Generalkommissariatet kunde vel ikke billige, at kommandantens tilladelse ikke var indhentet, men krævede alligevel hans løsladelse, "og saafremt paa hans forretning noget hereffter maatte vere at sige, det da vdj Gen:Commissariatet Andrage, som Alleene ofver Magazinerne og Proviantbetientene, saalenge festningerne ere frj for beleyring, hafver at Disponere" [3].

En krigskommissær i Slesvig holdt ordonnansryttere og lod dem rigeligt betale af indbyggerne. Han fik en skarp irettesættelse af Stöcken og måtte føre de oppebårne beløb til indtægt i sit regnskab [4].

Ved evakuationen af Landskrone [ved fredsslutningen] sørgede krigskommissæren for først og fremmest at få sine

egne mobilier overført til København. Det blev strængt påtalt, og han gjordes personligt ansvarlig for den skade, der derved måtte være tilføjet kongens interesser [1].

Såsnart overgreb på kvarterværterne erfarede, skredes der ind med skrap påtale, og de uretmæssigt erhvervede ydelser afkortedes i lønningerne. Brevlisterne har talrige vidnesbyrd herom - dog selvfølgelig kun vedrørende danske afdelinger.

Tilbage i København forblev under felttoget Vind, Sehested og Lerche med bogholderen og kopisterne Rossing og Justesen.

Der afholdtes møde så godt som hver dag, og Vinds underskrift findes altid under skrivelserne, i nogen modsætning til forholdene i tiden før udrykningen.

Men man synes, efter Stöckens afrejse, straks at have pustet lidt ud, og arbejdstempoet blev i det hele meget roligt. Den danske brevlister har den 26. og 27. juni hver dag kun 1 ekspedition, den 28. slet ingen. Den tyske brevlister har juni ud ingen ekspeditioner.

29. juni - første dag begge de i Skåne førte brevlister er repræsenterede - ekspederes der fra København 5 danske, 0 tyske, fra Skåne 18 danske, 15 tyske breve.

I juli måned ekspederes der fra København 49 danske og 15 tyske breve, fra Skåne 205 danske og [indtil 26. juli incl.] 97 tyske breve.

Fra de derefter følgende uger er brevlisterne kun ufuldstændigt bevarede.

Denne lille oversigt er yderst mangelfuld, eks. vis synes indførelsen i brevlisterne, trods de roligere arbejdsforhold, at være mindre omhyggelig i København [2] end i Skåne, flådens forretninger er ikke medregnet, hvad der er i disfavør af de københavnske deputerede, o. s. v.

Alligevel kan den tages som et vidnesbyrd om, i hvilken grad energicentret var flyttet fra København til Skåne, ligesom da også de grundlæggende skrivelser i væsentlig grad udgår fra sidstnævnte sted.

Man kan, ved at gennemlæse denne sommers breve fra de deputerede i København [3], ikke frigøre sig for det indtryk, at de har anset den økonomiske situation for håbløs, egentlig følt lede ved det dem påhvillende arbejde og derfor mistet ethvert initiativ. Eks. vis skriver, allerede den 7. juli, Vind, Sehested og Lerche følgende til de deputerede i Skåne:

"Och som wj erre aff Kiøbmend, Handtwerchsfolch holdmens og de 3de Huuβis [4] betiendtere af de hiemmewerende Aars thienner for Een forfalden quartal af deris løn, og allerwerdst af Quinder huiβ Mend erre paa flaaden og udj denne og neste Maaned Penge tilsagt erre, diØligest af Effter blefne

Landofficerer og Gemeene paa flaaden deris Quinder, V=maadeligen omb bethaling ofuerløben saawel i woris huuße som paa Gen:ll Commissar:tet, saa er ded høiligen fornøden, at OberzahlMesteren med første heroffuer kommer og goed anstalt til Penge diße att fornøje med medføre kunde, fornehmblig paa det, at naar til hands My:t thienniste meere Wahre begierediß og Arbeide behøffuedis samme haffuis kunde, saa og at General Commissariatets Credit som nu fornøhmis er gandsche Suecked, motte erholdis".

Den kølige Stöcken har herudfor i margenen bl. a. noteret: ". . faaer vi icke penge her till militien gaar armeen till grunde [1], og var well at de forschlage worder indbragt huorpaa meere penge kunde till weje bringes. . .".

Det som Stöcken her hentydede til, var at kongen den 3. juni 1678 havde afæsket 35 af rigets mere fremragende mænd betænkning om, på hvad måde 800000 rdl til krigens fortsættelse, foruden undersåtternes alt for store besværing, kunde forskaffes og tilvejebringes.

Af betænkningerne er endnu 33 bevaret [2], og af disse skal Vinds og Stöckens, henholdsvis af 9. juli og 25. juni, kortelig refereres.

Vind mente, at hartkornet ikke kunde beskattes højere uden total ruin, at købstæderne næppe formåede at udrede de nuværende afgifter, end sige mere endnu, og at der allerede var forlangt såvel krigsstyr som forstrækning af formueejerne, så at det vilde falde dem vanskeligt at udrede mere.

Alligevel så han ingen anden udvej end en ny krigsstyr, men da den sidste kun havde indbragt 300000 rdl., måtte den forhøjes med halvdelen eller mere. Først og fremmest måtte den pålignes mere retfærdigt end hidtil, og hensyn tages til de i så henseende fremkomne klager, og endelig vilde det betyde en lettelse, om den delvis kunde erlægges i naturalier.

Af rentepenge kunde man tage halvdelen eller mere, men kun af nettoformue, gæld måtte fradrages.

Grever og friherrer, som endnu ikke havde ydet forstrækning, burde have tilhold herom.

Stöcken foreslog, at sædegårde inddroges under contributionsydelsen, og at de til gengæld for de mange års frihed, eengang for alle gav 2-3 rdl pr. td-hartk. Der burde ydes kontribution af det til herregårdene overførte, tidligere kongelige jordegods, og af inddraget bøndergods.

Kop- og kvægskat kunde pålægges, og til gengæld folkeskatten udgå. Af alle på rente udlånte beløb kunde ydes 2%, herunder også af umyndiges midler. Grever og friherrer burde yde hjælp, især de der endnu ikke havde præsteret forstrækning, og alle embedsmænd give halvparten af deres gage. Der kunde forlanges endnu en krigsstyr og evt. også grundskat i København. En større udskrivning af rug, byg og havre var

meget ønskelig.

Vedrørende hertugdømmerne indeholdt Stöckens betænkning tilsvarende forslag, der ikke er medtaget her, men allerede af det anførte vil fremgå, hvor rig på udveje og overdådigt facetteret hans indstilling var, sammenlignet med vice-skatmesterens. Det samme gør sig gældende også over for de øvrige betænkninger, og det selvfølgelige resultat blev da, at von Stöckens anskuelser blev toneangivende i den kommende tid.

Inden operationsplanens ændring var der, som modtræk over for et tilsvarende svensk pålæg, i maj måned af general-kommissariatet bleven udstedt plakat [1] til samtlige indbyggere i Skåne om, inden 4-5 uger, med folk og børn, kvæg og gods at flytte over til Sjælland, hvor opholdssted indtil fredsslutningen vilde blive anvist.

Da senere felttoget i Skåne åbnedes, blev påbudet den 5. juli [2] suppleret derhen, at alt korn og hø, som indhøstes, straks skulde bringes til en af fæstningerne Landskrone eller Helsingborg, sættes i stak der og "Eijermendene til Egen nyte forblifue".

Endelig foretoges der, under det kortvarige tog til Christianstad, nogen udskrivning af korn i Halland og det nordlige Skåne [3].

Hæren vendte dog snart tilbage til Helsingborgegnen, den 4. august faldt Christianstad, og man var fra nu af kun i besiddelse af de to fæstninger ved Sundet. Den ledige amtmand Ove Ramel fik da overdraget "Helsingborg amt", og den skånske godsejer Knud Thott "Landskrone amt". Udnævnelserne skete den 13. august 1678 [4], men allerede dagen før havde generalkommissariatet tilskrevet de to amtmænd i anledning af det ny hverv, som det havde "fornemmet", at kongen havde overdraget dem [5].

Amtmændene forblev i funktion indtil fredsslutningen, og der fandtes altså fra nu af højere civilmyndigheder, som kunde varetage befolkningens tarv og være dens mellemmand over for de lokale, militære myndigheder.

Under de særegne forhold for krigens førelse, med kun en smal, stadig mere udpint kyststrimmel skånsk jord i nogenlunde sikker besiddelse, er det en selvfølge, at alt måtte baseres på tilførsel fra Danmark. Men datidens forsyningsvirksomhed led under mange friktioner, som en senere tid har grigjort sig for. Snart hindrede længere tids vindstille møllerne i at male brødkornet, så medførte et uhyre forbrug, at beholdningerne af "brendewed" slap op, og bagnet måtte indstilles. Når endelig alt dette var overstået, kunde brødmanglen være så stor, at det friskbagte brød måtte staves ned i skuderne, hvorved det skimlede eller blev klægt. Så kunde

nyt vindstille hindre skudernes fremkomst, eller stormende vejr lig umuliggjorde losning ved de primitive skibsbroer.

Gennem alle krigsårene er der fra hæren et stadigt råb bagud om brød - og klage over brødets tilstand.

I 1678 var det en tid lang vindstille, og umiddelbart derpå, 5. -10. juli, netop som operationerne efter Helsingborg slots fald skulde begynde, blev det så stormfuldt vejr, at forbindelse mellem Sjælland og Skåne på enkelte dage var ganske afbrudt.

Lignende vejrforhold blev derefter fremherskende indtil langt hen på efteråret.

Forsyningstjenesten var i forvejen vanskelig, man havde jo forberedt helt andre operationer, nu blev den på grund af vejrforholdene til tider kritisk. Brevene fra de deputerede ved hæren [1] bærer præg heraf - 5. juli: "For brød hafues her temmelig Mangel" - 6. juli: "Armeen schal uden tuifl om en par Dags tiid opbryde og Marchere, og . . . dertil høylig behøfues at brød for 14 Dags tiid Kunde Vere i forraad og medgifuis" - 8. juli: "Alt huad hart og bløt brød her er ankommen, er igien udgifuen og intet i forraad" - 14. juli: ". . . nu bryder armeen op, . . . men mangler meget paa Prouiant" - 20. juli: "At de Endeligen maa lade dem være angelegen brød nock till Helßingborg at forschaffe, paa ded oß icke schylden for deßen Mangel schulle tillegges, som En partt mueligt gierne schulle see".

Der intrigeredes stærkt i kongens omgivelser, og hvorfor skulde generalkommissariatet gå fri. Bag kulisserne har det i denne sommer været genstand for stærke angreb, som kulminerede, da armeen i september ikke kunde bryde op, fordi brød og havre aldeles manglede. Generalkommissariatet fik i den anledning den 27. september en ret alvorlig påtale i skrivelse fra kongen [2], men allerede 29. september meddeler Otto Skeel i en personlig efterskrift på brev til de deputerede i København [3]: "Efter begiering har Jeg saa Vel som effter schyldighed baade før oc nu oprigteligen bevist Hans Maytt, at ald den manqvement, som det blef tagen for, oc Hans Maytt blef ommeldet, kom aldeles intet for Gen. Commiss. forsømmelse, j hvor Vel Jeg sielf for min persohn var undschylt for at gifve det her ud som Jeg intet hafde, icke desmindre saa svarte Jeg for os til sammen. Mens det siunes Vel at den Ivring mellem Generalerne oc Gen. Commiss. er kun hal hebet, efftersom den Ene [4] er tilbage endnu, af dem der holt det vedlige mod os tilforn, hellers er alting slettet, oc Hans Maytt. Har sielf os undschylt."

Til de andre vanskeligheder kom den stadigt mere følelige penge nød. I juli besværede garnisonen i Landkrone sig over, at den i lang tid ingen penge havde fået [5]. Skatterne svigtede nu også i hertugdømmerne. En krigskommissær kla-

gede stærkt over sin kasses uformuenhed, kun med stort besvær havde han kunnet fremskaffe 500 rdl på kredit. En holstensk kontributionsforvalter indberettede, at kontributionerne kun gik meget langsomt ind og bad om den skarpeste ordre til eksekution [1].

De vanskelige forhold ses nu også at være gået Stöcken på nerverne. 26. september skriver han fra Helsingborg til overzahlmester Brandt [2] for "høy nødtvungen hannem herued at berette dend store ofuerløb og Molest", han daglig har af militærpersoner, som vil have penge. Kassen er tom. Han kan ikke præstere selv kun de løbende småudgifter, som efterhånden summer op. Håndværkerne truer med at forlade arbejdet. Overzahlmesteren må snarest mulig sende en god sum penge til krigskommissær Junge.

Efter det kortvarige sommerfelttog i Skåne fulgte i efterårsmånederne en ekspedition til Rügen, som erobredes. Geheimeråd Jens Juel blev guvernør på Rügen, Clemens Succow krigskommissær sammesteds [3].

Von Stöcken - der ikke havde deltaget i ekspeditionen til Rügen [4] - ledsagede derimod i november-december kongen på en rejse til Wismar m.v. [5]. - Skeel var henimod årets slutning ude på inspektion, først på Sjælland, derefter ved Helsingborg [6].

Med de i så mange henseender kritiske forsyningsvilkår har man utålmodigt set frem til den forestående høst, og generalkommissariatet var tidligt på færde for at sikre sig de fornødne beholdninger til begge værns underhold.

4. juli skriver Stöcken fra Helsingborg til Vind [7] og minder om, at de tilforn var bleven enige om, at en eventuel udskrivning af fourage helst måtte ske i høstens tid. Han har nu talt med kongen, kan angive, hvor meget og når der på Sjælland skal udskrives, og beder Vind lade befalinger til amtmændene opsætte og sende over, for at de kan få kongens underskrift.

17. juli skriver Skeel og Stöcken fra lejren ved Torup [8], at "Hans May:tt forventer de befalinger som til Ambterne i Sælland om fourage schal udgaa, huilchet Hans Excel: Hr. Skatmesters befordring anrecommenderis".

21. juli er det de samme deputerede, der fra lejren ved Lummerup meddeler [9], at de kgl. befalinger om fourage fra Sjælland hermed sendes underskrevne tilbage. Et projekt om kop- og kvægskat er af hans maj. sendt til kansler og rigsmarskal, og Vind anmodes om at skynde på, så arbejdet snarest tilendebringes for de mange påtrængende udgifters skyld.

Fra København skriver Vind, Sehested og Lerche den 19. juli, at da det tegner til misvækst rundt om i landet, udbe-

der man sig kongens bestemmelse om, hvorledes den fornødne provision af enhver art skal fremskaffes. Dette efterfølges den 23. juli af forslag om at indkøbe nogle tusinde tønder udenlandsk rug, i tide, inden prisen stiger. Men den 26. juli svarer Skeel og Stöcken fra lejren ved Ønnestad, at iflg. kongens bestemmelse skal det nødvendige magasinkorn udskrives af landet, "effterdj ingen Middeler til dessen indkiøb kand til weye bringes" [1].

Korrespondancen er næppe fuldstændig bevaret, men alligevel har den interesse som endnu et vidnesbyrd om, hvor såvel initiativ som ledelse skal søges inden for generalkommissariatet.

De stedfundne overvejelser resulterede i følgende tre påbud:

- Åbent brev af 22. juli 1678 om hø og halms levering fra Sjælland [2], nemlig af hver 10 tdr. hartk. [sædegårde alene undtagne] 1 læs hø og 1 læs halm, at levere straks og på af generalkommissariatet nærmere anordnet sted.

- Man kan forundres over, at det igen var Sjælland, der måtte holde for, men årsagen må sikkert søges i transporthensyn.

- Forordning af 3. august 1678 om en kop-, kvæg- og rentepengeskat [3], beregnet til flådens fornødenhed.

Som det vil erindres, var det von Stöcken, der havde foreslået en sådan skat, og iflg. oven citerede skrivelse af 21. juli synes også selve udformningen at måtte tilskrives ham.

- Proviantkat for 1679 [4], til såvel hærens som flådens behov. Kornafgivelsen - til begge værn - var for landsdelene varierende fra 1-2½ skp. rug + ½-1 skp. byg + ½-1½ skp. havre, alt pr. td. hartk. [sædegårde, officers- og ryttergårde undtagne]. Der skulde overalt leveres efter Åbomål, inden mikkelsdag, og hvor misvækst på byg gjorde det nødvendigt, kunde i stedet leveres rug.

Sammenlignet med det foregående år var kornafgivelsen forhøjet lidt i Jylland og Fyn, men formindsket med ca. 1/5 for Sjællands vedkommende "formedelst adskillige sær Besvær frem for andre Lande med Fouragie, Skat, Arbejdsfolk, og andet at forskaffe".

Har man formodet at kunne nøjes med disse afgifter, så skulle dette, som de foregående år, vise sig at slå fejl.

Det var helt hen i efteråret kongens ønske at gå operativt til værks, men "Saa siuntis det dog den høieste ei det saaleedis vilde hafve, efftersom Stormen med Continuerlig Regn, meere end som tilforne begyndte, saa det var fast u-mueligt een Rytter kunde sidde paa hesten, langt mindre at een Soldat hafde kundet marcheret, oc ofver alt ingen apparentz i Verden till at faa det i lannd som Folckene paa Veyen af skulde underholdis" [5]. I et krigsråd den 2. oktober blev det besluttet at gå i vinterkvarter - som de to foregående år med de fleste afdelinger fordelt rundt på Sjælland [6].

Til sikring af hestenes foder i vinterkvartererne udgik da den 8. oktober 1678 forskellige forordninger [1], iflg. hvilke der skulde præsteres:

- på Sjælland, af hver 24 tdr. hk. 8 skp. havre, sjæll. mål [2],
og 1 læs hø,
- Fyn, Lolland. Falst. af hver 24 tdr. hk. 10 skp. havre, Åbomål [2], og 1 læs hø,
i Jylland, af hver 48 tdr. hk. 10 skp. havre, Åbomål, og 1 læs hø.

Afgivelsen var månedlig, skulde begynde straks og vare 6 måneder. For Sjælland ophævedes eller godtgjordes den tidligere påbudte levering af havre, ligesom det påbudte hø og hakkelse godtgjordes i kontributionerne, for de andre øer godtgjordes alene havren, men for Jylland fandt intet sådant sted.

Ved de trufne foranstaltninger var alt bragt i orden på papiret, men virkeligheden tegnede sig noget mindre strålende. Hovedkilden til en vurdering af forholdene, de deputeredes indbyrdes korrespondance, ophørte vel, da generalkommissariatet i efteråret atter samlede, men af mødeprotokol og brevli-ster vil det dog være muligt at samle nogle træk til belysning af den virkelige situation.

For krigsårene havde det været et fælles træk, at årets høst bragte en midlertidig, økonomisk lettelse, og i nogen grad blev dette også tilfældet i 1678, men mange tegn viser, hvor svækket og forarmet landet nu var.

Det havde alt i længere tid, særlig i visse amter på Sjælland, knebet for bønderne at præstere de store kornafgifter, og der henstod betydelige restancer fra de foregående år. Man havde tilstået udsættelse med afleveringen [3], nu i september søgte man at få restancerne inddrevet [4], men det kan ikke være lykkedes, eftersom nyt påbud måtte udsendes i november [5].

På Sjælland var "En stor deel" af det hø, som den 22. juli var befalet afleveret, endnu i september ikke indkommet, hvad der medførte påtale til amtsskriverne [6].

I slutningen af oktober tilskrev man alle amtsskriverne i Danmark [7] i anledning af, at af proviantskatterne'udj borbigangne Aaringer en stor deel endnu er efterstaaende".

De sædvanlige opfordringer til eksekutions iværksættelse forekommer atter rundt om i brevlisterne.

Og hvad den ny kop- og kvægskat angik, da opstod der straks tvistighed om påbudets fortolkning, ligesom uviljen mod ny skattepålæg, svigtende organisation og selvfølgelig først og fremmest den almindelige forarmelse bevirkede, at det trak ud med skattens erlæggelse. Først fra slutningen af oktober figurerer den, med ret beskedne summer, i Wisbergs regnskaber, og i december opdagedes det endog, at mandtal og ekstrakter vedrørende denne skat, i almindelighed endnu ikke var affattede. Krigskommissærer m. fl. fik ordre om al-

vorligt at påtale dette over for amtsskriverne [1].

Under disse forhold har det været vanskeligt for generalkommissariatet at efterkomme de forskellige krav, der bl. a. ved kgl. befaling af 26. oktober 1678 [2] stilledes vedrørende forberedelser til det kommende felttog, og som suppleredes ved ordre om, at den fornødne fourage skulde være rede sidst i marts 79, til hvilket tidspunkt operationerne skulde begyndeovre i Skåne [3].

Året sluttede som sædvanlig med, at man af krigskommissærer, proviantforvaltere, amtsskriverne o. fl. forlangte indsendelse af generalekstrakt over al indtægt, udgift, beholdninger og restancer [4]. Hvor nødvendig denne ihærdighed for at vinde overblik og kontrol i virkeligheden var, vil fremgå af, at man i september 78 tilfældigvis opdagede, at en amtsskriver havde haft 150 tdr. malt henliggende siden 1674, uden at indberette derom. Malten var nu uanvendelig. Der forlangtes erstattet af den pågældende med rede penge og renter, "og burde hand derforuden strafes", hedder det i generalkommissariatets skrivelse [5].

Forsøger man, som for de tidligere år, at tilvejebringe et skøn over den kongeriget påhvilende, for hæren beregnede skattebyrde i 1678, da må resultatet blive følgende:

Af skatkamret var anvist 867470 rdl 32s. i pengekontributioner.

Den under 22. juli for Sjælland alene befalede levering af høg og halm annulleredes senere eller godtgjordes i kontributionerne.

Af proviantskatten ophævedes senere havrepræstationen fra øerne. Den for søetaten bestemte del må fradrages, hvorved skatteangivelsen 1676 skønsvist er benyttet.

Restpræstationen kan da beregnes - idet der for fremgangsmåden herved henvises til fremstillingen for 1677 - til ialt ca. 70000 tdr. rug, ca. 20000 tdr. byg og ca. 20000 tdr. havre, og værdien heraf må sættes til ca. 230000 rdl. [6].

Hvad den i oktober befalede fourageskat angår, bestemte generalkommissariatet [7], at enheden: 10 skp. havre og 1 læs høg kunde erstattes med en pengeydelse af 15 m. Den samlede værdi må derefter for 6 måneder sættes til ca. 172000 rdl.

Herefter kan atter den samlede, maksimale skattebyrde beregnes til ca. 1269000 rdl.

Formelt var således penge - som naturalydelser praktisk talt de samme som før.

Hvor stor den virkelige præstation har været, er det nu næppe muligt at konstatere, men et par træk af interesse skal dog fremdrages.

De hæren anviste beløb som Wisberg førte over til

København [1], var i 1677 ca. 619000 rdl, i 1678 ca. 555000 rdl, hvoraf dog en betydelig del, 248000 resp. 287000, skrev sig fra hertugdømmerne, således at Jylland og Fyn ialt kun leverede 371000 resp. 268000 rdl. Da disse landsdele repræsenterede ca. 3/5 af det samlede hartkorn, vilde dette give i pengekontributioner fra hele landet: 1677 ca. 620000 rdl, 1678 ca. 450000 rdl.

Dette skøn er meget mangelfuldt, men alligevel et vidnesbyrd om den stærkt tiltagende tilbagegang.

e. 1679. - Forgæves reaktion fra viceskatmesterens side. Generalkommissariatet ophæves december 1679.

Omkring ved nytårstid ses generalkommissariatet at have været i travl virksomhed med forberedelsen af det planlagte felttog i Skåne. Afdelingerne reorganiseredes og suppleredes ved hvervning [2], der samledes forråd til sundhavne og sattes al kraft ind på bagning af hårdt brød [3], beslaglæggelse af fartøjer forberedtes med de forestående transporter for øje [4] o. s. v.

I hertugdømmerne standsedes opsamlingen af forråd, og man tilstræbte i stedet at få så mange penge herfra som mulig [5]. Flådens udrustning krævede betydelige beløb, og til oppebørselsbetjentene i Holsten blev "hart geschrieben" for at skaffe penge til hovedleverandøren i Lübeck [6].

Man var bagud med lønningerne til afdelingerne [7], og der indløb snart klager fra disse [8], såvel som fra beboerne, fordi afdelingerne så krævede underhold i kvarternerne. Dette forhold havde generalkommissariatet senere forskelligt besvær med at få ordnet, enten ved mindelig afregning eller ved afkorting i kontributionerne [9].

De mange forskelligartede foranstaltninger krævede store summer. Wisberg, der i februar var udsendt for at hente penge, blev på hjemvejen stoppet og beordret til endnu en gang at gennemtrawle landet [10].

I februar måned forandrede den militære situation sig, således at det fra nu af var angreb over sydgrænsen, der truede. Forandringen spores snart i felttogsforberedelserne, idet overførslerne fra hertugdømmerne i begyndelsen af marts ophører og snart efter afløses af modgående transporter af forråd såvelsom senere af selve tropperne.

Den 31. marts afrejste kongen fra København til Holsten for at visitere fæstningerne ved grænsen, udse en kamperingsplads for armeen og hurtigere at få de indgående efterretninger i hænde [11].

I kongens følge befandt von Stöcken sig. Han blev på denne som på de følgende rejser assisteret af kopisterne Samlandt og Rossing [12].

Otto Skeel, der efter nytår vist har mønstret ude på Sjælland [1], fulgte, kort efter kongens afrejse, feltmarskalløjtnant Wedel på en inspektionsrejse til Helsingborg [2], men kom senere, i maj og juni, til at lede troppeoverførslerne over Storebælt [3].

Også Sehested udsendtes i begyndelsen af april i særlig kommission [4], og derefter var han i maj og begyndelsen af juni i Landskrone [5], måske fordi forholdene i Skåne - så at sige i hærens ryg - jo havde en særlig interesse også for generalkommissariatet.

Tilbage i København blev således til stadighed kun Vind og Lerche, assisteret af bogholderen Lyhm og af kopisterne Justesen og Tugelius.

De indre forhold i generalkommissariatet har i denne tid en særlig interesse, fordi de viser en reaktion fra viceskatmesteren over for von Stöcken.

Holger Vind synes under sin virksomhed i generalkommissariatet i almindelighed at have følt sig trykket af Stöckens dygtighed og arbejdskraft. Han havde måttet overlade Stöcken ledelsen, og navnlig i sommeren 1678 havde hans egen deltagelse i arbejdet kun været lidet imponerende, samtidig med at Stöckens indsats og betydning var stadigt stigende.

Men den 11. marts 1679 blev Vind, under en udflugt til Frederiksborg, af kongen udnævnt til ridder af elefanten, sammen med brødrene Juel, Hahn og den ny overgeneral, feltmarskalløjtnant Wedel [6].

Ligesom denne udnævnelse i sig må siges at vidne til fordel for Stöcken - han havde altså ingenlunde misrekommanderet viceskatmesteren hos den let påvirkelige konge - således må antagelig også i den årsagen ses til Vinds snart påfølgende forsøg på at tage ledelsen og sætte Stöcken på plads.

Medens Vind i februar 79 kun sjældent og i marts overhovedet ikke er fundet som medunderskriver på de bevarede kommissariatsskrivelser, tager han fat straks efter Stöckens afrejse, og hans underskrift findes nu altid.

Arbejdstempoet er et andet end den foregående sommer. Fra 2. - 27. april ekspederedes der, iflg. de bevarede brevlister, fra København 76 danske og 52 tyske udfærdigelser [7], fra Stöcken på hans rejse resp. 28 og 113 [7]. - Der påbegyndes fra 5. april en regelmæssig indsendelse til kongen af "Allerunderdanigste Relationer", hvori nyt fra København meddeles, trufne dispositioner refereres, og kongelige decisioner udbedes.

Til Stöcken hedder det samtidig: "Hosfølgende Memorial, vilde her Rentmester hans kongl: May:tt til Resolution foredrage" [8].

Møderne i generalkommissariatet omgærdedes med større

højtidelighed. Mødeprotokollen svulmer op. Relationerne og meget andet indføres, til glæde også for efterverdenen. De af Stöcken til medunderskrift oversendte skrivelser såvelsom hans kollegiale korrespondance fremlægges og indføres. Hans dispositioner tiltrædes ikke absolut, men der udsendes evt. korrigerende eller supplerende skrivelse til den pågældende med forlangende om referat til generalkommissariatet i København [1].

Nu måtte det vel siges at være en billig fordring, at de deputerede i København, med viceskatmesteren i spidsen, ikke reduceredes til intet, så snart den arbejdsdygtige rentemester befandt sig andetsteds, men aktionen havde den svagheit, at den stred mod den gennem årene oparbejdede sædvanne, at afgørelsen lå hos den enevældige konge, i hvis følge rentemesteren befandt sig, samt endelig, at Vind ikke turde tage nogen konflikt og ikke havde evner til at gøre sig virkeligt gældende. Så snart det drejede sig om sager af betydning, måtte han i relationerne indskrænke sig til det passive standpunkt, at kongens befaling forventedes, at man henstillede til kongens resolution osv. Ja selv i mindre sager kunde Vind ikke frigøre sig. De sendtes til Stöcken med udtalelse som, at hr. rentemester vilde gøre fornøden anstalt [2] e.l.

Von Stöcken reagerede overhovedet ikke! Tonen i hans breve bliver kølig og formel, men det er også alt. Ud over nogle dobbelttekspeditioner bliver aktionen resultatløs, og forholdene ganske som før.

Den 6. maj skriver Stöcken ganske roligt til København: "Ew. Excell: undt meiner hochgeehrten Herren schreiben vom gestrigen dato habe ich zunebenst den dabey gesandten Postbriefen wolerhalten, diese auch heute von hie ab wie ichs nötig befunden beantwortet, hette sie zwarten zu deroselben unterschriff gerne übergesandt, weilen sie aber so baldt nicht fertig werden können, undt daher besorget, das wan ich sie erst dorthin schickete, diese post darüber weckgehen und sie beliegen bleiben mögten, Als habe dieselben von hieab mit der post nurt gleich weckgehen laßen" [3].

Er dette en undskyldning? Eller ligger der bag de mange ord en skjult antydning - at forholdene nu en gang ikke kunde blive anderledes.

I begyndelsen af maj var - med kongens midlertidige tilbagekomst - generalkommissariatet atter for en tid samlet i København, og i de påfølgende uger svigter oplysningerne om det indbyrdes forhold mellem de deputerede. Viceskatmesteren ses i denne tid at have været flittig medunderskriver af ekspeditionerne.

Men i disse uger må en eller anden uofficiel afgørelse være truffet, der lagde magten definitivt i Stöckens hånd - og som tillige skabte et tavst modsætningsforhold mellem ham og

de andre deputerede.

Da kongen den 20. juni p. g. af den truende situation atter begav sig til hæren [1], var det Stöcken alene, som nogle få dage forinden var afgået til hertugdømmerne for at slutte sig til hovedkvarteret. Fraværelsen kom, med en afbrydelse fra midt i august til midt i september, til at vare indtil omkring den 16. november.

Direkte under generalkommissariatet [von Stöcken] kom ved hæren til at fungere en overkommisær Henning Wese mann, der som særligt tjenesteområde havde brødbagningen og forplejningsmagasinerne [2], samt desuden krigskommissærerne Danckwart, Thomas Friis og Kruse.

Krigskommissær Hofman forblev i Landskrone, Junge kommanderedes i juni fra Helsingborg [3], der underlagdes Hofman, og Junge fandt nu navnlig anvendelse ved afregningen med Sverige [4] om fangernes underhold o. a., indtil Stöcken i oktober trak også ham over til sig [5].

Tilbage i København blev Vind, Skeel, Sehested og Lerche, af hvilke dog Sehested til tider var fraværende som assisterende ved de snart efter indledede fredsunderhandlinger i Lund, ligesom han senere var beskæftiget ved Landskrones evakuation.

Ved Stöckens afrejse synes de tilbageblivende deputerede ikke at have været vidende om den forandrede situation, thi straks efter, den 21. juni, sendes der som tidligere en "Aller-vnderdanigste Relation" og pålægges Stöcken, "At hand forschreffne Memorial til hans Kongl: May:tt wilde ofverleffvere" [6]. Stöckens svar foreligger i to kølige, formelle skrivelser af 24. og 28. juni [7].

Men snart efter må man i København være bleven orienteret, måske allerede inden den 24. juni, da det i skrivelse til proviantforvalteren i Nyborg hedder: "Og som hand beretter at Hr. Rentemester Von Støcken wed sin Reyse der igiennem Byen hafuer befalitt. . . Saa Vil det og derued forblifue. . ." [8], men i hvert fald inden den 28. juni, da i skrivelse til "Worris høytErede herr Rentemester" en vedlagt relations "ofuerleffvering. . . recommanderis". Stöckens svarskrivelse, af 2. juli, er straks yderst elskværdig. Der fortsættes foreløbig med relationerne, men de bliver magre af indhold, medens brevene til Stöcken stiger i omfang og værdi. Fra 15. juli foreligger der et yderst venligt, personligt brev fra Vind, men han må nøjes med at få svar i en efterskrift i et af Stöckens påfølgende breve.

Med den midlertidige rejseafbrydelse i august-september ophører relationerne til kongen ganske, og henvendelserne fra de deputerede i København er alene rettede til Stöcken [9].

Der er det karakteristiske ved Stöckens optræden denne

sommer, at han, samtidig med at vedligeholde en, væsentligst orienterende, brevveksling med de øvrige deputerede, handler ganske uafhængigt, og at hans korrespondance ikke alene omfatter hans gamle domæne, hertugdømmerne, men også både kongeriget og fæstningerne i Skåne - hvor brevene jo skulde passere de deputerede i København, og disses medunderskrift også synes at være indhentet. Hans arbejdskraft er enorm. Man kan spore, hvor det har knebet for hans hjælpere med at følge tempoet. Den på rejsen førte brevlister, "Protocollum", indeholder danske og tyske udfærdigelser i flæng, indførte i huj og hast, for fartens skyld ofte med udelukkende benyttelse af kopistens [Rossings] danske modersmål, men uden at dog alt er kommen med. Det kan konstateres, at der ud over de officielle skrivelser har fundet en meget udstrakt, officciøs brevveksling sted, ført af Stöcken personlig. Selv de vigtigste sager kan nu findes afgjort af Stöcken alene, med myndighedsangivelsen "Dero Königl: May:tt zu Dennemarck, Norwegen, Rentemeister und Deputirten des Generall Commissariats" [1].

Iflg. de ganske vist ufuldstændige brevlister er der i måneden 21. juni - 20. juli fra København ekspederet 38 danske og 20 tyske breve, af Stöcken derimod 51 danske og 177 tyske breve. Dette forhold fortsættes månederne igennem således angiver brevlisterne 17. september - 16. oktober 105 ekspeditioner fra København, 321 fra Stöcken. De mange skrivelser vedrørende hærens reduktion blev udfærdigede af Stöcken. Vedrørende dennes arbejdspræstation må det erindres, at mange arbejdsdage gik tabt under den stadige flytten fra sted til sted i kongens følge.

Et Stöcken overgået uheld spores ikke i brevlisten, men erfares af en skrivelse, dateret Rensborg 20. september "Og som wed min Indfart igiennem Porten mig denne Ulyckelig hendelse er beegnet Att Slagbommen ofuer min Calesche nederfalt og mig udj mit ansigt ofuer Næsen heel Ilde hafuer stødt, saa Jeg derofuer maa holde mig inde i Logementet og ey hans May:tt Kand opwarte, Saa hafuer Jeg wed Hr. Ober Zahlmester Brandt samme Eders Excelence og mine højæred Herrers schriffuelse Hans May:tt ladet referere" [2].

Den stedfundne afgørelse vedrørende kommissariatets ledelse har ligget klar for alle, selv om noget officielt ikke forelå. Til trods for, at flådens forretninger ellers, som naturligt var, forhandlede i København, henvendte generaladmiralløjtnant Niels Juel sig i oktober direkte til Stöcken, der sadovre i Holsten, om noget attrået materiel såvelsom om den forestående aftakning, og der korresponderedes derefter direkte imellem dem [3].

Viceskatmesteren havde tabt definitivt i kampen mod von Stöcken, og han fik derefter ikke helt lette forhold at ar-

bejde under, thi Stöcken synes noget hensynsløst at have forfulgt sin sejr. I brev af 2. august fra Vind, Skeel og Sehested klager viceskatmesteren i en personlig efterskrift til Stöcken: "Vi ere heel vlyckelige att Vi nu 2 poster ingen breffue haffue bekommet fra Hr. Rentemester, och per consequentz ingen resolution paa atskillige poster hans Mayst tieniste angaaende saa Vi ere deroffuer heel perplex..." [1].

Alligevel blev Holger Vind ved sit arbejde, og der er blandt talrige skrivelser fra sommeren og efteråret kun fundet et par, som han ikke har medunderskrevet. Der arbejdedes flittigt i København, og det vilde være ej fejl at underkende viceskatmesterens del af arbejdet. Han var en gammel, erfarne forvaltningsmand og, uden egentlige førerevner, formåede han dog fuldt ud at varetage administrationen i Stöckens fraværelse. Den under de kritiske forhold nødvendige forbindelse med skatkammeret lå trygt i hans hånd, og han bør have sin del af æren for, at man nåede gennem de mangeartede vanskeligheder uden et sammenbrud.

Thi den økonomiske situation var fra måned til måned bleven forværret. Det var rede penge, man manglede, af naturalier synes der derimod, efter de fortsatte stærke udskrivninger, at have været tilstrækkelige forråd.

Ved årets begyndelse havde skatkammeret stillet følgende midler til militiens rådighed i 1679 [2]:

Af landet			
kontribu-	350293½ tdr. hartk. à 12 m.	700587	
tion af	59774 tdr. tiender à 1 m.	9962	32
familie- og folkeskat		32491	
okse- og flæskeskat		17504	48
Af købstæderne			
matrikelskat		31075	
konsumtion og folkeskat		83167	
saltskat		3000	
	Ialt	877786 rdl.	80s.

Dette beløb var ca. 10000 rdl. højere end året før, hvad der skyldtes de to nyanviste skatter, af hvilke okse- og flæskeskatten hidtil havde tilhørt flåden. Den var oprindeligt tænkt som naturalieskat, men var efterhånden gået over til at blive en pengeafgift.

I almindelighed må der vist i forhøjelsen af det anviste beløb ses en erkendelse af, at beregningerne vilde svigte, og at tilførsel af ny hjælpemidler så vidt mulig måtte ske. Derimod har man sikkert ingenlunde troet, at et så stort beløb som det angivne virkelig vilde indgå.

Ekstraordinære udveje var i vinterens løb bleven forsøgt. Man havde arbejdet på fra udlandet at få et parti sølv til udmøntning, men forsøget strandede [3]. Man havde indledet forhandlinger om ny forstrækning fra enkelte, nærmere betegnede

mænd i Danmark, fra Norge og fra hertugdømmerne, men resultatet henstod uvist [1].

Der pressedes på med inddrivelsen af kontributionerne. I april indskærpedes det, at ingen udsættelse måtte gives med betalingen, og at ingen varer, men kun rede penge måtte modtages [2]. I september erindredes der om, at sølv ligesom tidligere kunde modtages i stedet for rede penge [3].

Når Stöcken i juni afrejste til Holsten et par dage før kongen, var det for at stævne de derværende oppebørselsbetjente til sig, medhavende deres restancelister [4].

Men buen var nu ved at briste, og det var fra den af krigen særligt ramte sjællandske øgruppe, at de første, alvorligt manende tegn meldte sig.

I marts måtte der gives de hårdt medtagne bønder i Vestsjælland 2 måneders afslag i kontributionerne, og der måtte fra magasinerne udlånes sædekorn til såvel dem som rytterbønderne [5].

Den 22. april meddeler Stöcken [6], at rigsmarskal Körbitz har klaget til kongen over den slette tilstand i Københavns amt. Størsteparten af bønderne har ikke sædekorn, langt mindre korn til brød indtil den kommende høst. Rigsmarskalen har andraget om udlån til dem af korn fra magasinerne, mod tilbagelevering til martini, og dette er bevilget af kongen. (Der synes ialt at være udleveret henved 2000 tdr. korn.)

Samme dag skriver de deputerede i København til Stöcken, at nogle af kommissærerne har meddelt, de kun har ringe forhåbning om at få kontributionerne inddrevet, enten med det gode eller ved eksekution, så slet skal tilstanden i stæderne og på landet være.

15. juli refererer Vind i brev til Stöcken, at på Lolland Falster mener proviantforvalteren, at der ingen synderlige afgifter vil kunne ventes, inden bønderne får årets afgrøde gjort i penge. Hverken godhed eller militær eksekution vil kunne hjælpe.

Senere hen, den 20. september, da der var tale om restancernes inddrivning, skriver de deputerede i København til Stöcken, om bønderne må aflevere korn, "som de Nogenledis hafve", eller der skal forlanges penge efter kapitelstaksten, "som wel Iche schal Vere att faae, Efftterdj som bewiist er, de Neppe Kunde bringe Penge til Weye, til Schatternis Erlegelse".

I hertugdømmerne var forholdene ifølge de deputeredes breve også fortvivlede. Krigskommissærernes kasser var tomme [7], og i brev af 20. april fra Stöcken hedder det: "Huad sig Pengemangelen anbelanger, derfor er her i Holstein og Wismar lige stor nød, saa guarnisonerne for 3 Maaneder hafuer at prætere, Saa mand billig maa ynsche att En god fred maatte med første erlanges".

Selv Stöcken var nu kørt træet.

Særligt trykkende følte det, at man var bagud med betalingen til besætningerne i Helsingborg og Landskrone, der havde Svensken så at sige uden for fæstningsportene. Sehested, der en tid opholdt sig i Landskrone, refererer den 22. maj de stærke klager fra såvel militære som håndværksfolk og arbejdere, "daß selbige in so langer Zeit keine bezahlung bekommen", og den 27. maj skriver han endog: "Die hiesige Garnison stellet sich wegen außbleibender bezahlung sehr ungeduldig, so das ich schier entsehe außzugehen, die arbeiter tuhn deßgleichen, undt erfahre ich itzo, was es für eine gelegenheit habe, wan leute von unserer profession ihre entree in eine garnison tuhn undt Kein gelt mitbringen".

Til helt hen på efteråret kæmpede man med betalingsvanskeligheder vedrørende disse to fæstningsgarnisoner [1].

I Wismar havde garnisonen midt i juli 4 måneders lønning tilgode [2], og ved de kamperende afdelinger var forholdene ikke bedre, hvad adskillige steder i brevbøgerne vidner om. Rømningerne tiltog, og der forekom snart uroligheder i nogle afdelinger, et enkelt sted alvorligt mytteri.

Det kan da vist betragtes som et held, at der den 30. august sluttedes en våbenstilstand, som den 7. oktober efterfulgtes af fredsslutningen i Lund.

Det blev yderligere et held, at disse begivenheder faldt netop på en sådan tid af året, at man havde den store årlige gave, årets høst, at drage fordel af ved den kostbare, påfølgende aftakning.

Medens landet slap fri for de tidligere krigsårs supplerende, ekstraordinære ydelser, udgik der den 23. august forordning om en for begge værn beregnet korn-, proviant- og fourageskat for 1680 [3].

Kornskatten var for landsdelene varierende fra $\frac{1}{2}$ - $1\frac{1}{2}$ skp. rug + $0-\frac{1}{2}$ skp. byg + $0-1$ skp. havre, alt pr. td. hartkorn [sædegårde, officers- og ryttergårde undtagne]. Der skulde overalt leveres efter Åbomål og inden mikkelsdag.

Proviantskatten var den sædvanlige okse- og flæskeskate, der atter henførtes til flåden.

Fourageskatten omfattede 1 læs hø og 1 læs halm for hver 30 tdr. hartk. og skulde præsteres inden udgangen af september.

En beregning kongeriget vedrørende som for de foregående år vil som resultat for hærens vedkommende give ca. 42000 tdr. rug, ca. 40000 tdr. havre, 12000 læs hø, resp. halm med en samlet værdi af ca. 116000 rdl. og således i samlet skattebyrde i 1679 til hæren - ca. 994000 rdl., hvorved dog, som tidligere, må erindres, at dette er den beregnede, maksimale værdi og ikke den reelle, mindre præstation.

Da det blev øjensynligt, at freden var nært forestående, fik Stöcken travlt med at skrive rundt til krigskommissærer m. fl., at en stor og anseelig sum penge var nødvendig til det meget personels betaling, som skulde aftakkes, og at afgifter og restancer derfor måtte inddrives med største energi [1]. Den samme tanke havde viceskatmesteren allerede noget tidligere haft [2], og, som det vil erindres, optog spørgsmålet også generaladmiralløjtnantens sind.

Men hjælpemidlerne var ved at udtørre, og oppebørselsbetjentene synes at have været uvillige til fortsatte, hårde foranstaltninger. En amtsskriver fik ord for, "at hand søger de wedkommende, som hand saa favorabel undskylder, det meeste mueligt at føye, sig dermed hos dennem behaglig at giøre", og det betødes ham, at der om fornødent vilde blive eksekveret hos ham personlig [3]. I andre tilfælde undskyldte man sig med "ey nogen Ret Videnschab" at have om skatterestancerne [4]. Der måtte af generalkommissariatet kæmpes for at skaffe de nødvendige midler til veje [5], og trods al energi kneb det med at komme gennem vanskelighederne. 14. oktober skriver de deputerede i København til Stöcken [6]: "Her Er Een stoer trang for Penge, som ere Onde at bringe til Weye, det Hr. Ober Zahl Mester wel wtløfteligen Remonstrerer". 24. oktober er det von Stöcken, der til nogle oppebørselsbetjente meddeler [7], "at her wed Armeen er stor Penge Mangel, huorfore de alt huad de kand tilweye bringe med expresser schal hiidsende".

Det har stået klart for alle, at med fredsslutningen vilde generalkommissariatets dage være talte, det skulde ophæves, og von Stöcken være den fremtidige leder af den militære økonomi. Men der synes kun at have foreligget en mundtlig afgørelse, hvorom viden efterhånden er sivet ud.

Man spejder i brevlisterne efter vidnesbyrd. Den 6. november meddeler Stöcken fra Rensborg en del kontributionsforvaltere i hertugdømmerne, at deres virksomhed skal ophøre den 20. s. m. De skal afslutte deres regnskaber denne dag og indsende dem til Stöcken [8].

Da denne så ubestridt havde gjort sig til eneherre over hertugdømmernes sager, kan der dog næppe tillægges udtrykket nogen særlig værdi. I en lignende udfærdigelse den følgende dag [9] er udtrykket ikke anvendt.

Men den 3. december blev det på møde i generalkommissariatet besluttet, at der skulde skrives udbetalingsordrer på de i kommissariatet indleverede fordringer, og sammes beløb udbetales af overzahlmesteren, efterhånden som kassen formåede det [10].

Dette var en regulær likvidation, og det kan derfor heller ikke have været til overraskelse for nogen, at der i det møde i generalkommissariatet, der blev det sidste, den

11. december 1679, fremlagdes en gennem kongens kammer udfærdiget ordre [1], sålydende:

V. S. G. t. "Saasom Vj nu, effter at Freden Veds Guds naadige bistand er sluttet, hafver for got befundet Voris General Commissariat gandske at ophæfve, da hafve Vj eder derfra allernaadigst forløfvet, oc ere med eders forretninger der udj allernaadigst Vel tilfreds. Dereffter j eder allerunderdanigst kand Viide at rette, oc Vi forblifve eder fremdelis med Kongelig Naade bevaagen. Befalendis eder Gud. Skrefvet paa Vort Slot Kiøbenhafn dend 6 Decembr: Anno 1679. Under vort Camer=Zignet.
Christian R.

Ad mandatum S^æ R. M^{tis} proprium
C: Schøller

Den stedfundne ophævelse af generalkommissariatet var - som den allerede tidligere skete ændring for kommandosagernes vedkommende - en iværksættelse af kongens yndlingstanke selv at overtage ledelsen, assisteret af en enkelt, betroet hjælper.

Og dette blev altså for den militære (som for den civile) økonomis vedkommende Henrik von Stöcken.

Holger Vind flyttedes som vicekansler over i danske kancelli, Lerche henvistes til sin virksomhed i kommercekollegiet, Skeel og Sehested blev medlemmer af revisionskommissionen af 1680, der havde kritisk eftersyn og eventuel reduktion af statens gældsforhold som mål, og i hvilken Stöcken var levende interesseret.

Som der i denne fortsatte anvendelse af de deputerede lå en anerkendelse af deres forudgående virksomhed, således kan det også spores, at man har været tilfreds med det assisterende personale.

Claes Lyhm blev sekretær i revisionskommissionen, senere virkeligt medlem af samme og assessor i kammerkollegiet.

David Samlandt og Niels Rossing blev begge renteskriver, den første efter en kort tid at have været amtsskriver.

Også Niels Justesen blev en tid amtsskriver og derefter bogholder i det i 1683 genoprettede generalkommissariat.

Gerlach Tugelius overgik til rentekammeret som kopist.

Af de til generalkommissariatet knyttede embedsmænd blev overkommisær Wesemann straks medlem af kammerkollegiet, dog med bibeholdelse af sin overkommisærbestilling, Succow fungerede først som kommissær og blev derefter kammeradvokat, krigskommissærerne Hofman og Thomas Friis blev, ligesom Jens Hansen Wisberg, landkommisær

[en af udviklingen medført ændring og udvidelse af den tidligere, faste krigskommissærstilling]. Emanuel Junge forblev til direkte assistance for Stöcken, som senere for Brandt.

De møjsommelige arbejdsår i generalkommissariatet blev således ikke uden frugt for de flestes vedkommende.

4. TILBAGEBLIK

Forsøger man at nå til et samlet, kort overblik over hele det skildrede tidsrum, må resultatet blive følgende:

I kong Frederik IIIs sidste tiår er det kongens egen militærpolitik, der gør sig gældende.

Kongen vil have en pålidelig og velorganiseret hærstyrke til rådighed for påkommende tilfælde. Dette gennemfører han trods skatkammerets stadige reduktionsønsker, men derudover har han ingen militær interesse, og det militære væsen er ham vel tvært imod inderst inde imod.

Hans hovederfaring fra de forudgående krigsår er fæstningernes store betydning, og i fæstningsbygningen lægger han en hensynsløs energi for dagen. Han trættes ved den straks opståede strid mellem skatkammer og krigskollegium og frigør sig for begge ved anvendelsen af en udenfor stående enkeltmand.

Da landets økonomiske ydeevne er ringe, og krav om penge melder sig allevegne fra, yder han ingen modstand mod de angreb, som straks rettes på midlerne til hærens underhold, og hans sidste regeringsår præges derfor af opløsning og forfald i militær henseende.

Med tronskiftet indtræder vel en stor svingning. Kong Christian V er militært interesseret, og tanken om et opgør med Sverige bliver igennem hans første regeringsår stedse tydeligere. Men landet er økonomisk svagt, den organisatoriske krigsforberedelse ledsages ikke af en tilsvarende økonomisk, der er ingen finansplan og spores ikke overvejelser af finansiell karakter, men der disponeres på bedste beskub, ofte letsindigt og altid kun med de nærmest foreliggende krav for øje, så da krigen kommer, melder pengemanglen sig straks.

Alligevel optages kampen med godt håb af alle, tanken om Skånes tilbageerobring er populær i hele folket.

Men sjældent har vel et nederlag haft så afgørende betydning som kampen ved Lund. Med det svandt straks alle forventninger, håbet om Skånes generhvervelse var bristet, krigen med det samme upopulær, folkets medvirkning fra nu af mere og mere aftungen.

Under de stigende økonomiske vanskeligheder bliver det et held, at den ældre, økonomiske militærforvaltning ved en-

keltmand, kort før krigen, af tilfældige grunde, er bleven afløst af et "kollegium", generalkommissariatet, thi ved dets dygtighed og energi lykkes det at komme over alle vanskelighederne, så at alene de politiske forhold får skylden for fredsslutningen, og det forbliver skjult, at en fortsat krig vilde have haft et økonomisk sammenbrud til følge.

I de forløbne regeringsår har kongen dels været misfornøjet med den mangelfulde finansforvaltning, dels opdaget, hvor ofte der af egoistiske hensyn var handlet imod hans og rigets interesser, og han beslutter nu selv at tage den samlede økonomiske ledelse i sin hånd, assisteret af en enkelt, betroet mand - en foranstaltning, ganske svarende til krigskollegiets afløsning af en enkelt krigssekretær.

Dette måtte blive den kommende tids problem, om der herved var nået en hensigtsmæssigere forvaltningsmæssig ordening.

Side

- 6 [1] Om embedets udvikling se W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh. 54 ff. og Hi. ti. 7, V, 197 ff. [2] Erslev: Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Historie II, 38, 95 og Hi. ti. 8, I, 406. [3] Hi. ti. 4, III, 578 ff.
- 7 [1] Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve 1926-31, 158. [2] Rockstroh I, 173. [3] Da. Mag. 5, I, 276 ff.
- 8 [1] Jfr. C. Bruun: Gunde Rosenkrantz 144 ff. [2] Rigsrådets arkiv 5/1 1658. [3] S. T. 1658 nr. 40. [4] D. K. Kopibog for Bestallinger, Militien vedkommende nr. I, 1658.
- 9 [1] C. Bruun: Gunde Rosenkrantz 152. [2] Da. Ma. 3, IV, 322. [3] Suhm: Nye Samlinger I, 300. [4] Suhm: Nye Samlinger I, 310. [5] C. Bruun: Gunde Rosenkrantz 103.
- 10 [1] Protocollum consilii militaris. Mødet 1/2 1660, 3-4. [2] En henvendelse til denne i efteråret 1660 slutter Mejer med bøn "das etablissement meiner fortun also treiben, alß sie deßen anfang befördert haben." Souverainiteten 16 nr. 5. [3] D. K. Kopibog for Bestallinger Militien vedkm. 1660 nr. 2. [4] Mejers journal. R. S. 1660 nr. 376. [5] Cop. 1660 nr. 233. Komm. Holger Vinds regnskab 1659-60 bil. 259. [6] Protocollum consilii militaris. [7] D. K. Kopibog for Bestallinger, Militien vedkm. 1659 nr. 5.
- 12 [1] Eks. Cop. nr. 47 af 13/6, 132-36 af 14/7, 154 af 16/7, 385 af 27/10. [2] Cop. nr. 72. [3] Cop. nr. 352-59. [4] Krigssekretærens indkomne breve 1679. [5] Bøggild-Andersen 419. [6] R. S. 1661 nr. 351.
- 13 [1] Og det er da sandsynligt, ud fra det venlige forhold, hvori Mejer vides altid at have stået til embedsmændene i tyske kancelli, at forfatteren må søges der. [2] Souverainiteten 16 nr. 5.
- 14 [1] Aarsberetn. II, 165. [2] Schack 1. Orig. Jy. Tegn. 1660 nr. 114-115 har 3/8. [3] Aarsberetn. VI, 255. [4] Becker I, 207. [5] Bøggild-Andersen 108. [6] Bøggild-Andersen 103 ff.
- 15 [1] Det gamle, militære rigsebede gik hermed i realiteten over til at blive en hofstilling. [2] Da. Saml. 2, II, 129, jfr. Aarsberetn. VI, 256. [3] Da. Saml. 2, VI, 283. [4] 10/6 1662 som assessor i krigskollegiet og oberst over borger-skabet. R. F. B. I. [5] Aarsberetn. II, 164. [6] Aarsberetn. II, 164.
- 16 [1] Protocollum consilii militaris. [2] I Schack 1 findes et summarisk, første instruktionsudkast på 6 foliosider, udateret, men iflg. teksten fra november måned, uden underskrift, men forsynet med Tschernings segl. Nogle tilføjede bemærkninger viser Schacks hånd.

Side

- 17 [1] Prot. 11. [2] Cop. nr. 520. [3] I. B. K. 1660 nr. 396. [4] Krigskoll. Instruktioner og Ordonnancer. I koncept eller genpart med Mejers hånd eller påtegning. [5] R. S. 1660 nr. 397.
- 18 [1] R. S. 1661 nr. 1. Trykt i Aarsberetn. II, 160 ff. [2] depoter. [3] "Skeffterier" (Instruktionen af 1670).
- 20 [1] R. E. 1660 nr. 30, 27/11. Kravet gentoges 18/1 1661, men denne gang ved skrivelse til krigskollegiet. I. B. K. 1661 nr. 21. [2] I. B. K. 20/1 1661 nr. 23. [3] R. S. 1661 nr. 2, hvor de fleste af formularerne er bevaret. [4] Prot. 24. [5] I. B. K. 1663. [6] R. K. Bestallingen 1662-65 nr. 91.
- 21 [1] Se bl. a. I. B. K. 25/3 1664 nr. 72 og 12/12 1665 nr. 163 samt R. U. 5/4 1664 nr. 81. [2] R. S. 1661 nr. 134. [3] M. R. Ve. 1661-79 nr. 1. Powisch, bilag. [4] I. B. K. 1661 nr. 299. [5] I. B. K. 1662 nr. 114. [6] I. B. K. 5/9 1670 nr. 191.
- 23 [1] Således direkte optaget i instruktionsudkastet af 14/12 1660, og indtil 1670 gennemført i praksis. [2] Aarsberetn. VI, 256. [3] Tilføjelse med Mejers hånd. [4] Af Mejer rettet hertil fra opr. "krigskollegiet". [5] Af Mejer rettet hertil fra opr. "kollegiet". [6] Diarium hvori daglig står optegnet, på den ene side: hvilke breve der er indgået, fra hvem og hvorfra, og på den anden side lige overfor: hvilke breve der er udgået, til hvem og hvorhen. R. S. 1661 nr. 14 pkt. 15. [7] R. S. 1661 nr. 14. [8] Prot. 23. [9] I. B. K. 1661 nr. 23.
- 24 [1] Prot. 2. [2] I. B. K. 1661 nr. 23. [3] R. S. 1661 nr. 503 E. [4] S. T. 1666 nr. 545. [5] Prot. 26/11 1660. [6] R. K. Bestallinger 1662-65 nr. 91. [7] d. v. s. Depoter.
- 25 [1] I. B. K. 1663 nr. 112. [2] Jfr. om fiskalembedet i alm.: Edv. Holm: Danm. - Norges indre Hist. 1660-1720, I 86-87 og Kn. Fabricius: Den danske Centraladministration 160.
- 26 [1] Prot. 24. [2] I. B. K. 1661 nr. 378. [3] I. B. K. 1661 nr. 422. [4] Prot. 96. I. B. K. 1662 nr. 114. [5] Prot. 3. [6] I. B. K. 1662 nr. 99. [7] I. B. K. 1661 nr. 364.
- 27 [1] M. R. Ve. Nr. 1. Powisch. Bilag. [2] Prot. 25 bis. [3] M. R. Ve. nr. 2. Søren Lauridsen. Antegnelser. [4] Prot. 92. [5] R. U. 1664 nr. 76. [6] Prot. 99. [6a] R. K. I. (1660-79). Diverse Bestallinger. [7] I. B. K. 1664 nr. 71. [8] M. R. Ve. nr. 2. Andersen 1668-70. Genpart af bestallingen findes vedlagt. [9] Schack 26. Af Friis udfærdiget brev med denne dato. [10] R. S. 1661 nr. 503 E. [11] Prot. 24. [12] M. R. Ve. 1661-79 nr. 1. Powisch. [13] D. K. Kopibog for Bestallinger, Militien vedkomm. 1657 nr. 53, 110, 1659 nr. 35.

Side

- 28 [1] Bricka XVII, 572. [2] R. F. B. II, 1664-70. [3] R. S. 1661 nr. 240. [4] Prot. 25 bis. [5] I. B. K. 1664 nr. 70, 89 samt ureg. af 9/2. [6] R. S. 1661 nr. 241.
- 29 [1] I. B. K. 1662 nr. 102, S. T. 1663 nr. 114. [2] I. B. K. 1667 nr. 36. [3] I. B. K. 1667 nr. 31 (tjenesteed). [4] I. B. K. 1676 nr. 86. [5] Schack 12. [6] Prot. 26, R. U. 1664 nr. 132. [7] I. B. K. 1661 nr. 144. [8] M. R. Ve. 1661-79 nr. 6 Nissen 62-63; R. S. 1671 nr. 158.
- 30 [1] A. D. Jørgensen: Hist. Afh. IV, 290 ff. (Centraladministrationens Bygningshistorie). [2] Schack 13. [3] Stik i Danmarks Riges Historie IV, 448. [4] R. S. 1661 nr. 123. [5] Fæstningsregnskaber 12b, Matthias Hasse. [6] Prot. 54.
- 31 [1] Schack 13. Makuleret, men sikkert fra juni 1674.
- 32 [1] Schack 13. [2] I. B. K. 1664 nr. 133. [3] I. B. K. 1666, ureg. [4] I. B. K. 1663 nr. 130. [5] Prot. 9. [6] M. R. Ve. 1661-79 nr. 1. Powisch, bilag 49.
- 33 [1] R. U. 1664 nr. 131. [2] smstds. nr. 25. [3] Krigskoll. Krigsretsakter i anl. af tumulten i Glückstadt 1666. [4] I. B. K. 1667 nr. 82. [5] I. B. K. 1668 nr. 65. [6] Se f. eks. I. B. K. 1662 nr. 98. [7] I. B. K. Indberetn. fra krigsret i Glückstadt 1665, ureg. [8] R. S. 1672 nr. 341. [9] R. S. 1675 nr. 273. [10] R. S. 1675 nr. 488.
- 34 [1] R. S. 1668 nr. 86. [2] S. T. 1670 nr. 28, 56. [3] S. T. 1668 nr. 16.
- 35 [1] Schack 13 (brev af 26/8 fra Mejer). [2] Eks. I. R. 17/3 1668, om havnen i Køge, og 5/8 1668, om brolægning i København. [3] R. U. 1664 nr. 15, 42, 105, 118, 159, 183. [4] S. T. 1664 nr. 243. [5] R. E. 1664 nr. 1338, 1788.
- 36 [1] I. B. K. 1663 nr. 129. Vedlagt seddel. [2] Schack 1, 17/3 1670. [3] Prot. 111-112, R. S. 1661 nr. 500. [4] Rockstroh I, 419. [5] Schack, brevsamlingerne. [6] Becker I, 271. [7] J. A. Fridericias indledning til selvbiografien, Kb. 1890 og Rockstroh i D. B. L. II, 590 ff.
- 37 [1] Schack 13. [2] I. B. K. 1661 nr. 114, 115, 141.
- 38 [1] Prot. talrige vota. [2] Bøggild Andersen 18. [3] Rigsmarsk Anders Billes betænkning af 4/4 1646. [4] Hi. ti. 7, VI, 375. [5] Rockstroh I, 254. [6] udtales "Ryse".
- 39 [1] I. B. K. 1664 nr. 181. [2] Schack 26.
- 40 [1] I. B. K. 1662 nr. 144. [2] S. Birket Smith: Leonora Christine II, 164. [3] S. T. 1664 nr. 322 og Birket Smith: Otto Sperlings Selvbiografi 234 ff. [4] Jfr. Pers. ti. 2, V, 3-4. [5] S. T. 1666 nr. 694, R. E. 1666 nr. 2474, 2533, 2563, 1667 nr. 3085. [6] Schack 30.
- 41 [1] Becker I, 280. [2] Der var i virkeligheden også, i Sverige, gang på gang, planer herom. Kn. Fabricius: Skaanes

Side

- 41 Overgang II, 248. [3] Prot. 75, I. B. K. 1661 nr. 374, 384. [4] Becker bl. a. I 232, II 59-60, 109. Schack 30 (29/5 1661), 3 (25/2 1665). [5] A. D. Jørgensen: Griffenfeld I, 97 ff. [6] S. Birket Smith: Leonora Christine II, 223 ff. og Thyra Sehested: Hannibal Sehested I, 288. [7] Schack 13. [8] Becker I, 297 jfr. II, 6.
- 42 [1] Prot. 22/12, 28/12. [2] R. E. 1661 nr. 198. [3] R. E. 1661 nr. 243. [4] R. D. 1a. fol. 68. [5] Om detaljer i samme se Cop. 1660 nr. 522.
- 43 [1] Schack 22. [2] Schack 13. [3] Prot. 39. [4] Lindbæk I, 16 ff. [5] R. E. 1661 nr. 607.
- 44 [1] S. T. 1661 nr. 291. [2] Rigens (Rentemestrenes) Regnsk. Extr. nov. 1660-dec. 1661, sammenholdt med M. R. Ve. nr. 1, Powisch. [3] Jfr. I. B. K. 1661 nr. 370. [4] I. B. K. 1661 nr. 735. [5] P. Lauridsen: Slesvig og Kronen 1660-71. Kb. 1906, 156. [6] Cop. 1660 nr. 485, 23/12. Instruktion for gnrl. Cl. Ahlefeldt.
- 45 [1] R. F. B. Bestalling af 1/7 1661 for Erik Banner. [2] Rigsarkivet J. H. F. Jahns Samlinger. Forgæves eftersøgt. [3] Prot. 54. [4] I. B. K. 1661 nr. 290. [5] R. E. 1661 nr. 807. [6] Også kommissariatssagerne (over krigskommissær Henrich v. d. Wisch) gled hermed over under tyske kancelli (og skatkammeret). [7] Jfr. L. F. v. Eberstein: Kriegsthaten des Gnrl. Feltm. E. A. v. Eberstein, 2. ausg. Berlin 1892, 196-207.
- 46 [1] I. B. K. 9/6 1665, Eberstein, ureg. [2] Prot. 76. [3] Schack 30.
- 47 [1] d. v. s. til rådighed, uden tjenstgøring. Der tilkom dem kun halv sold (kgl. reskript af 26/1 1661 i M. R. Ve. nr. 1, Powisch. "Confirmerede", d. v. s. tjenestegørende officerer nød derimod fuldt traktement. [2] Overenskomst af 1533 mellem kongeriget og "hertugen af Slesvig" om gensidig hjælp. Sønderjyllands Historie II, 253 ff.
- 48 [1] Schack 13. Her i oversættelse. [2] Schack 13, Mejers brev af 19/5 1663.
- 49 [1] Bøggild Andersen. 293. [2] Becker II, 46. [3] Ph. v. Weistritz: Leben u. Thaten des Hrn. P. v. W. 1756. [4] R. U. 1664 nr. 200.
- 50 [1] Becker II, 84. [2] Becker II, 189. [3] Becker II, 189. [4] Schack 26. [5] Becker II, 414. [6] Den af Becker anvendte oversættelse, "han har kun svage evner", kan misforstås, idet der selvfølgelig kun refereres til den angivne funktion. [7] Becker II, 210.
- 51 [1] Becker II, 278. [2] Registratur over udgåede sager er kun bevaret for 1664. [3] Øjensynlig p. g. af den vanskelige udenrigspolitiske situation.

Side

- 52 [1] S. T. 1668 nr. 660. [2] S. T. 1669 nr. 793.
- 53 [1] S. T. 1670 nr. 105, I. B. K. 1670 nr. 37. [2] I. B. K. 1670 nr. 18. Konzept. [3] R. S. 1670 nr. 122.
- 54 [1] Krigskoll. 1670-78. Instructioner og Ordonnancer. [2] R. S. 1670 nr. 86. [3] Original i Krigskoll. 1670-78. Instructioner og Ordonnancer. Trykt i Aarsberetn. II, 189 ff.
- 57 [1] R. S. 1670 nr. 91.
- 58 [1] Kørbitz var, som højere i rangen, i kollegiet gledet frem foran Bjelke, hvorover denne følte sig meget pikeret. Brev af 26/8 1670 til Schumacher i "Griffenfeldske Papirer". [2] Schack 1.
- 59 [1] M. R. Ve. nr. 2. Christen Andersen 74-76 post 326 og 327. [2] I. B. K. 1672 nr. 132. [3] Da. Saml. 2, III, 4. [4] eks. R. S. 1670 nr. 57. [5] Da. Mag. 4, VI, 79. [6] Jørgen Bielkes privatarkiv. Memorial.
- 60 [1] A. D. Jørgensen: Griffenfeld I, 314. [2] Da. Mag. 4, VI, 85. [3] I. B. K. 1670 nr. 249. [4] Da. Mag. 4, VI, 89. [5] Lindbæk II, 151 og brev af 27/3 1674 fra Jørgen Bielke i "Griffenfeldske Papirer". [6] A. D. Jørgensen: Griffenfeld I, 247.
- 61 [1] R. S. 1671 nr. 30. [2] K. A. Kopibog 1670-75 fol. 52. [3] I. B. K. 1673 nr. 508.
- 62 [1] I. B. K. 1673 nr. 571, 661, 1675 nr. 3. [2] S. T. 1670 nr. 261. I. B. K. 1670 nr. 55. [3] I. R. 1672 19/11 og 21/6 1673. I. B. K. 1673 nr. 444. [4] S. T. 1666 nr. 589. [5] S. T. 1670 nr. 176. [6] Elias Hübsch blev atter ansat som generalauditør den 2. juni 1679 (se senere). Andreas Rhode har mulig fået anden ansættelse. Skrivelse af 4/1 1673 til kansler og råd i Glückstadt omtaler "unsers bediehn-ten Andreas Rohde" (P. R. 1673). [7] R. O. P. 1670. [8] Embedet genoprettedes allerede den 14/5 1677, og hertil udnævntes Daniel Hausman (Dep. 1677 nr. 524), men han kan kun have beklædt det et halvt års tid, thi den 1/11 1677 udfærdigedes bestalling som krigsfiskal for auditør Johan Craen (Crane). (R. K. Diverse Bestallinger), og H. forsvinder snart efter. [9] R. F. B. fol. 6. [10] R. S. 1670 nr. 238, date-ret koncept. [11] S. T. 1670 nr. 911.
- 63 [1] eks. R. S. 1675 nr. 342. [2] Dep. 1676 nr. 581, 990. [3] Schack 26. Af ham udf. brev med denne dato. [4] I. B. K. 1670 nr. 29. [5] I. B. K. 1671 nr. 67. [6] R. O. P. 1670. Genparter. [7] S. T. 1670 nr. 494. [8] I. B. K. 1673 nr. 89. [9] Z. Militiens Udgifft 1679, ref. bilag 605. [10] smstds. ref. bilag 633, H. H. fol. 155, I. I. fol. 45. Om Fineckes videre skæbne se S. R. 9/9 1682 nr. 222. [11] I. B. K. 1678 nr. 184.
- 64 [1] I. B. K. 1670 nr. 236. [2] I. B. K. 1670 nr. 221. [3] R.

Side

- 64 R. O. P. 1670. [4] I. R. 19/11 1670.
- 65 [1] R. F. B. fol. 139, bestalling af 8/10 1673. [2] Han havde fået bestalling som sådan den 3/10 1665. I. B. K. 1665 nr. 141. [3] Overkrigssekr. Indk. breve 1689 14/12 (Fues). [4] Breve fra v. d. Wisch i I. B. K. og i Schack 23. [5] Der findes sager heriblandt så langt tilbage som fra 1644, en del fra krigen 1657-60, men navnlig mange fra 1660erne.
- 67 [1] Norske Tegn, 14/2 1670 om Bergens fortifikation og befæstning, 12/8 1670 ang. militien og fæstningerne i Norge. [2] S. T. 1674 nr. 83. Orig. i R. O. P. [3] R. O. P. 1674. [4] Schack 13, brev af 12/9 1671. [5] K. A. Kopibog 1670-75 fol. 31. [6] "Forordning om Roßtienesten" af 17/6 1673, se R. E. 1673 nr. 704. Den ældre "Forordning om Roßtienesten" af 9/6 1666 var derimod udgået gennem kancelliet, se S. R. 1666 nr. 17.
- 68 [1] Den Danske Mercurius. 1. maj 1674. - Danmarks Adels Aarbog XLIX afsn. II, 62. [2] Da. Saml. 2, III, 340. [3] I. B. K. 1674 nr. 313. [4] Da. Saml. 2, III, 240. [5] R. S. 1674 nr. 637. [6] Jfr. i brev af 18/7 1674 fra Mejer: "...es ist in ihr HGräfl. Exell. abwesenheit noch keine versammlung im Collegio gehalten." Schack 13. [7] Lindbæk, II 546 og 638. [8] R. I. 1675 nr. 273. [9] 5/6 1675 skriver Frederik Giese: "Des Feldherren Schwachheit ist annoch nicht außer Gefahr". Chr. Lentes arkiv. [10] I. B. K. 1675 nr. 643 (to!), 770 og ureg. (!). [11] Progr. fun. Univ. Hafn. - Haun. 8. Maji 1676.
- 69 [1] Da. Saml. 2, III, 107. [2] Da. Saml. 2, III, 333. [3] Christian Lentes arkiv III.
- 70 [1] I. B. K. 1673 nr. 564. [2] I. B. K. 1674 nr. 282. [3] I. B. K. 1674 nr. 307. [4] Schack 13. [5] Smstds.
- 71 [1] I. B. K. 1674 nr. 306. [2] I. B. K. 1672 nr. 156, 1673 nr. 271. [3] eks. vis I. B. K. 1674 nr. 286, 388. [4] eks. vis I. B. K. 1675 nr. 117, 525, 727, 845, 978. [5] Conrad Biermans arkiv, se bl. m. a. brev fra Jacobus Eggers af 25/10 1671 og fra Joh. Hudeman af 25/7 1671. Christian Lentes arkiv, se mange af Johan Hugo Lentes breve. [6] M. R. Ve. nr. 2. Christen Andersen 1674-76. [7] I. B. G. (Krigskollegiet). [8] M. R. Ve. 1661-79 nr. 57. Suhm. Diverse bilag.
- 72 [1] Dep. 1675 nr. 357, optegnelse "General Stab. Mense August 1675". [2] R. S. 1675 nr. 881, udateret. [3] Kringelbach: Civile Centraladministrat. 73, 118. [4] Dep. 1675 nr. 503, 512, 541, 581. [5] M. R. Ve. 1661-79 nr. 57. Suhm. Bilag 40. [6] A. D. Jørgensen: Griffenfeld II, 288. [7] R. S. 1675 nr. 938.

Side

- 73 [1] Dep. 1675 nr. 288, bestalling af 8/7 1675. [2] O.M. fol. 88. [3] Dep. 1675 nr. 481, 482. Koncepter. [4] Dep. 1675 nr. 553-556. [5] R.U. 1676 nr. 7, 23, 25, 33. [6] I. B. K. 1676 nr. 12, 98 og ureg. (dat. 8/2). [7] A. D. Jørgensen: Griffenfeld II, 365.
- 74 [1] Becker II, 82, 98. [2] Tage-Register Chr. V. Kph. 1701, 84. [3] S. T. 1676 nr. 12. [4] Da. Mag. 5, V, 293. [5] R. S. 1676 nr. 992, protokolreferat og koncept til indstilling, dat. 30/1 1676. [6] R. S. 1676 nr. 42. [7] R. F. B. fol. 179. [8] R. S. 1676 nr. 997. [9] Dep. nr. 53 af 5/2.
- 75 [1] Da. Saml. 2, III, 28, 88. [2] Christian Lentes arkiv, brev af 3/6. [3] Dep. 1676 nr. 326, 327. [4] R. S. 1676 nr. 997, 998.
- 76 [1] Kn. Fabricius: Griffenfeld, Kb. 1910, 143. [2] R. F. B. fol. 188. Man bør i vor tid erindre generalmajor Eiler Holcks forgæves bestræbelse for, i 1670, at opnå denne titel. [3] Dep. 1676 nr. 761.
- 77 [1] I. B. K. 1676 nr. 572. [2] Dep. 1677 nr. 166. R. S. 1678 nr. 40 (fra 3/12 1677). [3] R. S. 1676. Appendix nr. 11, 17, 22. [4] O. M. fol. 19, 24, 27, 48.
- 78 [1] S. T. 1676 nr. 283. Lindbæk II, 582. [2] O. M. fol. 18, 34. [3] M. R. Ve. nr. 2 Christen Andersen 1676 bilag 298 og 299. [4] I. B. K. 1676 nr. 538, R. S. 1677 nr. 687, M. R. Ve. nr. 28, 1 Jæger, bil. 350, 351. [5] I. B. K. 1677 nr. 668. [6] Dep. 1676 nr. 1033 af 21/6. [7] Krigskoll. Uregistr. Depeches 1676.
- 79 [1] "Krigsråd" er et møde af de ansvarshavende førere, med rådslagning, votering og af denne følgende, bindende beslutning. Se instruktion af 11/9 1677 for von der Goltz, punkt 2. Dep. 1677 nr. 937. [2] Dep. 1676 nr. 1194. [3] Dep. 1676 nr. 1160. [4] Dep. 1676 nr. 1219. [5] En artikel i Hi. ti. 8, IV, 103 ff. med en vurdering af hertugen som feltherre lider under forskellig fejltydning af Mejers, ganske vist forfærdelige, klo i protokolreferaterne, deriblandt det afgørende (§ 111) "ubi à l'oeil", der må oversættes "hvor han kommer til syne", "hvor han viser sig", og ikke kan betyde "hvem vi bør holde øje med".
- 80 [1] Dep. 1676 nr. 1504. [2] Tage-Register 96. [3] Hi. ti. 8, IV, 120 anm. 1 og Da. Saml. 2, V, 303. [4] Tage-Register 98. [5] I. R. 26/5 1677.
- 81 [1] Da. Mag. 5, V, 293. [2] J. Hvisch i Dansk mil. Tidskr. XXX, 11 ff. N. P. Jensen: Den skaanske Krig, Kb. 1900, 168 ff., A. Tuxen i Da. Mag. 5, V, 293 ff. og K. Rockstroh i Hi. ti. 8, IV, 103-150. [3] Da. Mag. 5, V, 300, 301, 304. [4] Dep. 1676 nr. 1597.

Side

- 82 [1] Dep. 1677 nr.10. [2] R.S. 1677. Appendix nr.2. [3] R.S. 1677 nr.160. [4] R.S. 1677 nr.144. [5] R.S. 1677, Appendix nr.15. [6] Dep. 1677 nr.132, 183,213,222. [7] R.S. 1677 nr.313. [8] R.S. 1677 nr.427. [9] I.B.K. 1677 nr.390.
- 83 [1] R.S. 1677. Appendix nr.16. [2] R.S. 1677, nr. 457,481. [3] R.S. 1677. Appendix nr.17.
- 84 [1] Dep. 1677 nr.409. [2] O.M.fol.107. [3] Dep. 1677 nr.1041. [4] Dep. 1677 nr. 642-649. [5] I. B.K. 1677 nr.638.
- 85 [1] I.B.K. 1677 nr.625. Brev til Mejer. [2] Da. Mag. 5, V,323. Brev til hertug Hans Adolf. [3] N.P.Jensen: Den skaanske Krig 171. [4] R.S. 1677. Appendix nr.26. [5] R.S. 1677. Appendix nr.21,23,24. Medens kongens for andre bestemte notater er på, ofte mangelfuldt tysk, benytter han dansk til eget brug. [6] Eks. Dep. 1677 nr.815,861.
- 86 [1] Dep. 1677 nr. 964a. [2] I.B.K. 1677 nr.404. Origin. [3] Dep. 1677 nr. 964b. [4] Dep. 1677 nr.967. [5] Dep. 1677 nr.968. [6] Dep. 1677 nr.969. I.B.K. 1677 nr.392. [7] R.S. 1677 nr.431,609,612,615,625,670. [8] Dep. 1677 nr.1052,1130,1260. R.S. 1677 nr.673. [9] Dep. 1677 nr.1173,1174.
- 87 [1] R.S. 1678 nr.11. [2] R.S. 1678 nr.12. [3] R.S. 1678 nr.15. [4] R.S. 1678 nr.126. [5] R.S. 1678 nr.25,61,205. [6] R.S. 1678 nr.255. [7] R.S. 1678 nr.271. [8] Tage-Register 119. Bestallingen er af 21. jan. 1678, D.fol.69. [9] Da. Saml. 2, VI, 284. [10] R.S. 1678 nr.255. [11] I.B.K. Se under Arenstorff samt sagen Niels Holst. [12] R.S. 1678 nr.126,255,271. [13] R.S. 1678 nr.180,271. [14] R.S. 1678 nr.25,35,255.
- 88 [1] I.B.G. (fra "Krigskollegiet"). [2] R.S. 1678. B. Substants af Vota. [3] Eks.vis en marchebefaling i R.S. 1678 nr.473. [4] R.S. 1678 nr.456. [5] R.S. 1678 nr.60. [6] R.S. 1678 nr.414.
- 89 [1] R.S. 1678 nr.456. Heri også de i det følgende nævnte aktstykker. [2] Tage-Register 123. [3] D.Kanc. Fortegnelse over Indlæg til Casper Schøllers Kancelliexpeditioner 1678-90. Indlægsstykkerne nr.125,126,128.
- 93 [1] Z.Militiens udgift 1679, ref. bilag 449. [2] H.H. fol.279. [3] M.R.Ve. nr.2. Braem 1679, bilag 98 og 105. [4] Mejer var senere fjendtligt stemt mod general Wedel, og det er vel nok denne, der har foranlediget Mejers fjernelse. (Kkc.I.S, april 1679 nr.130). [5] I.B.G. (forskell. deput.). [6] I.B.K. 1678 (Mejer).

- Side
- 94 [1] I. B. K. 1678 nr. 109. [2] R. S. 1678 nr. 139.
[3] I. B. K. 1678 nr. 109. [4] Smstds. [5] R. S.
1678 nr. 127. [6] R. S. 1678 nr. 150. [7] K. O.
1679 - Z. militiens udgift 1680, ref. bilag 547. [8] Z.
Militiens udgift 1680, ref. bilag 426.
- 95 [1] S. R. 1666 nr. 52. [2] Kongebrev af 3/4 1673 i Pri-
vatarkiver. Herman Mejer. Se også Werlauff: Hist. Efterr.
om det st. kgl. Bibl. 70-71. [3] K. A. Indkomne Rappor-
ter m. m. [4] Private arkiver. Christian Lentes arkiv.
[5] R. S. 1671 nr. 184. [6] Private arkiver. Christian
Lentes arkiv. [7] Rockstroh II, 290. [8] Kkc. I. S.
Marts 1679.
- 96 [1] K. A. Danske Militair Reglementer.
98 [1] Jyske Tegn. 1660 nr. 114, 115. [2] D. K. Kopibog
for Bestallinger, Militen vedkomm. 1660 nr. 30.
[3] Becker I, 215. [4] Smstds. I, 217. Se også 435.
[5] S. T. 1660 nr. 1350. [6] S. T. 1660 nr. 1351.
[7] Lindbæk I, 2-3. [8] Rigens (Rentemestrenes) Regn-
skab, Extract 1/11 1660-31/12 1661.
- 99 [1] Prot. 4 ff. [2] - altså i modsætning til tidligere sæd-
vane. [3] Rigsarkivet, J. H. F. Jahns Samlinger. - Forgæ-
ves eftersøgt. [4] R. E. 1661 nr. 174. [5] D. K. Kopibog
for Bestallinger, Milit. vedkomm. 1658 nr. 76. [6] Smstds.
1657 nr. 66, 67. [7] Smstds. 1657 nr. 69, 68.
- 100 [1] R. O. P. [2] Skønt det vist aldrig udtrykkelig angives,
er der dog i de militære regnskaber overalt bleven regnet
med det daglige livs kurserende mønt. Et eneste sted - hos
Ruse - er en opgørelse betegnet som "Courant Rechnung"
(R. S. 1673, nr. 75). Det var hovedsagelig småmønt, der var
i omløb. Ruse klager engang over, at af en større sum
"wahr nur 3000 Rthlr an guthen geldt, vnd 4000 Rthlr an
lauter schillingen" (R. S. 1671 nr. 60).
- 101 [1] Christiansen I, 64. [2] Schack 26 - Højesterets dom-
bog 1675, fol. 695. [3] M. R. Ve. nr. 11, Nikolaj Nissen
1670-71, bilag 125.
- 102 [1] Aarsberetn. II, 151 ff. [2] R. K. Originale kgl. Resolu-
tioner 1660-69. [3] Christiansen I, 62. [4] Smstds. I,
354 ff. [5] R. E. 1661 nr. 654. [6] Rigens (Renteme-
strenes) Regnskab, Extract 1/11 1660-31/12 1661, sammen-
holdt med M. R. Ve. nr. 1. Powisch (i virkeligh. Christen An-
dersen). [7] Prot. fol. 37, 46, 63. [8] Rigsarkivet J. H.
F. Jahns Samlinger.
- 103 [1] I. B. K. 1661 nr. 211. [2] R. S. 1662 nr. 150. [3] Rigs-
arkivet J. H. F. Jahns Samlinger. Forgæves eftersøgt andet-
steds. [4] R. E. 1662 nr. 145. [5] I. B. K. 1661 nr. 471.
[6] Schack 33.

Side

- 104 [1] M.R.Ve. nr.1. Powisch. [2] R.O.P. [3] I.B.K. 1661 nr.107. [4] Schack 13. [5] eks. S.T. 1669 nr. 869, 1671 nr. 553, 970, 1672 nr.333, 1674 nr.337. [6] I.B.K. 1673 nr.336. [7] I.B.K. 1673 nr.501. [8] S. T. 1680 nr.277. [9] Hi.ti.7, IV,39.
- 105 [1] M.R.Ve. 1661-79 nr.6, Nik.Nissen. [2] P.R.1671. [3] M.R.Ve. nr.2, Søren Lauridsen og Christen Andersen. [4] I.B.K. 1662 nr.57, Schack 1. [5] I.B.K. 1662 nr. 36. [6] R.S. 1662 nr.151. [7] I.B.K. 1662, Koncept af 24/3. [8] I.B.K. 1662, ureg. af 20/3.
- 106 [1] R.S. 1662 nr.140. [2] I.B.K. 1661.
- 107 [1] Christiansen I,292 ff. - Rockstroh I,406 ff. [2] R.F. B. 1661-64 nr.29.
- 109 [1] R.S. 1663 nr.118. [2] R.E. 1662 nr.127. Trykte forordninger (Gøde) Ffff.
- 112 [1] I.B.K. 1662 nr.157. [2] I.B.K. ureg. af 20/3 1662 jfr. koncept af 24/3. [3] Denne antipati var almindelig. Kongen selv benyttede Sehested - og betalte rigeligt derfor, men hans følelser for Sehested er vel kendte. Og selv Terlon anbefalede sin konge "de ne prendre aucune creance en luy" (Univ. Bibl. Add. 845 b). Det var upåideligheden - og landsforræderiet, der hævnede sig. [4] I.B.K. ureg. af 20/3 1662. [5] I.B.K. 1662. Afskrift af 24/3. [6] I. B.K. 1662 nr.82. [7] Schack 30, kgl. ordre af 22/6 1662. Jfr. R.S. 1662 nr.170, kammerordren af s.d.
- 113 [1] R.E. 1662 nr.313. [2] R.S. 1662 nr.225, koncept af 8/3. [3] lig 1 sletdaler lig 2/3 rigsdaler. [4] Værtspligt for næsten enhver gård over for husbond med ledsagere, i tidens løb afløst ved pengeafgift, Arent Berntsen: Danmarckis...fructbar Herlighed. 1656. 2^l bog 97.
- 114 [1] S.T. 1660 nr. 1371 af 17/12. [2] "...daß wir Uns des matriculs gebrauchen, so Vergangen winter verfertiget..." Powisch 8/10 1662 (I.B.K. 1662 nr.236) og atter 18/10 1662 (Schack 14). [3] R.O.P. 4/7 1662. [4] R. E. 1662 nr.183 af 6/4.
- 115 [1] Schack 14, Brev af 14/7 fra Powisch. [2] R.E. 1662 nr.469 af 25/10. [3] smstds. 1662 nr.519 af 30/11. [4] I.B.K. Ureg. afskr. af 20/3 1662. [5] Den i vinteren 1661-62 foreliggende matrikel regnede med 442000 tønder! [6] R.O.P. [7] R.E. 1662 nr.318. [8] Schack 14. [9] Til forklaring af dette hyppigt forekommende udtryk meddeles, "daß unter dem standtqtier nicht mehr gerecht net wird, alß Bette, saltz, und sawer, und nothurfftig feurr und licht, und müßen die Unter Officirde und gemeine mitt des wir thes eigenem feurr und liecht vorlieb nehmen". (B. 20/10 1675, nr.3).

Side

- 116 [1] I.B.K. 1662 nr.208. [2] Den blev gældende norm i mange år. [3] Schack 14 og 3, Powisch 11/7, Hans Ahlefeldt 12/7. [4] Schack 3, Hans Ahlefeldt 22/7. [5] Schack 13. [6] I.B.K. 1663 nr.5. [7] I.B.K. 1662 nr.125. [8] smstds. 1662 nr.157. [9] I.B.K. 1662 nr.271 og 279. [10] Schack 14, Powisch 18/10.
- 117 [1] I.B.K. 1662 nr.236,285. [2] Schack 14, Powisch 18/10. [3] R.E. 1662 nr.462. [4] R.O.P. [5] 21/2 1663 skriver nu rigtignok Powisch fra Viborg til Mejer: "Die Geistlichen hier zu lande wollen mitt ihrem Korn noch niht Vort, sie haben jetzundt ihre botschafft über bey dem Erzbischoffen, sich zu erkündigen,ob es ernst sey oder nicht (I.B.K. 1663 nr.102). [6] R.K.I. (1660-79). Diverse Bestallinger.
- 118 [1] R.E. 1662 nr.538.
- 119 [1] Jfr. Edvard Holm: Danm.-Norges indre Hist. II, 18, 83 o.fl.st. [2] R.E. 1663 nr.553.
- 120 [1] I.B.K. 1663 nr.87. [2] Schack 14. [3] R.O.P. [4] R.E. 1663 nr.712. [5] R.K. Missivebog 1663-64, fol.129.
- 121 [1] Jfr. Schack 13 - brev af 9/5 fra Mejer. [2] R.E. 1663 nr.874. [3] R.O.P.
- 122 [1] I.B.K. 1663 nr.97. [2] R.O.P. [3] R.K.Missivebog under 30/4 1663. [4] S.T. 1662 nr.351 af 27/8. [5] R.O.P. 26/2 1663. [6] I.B.K. 1663 nr.223. [7] R.E. 1663 nr.835 af 21/8. [8] R.E. 1663 nr.778. [9] R.E. 1663 nr.885.
- 123 [1] I.B.K. 1663 nr.375. [2] S.T. 1663 nr.537. [3] R.E. 1663 nr.985. Suppl. fortolkn. i R.K.Missivebog 1663-64,fol.137. [4] R.O.P. [5] Schack 14. Powisch 8/3 og 12/3, Viborg.
- 124 [1] Rentemestrenes missive i M.R.Ve.6.Nissen 1662-66. [2] I.B.K. 1664 nr.81, dat. 25/3. [3] R.U. 1664 nr.81 af 25/4. [4] R.E. 1664 nr.1601 har 15/9. Originalen, med parafering af Müller, i R.O.P. [5] R.E. 1664 nr.1406. [6] S.T. 1664 nr.460. [7] I.B.K. 1664. Ureg. dansk og tysk koncept.
- 126 [1] R.E. 1664 nr.1656. [2] S.T. 1665 nr.47.
- 127 [1] S.T. 1665 nr.149. [2] M.R.Ve. nr.2, Lauridsen og Andersen 1665-66. [3] R.O.P. (Udfærdigelse gennem krigskollegiet). [4] R.E. 1665 nr.1998. [5] R.E. 1665 nr.2079. [6] R.E. 1665 nr.2295. [7] R.E. 1665 nr.2296.
- 128 [1] M.R.Ve. nr.5. Hafenreffer 1663-67; R.E. 1665 nr.2314 har 19/12. [2] I.B.K. 1666 nr.32. K.E. 1666 nr.2338 har 5/1. [3]R.E. 1665 nr.2313. [4] Schack 14. [5] I.B.K. 1666 nr.50.

Side

- 129 [1] R.E. 1666 nr.2363. [2] I.B.K. 1666, ureg.
- 130 [1] R.S. 1673 nr.351 angiver for 1666 samme beløb.
[2] Christiansen I, 308 angiver kun ca. 30000 rd.
[3] "Militiens contributioner", om man vil bruge datidens udtryk. [4] En af Powisch 12/12 1665 indsendt redegørelse beregner militiens udgift til ialt ca. 443000 rd. (M.R.-B.a.nr.64.Ekstrakter og Beregninger 1645-1702).
- 131 [1] Rockstroh I,442, S.T. 1666 nr.127,157, R.E. 1666 nr.2535,2584,2647. [2] R.E. 1666 nr.2590.
[3] R.E. 1667 nr.2968. [4] R.O.P. 9/2 1667.
[5] S.R. 1667 nr.56,57. [6] Dø blev en dyr tid for militiens personel, der også mistede en måneds sold og snart tillige fik prinsessestyr (5% af indtægten) at udrede (kgl. reskr. 23/10 1667). Prinsessestyr havde iøvrigt allerede været udredet 1 gang før, i 1664, og kom igen for i 1670. [7] R.O.P. 9/2 1667.
- 132 [1] Schack 14. [2] Schack 26. [3] R.O.P. bl. a. 5/7 og 31/8 1669. [4] R.O.P. [5] R.S. 1672 nr.351 angiver for 1666 indtægt 441641 rd., udgift 468224 rd. 26 s. [6] Iflg. to samtidige udfærdigelser, "Militair Estat Wdj Riiget", skulde den beregnede udgift være: 1/8 1666 - 1/8 1667...474611 rd. og 1/8 1667 - 1/8 1668 ...473749¹/₂ rd. (M.R.-B.a.-nr.64. Ekstrakter og Beregninger 1645-1702). [7] R.S. 1672 nr.353 angiver for 1669-70 ialt 472865 rd., udgiftens totalsum samtidig 505599 rd. [8] M.R.Ve. nr.11, Nikolaj Nissen 1668-71, bilag 137.
- 133 [1] S.T. 1670 nr.100. [2] Formular i Trykte Forordninger (Göde). [3] S.T. 1670 nr.146,161,171. R.E. 1670 nr.22. [4] S.T. 1670 nr.105. [5] I.B.K. 1670 nr.18. Konzept.
- 134 [1] R.S. 1670 nr.202 viser, at krigskollegiet snart efter tronskiftet har tilvejebragt en opgørelse over, hvor meget Rusens militære arbejder havde kostet. Der fandtes 6 kontrakter med kong Frederik III og 2 dertil knyttede "Prentioner" til et samlet beløb af 358571 rd. [2] Først ved kgl. resolution af 16/5 1685 ændredes dette forhold (Kkc. Prot. over...sager til General Commissariatet 1685 nr.131).
- 135 [1] S.T. 1670 nr.604. [2] S.T. 1671 nr.99. [3] S.T. 1670 nr.176. [4] Påtegning på koncepten (indlæg). [5] I.B.K. 1670 nr.346. [6] Hans hverv var under 17/2 bleven udvidet til, sammen med gehejmeråd Erik Krag og generalprokurør Peder Scavenius, at tage også alle civilbetjente i Danmark i ed. - S.T. 1670 nr.108A. [7] S.T. 1670 nr.178. Som kuriosum kan anføres, at ordren ekspe-

Side

- 135 deredes, ad etableret relaislinie, med ordonnansrytter - "og skal riide Natt og Dag" - men uden "cito". Den nåede Powisch i Horsens efter 44 timers forløb.
- 136 [1] R.O.P. [2] S.R. 1670 nr. 344. Ureg. koncept hertil, med Mejers hånd og dateret 1. august, i R.S. 1670!
- 137 [1] S.T. 1670 nr. 549. [2] R.E. 1670 nr. 80. [3] S.T. 1670 nr. 447, 659, 1671 nr. 37, 888, 1672 nr. 406, 1673 nr. 182, 347. [4] K.A. Kopibog fol. 20-77. S.T. 1670-73. Diverse numre. [5] I.B.K. 1670 nr. 37.
- 138 [1] Schack 1. [2] Trykte forordninger 1670-83. [3] M. R. Ve. nr. 5, Erik Sehested 1670-72. Bilag 182, 183, 215. [4] S.T. 1670 nr. 510. [5] jfr. detailleret redegørelse i Rockstroh II, 18 ff. [6] S.T. 1670 nr. 530. [7] M.R. Ve. nr. 2. Chr. Andersen 1670-71. Indledende "Effterretning".
- 139 [1] Sammendrag af krigskommissarieregnskaberne indtægtssider. [2] R.S. 1670. Ureg. koncept. - Der findes flere lignende spor fra denne tid af et snævert samarbejde mellem Mejer og danske kancellier. [3] S.T. 1670 nr. 541. [4] S.T. 1670 nr. 912 af 20/10. [5] M.R. Ve. nr. 11, Nissen 1/8 1671 - 1/1 1674. Antegnelser. [6] E. Marguard: Kongel. Kammerregnskaber Kb. 1918, 64. [7] M. R. Ve. nr. 1, Andersen og nr. 5, Sehested. Ialt skal i 1673-75 55200 rd. være overført (Christiansen I, 538). [8] S.T. 1671 nr. 97. [9] S.T. 1671 nr. 98. [10] S.T. 1671 nr. 96. [11] S.T. 1671 nr. 237 af 15/3. [12] S.T. 1671 nr. 630 af 29/7. [13] R.E. 1671 nr. 343.
- 140 [1] R.E. 1671 nr. 388. [2] O.M. fol. 14. [3] Lindbæk I, 391. [4] R.E. 1671 nr. 450. [5] R.E. 1674 nr. 926. [6] R.E. 1672 nr. 549. [7] Christiansen I, 359 ff.
- 141 [1] R.E. 1672 nr. 605. [2] De snart påfølgende troppe-samlinger ved sydgrænsen kunde forrykke forpagternes beregninger. I 1674 søgte konsumtionsforpagteren i Nyborg om nedsættelse af afgiften, fordi garnisonen var borte, og "dend største Næring der i staden er af garnisonen, efftersom Borgerschabet I sig sielf er ickun ringe, oc dend største deel forarmet." (S.T. 1674 nr. 350). Det var en anden melodi, end da man i 1670 hævdede, at samme garnison "paa Eders kongl. Mayts. Indvaanere ei er en ringe Besvering oc Tynge." (Lindbæk II, 54). Over for datidens klager er det altid bedst at stille sig reserveret. Det var jammer, ruin og ødelæggelse, når man vilde opnå noget, og militien var et taknemmeligt objekt. I "Schacks arkiv, særlig 6 og 33" findes interessante korrektiver til lokalhistorikeres skildringer i vor tid. [3] R.S. 1672 nr. 353, refererende til 20. februar 1670. Ved købstæderne er dog kontributionen til søstaten tillagt. [4] O.M. fol. 79. [5] København ikke

Side

- 141 medregnet. Konsumtionen herfra indgik, som tidligere, i hofkassen. [6] Skatkammerets opgørelse af 31/12 1674 har som totalsum 515476 rd. (Militære Regnskabssager a. nr. 66). [7] R.E. 1672 nr. 481. [8] Griffenfeldske Papirer. Brev af 20/12 1671. [9] S.T. 1672 nr. 545. [10] Lindbæk II, 271.
- 142 [1] Lindbæk II, 278. [2] R.S. 1673 nr. 49. "Memorial", uden dato og underskrift. [3] R.E. 1672 nr. 647. [4] R.E. 1673 nr. 661. [5] R.S. 1673 nr. 321.
- 143 [1] I.B.K. 1673 nr. 517. [2] S.T. 1670 nr. 284. [3] Han havde som statholder haft tilsyn med hærens og flådens magasiner i København. Christiansen I, 66. [4] R.E. 1670 nr. 274. [5] R.S. 1671 nr. 155.
- 144 [1] R.E. 1666 nr. 2845 af 8/11. [2] R.E. 1666 nr. 2859. [3] R.F.B.III, fol. 24. [4] S.T. 1671 nr. 618. [5] S.T. 1672 nr. 47 af 12/1 til kammerkollegiet.
- 145 [1] R.E. 1672 nr. 468. [2] S.T. 1672 nr. 48. [3] R.E. 1672 nr. 606. [4] R.E. 1673 nr. 769 af 7/10, 1674 nr. 910 af 14/9, 1675 nr. 984 af 12/8.
- 146 [1] R.S. 1673 nr. 148. [2] R.E. 1673 nr. 679. [3] R.E. 1673 nr. 707. [4] R.E. 1673 nr. 745. [5] R.E. 1673 nr. 790; 1674 nr. 833, 871, 897. [6] R.S. 1675 nr. 273. [7] R.O.P.
- 147 [1] R.S. 1674 nr. 285, 470, 471. [2] S.T. 1673 nr. 519-R.E. 1673 nr. 772. [3] S.T. 1674 nr. 14 af 24/1 og 1674 nr. 17 af 27/1. [4] Lindbæk II, 510 ff. [5] Højesterets dombog 1675, fol. 1111 ff. Dom af 3/8. [6] M.R.Ve. 1661-79 nr. 10. N. Bennich. [7] S.T. 1676 nr. 233a. [8] Griffenfeldske Papirer. Otto Powisch.
- 148 [1] S.T. 1674 nr. 83. [2] R.O.P. [3] Schack 13. [4] I.B.K. 1674 nr. 293. [5] I.B.G. (krigskollegiet) og R.S. 1674 nr. 470. [6] Schack 13. [7] Har man i arkivet fulgt magasinkornsproblemet udvikling fra år til år, bliver det klart, at årsagen til manglerne lå hos tiden selv. Kornet har været af ringe kvalitet, urent, støvfylt og ofte fugtigt. Der tales mange steder om "varmt" korn. - Kornsække kom først efterhånden i brug, og til søs transporteres kornet i reglen løst nedstyrtet i lasten. Der klages atter og atter over manglende "provianthuse", så opbevaringen kunde ikke finde sted under betryggende vilkår, men man lejede loftsrum rundt om. - Kun lejlighedsvis, i fæstningerne, ses kornet at være "kastet" ved særligt afgivne folk af garnisonen. Man trak på kornet til brødbagning og til ølbrygning, langt ud over den planlagte, årlige opfriskning, for derved at formindske det ordinære årsbudget. - Man bortsolgte korn for at holde fæstningsbygningen i gang. - Regnskabsføring og kon-

Side

- 148 trol var utilstrækkelige, og der fandt til stadighed mindre underslæb sted fra på stedet tilsynsførendes side. - Problemet som helhed synes først ikke at være erkendt af generalkrigskommisæreren, derefter at være vokset ham over hovedet. [8] S.T. 1674 nr.270. Original, paraf. af Griffenfeld i K.O. 1674-1676.
- 149 [1] Schack 11. Brev af 28/7 fra Kørbitz med livfuld skildring. Det har øjensynlig været overdraget Kørbitz, på skånsom måde at meddele den syge feltherre, hvad der var sket. [2] M.R.Ve.nr.5, Fyens Kommissarie-Regnskab 1673-74 bilag 89-91. [3] R.E. 1674 nr.929.
- 150 [1] M.R.Ve.nr.5, Fyns Kommissarie-Regnskab 1673-74. Antegnelser. [2] Aarsberetn.II, 209-218.
- 154 [1] Militære Regnskabssager a. Nr.88. [2] Da.Saml. 2, III,341.
- 155 [1] "Vous n'aves encore fait aucun présent à Mons. von Stöcken", skriver Joh. Hugo Lente den 9/12 1679 (Chr. Lentes Arkiv). Se også Rockstroh II, 94. [2] Se bl.a. I.B.G. (Krigskollegiet). [3] M.R.Ve. nr.2. Chr. Andersen 1673-74 bilag 162. [4] Indirekte kan der vel heri også ses et bevis for, at Powisch ikke har haft noget ekspeditionskontor. [5] S.T. 1674 nr.270, overskriften. [6] S.T. 1674 nr.322. [7] A.nr.20.
- 156 [1] S.R. 1675 nr.100. [2] S.T. 1675 nr.209. [3] S.T. 1675 nr.245. [4] I.B.G. (Krigskollegiet). [5] M.R.Ve. nr.2. Chr.Andersen 1674-76 bilag 33,416 - nr.52 Peter Wichmann 1675-79, I bilag 264 - C passim. [6] A.nr.31. [7] U.1672-78. [8] Dette - som så meget andet - var egentlig direkte stridende mod tjenesteinstrukserne. [9] Schack 22. [10] Da.Saml. 2, III, 348. [11] A.nr. 130,138,140,157. [12] A.nr.137,139.
- 157 [1] U.1672-78. [2] I.B.G. (Krigskollegiet). [3] R.S. 1675 nr.226,229. [4] A.nr.1-3. [5] A.nr.4.
- 158 [1] A.nr.35,42. [2] A.nr.23. [3] A.nr.43. [4] A.nr.36,37. [5] A.nr.82,121,183. [6] I januar 1676 var der dog endnu restancer af skatte Korn fra Powisch' tid (1672-74). C.25/1.
- 159 [1] M.R.Ve. nr.11, Nik.Nissen 1674-77. "Anteignelser". [2] A.nr.147. [3] A.nr.15. [4] S.T. 1674 nr.322 af 8/9. [5] A.nr.127,152,176. [6] S.T. 1674 nr.411 af 3/11. [7] R.E. 1674 nr.922.
- 160 [1] Stigning i kapitelstaksten som følge af misvækst. [2] O.M. fol.49-56. [3] R.E. 1675 nr.972. [4] R.S. 1675 nr.969. [5] Dep.1675 nr.278. [6] B.14/7 nr.1. [7] B.15/7 nr.14-21.
- 161 [1] eks.vis B.30/6 nr.1, 6/7 nr.4 og 15, 10/7 nr.1.

Side

- 161 [2] De gottorpske besiddelser synes uden formaliteter at være inddraget under generalkommissariatets myndighedsområde. [3] I. B. G. (Hagen og Hahne). [4] B. 22/8 nr. 26. [5] B. 3/9 nr. 7 og 9, 11/9 nr. 18. [6] M. R. Ve. nr. 2 Christen Andersen 1/10 1674 - 1/1 1676 bilag 493.
- 162 [1] O. M. fol. 75. [2] M. R. Ve. nr. 57 Suhm 14/8 1675-16/5 1676. "Annotata". [3] M. R. Ve. nr. 11 Nik. Nissen 1/10 1674-1/1 1676 bilag 29, 167, 380, 388. [4] Smstds. bilag 384, 386 - nr. 52 Wichmann I bilag 84. [5] B. 24/8 nr. 18. [6] B. 24/8 nr. 12, 25/8 nr. 1.
- 163 [1] B. 9/9 nr. 1, 12/9 nr. 5, 22/9 nr. 12, 25/9 nr. 1, 18/10 nr. 1. [2] B. 2/10 nr. 3. [3] B. 25/9 nr. 12, 11/10 nr. 29, 14/10 nr. 10, 15/10 nr. 14. [4] B. 5/10 nr. 31, 8/10 nr. 1. [5] Griffenfeldske Papirer. [6] S. T. 1675 nr. 313.
- 164 [1] Trykte forordninger (Wieland) 287. [2] Skatkammerets overslag af 31/12 1674 havde kun 515476 rd. [3] B. 25/12 nr. 5. [4] C. 2/1. [5] C. 4/1.
- 165 [1] M. R. Ve. nr. 2 Christen Andersen 1676 bilag 341. [2] A. D. Jørgensen: Griffenfeld II, 375. [3] M. R. Ve. nr. 2 Christen Andersen 1676 bilag 258 og 259. [4] M. R. Ve. nr. 2 Goth. Braem 1676 bilag 337 og 362. [5] C. 26/8 og 12/5 nr. 4. [6] Z. Militiens udgift. 1677 ref. bil. 795, 1678 ref. bil. 793. [7] M. R. Ve. nr. 4c, Wisberg bilag L-A. [8] C. 15/4 nr. 1.
- 166 [1] M. R. Ve. nr. 29c Lym. [2] M. R. Ve. nr. 4b Jens Brandt. [3] R. E. 1676 nr. 1057 af 5/6. [4] H. G. Garde: Efterretn. om den da. Sømagt I, 205. [5] I. B. G. (24/11 1676 Körbitz). [6] Jfr. Christiansen II, 224. Wisbergs efterfølger kaldtes "Reiße Casserer" (General Commissariatet Correspondentz Protocol 1689).
- 167 [1] J. 5/5. [2] Lindbæk II, 573 ff. [3] R. E. 1676 nr. 1007. [4] R. E. 1676 nr. 1006.
- 168 [1] R. E. 1676 nr. 1003. [2] Da. Saml. 2, III, 26. [3] Christiansen II, 604. [4] Militære Regnskabssager a nr. 67. [5] O. M. 1676, fol. 2. [6] S. T. 1676 nr. 119 af 6/4 - Orig. i K. O.
- 169 [1] C. 10/6 nr. 12. [2] C. 14/6 nr. 20. [3] C. 27/5 nr. 10. [4] R. S. 1676 nr. 942. [5] R. S. 1676 nr. 997. [6] C. 15/2 nr. 2. [7] C. 22/4 nr. 19, 20, 29/4 nr. 42, 13/5 nr. 37.
- 170 [1] S. R. 1676 nr. 245-247. [2] C. 2/3, 10/3. [3] C. 10/3 nr. 8. [4] C. 29/4 nr. 26. [5] C. [6] C. 18/7; M. R. Ve. nr. 28.1. Skaanske Krigskasse bilag 445. [7] Z. Militiens udgift 1678, ref. bil. 882.

Side

- 171 [1] O.M. 1676 fol. 35. [2] I.B.K. 1676 ureg.
[3] M.R.Ve. nr. 28.1, Skaanske Krigskasse bilag 452.
[4] Det var nu, ikke generalkommissariatet, men kongen eller Mejer skyld i. I.B.K. 1676 nr. 533. [5] Jfr. Christiansen II, 184 ff. [6] M.R.Ve. nr. 28.1, Skaanske Krigskasse. Hovedregnskab og antegnelser.
[7] C. under 26/6.
- 172 [1] M.R.Ve. nr. 39. Proviantregnskab, pengeregnskabet's bilag 12. [2] Smstds. nr. 28.1, Skaanske krigskasse bilag 446. [3] Dep. 1676 nr. 1033 af 21/6.
[4] M.R.Ve. nr. 28.1, Skaanske Krigskasse bilag 444.
[5] I.R. har 24/10, men origin. i K.O. 25/10. [6] K. O. [7] I.B.G. (forskell. dep.) - C. 29/11. [8] I.B. G. (forskell. dep.).
- 173 [1] M.R.Ve. nr. 29. Mecklenburg bilag 28A. [2] Brev af 24/11. [3] C.
- 174 [1] I.B.K. 1676 ureg. [2] I.R. 7/7 1676. Orig. i K.O. [3] C. 7/7. [4] C. 7/7.
- 175 [1] Dep. 1676 nr. 1160 af 18/7. [2] S.T. 1676 nr. 288. [3] R.E. 1676 nr. 1066. [4] R.E. 1676 nr. 1069.
[5] I.B.K. 1676 nr. 588.
- 176 [1] I.B.K. 1676 ureg. [2] R.E. 1676 nr. 1063, 1064.
[3] R.E. 1676 nr. 1074. [4] R.S. 1677 nr. 488, afskrift.
[5] I.B.G. (Kørbitz).
- 177 [1] Ny kgl. Saml. Fol. 658b nr. 64. Calculation Paa ald Dannemarckes Contribution og paaleg. Ao. 1677. [2] O. M. 1676-77 fol. 94². [3] R.E. 1676 nr. 1081. [4] R. E. 1676 nr. 1083-1084. [5] R.E. 1677 nr. 1090 af 8/1.
- 178 [1] S.T. 1677 nr. 7 af 7/1. [2] H.H. 21/3 1677.
[3] I.B.K. 1677 ureg. [4] smstds. ureg. [5] C. 9/12, 12/12, 14/12, 26/12 - J. 2/1, 3/1. [6] R.E. 1677 nr. 4. [7] R.E. 1677 nr. 9. [8] R.E. 1677 nr. 24.
- 179 [1] Dep. 1677 nr. 10. [2] O.M. 1676-77 fol. 66 ff.
[3] Hl. 27/1, 3/2, 10/2, 16/2, 3/3, 6/3, 10/3. [4] Hl. 9/1 - J. 10/1, 20/1, 23/1, 3/2. [5] J. 10/2. [6] M. R.Ve. nr. 2. Goth. Braem 1677. [7] J. 20/2. [8] Hl.
- 180 [1] C. 23/12. [2] J. 27/2. [3] Hl. 6/3, 10/3.
[4] J. 13/3. [5] Hl. 24/2 nr. 1. [6] Da. Saml. 2, VI, 284.
- 181 [1] H.H. fol. 103. [2] O.M. 1676-77 fol. 94². [3] K. O. 1677.
- 182 [1] Christiansen II, 6, 17. Kongens adfærd bliver forståelig, når man erfarer årsagen til de gentagne revisionskommissioner. Jfr. Hi. ti. 7, IV, 1-120. [2] V.S. Skeel: Optegnelser om Familien Skeel. Kb. 1871, 241.

Side

- 183 [1] Rockstroh II, 229. [2] I formel modsætning til Kørbitz' stilling i det ældre kommissariat (ældre instruks (1)). [3] R. F. B. 13a fol. 191 ff.
- 184 [1] O. M. 1677 fol. 158. [2] D. K. Fortegnelse over Indlæg til Kasper Schøllers Kancelliexpeditioner 1678-90. Indlægsstykke 38. [3] K. O. 1678. [4] Orig. i K. O. 1677. Trykt i Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1871, 134-151.
- 193 [1] K. O. 1677.
- 194 [1] Kkc. I. S. marts 1679.
- 195 [1] Mon ikke dette udtryk for den senere Zahlkasse rummer kongens personlige tanke og ordvalg. [2] Z. Militiens Udgifft 1677 ref. bilag 796. [3] H2. 3/6. [4] H1. 12/9. L. 29/10. M. 1/10. [5] Z. Militiens Udgifft 1677 ref. bilag 883.
- 196 [1] Z. Militiens Udgifft 1678 ref. bilag 807. [2] D. efterfulgt af E. [3] D. 24/1.
- 197 [1] I. B. G. (forsk. dep.).
- 198 [1] M. R. Ve. nr. 52. Wichmann I, bilag 59, 76, 79. [2] H. 18/6. [3] J. 20/2, 17/3. [4] D. 3/4, 15/5, 28/7, 11/9 1677, 18/5 1678. E. 23/4 1679. Andre kan findes alene i brevlisterne.
- 199 [1] Militære Regnskabssager a. Nr. 67. [2] O. M. 1677 fol. 95-96.
- 200 [1] H1. 22/3. J. 24/3. [2] J. 24/3, 27/3. [3] J. 22/3. [4] H1. 27/3 nr. 10, 7/4 nr. 13, 10/4 nr. 10, 12. [5] J. 3/4, 17/4, 10/5, 12/5, 22/5. [6] Påmindelsen havde det resultat, at medens Wisbergs afleveringer til Brandt kun havde været: 5/5 ca. 29000 rd. og 20/5 ca. 18000 rd., blev de 10/6 ca. 46000 rd., 4/7 ca. 77000 rd. og 31/7 ca. 59000 rd. (Wisbergs regnskab). [7] H1. 3/4 nr. 7.
- 201 [1] H1. 10/4 nr. 10. [2] H1. 5/5. [3] H2. [4] H1. [5] G. C. Extracter af Assignationer 1677 fol. 332. - Z. 1677, Militiens Udgift ref. bilag 813. [6] H2. 16/7.
- 202 [1] H2. 24/7. [2] I. B. G. (forsk. deput.) samt H2.
- 203 [1] H2 10/6.
- 204 [1] H2 11/6.
- 205 [1] I. B. G. (forsk. dep. - Vind, Sehested 12/7). [2] H2. 30/7. [3] H1. 17/8.
- 206 H2. 28/5-3/6. [2] H2. 14/6. [3] Om et lignende tilfælde i 1675, se ovenfor s. 160. [4] H2. 8/8.
- 207 [1] H2. 19/6, 22/6. [2] H2. 30/7, H1. 31/7. [3] H2. 30/7. [4] H2. 26/6. [5] H1. 5/8. [6] H1. 5/8. [7] J. 29/12. [8] H1. 22/12. J. 22/12.

Side

- 208 [1] H1. passim. [2] I.R. 8/6,14/8. [3] R.E. 1677 nr. 53-55. [4] J. 25/9. [5] D. 22/10 1677. [6] R. E. 1677 nr. 73,74, jfr. J. 22/10. De ekspederedes som missiver til amtmændene, idet man overlod disse den videre ekspedition.
- 209 [1] Jfr. J. 26/11,15/12,29/12. [2] H1. 5/5 1677. [3] D. 2/11 1678. [4] H1. 27/11 1677.
- 210 [1] Hartkornsangivelsen Christiansen II, 346 og 556, der er i god overensstemmelse med generalkommissariatets beregning, se D. 18/8 1677. Årets gennemsnitspris rug 12 mk. - byg 9 mk., havre 6 mk., alt pr. td. 1 læs hø, 6 tdr. hakkelse 4 mk., 1 læs halm 2 mk. J. passim. - Fouragelevering ophørte, som sædvanlig, overalt den 1/5.
- 211 [1] R.D. nr. 3. Nr. 310 af 12/9 1673. [2] I. Gulowsen: Gyldenløvefejden 1675-1679. Christiania 1906,3,7,13. [3] R.E. 1677 nr. 44. [4] I.B.G. (forsk. deput.). [5] R. F.B. 13a. fol. 209,211. - Genparter af disse og tilknyttede udfærdigelser i H2. 23/7. [6] R.E. 1677 nr. 59-61.
- 212 [1] Militære Regnskabssager a. Nr. 69. [2] L. 12/1. [3] L. 11/5. [4] L. 11/5,28/5,1/6.
- 213 [1] R.K. Kgl. reskripter til enkelte... af kammerkollegiets medlemmer. 28/6 1678. [2] Dytting, en mønt, der gælder 6 s. danske (Vid.Selsk.Ordbog). Den var vistnok af gottorpsk og plønsk oprindelse og anerkendtes ikke i Lübeck og Hamburg (M. 5/1). [3] L. 16/2,2/3,9/3. M. 5/1,27/4. [4] M. 26/3. [5] I.B.G. (forsk. dep. - Vind og Sehested 2/6 1678). [6] smstds. 23/7. [7] L. 12/3,11/6.
- 214 [1] Z. 1678, Litr.E. Påtegninger fol. 48 ff. viser, at indfrielse i virkeligheden har kunnet finde sted så sent som i 1706. [2] R.E. 1678 nr. 86,87. [3] smstds. 1678 nr. 99. [4] L. 12/3. [5] L. 16/4. [6] R.E. 1678 nr. 101. [7] smstds. 1678 nr. 82. [8] smstds. 1678 nr. 96. [9] H.H. 20/7. [10] L. 30/7. [11] L. 3/8. [12] L. 6/8.
- 215 [1] R.E. 1678 nr. 128. [2] L. 8/6. [3] L. 20/4. [4] L. 23/4. [5] I.B.G. - forsk. dep. [6] L. 12/2, I.B.G. (Forsk. dep. - Skeel). For koncentrationstransporterne var det befaleet, at ved Middelfart "ein theil der Pferde solten übergeschwommen werden". (M. 8/6).
- 216 [1] Z. 1678. Militiens Udgift, ref. bilag 2452. [2] Z. 1678. Militiens udgift ref. bil. 888. [3] M. 4/8. Han beordres i november til København "anseende hans Neruerelse til adskillig forretninger høilig behøfues" (L. 19/11), afgår i vinterens løb til Oldenburg, hvor han 23/4 1679

Side

- 216 underskriver revers som proviantforvalter (G.C. Contracts og Capitulationsbog 1679 Litr. R, fol. 9), men opsiges (kasseres) november 1679 "wegen seinem üblen comportement" (N. 15/11 1679). [4] L. 7/9. [5] M. 2/9. [6] I.B.G. Forsk. dep.
- 217 [1] Begge i M.
- 218 [1] G.C. Kommissariatssager 1678-80. [2] M. 4/7 1678 (jfr. N. 17/9 1679). [3] D. 17/12 1678. [4] N. 28/6 1679.
- 219 [1] N. 4/10 1679. [2] Brevene til de andre deputerede er således ikke indført. [3] I.B.G. Forsk. dep. [4] d.v.s. Bryghus, Provianthus og Tøjhus.
- 220 [1] Der er her ikke tale om uvilje mod flåden fra Støckens side, men medens hærens økonomi var baseret på afgifter, som befolkningen gennem mange år havde vænnet sig til, synes man ikke at have forudset eller forberedt sig på de store flådeudgifter, så da subsidierne udeblev, var man for deres vedkommende i udstrakt grad henvist til ekstraordinære, upopulære og meget tyngende - samt efterhånden stærkt svigtende - krigsskatter. Støcken kæmpede gennem krigsårene for at holde hvert værns forhold for sig. Alligevel ses han at have stået i godt forhold til de ledende maritime kredse, og da først og fremmest brødrene Jens og Niels Juel. [2] K.A. Indkomne Rapporter, Betænkninger, Projecter m.m.
- 221 [1] L. 18/5. [2] M. 5/7. [3] M. 16/7, 17/7, 19/7. [4] D.K. Kasper Schøllers Kancelliexpeditioner 1678-90. [5] L. 12/8.
- 222 [1] M. [2] H.H. fol. 249. [3] I.B.G. Forsk. dep. - von Støcken var midlertidig fraværende. [4] Wedel? [5] M. 20/7.
- 223 [1] I.B.G. Forsk. dep. - Vind, Sehested, Lerche 30/7 bil. [2] M. 26/9. [3] D. 29/10, M. 1/10. [4] Var det mon modløsheden hos de andre deputerede, der gjorde det nødvendigt for ham at forblive i København? [5] Journ. S. 42, 54. [6] I.B.G. - Forsk. dep. - Skeel. [7] M. [8] I.B.G. Forsk. dep. [9] M.
- 224 [1] I.B.G. Forsk. dep. [2] R.E. 1678 nr. 115. [3] R.E. 1678 nr. 117. [4] R.E. 1678 nr. 124 af 5/9. [5] Journ. 28. [6] jfr. L. 8/10.
- 225 [1] R.E. 1678 nr. 133, 134, 143. [2] 6 skp. sjæll. mål = 8 skp. Åbomål. [3] D. 4/5 1678, L. 18/6. [4] L. 10/9. [5] L. 9/11. [6] L. 10/9. [7] L. 26/10.
- 226 [1] L. 14/12, 16/12. [2] D. 28/10. [3] H.H. 14/12 1678. [4] L. 28/12. [5] L. 7/9. [6] Handelsprisen i oktober var pr. 1 td. rug 14 mk., byg 14 mk., havre 6 mk. D. 21/10,

Side

- 226 24/10. [7] L. 31/12.
- 227 [1] M.R. Ve. nr. 4c Jens Hansen Wisberg. [2] N. og Q. passim. [3] N. 1/2, O. 4/1, 15/2, 22/2, 22/3. [4] O. 4/2, 20/2, 22/3. [5] N. 4/1. [6] N. 7/1. [7] N. 7/2. [8] N. 7/3, 28/3, 29/3, 2/4. [9] O. 1/3, 4/3, 25/3, 6/5, 7/5, 26/8. [10] O. 22/2. [11] Journ. 92. [12] Z. 1679. Militien. Ref. bilag 1482, 1489, 1915, 1932 jfr. N. 1/10.
- 228 [1] smstds. Ref. bilag 1421. [2] E. fol. 83. [3] I. B.G. - Forsk. dep. Skeel. [4] smstds. Vind 8/4. [5] smstds. Sehested. [6] Journ. 89. [7] Alm. rejsepas o.l. er ikke medregnet. [8] E. 9/4.
- 229 [1] O. 15/4. [2] I.B.G. Forsk. dep. [3] I.B.G. Forsk. dep.
- 230 [1] Journ. 117. [2] N. 26/5. [3] N. 16/6. [4] E. 10/9. [5] N. 7/10. [6] E. 21/6. [7] I.B.G. Forsk. dep. [8] O. 24/6. [9] I.B.G. Forsk. dep. - samt E. og N.
- 231 [1] M.R. Ve. nr. 52 Wichmann bil. 58, 75. [2] I.B.G. Forsk. dep. [3] N. 3/10, 7/10, 10/10, 24/10.
- 232 [1] I.B.G. Forsk. dep. [2] E. fol. 66. [3] R.E. 1678 nr. 144 Christiansen II, 410.
- 233 [1] R.E. 1679 nr. 160, 176, 182 Christiansen II, 818. [2] O. 19/4. [3] O. 13/9. [4] N. 21/6, 22/6, 23/6. [5] O. 22/3, 29/3, 2/5, 8/5. [6] I.B.G. Forsk. dep. [7] Breve af 2/4, 14/4.
- 234 [1] I.B.G. Forsk. dep. 8/7, 20/9, begge fra Kbhvn. [2] N. 14/7. [3] R.E. 1679 nr. 191.
- 235 [1] N. 20/9, 7/10. [2] O. 9/9. [3] O. 30/9. [4] O. 30/9, 11/10. [5] O. 14/10, 1/11, 8/11, 9/12. [6] I.B.G. Forsk. dep. [7] N. 24/10. [8] N. 6/11. [9] N. 7/11. [10] E. fol. 261.
- 236 [1] K.O. 1678-79. Original.

